ČESKOSLOVENSKÁ AKADEMIE VĚD

PRÁVNĚHISTORICKÉ STUDIE

26

Knihovna UK PF
3125232069

ČESKOSLOVENSKÁ AKADEMIE VĚD

Redakční rada

předseda
akademik Václav Vaněček, nositel Řádu práce

výkonný redaktor
prof. dr. Jaromír Kincl, DrSc.

členové
doc. dr. Miloslav Doležal
dr. Jiří Kejř, CSc.
doc. dr. Karel Malý, CSc.
doc. dr. Dragutin Pelikán, CSc.
doc. dr. Jozef Klimko, CSc.

PRÁVNĚHISTORICKÉ STUDIE

26

Academia/nakladatelství
Československé akademie věd

Praha 1984

Knihovna právnické fakulty
Univerzity Karlovy
Značka: 7812/126/a
Inv. č.:
2009/2013

© Academia, nakladatelství Československé akademie věd, 1984

28. 9. 185 Acad. fa. č. 43-002799

STUDIE O PRÁVNÍ SUBJEKTIVITĚ OTROKA U ŘÍMANŮ A GERMÁNŮ

Jaromír Kincl

Pročítáme-li bohatou kazuistiku germánských Zákonů (tzv. Leges barbarorum), je hned na prvý pohled patrné, že germánský zákonodárce věnuje regulaci právního postavení otroků mnohem více pozornosti než kdysi zákonodárce římský.[1])

Již z této prosté skutečnosti lze zcela spolehlivě vyvodit závěr, že je to důsledek změn, které postavení otroků prodělalo, a že tedy „servus" či „mancipium" praetorského ediktu nebo císařské konstituce je někdo jiný než „servus" či „mancipium" v Eurichově kodexu, Sálském zákoně nebo nějaké jiné germánské kodifikaci.

Také při otázce, zda postavení otroka se změnilo k lepšímu či k horšímu, nemusíme s odpovědí dlouho váhat. Neboť platí železné pravidlo, že právní postavení otroka je přímo úměrné zájmu zákonodárce: čím méně si otroka všímá, tím horší postavení otrok má. A vůbec nejhůře by na tom byl tenkrát, kdyby se jeho osoba z normativního materiálu docela vytratila, protože by to nezbytně znamenalo, že zákonodárce odevzdává otroka zcela do vůle a moci pána a že bez jakýchkoli výhrad respektuje zásadu, že pánovi-vlastníkovi přísluší nad nesvobodným neomezené právo vlastnické, zahrnující svobodné oprávnění „rem uti, frui et abuti".[2])

To se ovšem nikdy nestalo, a také se ani stát nemůže. Bez *„otrockých norem"* se neobešel žádný starověký ani raně středověký právní řád, i římské otrokářské právo mělo v době svého kulminačního rozvoje (tj. od 2. stol. př. n. l. do 2. stol. n. l.) nejrůznější speciální ustanovení pro otroky a i v době klasické jich nemělo málo.

Pravda, tenkrát byly formulovány některé řehole, které v obecné poloze právní

---

[1]) Výrazu zákonodárce se v studii používá v nejširším slova smyslu, vlastně ve významu „pramen práva".

[2]) Není proto docela správné, když se někdy v literatuře těžké postavení otroků dokládá poukazem na skutečnost, že zákony stíhaly otroky nejpřísnějšími, nejednou speciálně jen pro otroky stanovenými tresty. Striktně vzato znamená totiž každý zásah zákonodárce do vztahu pána k otrokovi omezení otrokářova vlastnického práva.

subjektivitu otroků totálně popíraly („servi pro nullis habentur", „servile caput nullum ius habet", „quodcumque per servum adquiritur, id domino adquiritur"),[3]) to však byly jen postuláty, prostá teoretická východiska, ze kterých musely být připuštěny výjimky, protože jinak by se právní řád v pouhém zájmu logické stavby a skloubenosti nebezpečně vzdaloval od praxe a potřeb denního života a stával se v některých svých částech zcela obsoletní.

Z této obecně známé římské zkušenosti lze ovšem vyvodit závěr další: neobejde-li se bez „otrockých norem" ani klasické otrokářské právo, musí pozitivních ustanovení o otrocích přibývat v těch právních systémech, které vytváří společnost, jež k otrokářství buďto teprve směřuje a zná zatím jen nevyvinuté otroctví patriarchálního typu, anebo společnost, ve které je otrokářský řád již v úpadku.

Pro důkazy netřeba chodit daleko: četné zmínky o závislých producentech v právních památkách staroegyptských,[4]) na „otrocké normy" bohaté právo babylonských Chammurapiho zákonů a zákony Hettitů,[5]) práva některých řeckých poleis,[6]) římské právo rané republiky[7]) — to všechno jsou doklady primitivní formy otroctví, kdy málo pokročilý stupeň vývoje výrobních sil neumožňuje exploatovat otrockou sílu jinak než formou individuální nesvobodné malovýroby, což zase zpětně nedovoluje zákonodárci nepřiznat otrokovi některá základní rodinná a majetková práva.

Ocitne-li se však otrokářský řád v úpadku, musí zákonodárce ze svých maxim typu „servi pro nullis habentur" slevovat, protože převládajícím výrobním poměrem se znovu stává nesvobodné a polosvobodné drobné hospodářství, se kterým jsou zásady úplného popírání právní subjektivity bezprostředního producenta prostě neslučitelné. Vidíme to velmi názorně na jediném příkladu, který dějiny

---

[3]) „Servi pro nullis habentur" — D 50, 17, 32 (Ulpianus); „servile caput nullum ius habet" — D 4, 5, 3, 1 (Paulus); „quodcumque per servum adquiritur, id domino adquiritur" — Gai I, 52; „servo autem ipsi quidem nulla iniuria intellegitur fieri" — Gai III, 222 aj.

[4]) Ve srovnání s klasickým otroctvím římským je postavení egyptských otroků tak volné, že někteří egyptologové existenci otroctví ve Staré a Střední říši vůbec popírají. Cf. např. J. Pirenne, „Gouvernés et gouvernants dans l'ancienne Égypte", Recueils de la Société Jean Bodin, XXIII, Bruxelles 1968, str. 61—62.

[5]) V Chammurapiho zákonech tvoří otroci jednu ze tří právních kategorií obyvatelstva, podle kterých je v textu rozlišována celá řada trestních sankcí. Cf. J. Gaudemet, Institutions de l'Antiquité, Paris 1967, str. 33—34. Také hettitské právo uznává, že otroci mají omezenou právní subjektivitu (R. Haase, „Herrscher und Beherrschte im Hatti-reich", Recueils de la Société Jean Bodin, XXIII, str. 88 a násl.).

[6]) Spartští heilóti jsou výmluvným dokladem, jak primitivní hospodářské poměry nedovolí někdy ani individuální exploataci nesvobodné pracovní síly.

[7]) Z nejstaršího období je z římského práva dochováno o otrocích jenom velmi málo konkrétních norem. Najdeme-li však v zákoně 12 desek pravidlo, ve kterém se pokuta za poranění otroka určuje zlomkem pokuty placené za poranění svobodného, je to nejen doklad faktu, že otrok se v tomto případě nepovažuje za věc, ale patrně i svědectví o konkrétní aplikaci obecně platného principu.

poskytují, na hospodářské a společenské krizi římského impéria v období pozdního císařství — dominátu.[8]) V zájmu zvýšení produktivity práce uvolňuje legislativa postavení nesvobodných výrobců, a respektujíc jejich relativní hospodářskou samostatnost, přiznává jim (sice váhavě a nedůsledně) určitou míru právní subjektivity, opět především v oblasti majetkových a rodinných vztahů. Tím se pochopitelně množí „otrocké normy", ať již proto, že řady otroků jsou právně diferenciovány, či proto, že právo reguluje poměry dříve u otroků politicky irelevantní.[9])

Všechno to, co jsme zatím o „otrockých normách" řekli, bylo by možno vyjádřit i jinak a konstatovat, že každé zákonné ustanovení týkající se otroka je ve své podstatě vždycky výjimkou ze zásady, že otrok není subjektem práv, ale jen pouhá věc, pouhý předmět majetkových zájmů vlastníka. Kdyby totiž popření právní subjektivity otroka bylo provedeno důsledně, nemusela by se legislativa otrokem vůbec zabývat a otrok by se v zákonných textech prostě neobjevoval, tak jako se v jen trochu zobecňujících zákonech neobjevují jiné konkrétní živé i neživé věci, jež jsou opravdu pouhým objektem majetkových práv.

To se však — jak řečeno — nemůže stát. Neboť nechce-li zákonodárce být jaksi sám proti sobě a nechce-li již předem vnášet do svých norem nejasnosti a zmatek, nemůže přehlédnout, že otrok nikdy nebude pouhou věcí, prostým kusem majetku, jako jsou dobytčata či jiné movité věci, „jež se samy pohybují" (jak říkalo římské právo). Protože otrok vždycky zůstane člověkem, tedy živoucím tvorem, který na rozdíl od všech ostatních je nadán rozumem, svobodnou vůlí. Tu žádný právní řád popřít a zničit nemůže, to je přírodní fakt, který se právem nedá změnit, a právním řádům proto nezbývá, než aby jej respektovaly.[10])

O pokrevním příbuzenství — případu úplně stejném — známá řehole římského práva kdysi říkala: „Iura sanguinis nullo iure civili dirimi possunt" (Pomponius D 50, 17, 8). O lidské vůli a jejích projevech to platí rovněž, a namítne-li se snad, že jak staré, tak i moderní právní řády běžně odmítají uznávat projevy vůle dětí a osob duševně nemocných, je odpověď nasnadě: jsou to výjimečné případy, kdy buď opravdu žádná vůle není (šílenci), anebo kdy jsou její projevy tak bezvýznamné, že je možné je bez vážnějších kolizí prostě ignorovat.

To ale ještě není všechno. Musí-li zákonodárce vždycky respektovat rozum a vůli otroka (v prvé řadě proto, aby mu mohl uložit určité specifické povinnosti, např. v zájmu ochrany pána-vlastníka či vůbec svobodných osob před útoky

---

[8]) Stručný, ale velmi výstižný přehled vývoje podává Encyklopedie antiky, Praha 1973, heslo „velkostatky".

[9]) J. Gaudemet, op. c., str. 711 a násl.

[10]) J. Gaudemet (op. c., str. 548) k tomuto problému poznamenává: „Pris entre le principe juridique qui tenait l'esclave pour une chose et la réalité qui obligeait à voir dans l'esclave un homme, parfois fort habile, instruit et capable de rendre de multiples services, les juristes ne sont pas toujours restés fidèles à la pure logique du droit."

otroka samého), mohlo by postačit, aby ji respektoval negativně, tj. ukládáním povinností, ne však i pozitivně, tj. přiznáním určitých práv.

Římské zkušenosti však opět ukazují, že ani to není dost dobře možné. Protože žádná společenská formace, ani nejvyspělejší otrokářská společnost starověkého Říma, nevytvořila nikdy takové výrobní poměry, aby mohla být v masovém a naprosto převládajícím měřítku provedena myšlenka totální hospodářské nesamostatnosti významného, či dokonce rozhodujícího bezprostředního producenta. Snad to bylo možné na latifundiích římských velkostatkářů, kde otroci v houfech pracovali pod dozorem často rovněž nesvobodných správců, snad to bylo možné i v řadách otroků-osobních služebníků — novodobé historické bádání však přesvědčivě dokázalo, že latifundia nebyla v římské ekonomice nikdy zjevem dominantním, protože optimální (a tedy nejrozšířenější) formou exploatace otrocké pracovní síly se po celá staletí jevila „villa", statek s nevelkou rozlohou nemovitostí a několika desítkami nesvobodných lidí na něm pracujících.[11])

Také velkou koncentraci neproduktivních otroků-osobních služebníků po domech římských boháčů nelze předpokládat jako běžnou, protože byla maximálně nepohodlná, politicky nebezpečná a ani těm nejzámožnějším vlastníkům nesvobodných se nemohla vyplácet.[12])

Jestliže se ovšem ve společenském průměru nerealizuje masové a jaksi extenzívní vykořisťování otrocké pracovní síly, znamená to nutně, že hospodářská a společenská praxe nemůže pustit úplně ze zřetele osobní zainteresovanost bezprostředních výrobců na produkci, a té nelze dosáhnout jinak než jistým uvolněním ekonomického postavení nesvobodného člověka. Uvolnění se uskutečňuje nejdříve ve sféře hospodářské, dodatečně — a někdy velmi opožděně — i ve sféře morální a nakonec právní.

Raná římská republika (zhruba do 3. století př. n. l.) může být opět nejlepším důkazem. Jejím ekonomickým základem byla svobodná, polosvobodná a nesvobodná malovýroba, především zemědělská, později i řemeslná. Třeba dodat, že s výraznou tendencí stále stoupajícího významu exploatace otrocké pracovní síly, která již někdy ve 2. století rozhodným způsobem převládla, a otrokářský výrobní způsob tak vstoupil do stadia svého vrcholného vývoje.

Jak se v rámci těchto tendencí a tohoto procesu utvářelo hospodářské postavení otroka, nelze z pramenů spolehlivě zjistit. Ne snad proto, že by vůbec chyběla konkrétní přímá svědectví, sporné však zůstává, zda tato svědectví lze zobecňovat a povyšovat na společenský průměr. A tak jsme odkázáni spíše na některé prvky

---

[11]) N. Brockmeyer, Antike Sklaverei, Darmstadt 1979, str. 57 a násl.; Encyklopedie antiky, heslo „villa". Tvrzení, že od 2. stol. př. n. l. byly villy „postupně zatlačovány velkostatky", je však problematické.

[12]) Případ Pedania Secunda, který měl ve svém římském domě na 400 otroků (Tacitus Annales XIII, 26—27), je zřejmě výjimečný a není nejmenších důvodů jej generalizovat. Zákon Fufia Caninia a výklady, které k němu nacházíme (Gai I, 42—44), jsou pro posouzení problému indiferentní, protože zákon jednal o otrocích vůbec.

nadstavbové (především na morální a právní normy), které sice o postavení otroka podávají zprávy jen nepřímé, samy jsou však produktem zobecňování, přitom zobecňování dobového, které na převládající ekonomické poměry reaguje zřejmě bezprostředně, byť i se zpožděním.

Při posuzování problému míry hospodářské samostatnosti římského otroka v době republiky musí být vždycky východiskem instituce otrockého peculia.[13]) Je to původně jen instituce ekonomická, bez jakékoli morální, či dokonce právní sankce: vlastník odděluje část majetku a předává ji svému otrokovi do užívání, event. do samostatné správy (tzv. libera administratio). Jak se z pramenů zdá, zahrnoval pojem peculia ve starší době pouze majetek pánem otrokovi předaný, a bylo proto nepochybně pokrokem (a dokladem ekonomického osamostatňování nesvobodného), vztahoval-li se časem pojem peculia i na majetek, kterého otrok nabyl odjinud, ať již pomocí peculiárních věcí, či na peculiu docela nezávisle.[14]) A bylo dalším krokem vpřed, začalo-li praetorské právo spojovat se správou peculia některé zvláštní právní důsledky (tzv. actiones adiectitiae qualitatis — viz dále).

To nesporně svědčilo o faktu, že hospodářská závislost otroka na pánovi se dále uvolňuje a že se peculium začíná považovat za zvláštní, na pánovi ne docela závislý otrocký majetek.[15])

Uznávání otrockého majetku se postupem doby tak vyhranilo, že již nejpozději od 3. století př. n. l. se v Římě nevylučovala možnost, aby si otrok pomocí peculia vykoupil svobodu od vlastního pána.[16]) Všechno se ovšem zprvu realizuje jen „via facti", protože pro právní řád žádné zvláštní otrocké vlastnictví neexistuje a „redemptio suis nummis" (jak se výkupu svobody z prostředků peculia později říká) je pojmově vyloučena. Ale ekonomické potřeby a společenská praxe jsou natolik silné, že i zákonodárce začíná váhat a otrocký majetek respektovat.

Děje se to — jak již řečeno — prostřednictvím praetorského ediktu a soudní praxe, nejdříve výlučně nepřímo, cestou omezování ručení majitele moci za otrokova majetkoprávní (v podstatě kontraktní) jednání.

Lze předpokládat, že staré republikánské právo římské vycházelo zpočátku ze zásady, že pán odpovídá za každé jednání otroka tak, jako kdyby je podstoupil sám, tedy neomezeně. U kriminálních a deliktních činů byla časem neomezená

---

[13]) L. Heyrovský, Dějiny a systém soukromého práva římského, Praha 1910, str. 893 a násl.; I. Zeber, A Study of the Peculium of a Slave in Preclassical and Classical Roman Law, Wroclaw 1981.

[14]) Nepřímo to vyplývá ze zásady, že za součást peculia se považuje pouze to, co pán jako součást peculia schválí („non quid servus ignorante domino habuerit peculii esse, sed quid volente" — D, 15, 1, 4, 2).

[15]) Je to zřejmé i z opatrné a ne vždy logicky zdůvodnitelné dikce právníků, např. „Quasi patrimonium liberi hominis peculium servi intellegitur" (D 15, 1, 47, 6). Srovnej i Ulpianův text, citovaný v poznámce 18.

[16]) J. Kincl, „Servus suis nummis emptus", Acta Universitatis Carolinae — Iuridica No.4, Praha 1973, str. 237 a násl.

odpovědnost oslabena systémem noxálních žalob (tedy možností zbavit se ručení vydáním pachatele poškozenému), později začal být princip prolamován výjimkami a pro některá kriminální jednání otroků byly sankce stanoveny přímo. Tak se v římském republikánském právu objevily zvláštní „otrocké normy", normy pohřichu negativní, otrokům jistá jednání zakazující. Zdá se, že původně měly jen subsidiární charakter: aplikovaly se pouze tehdy, když pán svého otroka potrestat nemohl anebo nechtěl.[17])

Potom se však pokročilo dále a vyhlašovaly se i normy pozitivní. A byly-li negativní normy prostým důsledkem skutečnosti, že otrok není jen obyčejným objektem práv, ale člověkem s rozumem a vůlí, a tudíž i schopností samostatného jednání ve zlém úmyslu, reagují pozitivní normy na zatím minimální, ve společenském průměru však již ne nevýznamnou hospodářskou samostatnost nesvobodných. Jsou to ustanovení, ve kterých zákonodárce sice neuznává, že by otrok mohl být vlastníkem de iure, společenské vztahy však upravuje tak, jako kdyby otrok vlastnické právo opravdu měl.[18]) Neboť jak jinak vysvětlovat všechny praetorské „actiones adiectitiae qualitatis", kdy pán za majetkoprávní jednání otroka ručí jen do výše hodnoty otrockého peculia (actio de peculio), anebo kdy pán si z objemu peculia odečítá vlastní pohledávky, jež vůči svému otrokovi má (actio de in rem verso), a kdy nakonec vlastně jen jako výjimka platí to, co by mělo být přirozeným důsledkem principu, že vlastník za každé otrokovo jednání ručí vždycky sám a neomezeně (actio quod iussu)?[19])

Dalo by se možná namítat, že praetorské „actiones adiectitiae qualitatis" jsou pouze ustanovení vedlejší, ustanovení týkající se mimořádných případů, ustanovení, která nelze příliš zobecňovat a pokoušet se v jejich světle o charakteristiku majetkoprávního postavení otroků vůbec. Ale námitka je zřejmě lichá. Normy praetorského ediktu se vyhlašovaly na základě dlouholetých zkušeností, jsou plodem zobecňování, případů výjimečně a právně bezvýznamných si nevšímají.

Také zájem, který této problematice věnují právníci doby pozdější, dosvědčuje, že jde o otázky stále aktuální a běžné. I v jednoduché a maximálně stručné učebnici práva pojednává Gaius o „actiones adiectitiae qualitatis" podrobně,[20]) v době

---

[17]) Zásadu plné odpovědnosti pána za jednání otroka uznávají všechny primitivní právní řády. Také princip noxálního ručení není zvláštností římského práva, najdeme jej i jinde, např. v zákonech starých Germánů. O přímé trestní odpovědnosti otroků v Římě cf. T. Mommsen, Römisches Strafrecht, Leipzig 1899, str. 80 a násl.: str. 808 a násl.

[18]) Charakteristický je v tomto směru výrok klasického právníka Ulpiana: „Nec servus quicquam debere potest nec servo potest deberi, sed cum eo verbo abutimur, factum magis demonstramus quam ad ius civile referimus obligationem!" (D 15, 1, 41).

[19]) Stejně i actio institoria a actio exercitoria, které představují jen zvláštní variantu actio quod iussu. Je ostatně charakteristické, že actiones adiectitiae qualitatis zavádějí jednotný režim pro všechny osoby podřízené, ať již jsou to lidé svobodní (typicky filii familias), či otroci.

[20]) Gai IV, 69—74.

klasické je také propracována teorie naturálních obligací, která s problematikou úzce souvisí.[21])

Shrnout lze tedy asi takto: po překonání stadia patriarchálního otroctví, kdy primitivní obyčejové právo nahlíželo na otroka nejen jako na objekt, ale i jako na subjekt práv, vychází vyspělejší republikánské právo římské ze zásady, že otrok právní subjektivitu principiálně nemá, a že je tedy juristicky pouhou věcí. Z tohoto teoretického (politického) postulátu se však připouštějí výjimky a civilní i praetorské právo uznává, že otrok může být pachatelem trestného (kriminálního) činu: v zájmu vládnoucí třídy otrokářů stíhá proto někdy otroka i proti vůli jeho pána-vlastníka a vyhlašuje pro tyto případy zvláštní „otrocké trestní normy".

Časem začíná právní řád respektovat i jistou hospodářskou nezávislost nesvobodných lidí a v praetorském ediktu se objevuje řada ustanovení, která sice neuznávají otroka přímo jako vlastníka, ale s jeho jednáním spojují stejné anebo podobné účinky, jako kdyby vlastníkem opravdu byl. Za principátu se pak výjimečně setkáváme dokonce s normou, která vlastnické právo otroka chrání přímo: podle konstituce císařů Marka a Vera má otrok, který si od svého pána vykoupí svobodu z prostředků peculia, za určitých podmínek zákonný nárok na propuštění na svobodu.[22])

Rubem hospodářského a společenského uvolňování postavení nesvobodných lidí jsou potom zvláštní normy (od 1. stol. n. l. již dosti časté), jež omezují pána-vlastníka při zneužívání jeho vlastnické pravomoci nad otrokem.[23])

Germánské právní systémy (tak, jak je torzálně písemně zachycují jednotlivé Leges barbarorum) vycházejí při reglementaci postavení otroků v podstatě ze stejných principů jako republikánské a klasické právo římské. To znamená, že neuznávají právní subjektivitu otroka a nakládají s ním jako s věcí, jako s kusem dobytka, kterému je otrok jako věc živá a sama se pohybující nejvíce podobný.

Leges nemají ovšem zobecňující formulace typu „servus nullum caput habet" či „servi pro nullis habentur" atd. a výchozí stanovisko zákonodárce se projevuje pouze v tom, jak v řadě konkrétních ustanovení je otrok jedním dechem jmenován vedle dobytka jako objekt právního jednání nebo protiprávních činů,[24])

---

[21]) Jedním z hlavních důvodů vzniku naturální obligace byly závazky kontrahované otroky.

[22]) J. Kincl, „Servus suis nummis emptus", l. c., str. 244.

[23]) Ne zcela právem bývají v literatuře právě tyto zákony uváděny jako nejcharakterističtější (ne-li vůbec jediný) příznak uvolňování („zlepšování") postavení otroků v Římě. Zapomíná se přitom, že jde vesměs o postih excesů, tedy o postih mimořádných případů zneužívání vlastnického práva. Vyplývá to docela jasně i z Gaiovy poznámky ke slavné konstituci Antonina Pia o ochraně otroků: konstituce zakazuje zabíjení a týrání vlastních otroků a Gaius dodává: „Et utrumque recte fit; male enim nostro iure uti non debemus; qua ratione et prodigis interdicitur bonorum suorum administratio" (II, 53).

[24]) Pactus legis Salicae (tit. 10,1): „Si quis servum aut ancillam alienam, caballum vel iumentum furaverit . . ."; Lex Frisionum (tit. 4): „De servo aut iumento alieno occiso"; Lex Alamannorum, tit. 34; Lex Baiuvariorum tit. 9,3 aj.

anebo jak se otrokem způsobená škoda vyrovnává úplně stejným způsobem jako škoda způsobená zvířetem.[25])

Ostatně má-li vlastník otroka neomezenou pravomoc nad jeho životem a smrtí — a to dokládá již pověstné místo z Tacitovy Germanie[26]) — má zcela logicky i ničím neomezenou pravomoc nad otrokovým majetkem, a nepochybně platí, že co vlastní otrok, vlastní podle práva jeho pán, a čeho otrok nabývá, nabývá pro svého pána.

To jsou ovšem jenom názorová východiska, to je pouhá teorie, u Germánů snad ještě „teoretičtější", než bývala kdysi v Římě.

Neboť otroctví se u Germánů vyvíjí v úplně jiných ekonomických a společenských podmínkách, díky nimž se nikdy nerozšíří tak, aby z procesu výroby vytlačilo anebo jen do pozadí zatlačilo producenty polosvobodné a svobodné. To potom nezbytně vtiskne germánskému otroctví docela zvláštní charakter, takže nejedním rysem připomíná staré otroctví patriarchální („tacitovské"), nejedním pak zase poklasické, „úpadkové" otroctví římské. Je to výrazně patrno ze všeho bohatého normativního materiálu, který Leges o otrocích obsahují.

Valnou většinu tohoto materiálu — ať už jde o Leges romanizované nebo obsahově zcela původní — tvoří normy trestního práva, ony pověstné soupisy (či jak německá historiografie někdy říká, „katalogy") protiprávních zásahů, na které zákonodárce vyhlašuje sankce. Sankce bývají diferencovány, někdy podle sociálního postavení poškozeného (typicky např. při usmrcení člověka nebo při ublížení na těle), někdy podle postavení pachatele. Tato druhá eventualita je nesporně častější a jejím východiskem je zpravidla základní rozlišování lidí na svobodné a nesvobodné: tak vzniká charakteristická podvojnost sankcí, kterou bychom pro latinsky psané Leges mohli stručně vyjádřit schématem „si ingenuus fecerit + sankce — si servus fecerit + sankce".

Nutno doplnit, že obojí sankce jsou nejčastěji majetkové (peněžité pokuty) a že zvláštní otrocké sankce bývají obyčejně v jisté závislosti na trestech pro svobodné (bývá to polovina, třetina či čtvrtina sumy, někdy ovšem zase násobek). Při těžkých deliktech, kde peněžité sankce pro svobodné jsou velmi vysoké, bývá pro otroka určen trest tělesný (bičování, tresty mrzačící), eventuálně trest smrti.

Tím se potom stává, že z obsahového hlediska zahrnují jednotlivé Leges vlastně dvě velké masy práva: tu, která platí pro svobodné, a tu, která platí pro otroky. Richard Schröder užíval již před lety k označení této druhé skupiny přiléhavého termínu „das Sklavenrecht", česky bychom snad přesněji řekli „otrocké právo trestní".[27])

Generalizace je samozřejmě hrubá a zdaleka nepostihuje bohatou obsahovou

---

[25]) Pactus legis Salicae tit. 35,8 a tit. 36. Srovnej poznámku 42.

[26]) Cap. 25: „occidere solent non disciplina et severitate, sed impetu et ira, ut inimicum, nisi quod impune."

[27]) Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte, Leipzig 1898, str. 347.

problematiku germánských Zákonů, pro srovnání s normami římskými však plně vyhovuje, neboť vyjadřuje to, co je pro Leges rysem zvlášť charakteristickým.

Co však z konfrontace vyplývá?

Především to, že také pro germánského zákonodárce není otrok obyčejnou věcí, pouhopouhým objektem práv. Navenek se tento fakt projevuje již v tom, jak velkou pozornost zákonodárce otrokům věnuje, kolik zvláštních otrockých norem jednotlivé Leges obsahují. Konstatovali jsme, že tato kvantita může být pouze důsledkem zvláštního postavení otroka — nesvobodného člověka, a to postavení hospodářského i společenského, protože prvé nepochybně podmiňuje druhé.

Podívejme se proto nejdříve podrobněji, jaký základ měla tato zvláštnost ve sféře ekonomické, tedy konkrétně: jak se utvářelo postavení otroků ve výrobním procesu germánských společenstev.

Z textů Zákonů a dalších normativních aktů (královských nařízení a synodálních kánonů) dostaneme odpověď jen polovičatou a vlastně nepřímou. Zjistíme, že způsoby exploatace otrocké pracovní síly byly různorodé, otroci pracovali v zemědělství, známi byli i otroci řemeslníci, v přádelnách zámožnějších držitelů pracovaly skoro výlučně otrokyně, někdy vykonávali nesvobodní i služby vyššího druhu, např. lékařské, učitelské atd. To všechno lze ze Zákonů vyčíst celkem snadno, jednak ze speciální terminologie (servi aratores, porcarii, aurifices, famuli, ancillae in gynaikeio apod.), jednak z charakteru nejčastějších otrockých deliktů, které jsou postihovány (delikty páchané v zemědělství, při provozu řemesel, na panském dvoře aj.).

Složitější je problém formy vykořisťování otrocké pracovní síly. Nabízí se totiž alternativa: otrok může pracovat buď přímo pro svého pána (např. jako jeho osobní služebník, jako čeledín na panském statku), anebo je mu vydělen majetek do osobního užívání (peculium), a otrok potom produkuje jaksi pro sebe a vlastníkovi je povinen pouze službami a dávkami.

Tacitova charakteristika germánského otroctví svědčí docela jednoznačně ve prospěch alternativy druhé, Tacitus domácí, tj. v domě pána žijící otroky vůbec nezná a mluví pouze o otrocích s vlastním domem a vlastním hospodářstvím, tedy podle naší terminologie o otrocích na panské půdě usazených.[28])

Leges naproti tomu žádné kategorie otroků „usazených" a „neusazených" neznají, jejich sankce jsou koncipovány obecně, jaksi pro „otroky vůbec", stejně tak královské výnosy a synodální usnesení. To ovšem nijak neznamená, že by v době jejich publikace (tedy v 5.—9. století) otroci usazení a neusazení již známi nebyli. Postačí, nahlédneme-li do některé francké či vizigótské formulářové sbírky, anebo začteme-li se do textů století od století se množících donačních

---

[28]) „Ceteris servis non in nostrum morem, descriptis per familiam ministeriis, utuntur: suam quisque sedem, suos penates regit. Frumenti modum dominis aut pecoris aut vestis, ut colono, et servus hactenus paret." (Cap. 25.)

listin kostelům a klášterům, abychom zjistili, že jenom zřídkakdy — možno říci dokonce zcela výjimečně — byli církevním institucím tradováni otroci bez půdy, tj. bez peculia. V praxi lze tedy zřejmě za pravidlo považovat případy, kdy nesvobodní byli „za spásu duše" darováni či prodáváni s pozemkem, na kterém seděli a pracovali.[29])

Lze proto tvrdit, že formuláře a listiny (akty nenormativní povahy) potvrzují Tacitovu charakteristiku, a to přímo a naprosto jednoznačně. Ale nejen listiny a formuláře.

Časté usazování otroků na půdě předpokládají i povšechné a obecné údaje, které o hospodářské situaci nově vzniklých germánských států máme. Je dobře známou skutečností, že ekonomické poměry barbarských říší se utvářejí jako svérázná syntéza pozdně otrokářského způsobu výroby a primitivního „občinového hospodářství" Germánů samých. Což zkratkovitě řečeno znamená, že se docela ztrácejí všechny formy velkovýroby, zemědělské i řemeslné, že produkce zboží se omezuje na minimum, rozpadají se trhy, hospodářství se naturalizuje a jeho základem se stává svobodná, polosvobodná a otrocká malovýroba, produkující téměř výlučně pro vlastní spotřebu.[30])

To platí nejen pro početné vrstvy drobných sedláků germánských, ale i pro královský, církevní či šlechtický velkostatek, který dílem přežívá z doby římské, dílem se nově vytváří. Je provozován výlučně jako systém drobných závislých hospodářství, jde tedy o velkostatek spíše v politickém než ekonomickém smyslu.[31])

Velmi plasticky dokazují tuto praxi nejstarší francké klášterní polyptychy, které se dochovaly z konce 8. a počátku 9. století: obraz je úplně stejný, mezi způsobem hospodaření na rozlehlých statcích v oblasti pařížské (polyptych opata Irminona) a formami produkce na pozemcích v nejjižnější části země (polyptych kostela sv. Viktora v Marseille) není prakticky žádný rozdíl. Základní výrobní jednotkou je drobná závislá držba otroka, propuštěnce či „svobodného" nájemce, správní jednotku jednotlivých oblastí představuje středně velká panská (dominikální) villa, na které závislí sedláci několik dní v týdnu či roce robotují a kam odevzdávají své naturální a peněžité dávky.

Ačkoli oba nejstarší polyptychy pocházejí z doby relativně mladé, je z jejich textu patrno, že stav, který zaznamenávají, je plodem předlouhého historického vývoje a že usazování otroků na drobných areálech půdy bylo starou praxí nejen

---

[29]) J. Kincl, Otroci ve franckých právních pramenech 6.—8. století, Praha 1973, str. 85 a násl.; str. 148 a násl.; str. 167; str. 198 a násl.

[30]) Ch. E. Perrin, „Le grand domaine en Allemagne", Recueils de la Société Jean Bodin, IV, Wetteren 1949, str. 116 a násl.; A. Dumas, Le régime domanial et la féodalité dans la France du Moyen Age", ibidem, str. 150 a násl.

[31]) „C'est le système des petites cultures qui dès maintenant a partout triomphé," poznamenává k problému organizace velkostatku H. Sée (Les classes rurales et le régime domanial en France au Moyen Age, Paris 1901, str. 63). Srovnej i poznámku předcházející.

římských provinciálů, ale i germánských dobyvatelů a kolonizátorů. Ze strany římské o tom podávají výmluvné svědectví velké kodifikace práva z 5. a 6. století (Codex Theodosianus a Leges Romanae barbarorum), kde kolonát a nesvobodná zemědělská malovýroba jsou častým objektem právní reglementace,[32]) ze strany Germánů praxi dosvědčují narativní prameny, listiny a polyptychy, hlavně však — i když jenom nepřímo — Leges.

Neboť všechny ty zvláštnosti v právním postavení otroků, o kterých byla výše řeč, vyplývají z prostého faktu, že germánský zákonodárce vychází ze stanoviska, že „de iure" otrok sice žádný majetek mít nemůže, že však „de facto" vždycky nějaký majetek má a že jeho hospodářská závislost na pánovi-majiteli moci není ani zdaleka absolutní. Proto také počítá s tím, že většinu v zákonech uváděných kompozicí (pokut) může otrok uhradit sám, a stanoví-li přesto majetkovou odpovědnost vlastníka za protiprávní jednání jeho poddaného, má tato odpovědnost zpravidla jenom subsidiární charakter. Hospodářská volnost otroka se postupem doby upevňuje natolik, že zákonodárce v naprostém rozporu s výchozím teoretickým stanoviskem („otrok je zvláštní věcí svého majitele") začíná upravovat povinnosti, které otrok vůči pánovi má.

To již je ovšem poslední krok, krok juristicky absurdní, absurdní však jen juristicky a jen proto, že zákon principiálně nechce a nemůže otrokovi přiznat nějaké právo, zejména ne přímo vůči vlastníkovi, neboť tím by samo vlastnické právo k otrokovi vzalo nezbytně za své.

Jinak řečeno: v germánských zákonech 5.—9. století se prohlubuje rozpor mezi právním a faktickým postavením otroka, rozpor, který byl již římskému právu vlastní a který nezbytně musí být vlastní každému právnímu řádu, který se pokouší degradovat člověka na pouhou věc, na pouhý objekt práv.

Rozdíly mezi římskou a germánskou úpravou jsou v podstatě podmíněny dvěma faktory: jednak hospodářskou a politickou situací, ve které se otroctví rozvíjí, jednak technickou úrovní zákonodárství.

Primitivní naturální formy germánské ekonomiky dovolují exploataci otrocké pracovní síly pouze v omezeném měřítku a ještě hlavně cestou individuální malovýroby (cestou usazování na půdě), germánské zákonodárství je pak ve svém celku i jednotlivostech „naivnější", zcela konkrétní a méně teoretické než zákonodárství římské. Výchozí stanovisko je v obou systémech stejné: oběma zákonodárcům jde o to, aby vlastníkům (tedy vládnoucí třídě) zajistili co nejširší pravomoc nad osobami nesvobodnými, germánský zákonodárce však bez velkých skrupulí zaznamenává všechny anomálie, které z totálního popření právní subjektivity musí v praxi vzniknout, a neláme si hlavu logickým učleněním právních norem, které vyhlašuje.

---

[32]) J. Kincl, Otroci, koloni a propuštěnci v Alarichově Breviariu, Acta Universitatis Carolinae — Iuridica, Praha 1965 passim.

Procházíme-li jednotlivé články jeho zákonů, vidíme, že tyto anomálie se projevují ve dvou skupinách právních předpisů:

a) relativně málo v těch, které chrání vlastníka otroka před protiprávními zásahy osob třetích;

b) vydatně zato v těch, které chrání vlastníka před protiprávním jednáním otroka samého. Tyto normy lze pak rozdělit opět do dvou skupin a rozlišovat 1. normy, které čelí útokům otroka přímo proti osobě vlastníka, a 2. normy, které postihují škodlivé zásahy otroků proti zájmům lidí cizích (třetích). Tuto podskupinu lze obecně charakterizovat jako soubor předpisů regulujících odpovědnost pána za jednání otroka a právě v této oblasti se nezbytně musí nahromadit nesrovnalostí nejvíce.

Neboť hlavně tady postihuje právo „věc-otroka" jako aktivní element, jako z vlastní svobodné vůle jednajícího člověka.

Pokud jde o normy skupiny prvé, lze v hrubých rysech konstatovat toto: vlastnické právo k otrokovi je v Zákonech chráněno stejnými formami jako vlastnictví ke každé jiné movité věci. Právě v těchto souvislostech bývá otrok nejednou jmenován vedle dobytka a základ ochrany tvoří povinnost pachatele poskytnout vlastníkovi náhradu škody za poškození, odcizení či zničení věci (tedy za poranění, ukradení či usmrcení otroka). Podle charakteru protiprávního zásahu přistupuje někdy k náhradě škody i pokuta, event. mírový peníz (tzv. fredus), placený veřejné moci — králi.[33])

Ve srovnání s korespondujícími předpisy římskými existují však u Germánů i v této oblasti rozdíly.

Především: v důsledku odlišných forem exploatace otrocké pracovní síly (pro Germány byla hlavním zdrojem zisku část výnosu otrockého peculia) rozdělují Zákony nesvobodné do různých kategorií a poskytují vlastníkovi (a tím zprostředkovaně i otrokovi) ochranu různé intenzity. Otroci kvalifikovaní (řemeslníci, dozorci atd.) mají vyšší kompozice než otroci obyčejní, zvláštní privilegia požívají rovněž otroci patřící privilegovaným pánům (ve starší době otroci královští, o něco později také otroci církevní).[34]) Naproti tomu římské právo trvalo vždy na zásadě „servorum una conditio est" a zvláštní kategorie otroků státních nehrála nikdy nějakou významnější úlohu.

Za druhé: usmrcení cizího otroka zavazovalo podle římského práva pachatele k pouhé náhradě škody, v době klasické se však v této situaci připouštěla i možnost žaloby kriminální.[35]) Germánské Leges sice tuto alternativu neznají (pacha-

---

[33]) J. Kincl, Otroci ve franckých právních pramenech, op. c., str. 119 a násl.

[34]) H. Geffcken, Lex Salica, Leipzig 1898, str. 116—118; Ch. Verlinden, L'esclavage dans l'Europe médiévale, I, Bruges 1955, str. 639—640; I. Jastrow, Zur strafrechtlichen Stellung der Sklaven bei Deutschen und Angelsachsen, Breslau 1878, str. 27—28.

[35]) Gai III, 213: „Cuius autem servus occisus est, is liberum arbitrium habet vel capitali crimine reum facere eum qui occiderit, vel hac lege (sc. lege Aquilia) damnum persequi."

tel hradí vždy jen náhradu škody), změna v nazírání na problém usmrcení člověka se však projevuje jinak. Náhrada škody, ke které je pachatel při zabití otroka zavázán, nabývá totiž postupem doby stále výrazněji povahu otrockého wergeldu, tedy pokuty, která je jedním z nejvýznamnějších rysů právního postavení svobodného člověka. Zcela zřetelně má charakter otrockého wergeldu suma 36 solidů v Lex Ribvaria,[36]) k wergeldům mají již velmi blízko i otrocké kompozice, které uvádějí Lex Alamannorum a Lex Baiuvariorum a některé Leges další.[37])

Změna náhrady škody ve wergeld je nepochybně příznačným symptomem proměny nazírání na právní postavení otroka, současně však také ukazuje, jak méněcenným člověkem otrok byl: vždyť wergeld obyčejného svobodného obnášel obvykle několik stovek solidů, otrocký v nejlepším případě jenom 36!

Pokud jde o normy skupiny druhé, tedy ty, které postihují otroka jako aktivní element, jako „věc" z vlastní svobodné vůle jednající, třeba se nejprve zmínit o příkazech a zákazech, které před protiprávním jednáním otroka ochraňují jeho pána-vlastníka.

Stačí říci jen málo, protože tady mezi římským právem a germánskými Leges prakticky není rozdílů. Máme na mysli hlavně přečetné zákony „de fugitivis", které jsou nejcharakterističtější: jak u Římanů, tak i u Germánů jsou namířeny proti osobám třetím, tedy těm, kdo otrokům na útěku pomáhají, přechovávají je či nesvobodným k útěku radí. Potrestání uprchlíka samého se přitom zásadně ponechává pravomoci majitele, který může postupovat jakkoli, až po usmrcení provinilého. Hranici panské zvůli vytyčují pouze kanonické normy o právu církevního asylu, světské zákony žádná podobná omezení nemají. „Potestatem vitae necisque" považují zřejmě za plně vyhovující garanci před touto svéráznou formou třídního boje.[38])

To ovšem platí nejen pro útěk, ale i pro případy, kdy se otrok proti vlastníkovi vzbouří a zaútočí na jeho osobu. Zákonodárce si těchto případů všímá jen docela výjimečně, zdá se, že speciální normy na vzpouru otroků nebyly v germánských říších nutné již proto, že primitivní naturální hospodářství větší koncentraci otroků nevyžadovalo a ani nedovolovalo a neomezená vlastnická pravomoc se proti individuálnímu projevu odporu jevila kautelou postačující.[39])

Dostáváme se k poslední skupině „otrockých norem", v Zákonech daleko nejpočetněji zastoupené, to je norem, jež upravují odpovědnost pána za protiprávní jednání jeho otroka vůči osobám třetím; právě v nich — jak řečeno — se nej-

[36]) Lex Ribvaria, hrsg. von F. Beyerle — R. Buchner, Hannoverae 1954 (MGH Legum sectio I, t. III, p. II), Sachkommentar str. 138 a násl.; I. Jastrow, op. c., str. 22 a násl.

[37]) H. Brunner, Deutsche Rechtsgeschichte, I, Leipzig 1906, str. 369; I. Jastrow, op. c., str. 16—18; str. 27—28.

[38]) J. Kincl, Otroci ve franckých právních pramenech, op. c., str. 114; str. 118.

[39]) Ustanovení o vraždě pána otrokem má ze zákonů franckého okruhu pouze Lex Saxonum, c. 25 (cf. Capitulatio de partibus Saxoniae, c. 13); z ostatních Edictus Rothari (c. 13) a některé zákony anglosaské (Aethelstan II, 4; Cnut II, 57).

Univerzita Karlova
Právnická fakulta
knihovna
nám. Curieových 7, 116 40 Praha 1
-103-

markantněji projevují změny, k nimž v postavení otroků došlo, právě tato ustanovení jsou pro posuzování problému právní subjektivity otroka nejdůležitější. Úprava samozřejmě není všude stejná, není dokonce jednotná ani v rámci jednotlivých zápisů práva, tendence vývoje je však jediná a všude víceméně jasně patrná: je to snaha omezit co nejvíce ručení majitele moci nad otrokem za jeho škodlivá jednání a pohánět vlastníka k odpovědnosti pouze za takové otrokovy činy, ze kterých by sám mohl mít nějaký prospěch.[40])

Východiskem vývoje je zásada, platná na všech primitivních stupních juristického myšlení: každou škodu, kterou způsobí otrok, uhradí jeho pán. Z germánských Leges ji vyznává ještě Lex Thuringorum, a sice v podobě „omne damnum quod servus fecerit, dominus emendet". Proto také durynský zákon žádná další ustanovení o otrocích nemá, otrok je postaven na roveň věci, právní subjektivita se mu zcela upírá.[41])

Stopy tohoto jednoduchého a pro vlastníka-pána velmi tvrdého nazírání najdeme i jinde, např. ve francké sbírce Pactus legis Salicae, kde škoda způsobená otrokem se vyrovnává úplně stejným způsobem jako škoda způsobená zvířetem. Ale to je již jen residuum, na které není třeba brát zřetel, protože četné další otrocké normy Paktu jasně dokazují, že primitivní vývojový stupeň byl v době zápisu práva u Franků dávno překonán.[42])

Tendence dalšího postupu je pak jasná: zákonodárce, vycházeje z relativní hospodářské a společenské samostatnosti otroka, omezuje nejdříve trestní odpovědnost pána a stanoví, že za zlovolně (dolózně) páchané delikty otroka odpovídá jeho vlastník tak, jako kdyby je sám spáchal z nedbalosti anebo náhodou.[43]) Na dalším vývojovém stupni vylučuje i tuto omezenou poenální odpovědnost a vyhlašuje pro otroky tresty přímo.

Jsou-li to tresty na životě anebo těžké tresty tělesné, vychází se vstříc majetkovým zájmům vlastníka tím, že zákon někdy určuje výši možnosti výkupu z trestu.[44]) Jinak je potrestáním pachatele poenální ručení zcela konsumováno a pán odpovídá pouze materiálně (tj. ručí za náhradu škody).

Ale i v této sféře dochází záhy k omezením a objevují se normy, které postihují otroky nejen poenálně, ale i majetkově. Ke snižování majetkoprávní odpovědnosti pána za jednání otroka se kdysi propracovalo i právo římské, to však vždycky

---

[40]) J. Kincl, Otroci ve franckých právních pramenech, op. c., str. 124 a násl.

[41]) Lex Thuringorum 6, 57 (cf. 6, 57). Zákon jinak uvádí otroky pouze při enumeraci různých majetkových objektů (2, 28; 3, 33).

[42]) P. Leseur, „Des conséquences du délit de l'esclave dans les Leges barbarorum et dans les Capitulaires", Nouvelle revue historique du droit francais et étranger, XII, Paris 1888, str. 657—659; I. Jastrow, op. c. str. 13.

[43]) Brunner — Schwerin, Deutsche Rechtsgeschichte, II, str. 714; J. Kincl, Otroci ve franckých právních pramenech, op. c., str. 124—125.

[44]) Brunner — Schwerin, op. c., str. 372—373. Velmi záhy se však objevují těžké trestné činy, kde výkup se vylučuje a vydání otroka státnímu orgánu je pro pána obligatorní.

problém řešilo oklikou, jaksi nepřímo — cestou noxálních a adjektických žalob proti majiteli moci podávaných.

Germánské Leges nemají sice ani zdaleka stanovisko jednotné, v jejich textech najdeme však dlouhou řadu norem, ve kterých se odpovědnost za způsobenou škodu přičítá otrokovi přímo, a ve kterých tedy zákonodárce málo dbá na principiální východisko, že otrok vlastně žádný majetek nemá a ani mít nemůže. Zákony prostě vycházejí z faktů, ze zkušeností denního života a předpokládají, že otrokovi skoro vždycky nějaké věci patří, že skoro vždycky má nějaký majetek. Je to sice obvykle jenom majetek nevelký, ale přece jen natolik samostatný, že otrokovi umožňuje, aby své dluhy vyrovnával bez jakéhokoli zásahu pána.[45]) Právní slupka majetkoprávní nezpůsobilosti se potom projevuje pouze tehdy, když otrok závazky nesplní a věřitel začne pohledávku vymáhat soudní cestou. Na soudě totiž nesvobodný člověk zásadně vůbec vystupovat nesmí, a jeho ručení je proto možno realizovat jen pomocí žaloby na jeho pána, který tak ručí subsidiárně.[46])

Vzhledem k tomu, že otrocké majetkové sankce Zákonů jsou vesměs jen peněžité sumy relativně velmi nízké, lze důvodně mít za to, že otrocký „majetek" tvořily pouze věci menší hodnoty, patrně jen věci movité, zatímco pozemky zůstávaly v dispoziční volnosti vlastníků.[47]) Ale nemuselo tomu tak být vždycky: ve sbírce Marculfových formulí najdeme alespoň předlohu pro vyhotovení písemného potvrzení, kdy pán „daruje" svému otrokovi (aniž by ho propustil) za věrné služby pozemek, který mu má připadnout „iure proprietario", a otrok

---

[45]) Samostatný otrokův majetek předpokládají např. vizigótské zákony. Často se sice vyjadřují neurčitě, takže není dosti jisté, že kompozici platí otrok sám, a ne jeho pán (LV VIII, 3, 2: „Quod si servus hoc nesciente domino fecerit, et damnum solvat et sepem reparet et C flagella suscipiat"), někdy je však dikce naprosto jasná a nepřipouští alternativu: „Servus vero si compositionem p r o s e exolvere non potuerit, aut si noluerit pro eo satisfacere dominus, servum pro reatu tradere non moretur" (LV VII, 1, 1); „Si vero servus hoc sine iussu domini fecerit, omne damnum aut ipse aut eius dominus reddat, et ipse servus LX flagella suscipiat" (LV VIII, 3, 10). Leges franckého okruhu mají vesměs formulace neurčité, ale i v nich najdeme pasáže, které nás o primárním plnění otroka nenechají na pochybách. Tak Lex Salica (tit. 35, 7) stanoví: „servus ipse aut . . . solidos VI . . . reddat aut castretur. Dominus vero servi . . . capitale et dilaturam . . . restituat; cf, tit. 12, 2. Lex Ribvaria má neurčité stylizace, jedná-li se o peněžitou sankci menšího objemu, např.: „Si autem servus servo sanguinem effusionem fecerit, 3 dimidio solid. culpabilis iudicetur" (LR, tit. 25; cf. tit. 26: 20, 3; 21, 1; 24). Jde-li o kompozici vyšší, uvádí zákon výslovně, že ji platí pán (LR, tit. 23: „Quod si servus homini Franco . . . osso fregerit, dominus eius 36 solid. culpabilis iudicetur"; cf. tit. 27; 29; 30; 31).

[46]) Jasně je to patrno již z Chilperichova ediktu z let 561—584, který stanoví: . . . . servus culpabilis iudicetur; at causa super dominum non ascedat nisi quantum de servo lex est" (c. 8).

[47]) Výslovně to potvrzuje zákon vizigótského krále Chindasvinda „De servorum venditis rebus" (LV V, 4, 13): zákon zakazuje otrokům prodávat domy, pozemky, vinice a otroky; prodá-li však otrok domácí zvíře nebo nějakou drobnou věc (res quascumque vel ornamenta), je prodej platný a pán jej nesmí zrušit.

jako řádný vlastník může darovanou nemovitostí nakládat docela libovolně, tak jak to jen vlastníkovi přísluší.[48])

Marculfův text je sice ojedinělý, jeho svědectví však přesto nelze podceňovat, protože je dobře známo, že do franckých formulářových sbírek byly zahrnovány jenom ty texty, které praxe potřebovala často, anebo alespoň ne výjimečně.[49])

Mluví-li ovšem Marculfova formule o „vlastnickém právu", lze stále ještě argumentovat poukazem na skutečnost, že jde o neoficiální akt, který nemá právně normativní povahu, a který proto dokládá pouze praxi a její juristicky nepřesnou terminologii.

Ale oficiální Lex Alamannorum se vyjadřuje úplně stejně: v titulu o žhářství (tit. 82) stanoví zákon sankce na poškození majetku svobodných lidí a potom připojuje tři odstavce se speciálními tresty pro žháře domu (82, odst. 4), stodoly (odst. 5) a sýpky (odst. 6), které patří otrokovi. Kdyby zákonodárce vycházel z premisy res servi = res domini, byly by ty normy docela zbytečné, protože otrocký majetek by chránily tresty, které chrání pána.

Závěr je jednoznačný: nejen praxe denního života, ale někdy i zákon opouští výchozí stanovisko totální nezpůsobilosti otroka k právům a mluví o zvláštním „otrockém vlastnictví", jehož objektem jsou předměty otrokova peculia.

V souladu s tímto aspektem jsou pak i pověstné články alamannského a bavorského zákona o pracovních a dávkových povinnostech otroka vůči pánovi: LA 22, 1—3; LB 1,13.[50]) Z juristického hlediska je nelze vyložit jinak než jako dobré rady, co maximálně má vlastník od svých otroků požadovat, aby jejich peculia prosperovala a otrokova pracovní síla byla produktivní. Neboť co jiného než dobrá rada může být ustanovení, kterému vůbec chybí sankce a se kterým zákonodárce nespojuje vůbec žádné právní důsledky?[51]) Kdo ostatně by mohl zakročit, kdyby pán na otrocích vymáhal, aby na jeho pozemcích pracovali více než 3 dny v týdnu? Snad státní moc? Ale ta přece do vzájemného poměru vlastníka k otrokovi zasahovala jen docela výjimečně, a když už, tedy pouze ve vztazích k zájmům osob třetích či státu. Anebo církev? Ta se sice vztahem pán — otrok zabývala velmi intenzívně a snažila se postavení otroků alespoň v některých směrech ulehčit (např. vymáháním práva asylu, zaváděním povinného pracovního

---

[48]) Formulae Marculfi II, 36; z Marculfa formuli opisuje jihofrancká Collectio Flaviniacensis (č. 104) a s drobnými změnami i Formulae Pithoei (č. 102, 103, 104).

[49]) G. Caro, „Die Landgüter in den fränkischen Formelsammlungen", Historische Vierteljahrschrift, N. F., 6/1903, str. 309.

[50]) H. Brunner, („Über ein verschollenes merowingisches Königsgesetz", Abhandlungen zur Rechtsgeschichte, I, Weimar 1931, str. 598 a násl.) vyslovil názor, že ustanovení alamannského a bavorského zákona jsou převzata z nařízení, které pro austrasijské kraje vydal někdy před počátkem 7. století král Dagobert. Je-li hypotéza oprávněná, jednalo by se o regulaci obecného dosahu, jež pro východní oblasti říše zobecňovala zkušenosti z hospodaření na církevních a královských statcích.

[51]) Zvláštní charakter norem je patrný i z jejich dikce, např.: „tantum serviat quantum ei per possibilitatem impositum fuerit; tamen iniuste neminem obpremas" (LB 1, 13).

klidu o nedělích a svátcích, zákazem svévolného zabíjení otroků atd.), její normy měly však sankce toliko morální (náboženské), a pokud je státní moc nepřejímala za vlastní, byly zřejmě jen málo účinné a pro denní život otroků sotva významné. Svědčí o tom mj. četné krvavé historky, které se o svévoli pánů vypravují v dobové literatuře (např. u Řehoře z Toursu), svědčí o tom i fakt, že církev své příkazy a zákazy musela neustále opakovat, protože je v praxi nebyla schopna prosadit.

A přesto můžeme skoro najisto tvrdit, že pánové-vlastníci otroků „dobré rady" alamannského a bavorského zákonodárce víceméně dodržovali a že vůbec — abychom se vyjádřili docela obecně — zvláštní postavení svých nesvobodných respektovali a uznávali, že jejich otrok není obyčejnou věcí, ale méněcenným člověkem, který má nejen povinnosti, ale i některá „svá" práva.[52])

Hranici povinností a objem práv nemohl jim sice žádný zákonodárce nadiktovat[53]) — a valná většina „otrockých norem" v Zákonech má proto zřejmě jenom arbitrální povahu — co však nezmohl zákonodárce, vynutila si nakonec na vlastnících prostá ekonomická nutnost, tedy ohled na produktivitu práce otroků (a ostatních závislých producentů) a rentabilita majetku, který byl na jejich získání vynaložen. Z pramenů se totiž ukazuje, že těchto lidí býval již v poklasické době římské velký nedostatek a že se příchodem Germánů a vznikem „barbarských říší" situace nijak podstatně nezměnila. Po pádu západořímského imperia a po germánských invazích se sice načas řady otroků rozmnožily (zejména cestou zotročování válečných zajatců), v pramenech 8. a 9. století se však již zase zcela běžně setkáváme s tzv. „neobsazenými mansy" (mansi absi), to znamená s neosídlenými, ladem ležícími poddanskými usedlostmi, na které si světská a církevní vrchnost již nebyla s to opatřit pracovní síly.

S těmi potom, které k dispozici měla, musela nakládat s jistou obezřetností, ne-li přímo opatrností. Podle práva sice platilo, že nad osobou nesvobodného člověka přísluší vlastníkovi neomezená pravomoc, to však — jak jsme již nejednou konstatovali — bylo pouze obecně politické východisko, které muselo být korigováno zkušenostmi denního života a potřebami praxe. A ta jednoznačně vyžadovala udržování jisté minimální produktivity práce nesvobodných a závislých lidí, což zase zpětně nutilo k uvolňování osobní a ekonomické závislosti, kterými právo otroky svazovalo.

Do jaké míry, to ukazovaly zkušenosti jednotlivých držitelů, v prvé řadě církve, která v těchto dobách nejistoty a zmatků měla jediná pevnější jednotnou orga-

---

[52]) O pevně stanovených povinnostech otroků vůči pánovi slyšíme již v 6. století, tedy dávno předtím, než se příslušné normy objeví v zákonech: koncil v Eauze roku 551 promíjí otrokům biskupa Aspasia $^1/_4$ všech povinných dávek (MGH Concilia, I, str. 114), pevný počet povinných pracovních dní uvádějí i některé nejstarší formulářové sbírky (např. Formulae Andecavenses, 38, Formulae Pithoei, 72), též testament opata Aredia z roku 572 vypočítává povinnosti otroků docela konkrétně (P a r d e s s u s, diplomata . . ., I, str. 139).

[53]) F u s t e l d e C o u l a n g e s, L'alleu et le domaine rural, Paris 1914, str. 379.

nizaci.[54]) Tyto zkušenosti se pak po uplynutí delší doby a po jistém společenském zobecnění stávaly podnětem pro zákonodárce, aby korigoval své apodiktické výchozí stanovisko a stanovením zvláštních „otrockých norem" zaváděl pro otroky režim nový, potřebám praxe lépe vyhovující.[55])

Nesmíme proto pouštět ze zřetele, že všechny ty novoty, jimiž právo pomalu a zdráhavě začalo uznávat subjektivitu nesvobodného člověka a jeho způsobilost nejen k právním činům, ale i k právům, byly zavedeny jako důsledek hospodářských potřeb a koneckonců ve prospěch pánů a k ochraně jejich společenských a ekonomických požadavků.

Stačí si například povšimnout jednoho velmi výrazného rysu všech germánských právních systémů: valná většina otrockých sankcí na protiprávní jednání stanoví pro otroky podstatně mírnější tresty než pro svobodné. Ve stejné situaci, kdy ingenuus či liber (či jak jinak se svobodným říká) platí určitou sumu solidů nebo denárů, platí otrok jenom polovinu, třetinu, někdy i méně. Z hlediska politického posuzováno by tomu mělo být naopak, protože, striktně vzato, každý protiprávní čin otroka může být chápán jako projev třídního antagonismu, a měl by proto být postihován s větší tvrdostí.

Zákon by přitom mohl tento postulát snadno realizovat, zejména v oblasti práva trestního, a nešetřit trestem smrti a tresty tělesnými — kdyby ovšem neplatilo, že každý trest smrti nebo trest tělesný je současně i útokem proti majetkovým zájmům pána-vlastníka, protože z jeho hlediska je poprava otroka zničením a tělesné potrestání poškozením vlastnických oprávnění.

Stejně problematická je situace i při otrockých trestech majetkových. Kdyby se totiž uznávalo, že každý delikt otroka zavazuje pána tak, jako kdyby protiprávní zásah provedl sám („ac si ipse fecisset" — jak někdy říkají Leges), byl by leckdy vlastník při možné časté frekvenci drobnějších deliktů postihován na majetku velmi citelně, a to zákonodárce nemohl dopustit. Proto stanovil pro otroky sankce nižší, vycházeje z předpokladu, že tyto snížené kompozice bude otrok zpravidla schopen uhradit ze „svého majetku" sám, a že neuhradí-li je, nepostihne subsidiární ručení pána tak tvrdě jako při pravidlu odpovědnosti úplné.[56])

Úplná odpovědnost bývá nakonec realizována pouze výjimečně, a to v situacích, kdy otrok protiprávní jednání podstoupil k příkazu samotného pána — tedy docela stejně, jako kdysi v Římě v právu trestním a při „actio quod iussu" v právu majetkovém.

Stíhá-li ovšem zvláštní sankce otroka i za tohoto předpokladu — takovou normu

---

[54]) J. Kincl, Otroci ve franckých právních pramenech, op. c. str. 101.

[55]) Za klasický příklad zobecňování zkušeností s vedením hospodářství a s řízením práce lidí poddaných a nesvobodných lze považovat pověstné „Capitulare de villis" Karla Velkého.

[56]) Nesplnil-li otrok svůj závazek sám, byl sice žalován jeho pán, ten však na soudě vystupoval spíše jen jako zástupce otroka. I. Jastrow, op. c., str. 18—19; str. 23—25; P. Leseur, op. c., str. 664 a násl.; str. 677 a násl.

najdeme například v burgundském zákoníku Gundobadově[57]) — znamená to, že zákonodárce se v posuzování otrokovy samostatnosti dostal již tak daleko, že ukládá otrokovi povinnost vzepřít se protiprávnímu příkazu svého vlastníka a otrocký trest je potom vlastně sankcí na to, že otrok zákonem nedovolený rozkaz pána uposlechl. Jinak řečeno: ne tedy bezvýhradná poslušnost, jež logicky vyplývá z bezvýhradné osobní podřízenosti otroka, ale zákonem uznávaná samostatnost otrokovy vůle, ovšem omezená, protože jen v určitých mezních situacích právem respektovaná.

Vidíme tedy, že úprava právního postavení otroků v germánských Zákonech a ostatních normách je rozporná, nedůsledná a juristicky těžko postižitelná. Z jedné strany se apodikticky vyhlašuje zásada naprosté osobní i majetkové podřízenosti otroka pánovi, z druhé strany se však běžně uznává jeho subjektivita trestněprávní, a někdy dokonce i majetková, a proti vší logice základní koncepce se potom mluví o vlastnickém právu otroků (Lex Alamannorum), o omezených nárocích vlastníka na exploataci otrocké pracovní síly (Lex Alamannorum a Lex Baiuvariorum), o povinnostech pána vůči vlastnímu otrokovi (Lex Gundobada) atd. atd.

Tato rozporná právní úprava je jen prostým důsledkem docela zvláštního hospodářského a společenského postavení, které otrok v germánských říších 5.—9. století měl. V nových historických podmínkách definitivního rozkladu římského otrokářského systému a germánských občinových pořádků se totiž zpravidla stával drobným držitelem půdy, který navenek (tj. ekonomicky) nebyl k rozeznání od drobných producentů jiných, úplně odlišného právního postavení, v prvé řadě zchudlých svobodných germánských sedláků, které v masovém měřítku produkovala hospodářská deprese doprovázející zánik germánských prvotně pospolných společností.[58])

Z tohoto zvláštního postavení otroka v procesu výroby potom nutně vyplývá, že propast mezi svobodnými a nesvobodnými nebyla v barbarských říších ani zdaleka tak nepřekročitelná jako v otrokářském Římě, ale že se časem nejen fakticky, ale i právně stále více vyrovnávala.[59])

Na právním materiálu 5.—9. století to ještě není tolik patrné, protože Leges,

---

[57]) Lex Gundobada, tit. II, 3—4: „Si servus inconscio domino hominem ingenuum occidere fortasse praesumpserit, servus tradatur ad mortem, dominus vero reddatur indempnis. Si dominus eius facti conscius fuerit, ambo tradantur ad mortem." Stejně i Leges Visigethorum, VI, 5, 12.

[58]) Je to patrno zejména na textech nejstarších polyptychů, kde různé právní kategorie závislých lidí (od svobodných až po otroky) jsou z hlediska hospodářského i správního vedeny jako jednotná masa poplatného obyvatelstva. Viz dále poznámky 60 a 61.

[59]) Již Pactus legis Salicae má pro královské otroky speciální sankce (tit. 13, 7; tit. 42, 3, 4). Lex Ribvaria staví církevní a královské otroky buď naroveň se svobodnými, anebo je posuzuje odděleně od otroků soukromých. Lex Gundobada (tit. 2) stíhá usmrcení královského otroka, původem barbara (tj. Burgunda) jako vraždu a trestá ji smrtí. Také karlovské Capitulare de villis (c. 4) posuzuje delikty královských otroků stejně jako delikty svobodných.

královské výnosy a synodální usnesení stále zatím otroka od svobodného víceméně přísně odlišují. Čteme-li však prameny nenormativní, zejména prameny narativní, ustupuje již protiklad výrazně do pozadí a je pak až zarážející, jak málo se mluví o otrocích i v díle tak rozsáhlém, jako jsou Dějiny Řehoře z Toursu, a to je spis pocházející z konce 6. století. Řehoř samozřejmě o otrocích píše, zná i jiné kategorie právně závislých lidí, nejčastějším a nejběžnějším protikladem je však již u něho protiklad bohatý — chudý, tedy protiklad ne právní, ale ekonomické povahy.

Tato kontrapozice je nepochybně nadstavbovým odrazem ekonomického procesu, který nivelizoval postavení bezprostředních producentů a proti vlastníkům půdy, základního výrobního prostředku, je stavěl jako víceméně jednotnou masu závislého obyvatelstva, která nepracuje na vlastním, ale buď na pozemku propůjčeném, propachtovaném, či jako peculium svěřeném, a kterou potom navenek přede vším ostatním charakterizuje její chudoba.

Nivelizaci postavení bezprostředních producentů vidíme velmi jasně i na textech prvních franckých polyptychů.

Vezměme za příklad pařížský polyptych opata Irminona.[60]) Klášter Saint-Germain držel počátkem 9. století obrovské množství tzv. svobodných, propuštěneckých a otrockých mansů, tj. závislých, poplatných chalup, drobných hospodářství. Přitom mezi povinnostmi a dávkami mansů skoro žádné rozdíly nebyly, otrocké mansy plnily tytéž prestace jako mansy svobodné či propuštěnecké, svobodné mansy byly nadto často v držbě otroků a otrocké mansy v držbě svobodných nebo propuštěnců. Správě kláštera záleželo zřejmě jenom na jednom: aby všechny mansy plnily obyčejem stanovené dávky, zda je pak plnil otrok nebo svobodný, bylo úplně lhostejné.[61])

Stejné poměry lze bez velkého rizika předpokládat nejen pro velkostatek církevní, ale i světský. Pro ten nemáme sice v pramenech doklady tak výmluvné, jako jsou polyptychy, současně však také nic nenasvědčuje tomu, že by organizace světského velkostatku byla jiná. Z přečetných donačních listin světských statkářů jasně vyplývá, že i na jejich statcích byl základní výrobní jednotkou svobodný, propuštěnecký a otrocký mansus.[62])

Že tento hospodářský stav, který se definitivně ustaluje již nejméně v 8. století, nemohl zůstat bez vlivu na společenské i právní postavení svobodných i nesvobodných producentů, je evidentní.

Pokud jde o svobodné, lze reakci právních norem spatřovat v tom, jak některé

---

[60]) B. Guérard, Polyptyque de l'abbaye de Saint-Germain-des-Prés, I—II, Paris 1843—1844.

[61]) H. Sée, Les classes rurales et le régime domanial en France au Moyen Age, Paris 1901, str. 55: „On voit des manses ingénuiles occupés par des servi, et aussi des manses serviles occupés par des colons. Par conséquent ce qui détermine les charges des tenanciers, ce n'est plus tant la condition de la personne, que la condition de la terre." Cf. B. Guérard, op. c., I, str. 582—584.

[62]) Ch. E. Perrin, op. c., str. 116 a násl.; A. Dumas, op. c., str. 150 a násl.

Leges a jiné normativní akty opouštějí zásadu jednotného režimu pro osoby svobodné a vedle svobodných plnoprávných vytvářejí kategorii (nebo kategorie) svobodných „nižšího druhu", pro kterou pak platí sankce zvláštní. V burgundském právu se těmto lidem říká „personae mediocres" a „personae minores", u Alamannů jsou to „mediani" a „minoflidi", ve vizigótských zákonech se běžně setkáváme s protikladem „honestiores" — „humiliores", který byl běžný již v poklasickém právu římském, zejména trestním.[63])

Podle jakých kritérií se rozdělování svobodných do různých právnich skupin provádí, prameny nikdy výslovně neuvádějí, nemůžeme se však zmýlit, řekneme-li, že to bylo hledisko majetkové, ve starších dobách kombinované snad někdy s hlediskem původu, v mladších s hlediskem královských služeb či vůbec blízkosti králi. A je rovněž nesporné, dodáme-li, že ti, kterým se v narativních pramenech říká „bohatí", jsou příslušnici právě oné prvé, jaksi privilegované právní kategorie svobodných.

Pokud jde o svobodné „nižšího druhu", lze z textů zákonů vyčíst jenom velmi málo: jejich ochrana je méně intenzívní než ochrana plnoprávných, z druhé strany však zase platí nižší kompozice za protiprávní jednání, zpravidla to bývá pouze zlomek sumy, které ve stejné situaci propadají plnoprávní. A zlomek tohoto zlomku se potom v některých případech stanoví jako sankce na protiprávní jednání otroků.[64])

Z toho ovšem vyplývá dvojí: především to, že zákonodárce někdy posuzuje otroka jako svobodného člověka nejnižšího postavení, a dále pak to, že rozlišování různých kategorií svobodných lidí se provádí podle úplně stejného principu jako rozlišování svobodných od otroků, tedy snižováním ochrany jejich osobnosti a redukcí jejich odpovědnosti za spáchání protiprávního činu.

Nejednotná úprava právního režimu svobodných lidí je potom v germánských systémech komplikována ještě kategorií propuštěnců.[65]) Neboť zatímco v Římě byli libertinové skupinou pouze přechodnou a omezení, která pro ně platila, se ve druhé, nejpozději ve třetí generaci ztrácela, jsou propuštěnci u Germánů kategorií stabilní a přechodná omezení platí pouze pro ty, kteří byli propuštěni manumissí římského typu. Zdá se, že i to je důsledek zvláštního postavení germánských otroků a procesu nivelizace hospodářských a společenských podmínek existence bezprostředních producentů: protože byl-li propuštěný otrok zpravidla drobným držitelem panské půdy, zůstával jím i po provedené manumissi a volnosti pohybu a osobní nezávislosti nemohl z existenčních důvodů využít, právě tak jako

---

[63]) H. Brunner, Deutsche Rechtsgeschichte, I, str. 343—346; J. Kincl, Stát a právo v germánsko-římské Burgundii V.—VI. století, Praha 1959, str. 132 a násl.; str. 137—138.

[64]) Vizigótské právo pro nižší svobodné (humiliores) nešetří již tělesnými tresty (např. bičováním), které jinak bývaly vyhrazeny pouze pro otroky. Srovnej i LV VI, 4, 3 (Chindasvind), kde kompozice, kterou platí otrok, tvoří $^1/_3$ kompozice svobodného.

[65]) E. Zöllner, Geschichte der Franken, München 1970, str. 115—116.

jí nevyužíval svobodný sedlák, který pracoval na propůjčené nebo propachtované dominikální půdě.

Vzhledem k tomu, že Zákony a jiné akty upravují zvláštní postavení propuštěnců jenom docela výjimečně, je zřejmé, že libertinové (nebo litové, nebo jak jinak se propuštěnci nazývali) tvořili jednu ze skupin právně nejednotné třídy svobodných. Při kontrapozici liber — servus patří nesporně mezi prvé, uvádějí-li však normy svobodné diferencovaně, zahrnuje propuštěnce (anebo alespoň jejich drtivou většinu) nepochybně skupina nejnižší.

Nakonec třeba ještě poznamenat, že diferenciace svobodných je v 5.—9. století prováděna velmi nedůsledně, některé Zákony ji neznají vůbec, jiné ji zaznamenávají pouze tu a tam. Z toho lze právem usuzovat, že jde o novum, starým germánským obyčejovým systémům neznámé, které se objevilo až v podmínkách státního života, resp. v podmínkách zvláštní ekonomické a politické situace, která vznik státu u Germánů vyvolala.[66])

Ale nejen svobodní, jednotnou právní kategorii netvořili v dobách zápisu práva ani otroci. O tomto osobitém rysu germánských zákonů jsme mluvili již v souvislosti s ochranou vlastnického práva k lidem nesvobodným, doplnit však třeba ještě toto: pro Germány neplatila zásada římského práva „servorum una conditio est", a právě tak jako se postupem doby faktickou i právní cestou diferencovaly řady svobodných, rozpadali se do zvláštních kategorií i otroci. Již nejstarší Leges znají privilegovanou skupinu otroků královských, velmi záhy dostávají výsady i nesvobodní, kteří patří církvi, patrně odedávna pak privileguje nesvobodné jejich původ, osobní kvalifikace, zvláštní zkušenosti a schopnosti atd.[67])

Nutno zdůraznit, že Leges a ostatní normativní akty vytvářejí zvláštní právní kategorie otroků pouze nepřímo, cestou zvýšené ochrany poskytované pánům-vlastníkům. Mezi vlastníkem a otrokem trvá tedy sice vztah naprosté podřízenosti, navenek (vůči osobám třetím) vystupuje však otrok jako osoba privilegovaná, a to je skutečnost, která musí podstatným způsobem ovlivňovat nejen jeho společenské postavení, ale pronikavě modifikovat i jeho vztah k pánovi-vlastníkovi.

Tyto změny se ovšem realizují pouze faktickou cestou, a je proto charakteristické, že je valnou většinou poznáváme právě z pramenů nenormativní povahy, zejména z listin a pramenů narativních. Obecně lze konstatovat, že privilegovaná právní ochrana některých skupin otroků uvolňuje jejich závislost na pánovi

---

[66]) Lze tvrdit obecně pro všechny Leges, že protiklad liber (ingenuus) — servus je východiskem při diferenciaci právního postavení lidí a samozřejmě i při diferenciaci sankcí. Platí to i pro ty kodifikace, které již rozlišují různé právní skupiny osob svobodných a nesvobodných, jako zejména Lex Gundobada a Leges Visigothorum. Toto východisko je také pravděpodobně důvodem, proč např. Ch. Verlinden prohlašuje rané germánské státy za státy otrokářské, ničím se nelišící od otrokářského státu římského (op. c., str. 663 a násl.; na str. 700 autor poznamenává: „La société mérovingienne est une société esclavagiste, comme l'était la société romaine.").

[67]) E. Zöllner, op. c., str. 116 a násl.

a v hospodářském i sociálním ohledu je osamostatňuje tak, že jsou často nejen k nerozeznání od lidí svobodných, ale leckdy svou samostatností a volností svobodné i předčí.

Neplatí to samozřejmě pro všechny privilegované otroky, o královských otrocích však již v 7. století slyšíme, že disponují tak velkým majetkem, že z něho dávají dary kostelům a klášterům, a někdy dokonce i kostely a kláštery zakládají.[68]) Podle práva je takové jednání samozřejmě neplatné, faktickou cestou se ovšem poměry utvářejí jinak a musí se pak jednat již o opravdový exces, aby se přísným hlediskem práva realita denního života korigovala.[69])

Vytváření zvláštních právních kategorií privilegovaných otroků a jim podmíněná větší hospodářská a politická nezávislost některých vrstev nesvobodných lidí mají potom nesporně (kromě jiného) jeden významný společenský důsledek: napomáhají stírání právních rozdílů mezi svobodnými a nesvobodnými a staví do popředí hlavně faktická hlediska majetková. Zřejmě i na otroky se tedy vztahuje rozdělování všech lidí na bohaté a chudé, jak je nalézáme v narativních pramenech, u otroků lze ovšem předpokládat, že ona zámožná skupina je jen velmi úzká, zatímco drtivou většinu tvoří „pauperes".[70])

Z hlediska vývojových tendencí je ovšem toto konstatování málo důležité: rozhodující význam má skutečnost, že rubem polarizace na bohaté a chudé je postupná faktická i právní nivelizace řad příslušníků vrstvy jedné i druhé a že tato nivelizace vyústí nakonec ve vytvoření dvou základních tříd každé středověké společnosti — feudálů a poddaných (nevolníků).

Své úvahy o právní subjektivitě otroků u Germánů můžeme nakonec shrnout. Jako východisko použijeme charakteristiku, kterou v jedné z nejrecentnějších studií o germánském otroctví podal nedávno zesnulý profesor P. W. Immink. Ten v článku „Gouvernés et gouvernants dans la société germanique" napsal: „En résumé, la conclusion s'impose que les servi, les non-libres germaniques, constituaient normalent un groupe de petits fermiers sujets d'un dominus auquel ils devaient des prestations fixes et qui était, envers eux, revêtu d'un droit de répression. Ils étaient doués d'un statut juridique, ils étaient, en d'autres termes,

---

[68]) Výmluvné doklady nabízejí zejména prameny z vizigótského státu. Tam již v 6. století bylo dovoleno, aby „servi dominici" mezi sebou volně disponovali movitým i nemovitým pekuliárním majetkem, vedle peculia mívali pak i oddělený majetek vlastní, ze kterého mohli poskytovat dary chudým a donace „pro anima": LV V. 7, 16. Roku 589 jednal III. toledský koncil (c. 15) o případech, kdy královští otroci „de sua paupertate" zakládají a dotují kostely; J. Kincl, Studie o otrocích, kolónech a propuštěncích ve vizigótském státě 5.—8. století, Praha 1968, str. 61—62.

[69]) Známý je případ královského otroka Meginfreda, který koncem 8. století dotoval ze svého majetku kláštery v Prümu a Hersfeldu. Karel Veliký prohlásil tyto transakce za neplatné a protiprávní a prümského opata potrestal pokutou za to, že je přijal. MGH, Diplomata Carolinorum I, č. 193 (z roku 802) a č. 203 (z roku 806); cf. Leges Visigothorum V, 7, 16; III, 2, 3; V, 4, 13.

[70]) E. Zöllner, op. c., str. 116.

des sujets de droit, des 'personnes', des 'gouvernés' et non pas des 'esclaves', des 'choses' possédées. Il s'ensuit que le dominus ne saurait être considéré comme un 'maître', comme un 'propriétaire', mais comme un 'gouvernant', voire, puisqu'il n'y avait pas de gouvernement au-dessus de lui, un gouvernant souverain. Par conséquent, le terme dominus doit être traduit par 'seigneur'; sa seigneurie avait le caractère d'une monarchie absolue."[71])

Z juristického hlediska tato tvrzení nemohou obstát. Je jistě pravda, že kritická století přechodu mezi starověkem a středověkem jsou plná velkých hospodářských a společenských proměn, vycházíme-li však z textů Zákonů, královských výnosů a synodálních usnesení, nemůžeme nevidět, že velmi mnoho těchto změn se zatím realizuje pouze mimoprávní, faktickou cestou. Charakteristicky je to patrné zejména na instituci otroctví.

Pro germánského zákonodárce zůstává otrok objektem práva, zůstává „věcí", věcí ne sice obyčejnou, ale přece jen věcí a s výjimkou vizigótských zákonů (které od 7. století stíhají trestní sankcí bezdůvodné usmrcení a týrání vlastního otroka)[72]) a jednoho usnesení provinční synody v burgundském Epao (které pod kanonickým trestem zakazuje zabití vlastního otroka)[73]) nenajdeme také jedinou právní normu, která by pod sankcí vlastnické právo pána k této zvláštní věci nějak omezovala.[74]) Vlastníkovi prostě přísluší moc nad životem a smrtí nesvobodného člověka, z čehož potom bez dalšího vyplývá, že i otrokův majetek je majetkem pána, a to striktně vzato všechen: nejen tedy nemovitosti otrockého peculia, ale i všechny ostatní věci movité. Z té zásady vyvozují někdy germánské Leges nejpřísnější důsledky, na rozdíl od římského práva například nikdy nedovolují, aby si otrok z prostředků peculia vykoupil od pána osobní svobodu.[75])

Z právního hlediska je proto absurdní, mluví-li P. W. Immink o nějakých pevně stanovených dávkách, kterými je otrok pánovi povinován, či — abychom myšlenku obrátili — o nějakých omezených právech, která pán vůči otrokovi má. Neboť všechny ty normy, které určují prestace a pracovní povinnosti otroků, jsou jen dobré rady, nezávazná doporučení, jak podle zkušeností lze nejlépe exploato-

---

[71]) Recueils de la Société Jean Bodin, XXIII, Bruxelles 1968, str. 342.

[72]) LV VI, 5, 12 (Chindasvind) „Ne domini extra iudicem servos suos occidant et si ingenuus occidat ingenuum."

[73]) Concilium Epaonense (a. 517) c. 34: „Si quis servum proprium sine conscientia iudicis occiderit, excommunicationem biennii effusionem sanguinis expiavit."

[74]) Edikt krále Chlothara z roku 614 sice stanoví „Neque ingenuos neque servus, qui cum furto non deprachenditur, ad iudicibus aut ad quemcumque interfici non debeat inauditus" (c. 22; cf. Chlotharii II praeceptio, c. 3), norma však čelí jen svémocným akcím a vylučuje zabití otroka pouze rukou druhých osob, okradených především. Vlastník sám jí omezen není a E. Chénon (Histoire générale du droit français, Paris 1926, str. 362) nemá pravdu, poznamenává-li k jejímu významu: „Puis le droit de mort fut retiré au maître . . ."

[75]) J. Kincl, „Servus suis nummis emptus v barbarských státech 5.—9. století", Pocta akademikovi V. Vaněčkovi, Praha 1975.

vat otrockou pracovní sílu, všechna ona ostatní omezení (např. právo asylu anebo zákaz nedělních prací) prospívají potom otrokům jenom nepřímo: nejsou tedy rubem nějakých práv otroků, a nelze je proto ani chápat jako zásahy do vzájemného vztahu otroka k vlastníkovi-pánovi.

To je sféra, do které se germánský zákonodárce zásadně nevměšuje, to je poměr, jehož regulaci ponechává vždy jen a jen vlastníkově pravomoci, a pokud pak zavádí zvláštní „otrocké sankce" pro úpravu vztahu otroka k osobám třetím, dělá to v poslední instanci zase jen v zájmu vlastníka samého. Neboť vzhledem k ekonomicky nezbytné relativní hospodářské a společenské samostatnosti otroka a jeho nezávislosti na pánovi musel se princip absolutní odpovědnosti vlastníka za protiprávní jednání osoby podřízené nutně jevit jako tvrdý a nespravedlivý. Proto zákonodárce zavádí speciální sankce, které z jedné strany omezují (eventuálně vůbec vylučují) ručení majitele moci, z druhé strany potom dávají výraz nesporné ekonomické subjektivitě, kterou otrok měl.

Tato ekonomická subjektivita byla podmíněna faktem, že v systému primitivní naturální zemědělské a řemeslné produkce bylo možno pracovní sílu nesvobodného člověka efektivně vykořisťovat pouze formou otrockého peculia, hlavně cestou usazování otroka na panské půdě a stanovením pevných povinných prestací. Tím se z otroků stávají drobní chalupníci (ne ovšem „drobní pachtýři", jak říká Immink), hospodářsky víceméně samostatní, protože to, co pán formou povinných dávek pro sebe uzurpuje, bývají zpravidla přebytky, které otrok nezbytně nepotřebuje pro obživu sebe a své rodiny.

Vedle otroků usazených na půdě existuje v germánských říších i nemálo otroků, pro které tato charakteristika neplatí. Jsou to ti, kteří žijí na dvoře pána, ať již jako osobní služebníci (jako členové pánovy družiny) anebo jako neusazená čeleď, pracující na panské půdě (později tzv. dominikálu). Ti mívají sice rovněž svá peculia, ekonomicky ovšem zdaleka ne tak významná, jako jsou peculia, jejichž základem je areál panského pozemku (hoba, mansus). Také v procesu společenské výroby mají tito otroci význam jen druhořadý: polyptych opata Irminona například dvorskou čeleď vůbec nezaznamenává, bylo to zřejmě jenom málo lidí, a jejich pracovní síla proto ani nestála za zvláštní zmínku.[76])

Otroci s hobami či mansy měli naproti tomu význam rozhodující, vedle nich ovšem na panské půdě pracovali i přečetní drobní výrobci osobně svobodní. Byli to zejména bývalí germánští svobodníci („Gemeinfreie"), které ekonomická deprese, provázející rozklad občinového zřízení, přivedla do závislosti na velkých pozemkových vlastnících, především na králi a církvi. Tito lidé nehospodařili na své, ale na cizí, různými formami propůjčené půdě, a to je nakonec nutně přivedlo do stejné ekonomické situace, v jaké žili otroci na hobách usazení:

---

[76]) Popisy a charakteristiky dominikálních statků v polyptychu opata Irminona nevylučují dokonce závěr, že na nich žádní nesvobodní usazení nebyli a že všechny potřebné práce obstarávali závislí sedláci s hobami, kteří k dominikálu patřili.

odevzdávali pánovi naturální a peněžité dávky, konali roboty na indominikovaných statcích, časem se potom faktickou i právní cestou dostávali také do politické závislosti na vlastníkovi pozemků.[77])

Podle pramenů bývala míra této závislosti různá, v denním životě se však — jak se zdá — rozdíly rychle ztrácely. V polyptychu opata Irminona jsou například již všichni zapsaní — ať svobodní či propuštěnci či otroci — především prostě „homines sancti Germani", tedy lidé patřící svatému Heřmanovi, lidé politicky závislí, nad nimiž klášteru přísluší vrchnostenská pravomoc. A mají-li svobodní či propuštěnci ještě některé právní prerogativy, nemohou je vzhledem ke svému hospodářskému postavení realizovat, stejně jako zájem na udržení a růstu produktivity nesvobodné pracovní síly nedovoluje klášteru, aby nad otroky realizoval v plném rozsahu vlastnické právo, které k nim má.[78])

Tak v podstatě faktickou cestou vzniká v konkrétních podmínkách germánských států středověké nevolnictví, kategorie ekonomická (resp. sociologická), juristicky neurčitá a sotva definovatelná, tak jako jsou juristicky naprosto nejisté (ne-li přímo absurdní) pojmy „polosvoboda" či „neúplné právo vlastnické", jimiž si politická i ekonomická historiografie středověku ráda vypomáhá.

Nebudeme však daleko od pravdy, řekneme-li, že juristickým rámcem „mimoekonomického přinucení" (tj. osobní vázanosti) nevolníků zůstává i za feudalismu vlastnické právo majitele výrobních prostředků k osobám bezprostředních producentů, že je to tedy ve své podstatě závislost otrocká, kterou ovšem z nové historické situace vyplývající ekonomická nutnost faktickou cestou modifikuje a kterou teprve později, někdy 11. stoletím počínaje, začne intenzívněji modifikovat i právo.

Formy těchto právních úprav jsou různé, obecně lze však patrně říci, že jejich podstatou je jednostranný projev vůle vlastníka—feudála, kterým se vzdává svého práva k osobě nesvobodného člověka, kterým tedy ruší jeho nevolnickou závislost.[79]) Nedělá to zpravidla z důvodů charitativních, ani „pro remedio animae", jak se v osvobozovacích listech nejednou tvrdí, ale pod tlakem společenských a hospodářských okolností: z pramenů nelze totiž nevidět, že k likvidaci nevolnické závislosti dochází až tehdy, když se totální osobní vázanost velkého množství bezprostředních producentů na pozemkové aristokracii začíná stávat

---

[77]) Tuto politickou závislost petrifikují imunitní diplomy, které králové církevním i světským velkostatkům udělují již od 7. století. Cf. E. Zöllner, op. c., str. 185—186; E. Chénon, op. c., str. 474 a násl.

[78]) Je to zjevně patrno ze skutečnosti, že pro určení objemu povinností závislých lidí není rozhodující jejich osobní status, ale právní režim pozemků, na kterých jsou usazeni. Srovnej výše text citovaný v poznámce 61.

[79]) Typickým příkladem mohou být francouzské „chartae franchisiae" (les chartes de franchise), které se objevují ojediněle již koncem 10. století, masově potom ve století 12. Jsou to vrchností vydávaná privilegia, kterými se z nevolnické závislosti osvobozují všichni lidé usazení na panské půdě určitých lokalit. Cf. E. Chénon, op. c., str. 513 a násl.

překážkou rozvoje peněžních, směnných a obchodních vztahů, jež jsou nerozlučně spjaty s rozvojem feudálních měst.[80])

Zrušením nevolnictví se vychází vstříc ekonomickému požadavku mobilizace pracovních sil, zrušení nevolnictví nemůže přitom bezprostředně ohrozit politické a hospodářské panství vlastníků nesvobodných lidí. Neboť zánik vlastnického práva k osobě nevolníka neznamená obyčejně jeho úplné osvobození, ale pouze zrušení přímé osobní vázanosti a jím podmíněnou proměnu všech dosavadních majetkových i nemajetkových vztahů nesvobodného člověka k bývalému pánovi, jakož i k osobám třetím. Že tato proměna postavení osvobozených nevolníků nemusí znamenat ulehčení jejich sociálního postavení, dokládá dějinný vývoj ve Francii, Anglii a dalších státech více než jasně: neboť právě období, jež po rušení nevolnické závislosti bezprostředně následuje, je obdobím velkých selských bouří a vzpour, které byly vyprovokovány zvýšenou exploatací venkovských i městských přímých producentů.[81]) Se zánikem nevolnictví je totiž zpravidla spojen i zánik starých forem feudální renty a formy nové, již výrazně na peněžní bázi budované, jsou obyčejně tíživější, než býval systém starší.[82])

Zrušení nevolnictví je tedy třeba chápat jako právní akt juristicky zcela totožný se starou římskou manumissí, tj. propuštěním otroka na svobodu, jehož hlavním zevním znakem byla možnost volného pohybu, symbolickými úkony i propouštěcími formulemi odedávna zdůrazňovaná. Tak ovšem jako v Římě nadále trvala závislost libertina na patronovi, trvala i vázanost osvobozeného nevolníka k bývalému vlastníkovi, byl to však již jen rub souhrnu věcných a obligačních nároků pána, které teprve aktem propuštění nabyly pevné právní povahy a nastoupily na místo dřívějších povinností, vymáhaných zatím jenom cestou libovolně stanovených prestací, vyplývajících ze všeobecného (vlastnického) práva k osobě povinované.[83])

Dávkami a pracovními povinnostmi, požadovanými z titulu věcných a obligačních právních nároků, však podstata středověké závislosti bývalých nevolníků ještě úplně definována není. Z dřívějších dob trvá totiž vedle ekonomického tlaku i tlak politický, a to ve formě vrchnostenských práv majitele půdy, základního výrobního prostředku.

---

[80]) Dějiny středověku, I (J. A. Kosminskij — S. D. Skazkin), Praha 1957, str. 241 a násl.

[81]) Dějiny středověku, I, str. 291 a násl. (Francie), str. 336 a násl. (Anglie), str. 402 a násl. (Německo).

[82]) Proto se například francouzští sedláci brání „špatným obyčejům" (tj. novým dávkám) a vymáhají, aby se do osvobozovacích listů zapisovaly dávky dosavadní (Dějiny středověku, I, str. 293—294).

[83]) Práva a povinnosti závislých lidí, zapisované do osvobozovacích listů, se ve Francii často stávala základem lokálního obyčejového práva (la coutume locale), cf. E. Chénon, op. c., str. 514. Také privilegia, která si na feudálních pánech vynutila města, bývala obvykle východiskem vývoje městského práva, protože regulovala vztahy osvobozeného měšťana nejen k dřívější vrchnosti, ale i ke všem ostatním (Dějiny středověku, I, str. 248 a násl.).

Z těchto práv, která vznikla jako nadstavbový odraz totální osobní i hospodářské závislosti valné většiny bezprostředních producentů a která velcí pozemkoví vlastníci získávali dílem cestou králem udělovaných imunit a exempcí, dílem prostou uzurpací v časech ekonomické a politické rozdrobenosti feudálního státu, je juristicky nesporně nejdůležitější svrchovaná pravomoc soudní a správní, která vyjímala drobné svobodné i závislé sedláky z příslušnosti k obecným soudům zemským (královským) a vydávala je i ve sféře aplikace práva zcela do rukou feudálních pánů.[84])

Vrátíme-li se tedy nakonec ještě jednou k Imminkově charakteristice germánského otroctví v době francké, uvidíme znovu, že pro periodu do masového rušení nevolnické závislosti (tedy zhruba do 12.—13. století) nemůže obstát. Protože teprve tehdy, když feudální pán ztratí vlastnické právo k osobám bezprostředních producentů na jeho pozemcích usazených, přestává nesvobodný sedlák být „věcí", teprve tehdy lze termín „dominus" nahradit terminem „vladař" („gouvernant"), teprve tehdy se také zatím faktické majetkové a společenské vztahy proměňují ve vztahy právní a povinnosti, doposud jednostranně vlastníkem diktované, dostávají charakter povinností právem pevně ohraničených.

Ale i tyto proměny mají historicky význam jen relativní. Neboť dokud trvají feudální vrchnostenská práva, jsou všechna osobní i majetková práva bývalých nevolníků (a samozřejmě i všech ostatních poddaných) jenom velmi problematická, protože jejich realizace a často i fixace je v poslední instanci stále závislá na vrchnostenské vůli. A jestliže jsme výše konstatovali, že pojmy „nevolník" a „nevolnictví" jsou neurčité a juristicky nedefinovatelné, platí úplně totéž i pro termíny „poddaný" a „poddanství": protože ani jejich obsahem nejsou jen vztahy právní, ale i vztahy čistě faktické, tj. mocenské.

Teprve buržoazní revoluce, likvidující s konečnou platností pozemkově vrchnostenská práva feudálů, osvobozují bezprostřední producenty úplně.

---

[84]) Výjimkou jsou svobodná města, která dosáhla samosprávy a začala se záhy prosazovat jako samostatný stav ve feudálním státě.

Studie über die Rechtssubjektivität des Sklaven bei den Römern und Germanen

Jaromír Kincl

Zusammenfassung

Das römische klassische und nachklassische Recht ging vom Grundsatz aus, daß der Sklave keine rechtliche Subjektivität hat und ein bloßes Objekt von Eigentumsrechten ist. Es war dies allerdings eher nur ein theoretischer Ausgangspunkt, von dem bereits in der Republik zahlreiche Ausnahmen zugelassen wurden.

Zunächst im Bereich des Strafrechtes, das bei schweren Delikten die Sklaven direkt mit besonderen Sklavensanktionen verfolgte, später auch in der Sphäre vermögensrechtlicher Rechtsgeschäfte, wo die actiones adiectitiae qualitatis des Prätors verschiedenartig die Verantwortung des Machtinhabers für die Vertragsvereinbarungen des Sklaven zu beschränken suchten.

Während die speziellen Sklavensanktionen im Strafrecht dem Umstand entspringen, daß der Sklave ein Mensch ist, dessen freien Willen keine Rechtsordnung bestreiten kann, reagieren die actiones adiectitiae qualitatis des Prätors auf die übliche Alltagspraxis, wo der Herr dem Sklaven einen Teil seines Eigentums abtritt und ihm zur selbständigen Verwaltung überantwortet (peculium). Dadurch erwirbt der Sklave eine gewisse wirtschaftliche Unabhängigkeit, die dann das prätorianische Edikt wenigstens indirekt respektiert.

Mit der Zeit lockerte sich jedoch die wirtschaftliche Position des Sklaven mit einem peculium dermaßen, daß die peculia allmählich als Eigentum des Sklaven angesehen wurden und man dem Sklaven gestattete, sich aus den Mitteln des peculiums von seinem Herrn freizukaufen. Zunächst erfolgte dies nur via facti, seit der Mitte des zweiten Jahrhunderts u.Z. hatte unter bestimmten Bedingungen der Sklave direkt einen Rechtsanspruch auf den Freikauf.

Auch die germanischen Rechtssysteme betrachteten den Sklaven als schlichtes Rechtsobjekt. Da jedoch bei den Germanen das dem Sklaven zugewiesene Liegenschaftspeculium die wichtigste Exploitationsform der Arbeitskraft des Sklaven bildete, war die wirtschaftliche Stellung des Sklaven noch weitaus freier als einst in Rom. Daher gab es auch weitaus mehr Ausnahmen von der Regel der absoluten rechtlichen Handlungsunfähigkeit des Sklaven.

Schon die ältesten Leges barbarorum führen für die Sklaven ein spezielles Rechtsregime ein, und so tauchen neben den Sanktionen auf Handlungen Freier

fast regelmäßig auch spezielle Sanktionen für Sklaven auf. Deshalb wird manchmal behauptet, daß die Leges ein spezielles „Sklavenrecht" schaffen. Dieses Recht ist bloß ein Überbaureflex der ökonomischen und gesellschaftlichen Selbständigkeit, die der Sklave bei den Germanen genoß. Die komplizierte und nicht immer überschaubare Entwicklung führt schließlich dazu, daß der Sklave nach denselben Prinzipien wie ein Freier beurteilt wird, in einigen Leges taucht sogar auch ein Sklavenwergeld auf.

Ungeachtet all dieser Lockerungen bleibt allerdings auch bei den Germanen der Sklave ein Sklave, also ein Mensch, der theoretisch rechtlos war, dessen faktische Stellung ihn aber der Stellung der mittelalterlichen Leibeigenen annähert. Rechtlich erfolgt aber diese Wandlung zum Leibeigenen erst zu einem Zeitpunkt, da es zur massenweisen Freilassung der Sklaven und zur Umwandlung der Persönlichen Abhängigkeit in eine sachliche und politische Abhängigkeit kommt.

In Westeuropa erfolgt dies angefangen vom 11. Jahrhundert.

CISTERCIÁCKÉ KLÁŠTERY V ČESKÝCH ZEMÍCH V DOBĚ PŘEDHUSITSKÉ VE SVĚTLE ŘÁDOVÝCH AKT

Jaroslav Čechura

Cisterciácký řád patří k nejvýznamnějším monastickým korporacím evropského středověku. Mimořádné postavení, které tento řád založený v roce 1098 během prvních století své existence získal, přitahovalo odedávna zájem badatelů. Přehlížíme-li stav dnešního studia cisterciáckého řádu, musíme konstatovat přímo záplavu prací, jež se dotýkají všech sledovatelných sfér působení nejen řádu jako celku, ale i jednotlivých založení. Tato kvantita je ovšem do jisté míry dána i počtem cisterciáckých fundací — jak mužských klášterů, které byly nepochybně významnější, tak klášterů ženských. Celkový počet založení převyšuje číslo 1000 a sám o sobě vyvolává potřebu poznat každou fundaci. Nelze se však domnívat, že by značný zájem o studium řádu byl dán pouze kvantitou klášterů. I když nemůžeme tento impuls studia přehlížet, zdá se, že výrazněji tu působí snaha poznat některé otázky, jež charakterizují řád jako celek (či specifikum určitého teritoria) a ukazují jeho mimořádnou přitažlivost a prosperitu zvl. ve 12. a 13. stol.

Procházíme-li poslední velké syntetické práce, ale i řadu monografických děl, zjišťujeme, že existují dvě základní pojetí výkladu řádové problematiky.

První — mohli bychom je nazvat právněhistorické[1]) — představuje takříkajíc tradiční linii výkladu, jejíž základ lze spatřovat v interpretaci řádu vyplývající z absolutizování základních cisterciáckých dokumentů, jež byly údajně beze změny striktně dodržovány ve všech založeních. Jinak řečeno, počátky cisterciáckého řádu a jeho rozmach se v tomto pojetí přesně shodují s literou řádových statut, doplněných nařízeními generální kapituly, která se každoročně scházela v Cîteaux a museli ji — údajně — navštěvovat opati všech existujících klášterů. Z tohoto pojetí pak vycházejí ony známé pasáže, jak má vypadat místo založení, kolik řeholníků má tvořit prvotní konvent, i řada otázek rázu hospodářského, souvisejících s typickými cisterciánckými institucemi — tj. grangiemi a konvrši. Stejně mechanicky jsou interpretovány i otázky právního postavení jednak celého řádu, jednak jednotlivých klášterů. U konkrétních fundací je tato tendence zesilována

---

[1]) Srov. J. Kejř, „Možnosti a meze právněhistorického bádání o počátcích měst", PHS 20, 1977, str. 177—203.

skutečností, že při výkladu jsou často — jako obecný rámec — využívána papežská privilegia, jež byla udělena řádu jako celku, což ovšem působí v historických podmínkách určitého regionu poněkud násilně a často v rozporu s konkrétní situací vývoje kláštera. S tím souvisí rovněž pojetí kláštera jako značně svébytné a nezávislé instituce, což zřejmě vychází opět z exemptních privilegií, která cisterciácký řád dostal od papežské kurie,[2]) ale i z výkladu samotné řehole.

Studie vycházející z tradiční linie výkladu poněkud přehlížejí i tu důležitou okolnost, že základní právní normy řádu prošly značným vývojem. Vždyť i základní řádový dokument C h a r t a c a r i t a t i s měl ve 12. století několik redakcí, z nichž nejvýznamnější jsou Charta caritatis prior z r. 1118 a Charta caritatis posterior, vzniklá mezi léty 1134 a 1152.[3]) Rovněž nařízení generální kapituly — jimiž se detailně zabýváme níže — prodělala značný vývoj. Změny, k nimž docházelo v základních řádových normách, byly vyvolány zejména vnějšími společenskými podmínkami, které působily na cisterciácký řád, ale také důvody vnitřními, neboť bylo stále těžší držet se v praxi původních, často velmi rigorózních nařízení.

Jedním ze zakladatelů zmíněného pojetí výkladu se stal H. D'Arbois de Jubainville, který se zabýval zejména Clairvaux,[4]) obdobný význam měla pro německé země práce F. Wintera,[5]) v níž je ovšem nutné hledat kořeny teorie o kolonizačním přínosu německých cisterciáckých klášterů pro Slovany. Dodnes je významná práce L. Janauscheka, který zachytil celou řádovou filiaci.[6]) Ceněna

---

[2]) P. Herde, Beiträge zum päpstlichen Kanzlei- und Urkundenwesen im 13. Jahrhundert, Kallmünz 1967 (2. vyd.); F. Pfurtscheller, Die Privilegierung des Zisterzienserordens im Rahmen der allgemeinen Schutz- und Exemptionsgeschichte vom Anfang bis zur Bulle „Parvus Fons" (1265), Bern—Frankfurt am Main 1972; B. Schimmelpfennig, „Zisterzienserideal und Kirchenreform. Benedikt XII. (1334—1342) als Reformpapst", in: Zisterzienser-Studien III, Berlin 1976, str. 11—43.

[3]) Základní prací zůstává J. Turk, Prvotna Charta caritatis, Akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani, Ljubljana 1942, ed. str. 45—54; týž, „Charta caritatis prior", Analecta Sacri Ordinis Cisterciensis, I, 1945, str. 11—61 (ed. 53—61) — dále ASOC; novější bádání se snaží o jiné chronologické, ale i obsahové členění, a rozeznává dokonce celou řadu redakcí Charty caritatis, srov. M. Beaufort, „La Charte de Charité cistercienne et son évolution", Revue d'histoire ecclésiastique, 49, 1954, str. 391—437, dále F. Pfurtscheller, Die Privilegierung, str. 75—86; P. Zakar, „Die Anfänge des Zisterzienserordens. Kurze Bemerkungen zu den Studien der letzten zehn Jahre", ASOC, 20, 1964, str. 103—138, a také J. Lékai (srv. pozn. 12).

[4]) H. D'Arbois de Jubainville, Etudes sur l'état intérieur des abbayes cisterciennes, et principalement de Clairvaux, au XIIe et au XIIIe siècles, Paris 1858.

[5]) F. Winter, Die Cistercienser des nordöstlichen Deutschlands. Ein Beitrag zur Kirchen- und Kulturgeschichte des deutschen Mittealalters, Gotha 1868—1871 (reprint Aalen 1966).

[6]) L. Janauschek, Originum Cisterciensium, Tomus I, Wien 1877 (reprint Ridgewood, N. J. 1964); B. Schneider, „Eine Zeitgenössische Kritik an Janauscheks Originum Cisterciensium I", Analecta Cisterciensia, 21, 1965, str. 274—278. V této souvislosti je vhodné uvést i kartografické zpracování teritoriálního rozložení cisterciáckých fundací — F. van der Meer, Atlas de l'ordre cistercien, Amsterdam—Bruxelles 1965, kde je však zejména pro oblast střední Evropy řada nepřesností.

je také řada studií E. Hoffmanna o řádovém hospodářství[7]) a o instituci konvršů[8]); právě o Hoffmannových pracích je však nutné říci, že představují snad vrchol právněhistorického směru bádání, neboť výklad je zde veden téměř výlučně v duchu řádových norem. Podobně lze hovořit o pracích G. Müllera, věnovaných mimo jiné otázce generální kapituly,[9]) a o díle M. Auberta,[10]) které se zabývá řádovou architekturou a které doslova petrifikovalo řádové představy a předpisy o cisterciácké stavební činnosti. Z poválečných autorů jmenujme práci J. B. Mahna zabývající se počátky řádu.[11]) Za dnešní hlavní zastánce této koncepce je třeba považovat L. J. Lékaie[12]) a A. Schneidera,[13]) kteří se zasloužili o poslední syntetické zpracování řádu. Je samozřejmé, že by bylo možné jmenovat daleko více autorů, ale to není posláním této studie. Pouze na okraj poznamenejme, že vedle tradičního francouzsko-německého badatelského zájmu vystupuje jako neobyčejně silné bádání anglické,[14]) v poslední době pak možno říci angloamerické,[15]) které dnes představuje do značné míry rovněž pokračování právněhistorické koncepce (zejména v Anglii).

Druhá základní linie interpretace cisterciáckého řádu vychází z důsledné analýzy písemných pramenů, aniž přitom výklad zatěžuje některými tradičními schématy, pomocí nichž byl řád charakterizován. K přesnějšímu a zejména realističtějšímu postulování otázek jistě přispěla i řada moderních kritických edic pramenů. Můžeme jmenovat edici statut generální kapituly cisterciáckého řádu, kterou pořídil J. M. Canivez,[16]) ale i vydání několika novelizací statut tohoto

---

[7]) E. Hoffmann, „Die Entwicklung der Wirtschaftsprinzipien im Cisterzienserorden während des 12. und 13. Jahrhunderts", Historisches Jahrbuch, 31, 1910, str. 699—727; týž, „Die Stellungnahme der Cisterzienser zum kirchlichen Zehnrecht im 12. Jahrhundert", Studien und Mitteilungen zur Geschichte des Benediktinerordens, 33, 1912, str. 421—449.

[8]) E. Hoffmann, Das Konverseninstitut des Cisterzienserordens in seinem Ursprung und seiner Organisation, diss., Freiburg am Breisgau 1905.

[9]) G. Müller, „Studien über das Generalkapitel", Cistercienser-Chronik, 12—19, 1900—1908.

[10]) M. Aubert, L'Architecture cistercienne en France, I—II, Paris 1947 (2. vyd.), srov. vliv této práce např. u W. Braunfelse, Abenländische Klosterbaukunst, Köln 1969 apod.

[11]) J. B. Mahn, L'Ordre cistercien et son gouvernement des origines au milieu du XIII siècle (1098—1265), Paris 1945 (2. vyd. 1951).

[12]) L. J. Lékai, Les Moines blancs. Historie de l'ordre cistercien, Paris 1957; týž, Geschichte und Wirken der Weissen Mönche. Der Orden der Cistercienser (ed. A. Schneider), Köln 1958; týž, The Cistercians. Ideals and Reality, Kent (Ohio) 1977.

[13]) Ed. A. Schneider, Die Cistercienser. Geschichte—Geist—Kultur, Köln 1977 (2. vyd.).

[14]) Např. řada studií R. A. Donkina, „The English Cistercians and Assarting c. 1128—c. 1350", ASOC, 20, 1964, str. 49—75; C. V. Graves, „The Economic Activities of the Cistercians in Medieval England (1128—1307)", ASOC, 13, 1957, str. 3—60.

[15]) B. K. Lackner, The Eleventh-Century Background of Cîteaux (Cistercian Studies Series 8), Washington 1972; J. Leclercq, Bernhard of Clairvaux and the Cistercian Spirit, Kalamazoo, Mich. 1976.

[16]) Ed. J. M. Canivez, Statuta Capitulorum generalium ordinis Cisterciensis, I—VIII, Louvain 1933—1941.

vrcholného orgánu řádu z 13. století.[17]) Neméně důležitá je edice diplomatického materiálu týkajícího se samotného Cîteaux, která ukazuje neudržitelnost výkladu počátků řádu pouze ze základních řádových norem, s nimiž byl i tento první cisterciácký klášter často v rozporu.[18]) Důležitý prvek představuje i nález Charty caritatis prior a posterior[19]) a některých nejstarších obecných nařízení.[20]) Význam má také moderní edice Regula S. Benedicti[21]) a vydávání spisů Bernarda z Clairvaux,[22]) stejně jako vydávání diplomatářů jednotlivých klášterů,[23]) edice hospodářských písemností (urbáře[24]) apod.) nebo některých lokálních instrukcí pro cisterciácké kláštery.[25]) Tento letmý a zdaleka ne vyčerpávající přehled ediční činnosti ukazuje intenzitu badatelského zájmu věnovaného otázkám spojeným s působením řádu.

Studie představující novou kvalitu při výkladu řádu začínají systematicky vycházet od počátku padesátých let tohoto století. Ovšem již předtím lze pozorovat náznaky uvedeného pojetí, a to zejména při řešení dílčích otázek hospodářské povahy. Významná úloha zde připadla historiografii polské, kde již K. Tymieniecki se v některých svých pracích přiblížil novému výkladu.[26]) Ovšem teprve T. Manteuffel podal ucelenější pohled, zvláště v interpretaci nařízení generální kapituly týkajících se hospodářských otázek[27]) a také počátků řádu v Polsku,

---

[17]) Jde zejména o práce B. Luceta, La Codification cistercienne de 1202 et son évolution ultérieure, Rome 1964; týž, Les Codifications cisterciennes de 1237 et de 1257, Paris 1977.

[18]) Ed. J. Marilier, Chartes et documents concernant l'abbaye de Cîteaux (1098—1182), Rome 1961.

[19]) J. Turk, viz pozn. 3.

[20]) J. Turk, „Cistercii statuta antiquissima", ASOC, 4, 1948, str. 1—159.

[21]) C. Butler, Sancti Benedicti Regula Monasteriorum, Freiburg 1953 (3. vyd.); R. Hanslik, „Benedicti Regula", in: Corpus scriptorum ecclesiasticorum latinorum, 75, Wien 1977 (2. vyd.).

[22]) Jsou vydávány zejména zásluhou J. Leclercqa, jehož přípravné studie jsou v třísvazkové práci Recueil d'études sur saint Bernard et ses écrits, Rome 1962—1969; eds. J. Leclercq, H. M. Rochais a další, Sancti Bernardi Opera, I—VIII, Rome 1957—1977.

[23]) Např. ed. E. G. Franz, Kloster Haina, Regesten und Urkunden, Darmstadt 1962; ed. E. Krausen, Die Urkunden des Klosters Raitenhaslach, München 1959—1960 (2 sv.).

[24]) Ed. W. Wiessner, Das Gesamturbar des Zisterzienserklosters Ebrach vom Jahre 1340, Würzburg 1973; „Las Landbuch des Klosters Zinna. Editio princeps von W. Ribbe und J. Schultze", in: Zisterzienser-Studien, II, Berlin 1975.

[25]) B. Griesser, „Die Wirtschaftsordnung des Abtes Stephan Lexinton für das Kloster Savigny (1230)", Cistercienser Chronik, 58, 1951, str. 13—28, ed. in: ASOC, 8, 1952, str. 224—232; ed. C. H. Talbot, „„Regule compoti' drawn up by a monk of Beaulieu Abbey primarily for the Grange of Faringdon in Berkshire" (in: týž, The Account Book of Beaulieu Abbey), Cîteaux, 9, 1958, str. 202—205.

[26]) K. Tymieniecki, Z dziejów zaniku drobnej własności na Śląsku z XIII w., Lwów 1925; týž, Z dziejów rozwoju własności na Śląsku w XIII w., Poznań 1926, a další.

[27]) T. Manteuffel, „Ewolucja poglądów gospodarczych cystersów do połowy XIII w.", Przegląd historyczny, 43, 1952, str. 492—505; týž, Papiestwo i cystersi ze szczególnym uwzględnieniem ich roli w Polsce na przełomie XII i XIII w., Warszawa 1955, a další.

přičemž akcentoval zejména misijní poslání polských klášterů;[28]) J. Kłoczowski se zabýval některými sférami společenského působení řádu v Polsku.[29]) Řadu dalších studií tvoří převážně monografie zabývající se jednotlivými fundacemi, z otázek obecnějších pak převládá problematika hospodářská.[30]) V německém bádání lze rozlišit v rámci tohoto pojetí dvě souběžné linie. První, starší, dospěla k novým závěrům zejména při rozborech hospodářské problematiky určitého regionu, kde samozřejmě byly zastoupeny i cisterciácké kláštery. Právě ty mohly přispět svými bohatými archívními fondy k řešení těchto otázek. Jejich poznání pak naopak vrhlo nové světlo na působení cisterciáckých klášterů v dané oblasti. Zde je možné uvést např. F. Lütgeho a jeho školu.[31]) Druhou linií je bádání orientované speciálně na problematiku cisterciáckého řádu, jež však pomíjí ony apriorní konstrukce limitující právněhistorickou koncepci. Zde je třeba jmenovat uskupení vzniklé v Západním Berlíně kolem Zisterzienser Studien,[32]) reprezentované jmény K. Elm,[33]) W. Ribbe,[34]) R. Schneider.[35]) Zásluhou těchto badatelů bylo vydáno i první souhrnné syntetické pojednání, které zachycuje řád jako celek v nejdůležitějších sférách jeho působnosti.[36]) Domnívám se, že v některých uvedených studiích, zejména pak v literatuře polské, doznívají ještě některé obecné charakteristiky — jako jsou filiační řady a s tím spojená závaznost přenášení hospodářských systémů jednotlivých klášterů tímto způsobem, na druhé straně pak dosti výrazné přehlížení osoby fundátorovy (respektive držitele zakladatelských práv). Přílišná svébytnost popisovaných fundací působí někdy přece jen poněkud násilně v kontextu společenského začlenění klášterů.

Právní postavení cisterciáckého řádu nepatří, jak se zdá, k nejfrekventovanějším otázkám. Je to zřejmě způsobeno značnou autoritou klasických prací věnova-

---

[28]) J. Kłoczowski, „Z zagadnień funkcji społecznych cystersów w Polsce średniowiecznej (Problem duszpasterstwa parafilnego)", in: Opuscula Casimiro Tymieniecki septuagenario dedicata, Poznań 1959, str. 105—126; týž, „Zakony na zemiach polskich w wiekach średnich", in: Kościół w Polsce, I, Kraków 1968, str. 406—432; týž, Les Cisterciens en Pologne, du XIIe au XIIIe siècles, Cîteaux, 21, 1970, str. 111—134; týž, „Provincja Polska Cystersów w świetle akt kapituł generalnych tego zakonu z XV w.", in: Polska w świecie, 1972, str. 179—197.

[29]) Přehledná bibliografie in: Encyklopedia katolicka, III, sl. 726—733.

[30]) Z tohoto okruhu vznikla např. práce H. Weiss, Die Zisterzienserabtei Ebrach. Eine Untersuchung zur Grundherrschaft, Gerichtherrschaft und Dorfgemeinde im frankischen Raum, Stuttgart 1962; podobných monografií je řada, nezabývají se ovšem pouze cisterciáckými kláštery.

[31]) Zisterzienser Studien vydává Friedrich-Meinecke-Institut der Freien Universität v Západním Berlíně v ediční řadě Studien zur Europäischen Geschichte.

[32]) Vycházejí od roku 1975.

[33]) K. Elm, „Verfall und Erneuerung des Ordenswesens im Spätmittelalter. Forschungen und Forschungsaufgaben", in: Untersuchungen zu Kloster und Stift, Göttingen 1980, str. 188—238.

[34]) Viz pozn. 24.

[35]) R. Schneider, „Lebensverhältnisse bei den Zisterzienser im Spätmittelalter", in: Klösterliche Sachkultur des Spätmittelalters, Wien 1980, str. 43—71.

[36]) Die Zisterzienser. Ordensleben zwischen Ideal und Wirklichkeit, Aachen 1980.

ných této problematice; můžeme uvést H. Hirsche.[37]) Přitom nelze ztrácet ze zřetele okolnost, že na otázky právního charakteru soustředilo starší bádání značný zájem a jejich propracovanost a systematičnost výkladu byla na vyšší úrovni než v ostatních oblastech studia.[38])

Pokud se týká našich studií věnovaných problematice cisterciáckých klášterů, zejména v českém státě doby předhusitské, lze konstatovat, že vlastně nikdy nedošlo k soustavnějšímu zpracování působení řádu v našich zemích. Pokud byly některé kláštery zpracovány formou monografické studie, byl jejich význam paušalizován receptivností výkladu jednotlivých založení, značně poplatnou schématům literatury zahraniční, především německé.[39]) Bohužel s pozůstatky (a zdaleka ne zanedbatelnými) této interpretace se setkáváme v naší literatuře dodnes; jsou „oprašována" některá schémata či charakteristiky, které nejsou pro české cisterciácké kláštery v pramenech doložitelné.[40]) Takový výklad zaráží tím více, že zásluhou V. Vaněčka byl u nás již ve třicátých letech zformulován souhrn tzv. zakladatelských práv, která do detailu určovala vztah mezi zakladatelem (případně držitelem zakladatelských práv) a klášterní komunitou.[41]) V. Vaněček přesvědčivě prokázal, že tato práva se u nás vztahovala na všechny monastické fundace, cisterciáky nevyjímaje. Z tohoto zjištění ovšem jednoznačně vyplývá, že používání obecných řádových charakteristik je v našich zemích přinejmenším problematické.

K předpisům, na kterých spočívala organizace cisterciáckého řádu, patřily vedle Regula S. Benedicti ještě Exordium coenobii Cisterciensis[42]) a Charta caritatis. Uvedené předpisy byly postupně doplňovány rozhodnutími učiněnými na zasedáních generální kapituly. Jednou z hlavních myšlenek při založení řádu byla snaha vytvořit centrálně řízenou korporaci jako protiklad k tehdejším monastic-

---

[37]) H. Hirsch, „Studien über die Vogtei-Urkunden süddeutsch-österreichischer Zisterzienserklöster", Archivalische Zeitschrift, 37, 1928, str. 1—37; týž, „Die alsässisch-burgundischen Zisterzienserprivilegien Friedrichs I.", Elsass-Lothringisches Jahrbuch, 18, 1939, str. 47—62.

[38]) Dílčí zpracování příslušných otázek právního charakteru je obsaženo v příslušných monografiích jednotlivých klášterů.

[39]) Přehled prací podává F. Machilek, „Die Zisterzienser in Böhmen und Mähren", Archiv für Kirchengeschichte von Böhmen-Mähren-Schlesien, 3, 1973, str. 215—219.

[40]) Např. J. Šilhan, „Osecká listina", VVM 4/1976, str. 196—206; D. Líbal, M. Pavlík, „Románská budova klášterního hospodářského dvora v Plasích", Umění, 28, 1980, str. 515—518; srov. polemické stati J. Čechura, K otázce věrohodnosti tzv. osecké listiny (v tisku); J. Čechura, J. Kuthan, „Grangie v Plasich?", Umění, 30, 1982.

[41]) V. Vaněček, Základy právního postavení klášterů a klášterního velkostatku ve starém českém státě, I—III, Praha 1933—1939.

[42]) Ed. B. Griesser, Exordium magnum Cisterciense sive narratio de initio Cisterciensis Ordinis, Rome 1961; týž, ed. „Die ‚Ecclesiastica Officia Cisterciensis Ordinis' des Cod. 1711 con Trient", ASOC, 12, 1956, str. 181—378.

kým principům, zejména benediktinských klášterů, v užším slova smyslu proti Cluny.[43]) Z tohoto důvodu byla zřízena generální kapitula cisterciáckého řádu, která se sešla poprvé v roce 1116 za účasti opatů nejstarších klášterů — La Ferté, Pontigny a Morimondu (Bernard z Clairvaux byl tehdy nemocen).[44]) Charta caritatis velice přesně určuje, které otázky měla generální kapitula řešit.[45]) Její rozhodnutí se stávala zákony platnými buď pro určité opatství, nebo pro všechna, případně připomínala staré stanovy, jejichž zachovávání upadalo v zapomenutí. Nařízení se týkala volby opatů, přijímání noviců, vnitřní a vnější správy klášterů, zákazu přijímání žen, trestů pro řeholníky. Dále se jednalo o rozepřích mezi jednotlivými kláštery, které měly být upravovány zvlášť k tomu delegovanými opaty. Nařízení a usnesení generální kapituly se týkala také zakládání a inkorporace nových klášterů, vizitace míst vybraných pro klášter, dodržování vzdálenosti mezi novými a starými opatstvími; v případě potřeby mohla generální kapitula měnit i místo založení, jestliže je považovala za nevhodné. Jestliže byl některý starý klášter přičleněn k řádu, delegovaní opaté museli posoudit právní vztahy k ostatním církevním osobám zainteresovaným v této záležitosti a vyžadovat přestavbu budov nezbytnou k životu cisterciáckého kláštera. Za každý přestupek spáchaný v klášteře přijímal opat a někdy i převor, ale i jednotliví řeholníci trest. Za vážná provinění bylo některým opatům předtím třikrát varovaným uloženo počtvrté potrestání. „Generální kapitula měla svrchovanou moc a nic jí nemohlo zabránit v aplikaci řehole, ani sám král Francie."[46])

Záznamy z jednání generální kapituly sloužily zpočátku zřejmě pouze pro paměť; teprve v roce 1150 byla pořízena první souhrnná redakce známá jako Instituta Generalis Capituli apud Cistercium, někdy nazývaná také Consuetudines cistercienses čili Liber usuum sacri Ordinis Cisterciensis.[47]) Zpočátku byly písemné zápisy vzešlé z jednání generální kapituly značně stručné a týkaly se nejdůležitějších otázek, jež měly převážně všeobecnou působnost. Přibližně kolem roku 1190 začala agenda nabývat na kvantitě a stále více vystupovaly do popředí zápisy týkající se jednotlivých opatství. V roce 1198 byl v aktech poprvé zachycen i český klášter — Pomuk.[48])

V roce 1202 byla provedena reforma ve statutech známá jako Libellus defini-

---

[43]) Z velkého množství prací jmenujme R. E. Rortese, „Analogie e contrasti fra Cîteaux e Cluny", Cîteaux, 19, 1968, str. 5—39; A. H. Bredero, „Cluny et Cîteaux au XIIe siècle: les origines de la controverse", Studi medievali, 12, 1971, str. 135—175, a další.

[44]) Srv. F. Pfurtscheller, Die Privilegierung, op. c., str. 67—69.

[45]) Charakteristika je převzata z M. Auberta, L'Architecture, I, op. c., str. 30.

[46]) Ibidem.

[47]) J. M. Canivez, Statuta, I, op. c., str. 12—32. Ovšem ani Instituta nevznikla naráz; J. Turk, Cistercii statuta, str. 1—31, rozlišuje tři redakce (první před 1152, druhá mezi 1152 a 1175, třetí mezi léty 1175 a 1182); A. A. King, Cîteaux and her elder Daughters, London 1954, str. 22—23, rovněž tři redakce (první před 1152, druhá po 1152, třetí mezi 1175 a 1182), přičemž za třetí redakci považuje tu, kterou J. M. Canivez klade do roku 1134.

[48]) J. M. Canivez, Statuta, I, op. c., str. 231.

tionum. Během 13. století došlo k několika dalším revizím dosavadních nařízení: z roku 1240 pocházejí Institutiones Capituli generalis, znovu revidované v roce 1256.[49]) Postupující slábnutí vlivu řádu a snaha udržet původní podobu předpisů a rigoróznost řehole se odrazily v dokumentu zvaném Libellus antiquarum definitionum z r. 1289, znovu vydaném v r. 1316. Poslední výraznější změnu ve 14. století představoval Libellus novarum definitionum, kodifikující časem vynucené změny. Stranou nelze ponechat ani tzv. Parvus fons,[50]) jenž byl vyjádřením diferenciačního procesu uvnitř generální kapituly, kde nabyla rozhodujícího významu „užší rada" 25 nejstarších klášterů, zvaná definitorium.[51])

Pokusů o reformu cisterciáckého řádu prostřednictvím generální kapituly či papežství byla po polovině 14. století ještě řada. Měly jediný cíl — navrátit řádu jeho někdejší vynikající společenské postavení, které bylo poprvé narušeno vznikem mendikantů. Nejvážnější ránu, alespoň na území západní Evropy, způsobila však „stoletá" válka mezi Anglií a Francií. Je samozřejmé, že vedle uvedených vnějších příčin nemůžeme nechat stranou ani záležitosti vnitřní, jako byl úpadek řeholní kázně apod.[52])

V oblasti střední Evropy (zřetelně je to patrné právě v českém, ale také v polském státě) bylo výrazným vývojovým rysem postupné slábnutí vazby na řádové centrum — Burgundsko, v užším slova smyslu pak na autoritu generální kapituly. Vypuknutím papežského schizmatu,[53]) kdy církev v Čechách (tedy včetně cisterciáckého řádu) zůstala věrná římské obedienci, a prakticky po celou druhou polovinu 14. století byla papežská kurie brána nikoli jen jako nejvyšší autorita církevní, ale i místo, kam se jednotlivé kláštery odvolávaly, byl tento proces dovršen. Ostatně v aktech generální kapituly nemáme pro léta 1352—(1374)[54]) až 1408 jediný zápis týkající se českých klášterů. Je rovněž příznačné, že od druhé dekády 15. století se generální kapitula snažila o získání ztracených pozic jak v Čechách, tak v Polsku[55]) (ale i jinde).

Vedle funkce generální kapituly jako nejvyššího orgánu cisterciáckého řádu

---

[49]) Blíže B. Lucet, „L'Ere des grandes codifications cisterciennes (1202—1350)", in: Etudes d'histoire du droit canonique dédiées à Gabriel Le Bras, 1, Paris 1965, str. 249—262.

[50]) F. Pfurtscheller, Die Privilegierung, op. c., passim; Ch. Mössig, „Verfassung des Zisterzienser und Organization der Einzelklöster", in: Die Zisterzienser, op. c., str. 115—124.

[51]) Ibidem.

[52]) Takto bývá většinou líčen úpadek řádu ve 14. století, srv. ed. A. Schneider, Die Zisterzienser, op. c., str. 39—41.

[53]) Obecně B. Schimmelpfenig, „Papsttum und Zisterzienserorden im Spätmittelalter", in: Reform- und Observanzbestrebungen im spätmittelalterlichen Ordenswen (ed. K. Elm), Berlin (v tisku); W. J. Telesca, „The Cistercian Dilemma at the Close of the Midle Ages: Gallicanism or Rome", in: J. F. O'Sullivan, Cistercian Studies Series, 13, Shannon 1971, str. 163—185.

[54]) Prakticky jde o období 1352—1408; v roce 1374 generální kapitula schválila založení koleje sv. Bernarda v Praze, srv. J. M. Canivez, Statuta, III, op. c., str. 554.

[55]) Srv. J. Kłoczowski, „Provincja Polska", op. c., passim.

byla již od počátku zavedena ještě jedna významná správní funkce, která postupem času nabývala na důležitosti. Vyplývala ze závaznosti posloupnosti jednotlivých založení (tzv. filiací) a z požadavku každoroční vizitace kláštera, kterou prováděl jeho pater-abbas (tj. opat kláštera, odkud vyšel nový konvent). Tento princip vyplynul opět z Charty caritatis, kde stojí: „Ut semel per annum mater visitet filiam. Semel per annum visitet abbas maioris ecclesie omnia cenobia, que ipse fundaverit, et si fratres amplius visitaverit, inde magis gaudent."[56])

Zejména zásluhou Bernarda z Clairvaux pronikl cisterciácký řád v první polovině 12. století takřka do celé Evropy.[57]) Je samozřejmé, že přicházel do různých prostředí, jež se lišila od Burgundska počátku 12. století, a to nejen různou hospodářskou vyspělostí, ale v nemenší míře rozdílnými právními zvyklostmi. V užším slova smyslu mám na mysli přijímání kanonického práva v jednotlivých zemích, které velice výrazně spoluurčovalo společenské postavení církve, zejména ve vazbě na světskou složku společnosti, jež představovala dominující faktor.[58]) Z tohoto pohledu je samozřejmé, že prosazování norem, které stály u zrodu generální kapituly, mělo své hranice; jinak řečeno často záviselo především na světské složce tehdejší společnosti, nakolik umožní církevním feudálům nerušené plnění jejich poslání. Toto je podle mého názoru výchozí moment, jak přistupovat k interpretaci nařízení generální kapituly cisterciáckého řádu určených klášterům určitých zemí. Není to zjištění nijak nové; této skutečnosti si byli vědomi nepochybně sami otcové řádu, kteří často při zřizování nových a nových klášterů přehlíželi — jak se zdá — možnost praktického dodržování řehole a respektování nařízení vrcholného řádového orgánu — generální kapituly, jež byla přece podle Charty caritatis závazná pro všechny cisterciácké kláštery bez rozdílu. Ostatně některá nařízení či statuta buď postupně přibližovala řád jako celek konkrétním historickým podmínkám (např. sféra řádového hospodářství),[59]) nebo promíjela jednotlivým klášterům určité závazné řádové normy (např. povinnost každoroční návštěvy zasedání generální kapituly).[60]) Vedle těchto aspektů hrál dosti výraznou roli také fakt geografický, tedy vzdálenost jednotlivých klášterů od ohniska hnutí — Burgundska.

Domnívám se, že tento poměrně obsáhlý úvod byl nezbytný pro pochopení dvojího právního nazíráni na naše cisterciácké fundace: jednak prostřednictvím měřítek platných pro řád obecně, jež často kodifikovala právně generální kapitula,

---

[56]) J. Turk, Prvotna Charta, op. c., str. 46.

[57]) Základními pracemi jsou E. Vacandard, Leben des Heiligen Bernhard von Clairvaux, Mainz 1897, I—II; A. H. Bredero, Bernhard von Clairvaux im Widerstreit der Historie, Wiesbaden 1966.

[58]) Srv. M. Boháček, Einflüsse der römischen Rechts im Böhmen und Mähren, Mediolani 1975.

[59]) T. Manteuffel, Ewolucja poglądów, op. c., passim.

[60]) J. M. Canivez, Statuta, op. c., I—III.

jednak pod zorným úhlem domácího pojetí právního postavení klášterní fundace. Jen tak je možné pochopit nařízení a usnesení generální kapituly adresovaná našim cisterciáckým klášterům, a tím vlastně i to, v jakých záležitostech se obracely české cisterciácké kláštery na své vrcholné shromáždění včetně panovníků, představitelů církevní hierarchie, budoucích fundátorů klášterů apod.

Nelze ztrácet ze zřetele, že se jedná v bádání o cisterciáckém řádu vlastně o první pokus sledovat vazby generální kapituly k určitému státnímu útvaru, v němž se nalézala řada cisterciáckých založení.[61])

Jádrem rozboru budou akta cisterciáckého řádu, tedy vazba Cîteaux — české země. Následující výklad o poměru generální kapituly a českých cisterciáckých klášterů sleduje filiační linii jednotlivých založení, a to nejen z formálního hlediska, ale zejména pod zorným úhlem skutečnosti, že se tento filiační poměr právě u nás projevoval dosti silně, což je patrné ze zachování vizitačních aktů 14. století.

Filiační vazby v cisterciáckém řádu vycházely ze Cîteaux a jeho čtyř nejstarších odnoží (La Ferté, Pontigny, Morimondu a Clairvaux). Při expanzi řádu si pak tyto kláštery mezi sebe rozdělily jednotlivé oblasti Evropy, kde vznikala nová založení filiačně patřící pod jeden z hlavních řádových domů. Cisterciácké kláštery v našich zemích spadaly do linie kláštera Morimond,[62]) úžeji pak pod jeho filiace Kamp (Altenkampen, založený roku 1123) a Ebrach (založený v roce 1127). Bezprostředně osazeny byly české kláštery z Waldsass a Heiligenkreuzu (filiace Kampu), Langheimu a Wilheringu (filiace Ebrachu), Pomuk pak přímo z Ebrachu. Specifické postavení cisterciáckého řádu v našich zemích podtrhuje i fakt, že německé a rakouské kláštery, z nichž přišly do Čech první konventy, se nacházejí v blízkosti hranic českého státu (vzdálenost nikde nepřesahuje padesát kilometrů). Významná je rovněž skutečnost, že později vzniklé české kláštery byly osazovány (až na dvě výjimky) pouze z již fungujících domácích klášterů. Naše ženské cisterciácké kláštery byly dokonce výhradně domácího původu a spadaly pod pravomoc a dohled mužských klášterů. Výjimečná byla pouze obě cisterciácká založení jihočeská; v případě Vyššího Brodu zřejmě rozhodlo postavení Voka z Rožmberka v Podunají, odkud byl vyšebrodský klášter osazen, založení Zlaté (Svaté) Koruny Přemyslem Otakarem II. bylo aktem politickým, když nový konvent přišel z Heiligenkreuzu, místa posledního odpočinku Babenberků.

---

[61]) Pouze pro 15. století je studie J. Kłoczowského, „Prowincja Polska", op. c., passim; o vztahu generální kapituly k jednomu klášteru pak existuje jenom práce J. B. Geibiga, „Die Abtei Marienstatt im Spiegel der Generalkapitel (Von der Gründung bis zum Jahre 1456)", Cistercienser-Chronik, 49, 1937, str. 289—298 (jež má dokonce ještě novější pokračování, blíže H. J. Roth, „Die Abtei Marienstatt und die Generalkapitel der Zisterzienser seit 1459", Archiv für mittelrheinische Kirchengeschichte, 22, 1970, str. 93—127), a J. Čechury, „Příspěvek k dějinám velehradského kláštera v éře přemyslovské", ČMM, 100, 1981, str. 127—141.

[62]) Srv. filiační tabulku českých cisterciáckých klášterů v příloze této studie.

Nejstarším českým cisterciáckým založením byl klášter v Sedlci. Jednalo se o „soukromou" fundaci, u jejíhož zrodu stál šlechtic (comes) Miroslav. Účelem fundace mělo být zřejmě aniversarium, neboť Miroslav neměl mužské potomky. Kromě výjimečně zachované fundační listiny, na jejímž vzniku se významně podílel olomoucký biskup Jindřich Zdík, a několika vcelku náhodných zmínek nemáme o prvním století existence kláštera bližších zpráv.[63]) Tato situace dobře zachycuje hospodářské, ale i společenské postavení kláštera před objevením stříbrné rudy na jeho statcích, které mu od konce 13. století umožnilo výrazný vzestup, jenž však byl záhy limitován vznikem královského města Kutné Hory.[64])

Jaký byl poměr kláštera a generální kapituly? V aktech vrcholného řádového orgánu se Sedlec objevil poprvé v roce 1237, a to hned dvakrát.[65]) Předně se nařizovala z generální kapituly „correctio et reformatio de Scedelis"; opaté Sittichenbachu a Volkenrode byli zmocněni, aby osobně klášter navštívili a prostřednictvím autority generální kapituly provedli nápravu poměrů. Avšak v témže roce byl sedlecký opat zároveň pověřen, aby spolu s opatem Hradiště provedl osobně „inspectio loci" kláštera Cella Sancti Bernardi, založeného Janem z Polné. K této vizitaci dostali také plnou moc generální kapituly. Přestože zmíněný klášter nevizitovali, a tedy nařízení nerespektovali, byli opět zmocněni v následujícím roce, tedy 1238, aby nový klášter navštívili a „si viderint expedire, mittant illuc conventum monachorum de Oceth (Osek), non expectata ulterius licentia Capituli generalis".[66]) V roce 1244 byl sedlecký opat delegován generální kapitulou, aby spolu s opatem Langheimu osobně provedl „inspectio loci", na které chtěl opat saské Pforty (Schulpforty) přenést klášter (k přemístění kláštera ovšem nedošlo). Vzhledem k tomu, že vizitace nebyla opět provedena, byla nařízena příštího roku znovu.[67]) S podobným přístupem se setkáváme, když generální kapitula pověřila sedleckého a velehradského opata, aby roku 1251 provedli „inspectio abbatiae", v tomto případě žďárského kláštera, který v témže roce založil moravský šlechtic Boček z Obřan. Vizitace se opět neuskutečnila, proto nařízení muselo být v roce 1252 opakováno.[68])

V roce 1270 byl sedlecký opat (Valtelm) osobně přítomen na zasedání generální kapituly. Důvodem však jistě nebylo plnění jednoho ze základních řádových předpisů, ale skutečnost, že sedlecký klášter usiloval o to, aby mu byl podřízen klášter cisterciaček v Pohledu (Vallis Sanctae Marie), který vznikl mezi léty

---

[63]) CDB, I, č. 155.

[64]) Srv. J. Majer, „K nejstarším právním dějinám Kutné Hory", PHS, 4, 1958, str. 131—152; J. Kejř, Právní život v husitské Kutné Hoře, Praha 1958, úvodní pasáže, J. Čechura, „Sedlecký klášter a počátky kutnohorského dolování", SSH, 14, 1979, str. 157—163.

[65]) J. M. Canivez, Statuta, I, op. c., str. 179.

[66]) J. M. Canivez, Statuta II, op. c., str. 180,194.

[67]) J. M. Canivez, Statuta II, op. c., str. 282.

[68]) J. M. Canivez, Statuta II, op. c., str. 367, 385.

1265—1269 zásluhou dcer Vítka z Klokot Ludmily a Uty.[69]) V roce 1270 požádal o tuto inkorporaci kláštera sám český král. Vizitaci měli provést opaté hradišťský a žďárský a počítalo se zřejmě s tím, že pohledský klášter bude spadat pod pravomoc velehradského opata, k čemuž ovšem ve skutečnosti nedošlo. Klášter spadal po celé předhusitské období pod pravomoc sedleckého opata.[70])

K roku 1272 máme zachováno nařízení vizitace, k níž generální kapitula vedle opata kláštera Toplica zmocnila také opata „de Zedita". Považuji za nepravděpodobné, že šlo o klášter sedlecký, neboť vizitovaný klášter — stejně jako Toplica — se nachází na území dnešní Jugoslávie a takovými geograficky velmi vzdálenými vizitacemi (ale i jinými akty) nebyli opaté cisterciáckých klášterů v našich zemích pověřováni.

Za nejzajímavější zprávu týkající se sedleckého kláštera v aktech generální kapituly lze považovat žádost jeho opata (stále Valtelma) z roku 1281, aby se mohl konvent kláštera na dobu tří let rozptýlit do tří německých klášterů. Tento zápis v řádových aktech totiž potvrzuje slova prvního zbraslavského kronikáře Oty, líčícího velice svízelnou hospodářskou situaci kláštera v Sedlci na počátku osmdesátých let 13. století.[71]) Ovšem vzhledem k tomu, že kronikář vzápětí popisuje mohutný rozmach kláštera za legendárního opata Heydenreicha, se spíše zdá, jako by líčením zlé situace kláštera, kdy se jednalo údajně o jeho úplném zrušení, připravoval půdu pro působení nejvýznamnějšího sedleckého opata. Akta generální kapituly dávají však za pravdu kronikáři. K rozptýlení konventu ovšem zřejmě nedošlo, neboť do let 1282—3 spadá již volba Heydenreicha opatem.

Následující nařízení generální kapituly týkající se sedleckého kláštera spadá až do roku 1344, kdy byl klášter zmiňován hned třikrát.[72]) Předně byla posuzována provinění sedleckého opata Mikuláše (zemřelého v roce 1343). Za doby jeho opatování došlo k hrubým přestupkům nejen proti řeholi, ale i proti řadě reformních zákonů. Tyto poklesky odhalila vizitace, kterou prováděl pater-abbas kláštera — opat waldsasský; k nápravě však nedošlo. Generální kapitula proto pověřila samotného opata Morimondu, aby osobně provedl nápravu poměrů nebo tímto úkolem pověřil jiného opata.[73]) Ve stejném roce žádal sedlecký opat Jan I. generální kapitulu, aby mohl použít výnos z jednoho svého mlýna k umoření některých pohledávek, které klášter zatěžovaly. Přehlížíme-li dlouhou řadu hospodářských transakcí kláštera zachytitelných od devadesátých let 13. století, kdy šlo často o značné finanční částky, a klášter si přesto počínal jako naprostý suverén a jednal bez souhlasu např. českého panovníka nebo opata waldsasského,

---

[69]) J. M. Canivez, Statuta III, op. c., str. 91.
[70]) Vypovídá o tom celá řada listin v diplomatářích obou klášterů, srv. RBM II, III.
[71]) J. M. Canivez, Statuta III, op. c., str. 213, ed. J. Emler, Zbraslavská kronika, FRB, IV, Praha 1884, str. 18—20.
[72]) J. M. Canivez, Statuta, III, op. c., str. 481—2, 482, 492.
[73]) J. M. Canivez, Statuta, III, op. c., str. 482.

je uvedená žádost dosti překvapující.[74]) A konečně do třetice byl v roce 1344 sedlecký opat pověřen, aby vyšetřil poměry v klášteře Zlatá Koruna, podal zprávu generální kapitule a citoval k ní tamního opata, jestliže se jeho prohřešky — jež byly oznámeny do Cîteaux — ukáží jako pravdivé. Lze usuzovat, že roku 1344 se sedlecký opat osobně zúčastnil zasedání generální kapituly.

V roce 1352 byl sedlecký opat delegován nejvyšším shromážděním řádu, aby urovnal spor mezi kláštery Zlatá Koruna a Vyšší Brod o hranice jejich statků.[75]) Roku 1364 se obrátil na generální kapitulu císař Karel IV., pod jehož svrchovanost sedlecký klášter patřil, s žádostí o povolení prodeje některých statků, kterých klášter nedávno nabyl nebo které mu nejsou k valnému užitku. Sedlecký klášter byl v této době značně zadlužen. V aktech generální kapituly nenacházíme o této žádosti žádnou zmínku, zato však papež Urban V. v letech 1364 a 1365 povolil klášteru prodej právě těch statků (tvrz a městečko Malešov), které uváděl ve své žádosti Karel IV.[76])

Na počátku 15. století, přesněji po roce 1409, kdy měl morimondský opat provést vizitaci všech klášterů jeho filiací, se generální kapitula pokoušela obnovit přerušené vazby na řádové centrum.[77]) Dokladem toho je přímo záplava záznamů v řádových aktech týkajících se klášterů v českých zemích, která ovšem trvala pouze do roku 1413.

V roce 1410 se k sedleckému klášteru vztahuje celkem sedm zápisů. Šest z nich obsahuje dispens pro sedlecké řeholníky, kteří měli účast ve farní správě („monachus et sacerdos") a zřejmě odmítali pobývat v klášteře; v jednom případě šlo přímo o útěk z kláštera.[78]) V sedmém zápisu byl sedlecký opat spolu se zbraslavským delegován, aby vyšetřil těžkou situaci, v níž se nacházel žďárský klášter; současně měli jmenovaní opaté dohlížet na jeho transakce, které by Žďáru pomohly překonat tehdejší nedobré hospodářské poměry.[79]) V roce 1411 byl

---

[74]) Srv. RBM, II, III, IV, J. M. Canivez, Statuta, III, op. c., str. 492; šlo zřejmě o mlýn Hroby u Kolína na Labi, který byl ve 14. století dosti často pronajímán.

[75]) J. M. Canivez, Statuta, III, op. c., str. 524.

[76]) SOA Třeboň, Vs Sedlec, č. 68, srv. AČ, II, str. 470; šlo zejména o tvrz Malešov s městečkem, které ovšem sedlecký klášter koupil zřejmě nedlouho před rokem 1360 (RBM, VII, č. 543); tato podivná transakce dokládá opět neuvážlivou hospodářskou politiku kláštera, pokud šlo o nákup nemovitostí, patrnou od počátku 14. století (blíže J. Čechura, „Hospodářský vývoj plaského kláštera v době přemyslovské", Historická geografie, 18, 1979). Listiny Urbana V. (MBV, III, č. 410, 639) — jež byly zřejmě vydány na přímou žádost Karla IV., a nikoli třeba postoupením žádosti generální kapitulou vyšší instanci — opět vyjadřují jistou neujasněnost kompetence generální kapituly a papežské kurie, s čímž se v našem materiálu setkáváme vícekrát.

[77]) J. M. Canivez, Statuta, IV, op. c., str. 110, srv. J. Kłoczowski, „Prowincja Polska", op. c., str. 180—184, kde je podána obecná charakteristika těchto snah generální kapituly.

[78]) J. M. Canivez, Statuta, IV, op. c., str. 121, č. 30, 31, 32, 33, str. 122—3, 125; jedná se o vcelku stereotypní zápisy typu: „Dispensatur etiam cum fratre Martino, monacho monasterii de Codelitz sacerdote, citra abbatiam."

[79]) J. M. Canivez, Statuta, IV, op. c., str. 125.

sedlecký opat jmenován výběrčím roční daně, kterou odváděly české cisterciácké kláštery, a společně s opatem kláštera Pomuk měl dohlížet na to, aby v těchto otázkách panovala shoda. Oba zmínění opaté byli jmenováni výběrčími daně pro pražskou arcidiecézi ještě ve druhém zápisu z roku 1411.[80]) V roce 1412 se sedleckého kláštera týkají dvě nařízení generální kapituly. V prvém byl udělen dispens pro sedleckého řeholníka Jiřího („sacerdos et monachus"), který se odmítal vrátit do kláštera. Kromě toho byl sedlecký opat pověřen, aby dohlížel na prodej některých méně užitečných statků zbraslavského kláštera, jehož pater-abbas byl.[81]) Rovněž z roku 1413 pocházejí dvě nařízení pro sedlecký klášter. V prvém byla sedleckému klášteru udělena plná moc, aby prostřednictvím autority generální kapituly zabránil úpadku, k čemuž měly pomoci i světské osoby. V druhém případě povolila generální kapitula sloužení některých mší, což zřejmě souviselo se zřízením kaple sv. Kosmy a Damiána, jejímž fundátorem byl pražský arcibiskup Albík z Uničova.[82])

Kvantitou nařízení generální kapituly vztahujících se k jednomu klášteru stojí sedlecký klášter v rámci českých zemí hned za Pomukem. Rozebíráme-li obsahovou stránku nařízení určených sedleckému klášteru, zjišťujeme, že nejvyšší řádové shromáždění představovalo pro klášter víceméně formální autoritu. Potvrzuje to zejména nutnost opakovat veškeré vizitace, kterými byl klášter ve 13. století pověřen. Rovněž stížnost na opata Mikuláše byla podána až po jeho smrti. Vybírání zvláštní daně v rámci řádu se sedlecký klášter snažil záhy vyhnout. Značně formální bylo také udělování dispensí pro řeholníky, kteří opouštěli klášter, neboť řadu podobných případů řešila již v poslední čtvrtině 14. století papežská kurie, vždy se stejným závěrem. Ve světle těchto skutečností shledáváme, že pouze nařízení o nápravě vnitřních poměrů kláštera z roku 1237 a povolení rozptýlit sedlecký konvent na tři roky se týkaly bezprostředně řešení vnitřní situace kláštera.

Filiacemi sedleckého kláštera byly ženský cisterciácký klášter v Pohledu a mužské kláštery Zbraslav a Skalice. Jméno kláštera v Pohledu, založeného Utou a Ludmilou, dcerami Vítka z Klokot, mezi léty 1265—1267,[83]) jehož pater-abbas byl sedlecký opat, nalézáme v řádových aktech pouze jednou. V roce 1270 nařídila generální kapitula vizitaci kláštera Vallis Sanctae Mariae, o jehož inkorporaci žádal Přemysl Otakar II. Vzhledem k chronologii počátků kláštera je jasné, že šlo o pouhý formální akt, neboť český král již v roce 1269 vydal Pohledu listinu, v níž potvrdil nové založení.[84])

---

[80]) J. M. Canivez, Statuta, IV, op. c., str. 135—6, 159—160.
[81]) J. M. Canivez, Statuta, IV, op. c., str. 169—170.
[82]) J. M. Canivez, Statuta, IV, op. c., str. 184—5, 185; SOA Třeboň, Vs Sedlec, č. 103, ed. RBMV, č. 672.
[83]) Srv. CDB V, č. 382, 447, 453; RBM II, č. 540, 562, 618, 635, 712 a další.
[84]) RBM II, č. 635.

Nejvýznamnější filiací sedleckého kláštera byla Zbraslav, fundace Václava II., která se měla stát nositelem významného politického programu panovnického — zakladatel zamýšlel zřídit ve zbraslavském klášteře nekropoli rodu Přemyslovců. Zdá se, jako by tímto aktem vyvrcholilo úzké sepětí cisterciáckého řádu v Čechách a vládnoucí dynastie, patrné zejména ve 13. století. K založení kláštera došlo v roce 1292.[85]) Je pozoruhodné, že v případě tak exponované fundace nebyla žádána generální kapitula, aby nařídila vizitaci; akta nevědí nic ani o žádosti o inkorporaci kláštera. Vše nasvědčuje tomu, že zde — bez ohledu na řádové předpisy — byl zvolen jiný postup. Až poté, co byl klášter založen a kolonie mnichů přišla ze Sedlce na Zbraslav, vyslal sám český panovník zbraslavského opata Konráda, aby se účastnil zasedání generální kapituly a zařídil potřebné. Takto líčí situaci zbraslavský kronikář a není důvodu mu nevěřit.[86]) Ovšem Václavem II. ústně žádaná inkorporace zbraslavského kláštera není zachycena v řádových aktech. I když nelze vyloučit neúplnost rukopisů obsahujících záznamy o zasedání generální kapituly, domnívám se, že přivtělení kláštera bylo učiněno zřejmě pouze ústně, neboť na počátku 14. století vystupuje v řádových aktech dvakrát zakladatel kláštera Václav II. V roce 1302 povolila generální kapitula na jeho žádost sloužení mše na výroční den smrti sv. Václava, v roce 1306 nařídila, aby „in omnibus abbatiis regnorum Alemaniae, Ungariae et Bohemiae" byla sloužena mše za tohoto českého krále.[87])

S prvním přímým nařízením generální kapituly určeným pro Zbraslav se setkáváme až v roce 1410. Zbraslavský opat byl pověřen vizitací žďárského kláštera (spolu se sedleckým opatem). Zároveň se dozvídáme, že se zbraslavský opat v tomto roce nezúčastnil zasedání generální kapituly, stejně jako dalších deset opatů českých mužských klášterů; v Cîteaux byli přítomni pouze sedlecký a hradišťský opat.[88]) V následujícím roce — 1411 — potvrdila generální kapitula, že zbraslavský klášter zaplatil roční daň.[89]) Jeho opat byl rovněž delegován (spolu s oseckým) k vizitaci ženského kláštera Stella Mariae (Marienstern) v Lužici, kde měli provést nápravu poměrů, neboť „dictae moniales diffinos et statuta Ordinis ac sanctae regulae in nullo observantes"; jestliže řeholnice do jednoho měsíce nezjednají nápravu, mají je zmínění opaté odevzdat „judicium ecclesia sticorum auxilio ac etiam brachii saecularis".[90]) V roce 1412 žádal zbraslavský klášter generální kapitulu, aby mohl prodat některé své méně užitečné statky a zisk z prodeje použít k umoření dluhů, do nichž upadl; to mu bylo také povoleno.[91]) V obdobné situaci se klášter nalézal již v padesátých

---

[85]) Podrobné líčení počátků fundace podává Zbraslavská kronika, FRB IV, str. 46—54.
[86]) Zbraslavská kronika, FRB IV, str. 55.
[87]) J. M. Canivez, Statuta, III, op. c., str. 308, 314.
[88]) J. M. Canivez, Statuta, IV, op. c., str. 122—3.
[89]) J. M. Canivez, Statuta, IV, op. c., str. 135—6.
[90]) J. M. Canivez, Statuta, IV, op. c., str. 150.
[91]) J. M. Canivez, Statuta, IV, op. c., str. 169—170.

letech 14. století, kdy se ovšem obrátil na papežskou kurii[92]) a papež Innocenc VI. v roce 1355 schválil obdobnou transakci (tedy ještě před vypuknutím schizmatu). Vzhledem k tomu, že to není jediný případ kolísání v téže otázce mezi generální kapitulou a papežskou kurií, lze pozorovat jistou kompetenční neujasněnost, v jakých záležitostech se mají kláštery obracet do Cîteaux a v jakých do Říma (Avignonu). Poslední zmínka o zbraslavském klášteře pochází z roku 1418, kdy jeho opat vystupuje jako prokurátor vybírání roční daně, povinné pro cisterciácké kláštery „in Bohemia, Moravia, Lusatia et partibus vicinis".[93])

Poslední klášterní fundací cisterciáckého řádu v českých zemích byla Skalice, založená Dětřichem, biskupem mindenským, v roce 1357. Konvent přišel ze Sedlce, jemuž byl skalický klášter také filiačně podřízen.[94]) Fundace cisterciáckého kláštera byla v této době zjevným anachronismem a došlo k ní nepochybně bez konzultace s generální kapitulou. Této situaci odpovídá nevelký počet zápisů vztahujících se ke klášteru v aktech generální kapituly. S klášterem se setkáváme předně v souhrnných záznamech z let 1410 a 1411, týkajících se českých klášterů všeobecně. Kromě toho se v roce 1410 skalický opat nezúčastnil zasedání generální kapituly a v roce 1411 zaplatil stanovenou daň, což bylo písemně potvrzeno.[95]) V roce 1412 byl skalický opat (spolu se sedleckým) delegován, aby dohlížel na transakce zbraslavského kláštera při prodeji méně užitečných statků. V témže roce žádal skalický opat o dispens pro řeholníka, který utekl z kláštera, vzdal se řádového oděvu a v nejmenovaném klášteře v Uhersku sloužil mši („celebravit divina").[96])

Přehlížíme-li vazbu sedleckých filiací a generální kapituly cisterciáckého řádu, musíme konstatovat, že pozdní mužská založení (od konce 13. století) se nacházela prakticky mimo působení nejvyššího řádového orgánu, který prostě již nebyl s to tyto kláštery těsněji vázat k řádovému centru. To je samozřejmě nutno přičíst změněným podmínkám ve srovnání s poslední třetinou 12. století a téměř celým 13. stoletím. Obdobná byla situace v případě ženských cisterciáckých založení, jak si blíže ukážeme na příkladech cisterciáckých klášterů na Moravě.

Filiačně na stejné úrovni jako klášter sedlecký stál klášter v severočeském Oseku, který byl osazen z Waldsass. Původně byl zřízen v letech 1192—3 v sídelním místě pánů z Mašťova, kteří poskytli své fundaci dosti bohaté obvěnění, ale v praxi se zřejmě nebyli ochotni vzdát nároků na darované statky. Došlo ke sporu a konvent byl z Mašťova vypuzen. Nejspíše mezi léty 1197—9 byl pak uveden do sídelního místa jiného severočeského rodu — pánů z Oseka, kde našel

---

[92]) MBV II, č. 392, dokladů lze nalézt v této edici více.
[93]) J. M. Canivez, Statuta, IV, op. c., str. 216.
[94]) Fundační listina otištěna v AC, XIV, str. 381.
[95]) J. M. Canivez, Statuta IV, op. c., str. 122—3, 135—6.
[96]) J. M. Canivez, Statuta, IV, op. c., str. 169—170, 172.

své trvalé umístění.[97]) Pro postavení řádu u nás je příznačné, že se dosti dramatickým průběhem celého založení vůbec nezabývala generální kapitula. V případě epizody v Mašťově konvent pouze požádal českého panovníka a biskupa Jindřicha Břetislava, aby mu potvrdili nadání, což se stalo vydáním konfirmační listiny z roku 1196, obsahující ovšem pouze výčet statků.[98]) V případě počátků kláštera v Oseku se pak konvent obrátil na papežskou kurii se žádostí o ochranu, jíž se mu sice dostalo, ovšem nikoli ve formě velkého protekčního privilegia, ale pouze prosté konfirmační listiny s výčtem statků, kterou vydal papež Innocenc III. v roce 1207. V témže roce vydal Innocenc ještě další listiny: pro mohučského arcibiskupa Sigfrida II. s příkazem, aby držel ochrannou ruku nad oseckým klášterem, a také listinu určenou biskupům pražskému a olomouckému (Danielovi a Robertovi) a proboštovi litoměřickému, aby rozhodli spor mezi oseckými řeholníky a Milhostem ve věci zcizení statků již darovaných původním zakladatelem kláštera.[99]) Domnívám se, že tento případ je přímo charakteristický pro pochopení postavení generální kapituly cisterciáckého řádu v českém prostředí: v závažnějších otázkách se kláštery neobracely do Cîteaux, i když jim to přikazovala řehole a jiné řádové dokumenty, ale přímo na papežskou kurii.

Osecký klášter se poprvé objevil v řádových aktech údajně v roce 1209. „Údajně" proto, že jména našich klášterů v aktech generální kapituly byla v první třetině 13. století, kdy vlastně dochází k navázání vzájemných kontaktů mezi českými kláštery a Cîteaux, značně zkomolena, a chybí tudíž jistota, zda se jedná skutečně o sledovaný klášter. V nařízení generální kapituly z roku 1209 je osecký (?) klášter zaznamenán ve tvaru „Hozhet", resp. „Hosset", k roku 1214 je název kláštera údajně zašifrován ve tvaru „Versac", resp. „Versaco". Přihlédneme-li k tomu, že v obou nařízeních týkajících se údajně oseckého kláštera jsou uvedeni Mikuláš, biskup tuskulský, a dokonce římský král Friedrich II., pak musíme odmítnout ztotožnění uvedených názvů s oseckým klášterem.[100]) Za autentické považuji až nařízení generální kapituly z roku 1219, z něhož se dovídáme, že osecký opat se dostal z blíže neznámých příčin do sporu s pražským biskupem (Ondřejem). Generální kapitula pověřila oseckého převora, aby celou věc prošetřil, případně aby — vybaven plnou mocí generální kapituly — zbavil opata jeho úřadu.[101]) O výsledcích nejsme ovšem informováni.

V roce 1237 nařídila generální kapitula „inspectio abbatiae" kláštera Marienthal (Seifersdorf), který založila česká královna Kunhuta v Lužici již v roce 1234.[102]) Vizitací byly pověřeny kláštery osecký a saský Sittichenbach. Ma-

---

[97]) Blíže J. Čechura, „Počátky oseckého kláštera — mnišská kolonie v Mašťově", Vlastivědný čtvrtletník Chomutovska, 10, 1978, str. 53—60.
[98]) CDB, I, č. 355.
[99]) CDB, II, č. 64, 65, 69.
[100]) J. M. Canivez, Statuta, I, op. c., str. 359, 420.
[101]) J. M. Canivez, Statuta, I, op. c., str. 506.
[102]) CDB, III, č. 86, 176, 205, 207 a další.

rienthal měl být filiačně podřízen saské Altzelle.[103]) Vizitace nově založeného kláštera, i když nařízená „ex post", je zároveň jedinou zprávou v řádových aktech o tomto lužickém klášteře, který byl českou královskou fundací. Ve stejném roce nařídil nejvyšší orgán řádu vizitaci kláštera Cella Sancti Bernardi, který údajně založil osecký opat (!) a poslal na místo nového založeni konvent, aniž čekal na schváleni generální kapitulou. Sedlecký a hradišťský klášter, které byly vizitací pověřeny, ji neprovedly, proto nařídila generální kapitula následujícího roku vizitaci znovu.[104]) V roce 1241 byl osecký klášter delegován, aby vyšetřil stížnosti velehradského opata na tišnovskou abatyši. Roku 1263 byl osecký opat spolu s hradišťským pověřen „inspectio abbatiae", kterou chtěl založit Bernard z Kamenice (což se však nepodařilo). V témže roce opaté osecký a pfortský žádali o inkorporaci kláštera cisterciaček v Mariensternu v Lužici, což řád o rok později schválil.[105]) V roce 1268 si osecký opat stěžoval generální kapitule na opaty klášterů Waldsassy a dvou uherských fundací — Egresia a Czikatoru. V roce 1277 žádal Osek o zproštění povinnosti pohostinství v klášteře na dva roky; důvody však nejsou uvedeny.[106]) Se jménem kláštera se po celé 14. století v aktech generální kapituly nesetkáváme; zmiňován je až v roce 1410, kdy se osecký opat nedostavil do Cîteaux na zasedání generální kapituly. V následujícím roce mu bylo kvitováno placení daně a spolu s opatem zbraslavským (viz výše) byl delegován k nápravě poměrů saského kláštera Marienstern.[107]) Tato malá frekvence kláštera v řádovém dění mezi léty 1410—1413 nepřekvapuje, poněvadž již od poloviny 14. století prožíval Osek dlouhodobou stagnaci.

Jedinou oseckou filiací — o níž již byla v jiné souvislosti řeč — byl pokus o založení kláštera Cella Sancti Bernardi na Českomoravské vrchovině. Zakladatelem byl moravský šlechtic Jan z Polné, který zamýšlel fundaci jako aniversarium. O jeho jednání v oseckém klášteře o vyslání konventu vypovídá ňedatovaný záznam pro paměť, který G. Friedrich položil mezi léta 1232 až 1234.[108]) Vlastní akt fundace je třeba položit do let 1235—1236.[109]) Před zářím roku 1237 je již konvent doložen na Českomoravské vrchovině (u Nížkova). Je jistě příznačné, že osecký opat nechal osadit nový klášter, aniž se dožadoval schváleni generální kapitulou („non expectat licentia Capituli generalis"); o souhlas žádal teprve tehdy, když byl nový konvent na místě. Založení bylo neúspěšné zřejmě proto, že klášter nebyl dostatečně hmotně zabezpečen; Jan z Polné asi nebyl ochoten dostát svým původním slibům. Vzhledem k tomu, že vizitace opatů sedleckého a hradišťského kláštera z roku 1237 se neuskutečnila,

---

[103]) J. M. Canivez, Statuta, II, op. c., str. 180.
[104]) J. M. Canivez, Statuta, II, op. c., str. 180, 194.
[105]) J. M. Canivez, Statuta, III, op. c., str. 18, 16.
[106]) J. M. Canivez, Statuta, III, op. c., str. 173.
[107]) J. M. Canivez, Statuta, IV, op. c., str. 122—3, 150.
[108]) CDB, III, č. 100.
[109]) J. Čechura, „K otázce věrohodnosti tzv. osecké listiny", Ústecký sborník historický v tisku.

byla znovu nařízena na zasedání generální kapituly v roce následujícím.[110]) Není ovšem známo, s jakým úspěchem. Cella Sancti Bernardi byla opuštěna pravděpodobně v letech 1240—1241.

Nejstarší panovnickou cisterciáckou fundací v Čechách byl klášter v Plasech, založený v letech 1144—5 Vladislavem II.; byl filiací hornofranckého Langheimu.[111]) V aktech generální kapituly se s plaským klášterem setkáváme poprvé v roce 1204 v souvislosti s žádostí o vizitaci nejstaršího cisterciáckého kláštera na Moravě—Velehradu, rovněž panovnické fundace, který měl být osazen právě z Plas. V roce 1212 se plaský opat zřejmě účastnil zasedání generální kapituly, neboť byl zmocněn, aby přednesl rozhodnutí shromáždění řádu ve věci své nejstarší filiace, totiž kláštera Hradiště, jehož opat se měl dostavit na zasedání generální kapituly, což však neučinil.[112]) Zdá se, že počátky velehradského kláštera byly naplněny řadou neshod, a dokonce závažných přestupků, jak bude ještě uvedeno. Snad proto žádal pater-abbas tohoto kláštera — plaský opat — v roce 1216, aby opat kláštera ve Světlé provedl vizitaci Velehradu, což se ovšem nestalo. Nelze vyloučit, že se plaský opat chtěl tímto způsobem vyhnout povinnosti vizitace. V roce 1217 se obrátil Přemysl Otakar I. — jako vůbec první český panovník — přímo na generální kapitulu s tím, že plaský klášter neplní své povinnosti. Generální kapitula nařídila, aby se plaský opat zúčastnil jejího příštího zasedání. Opat Langheimu byl delegován, aby plaského opata k návštěvě generální kapituly donutil. Pater-abbas plaského kláštera provedl rovněž vizitaci své filiace, o čemž zpravil generální kapitulu, která následujícího roku zveřejnila výsledek vizitace a plaského opata potrestala, ovšem velmi mírně. V témže roce, tj. 1218, vydávají akta generální kapituly poněkud mlhavé svědectví o poměru plaského kláštera k blíže nespecifikované filiaci.[113]) S přihlédnutím k nařízení z roku 1216 se lze domnívat, že šlo opět o klášter velehradský, k němuž se plaský klášter nechoval podle litery řehole. V pozadí této stížnosti stál zřejmě olomoucký biskup Robert. Plaský opat se proto následujícího roku pravděpodobně zúčastnil zasedání generální kapituly, neboť byl pověřen tlumočit nařízení nejvyššího řádového shromáždění oseckému převorovi; o jeho obsahu byla již řeč. Domnívám se, že jak odlišný postoj oseckého opata a českého panovníka, tak spor oseckého opata a pražského biskupa patří do emancipačního zápasu pražského biskupa Ondřeje, v jehož konečné fázi měli účast i opaté cisterciáckých klášterů, a to nejen českých.[114]) I když nelze uvést konkrétní obsah těchto sporů, již samotný fakt, že nastaly, má svůj význam pro hledání přesnějšího určení postojů jednotlivých stran v tomto zápase, jak o tom bude ještě řeč.

---

[110]) J. M. Canivez, Statuta, II, op. c., str. 180, 194.

[111]) Blíže J. Čechura, „Hospodářský vývoj plaského kláštera v době přemyslovské", Historická geografie, 18, 1979, str. 233—307.

[112]) J. M. Canivez, Statuta, I, op. c., str. 395.

[113]) J. M. Canivez, Statuta, I, op. c., str. 470, 490—1, 502.

[114]) Srv. zejména CDB, II, č. 171 a 172, jednalo se o opaty klášterů Ebrach, Langheim, Waldsassy.

V roce 1234 pověřila generální kapitula opaty Langheimu a Plas, aby vizitovali budované opatství („construenda abbatia") na žádost markraběte moravského. Jednalo se opět o vizitaci „ex post", v tomto případě tišnovského kláštera.[115]) V roce 1243 došlo k vážným pokleskům proti řádové kázni v pomuckém klášteře; plaský opat byl delegován, aby se postaral o nápravu poměrů.[116]) V roce 1252 si stěžoval opat z polského Lubiažu na opaty z Plas, Altzelle, Waldsass a Pomuku v blíže neznámé záležitosti. Roku 1259 byl plaský opat zplnomocněn opatem Morimondu, aby provedl urovnání pře mezi klášterem Koprzywnica a jeho nezdařenou filiací „abbatia Sancti Joannis de Crisando"; s touto delegací souhlasila generální kapitula. V roce 1262 byl plaský opat spolu se žďárským pověřen, aby provedl „inspectio loci", kde chtěl založit Smil ze Střílek klášter — Vizovic.[117]) O dva roky později měl s opatem waldsasským vizitovat nově zakládaný klášter v Horním Bavorsku; jednalo se o klášter ve Fürstenfeldu. Další vizitací byl plaský klášter pověřen (spolu s pomuckým) v roce 1280, kdy hodlal založit cisterciácký klášter „Richardus nobilis de Bohemia".[118]) O případných dalších krocích není nic známo, dokonce ani v našem diplomatickém materiálu druhé poloviny 13. století se nesetkáváme s žádným šlechticem tohoto jména. Soudě z jmen vizitujících klášterů je však možné počítat s Čechami, i když nelze vyloučit, že se mohlo (s přihlédnutím k vazbám geografickým) jednat snad i o Bavorsko.

V roce 1281 změnila generální kapitula na žádost Přemysla Otakara II. filiační vazbu kláštera Zlaté Koruny z rakouského Heiligenkreuzu na zeměpanské Plasy. Přemyslova žádost pochází zřejmě z roku 1277. Nový filiační poměr trval až do roku 1400, kdy papež Bonifác IX. přenesl paternitu Zlaté Koruny zpět na rakouský klášter.[119]) Domnívám se, že příčinou této změny byla dlouhodobá vleklá krize plaského klášterství, která se projevovala ve sféře hospodářské již od počátku druhé třetiny 14. století. Koneckonců tato situace se odrazila i ve vztahu generální kapituly a kláštera, kde je od roku 1281 až do roku 1410 mezera, a to ještě v roce 1410 řádová akta zaznamenávají pouze fakt, že se plaský opat nezúčastnil zasedání generální kapituly. Následujícího roku je plaskému klášteru kvitováno placení daně. V roce 1412 byl plaský klášter spolu s kláštery

---

[115]) J. M. Canivez, Statuta, II, op. c., str. 130.
[116]) J. M. Canivez, Statuta, II, op. c., str. 273.
[117]) J. M. Canivez, Statuta, II, op. c., str. 382, 456, III, str. 7.
[118]) J. M. Canivez, Statuta, III, op. c., str. 21, 205.
[119]) J. M. Canivez, Statuta, III, op. c., str. 209—210, listinu otiskl M. Pangerl, „Urkundenbuch des ehemaligen Cisterciienserstiftes Goldenkron in Böhmen", FRA II. Abt., 27. Bd., Wien 1872, č. 6 (dále UBG), bula Bonifáce IX. je v UBG, č. 131 = MBV V, č. 1633 (regest), o okolnostech pojednává J. Kadlec, Dějiny kláštera Svaté Koruny, České Budějovice 1949, str. 21, srv. také J. Čechura, „K některým otázkám hospodářského a správního systému cisterciáckých klášterů (Zlatá Koruna v předhusitském období)", ČSČH, 29, 1981, str. 228 až 257.

Altzelle a Buch (oba v Míšeňsku) delegován generální kapitulou, ale i papežskou kurií, aby provedly reformu v klášteře Waldsassy a o výsledku zpravily příští zasedání generální kapituly, což se také stalo. V roce 1413 žádal klášter generální kapitulu o dispens pro jednoho svého řeholnika.[120])

Přehlížíme-li vztahy generální kapituly a plaského kláštera v předhusitském období, musíme konstatovat, že klášter byl vlastně „zatažen" do řádové agendy prostřednictvím olomouckého biskupa Roberta, čemuž se zřejmě jen nerad podvoloval. Pomineme-li řadu delegací k vizitaci většinou již konstituovaných klášterů, zjišťujeme, že nejvýznamnějším výsledkem působení generální kapituly na Plasy bylo převedení filiační vazby zlatokorunského kláštera na plaský klášter; zásluhu na této změně měl ovšem český panovník.

Nejstarší plaskou filiací byl klášter Hradiště nad Jizerou (později nazývaný Mnichovo Hradiště), který byl osazen krátce po svém mateřském klášteru, tj. v letech 1144—5. Klášter vznikl v těsné blízkosti sídla zakladatele rodu Markvarticů, tedy zřejmě samotného Markvarta. Rozborem vazeb mezi umístěním kláštera a sídlem fundátorů lze dospět k závěru, že zakladatel kláštera vyšel pravděpodobně právě z Hradiště, z čehož pak vyplynulo značně anomální začlenění klášterního areálu do krajinné konfigurace (umístění na terénní dominantě).[121]) Zánik klášterního archivu způsobil, že známe pouhé drobty z dějin kláštera pro celou dobu jeho existence.[122]) Ani akta generální kapituly, přestože se zde Hradiště vyskytuje zejména ve 13. století dosti hojně, valně nepřispívají k poznání tohoto kláštera.

Nejstarší nařízení pochází z roku 1208, kdy se hradišťský opat zřejmě zúčastnil zasedání generální kapituly, neboť byl pověřen, aby oznámil velehradskému opatovi, že se má příštího roku dostavit do Cîteaux. Z této vazby vyplývá, že v roce 1208 nenavštívil nejvyšší řádové shromáždění ani plaský opat, pater-abbas obou klášterů. V roce 1212 došlo k situaci opačné; plaský opat byl povinen ohlásit hradišťskému nutnost návštěvy Cîteaux a zároveň rozhodnutí týkající se stavby kláštera.[123]) V letech 1237 a 1238 byl hradišťský klášter pověřen vizitací Cella Sancti Bernardi. V roce 1252 žádal generální kapitulu, aby mohl zřídit aniversarium za zakladatele kláštera.[124]) V roce 1263 byl klášter spolu s oseckým pověřen vizitací kláštera v saské Kamenici, k jehož fundaci však nedošlo.

V šedesátých letech 13. století projevoval hradišťský klášter aktivitu v souvislosti se založením kláštera cisterciaček v Sezemicích, jenž byl filiačně podří-

---

[120]) J. M. Canivez, Statuta, IV, op. c., str. 122—3, 135—6, 171, 189, 190, 191.

[121]) Na tyto aspekty poukázal J. Čechura, „Příspěvek k dějinám kláštera Hradiště nad Jizerou v době předhusitské", (SSH, v tisku).

[122]) Zprávy o klášteře sebral způsobem téměř vyčerpávajícím J. V. Šimák, Dějinné paměti okresu mnichovohradišťského, I. Mnichovo Hradiště 1917.

[123]) J. M. Canivez, Statuta, I, op. c., str. 349—350, 395.

[124]) J. M. Canivez, Statuta, II, op. c., str. 180, 191. 379.

zen právě Hradišti. Nařízení týkající se vizitace a inkorporace sezemického kláštera v aktech generální kapituly jsou jedinými opěrnými body pro stanovení chronologie tohoto založení. V roce 1267 již fundace proběhla, neboť pražský biskup Jan III. z Dražic žádal o inkorporaci kláštera. Vizitaci měli provést opaté klášterů Hradiště a Pomuku; následujícího roku byl požadavek vizitace opakován, tentokrát byli delegováni opaté Hradiště a Žďáru. Nařízení však nebylo provedeno ještě v roce 1269, kdy generální kapitula pověřila opaty saského Grünhaimu a Žďáru, aby provedli inkorporaci.[125])

Roku 1270 byl hradišťský klášter pověřen vizitací pohledského kláštera. V roce 1272 je doloženo Svaté Pole jako filiace Hradiště. Roku 1281 povolila generální kapitula rozptýlení hradišťského konventu na dobu tří let.[126]) Zajímavé je, že tak učinila v souhrnném usnesení, kde je totéž povoleno dalším pěti cisterciáckým klášterům z různých částí Evropy. Žádost proto nelze zřejmě vykládat pouze těžkou situací kláštera za regentské vlády Oty Braniborského.

Další zpráva pochází až z roku 1411, kdy bylo klášteru kvitováno zaplacení daně. Zároveň se však dovídáme o sporu mezi klášterem hradišťským a morimondským o výši odváděné daně, kdy Hradiště nebylo ochotno platit census ve výši 10 hřiven. V roce 1411 prováděl morimondský opat osobní vizitaci klášterů, které spadaly pod jeho pravomoc; zřejmě navštívil také hradišťský klášter, kde však již bylo sotva co známo o podřízenosti kláštera Morimondu.[127]) Generální kapitula delegovala proto opaty klášterů Ebrach, Langheim a Pomuk, aby provedli nápravu poměrů. V roce 1412 pověřila generální kapitula opaty Heiligenkreuzu a Zlaté Koruny, aby obeslali hradišťského opata k jejímu příštímu zasedání. Spor nebyl ukončen ještě ani následujícího roku, neboť v roce 1413 generální kapitula nařídila, aby do příštího zasedání byla roztržka odstraněna.[128]) Dalších zpráv se nedostává. Lze usuzovat, že se Hradiště nepodřídilo placení ročního censu; rok 1421 pak znamenal zánik kláštera.

Hradišťskou filiací byl klášter Svaté Pole (Sacer Campus) v blízkosti Třebechovic pod Orebem. O této fundaci víme ještě méně než o klášteru hradišťském. Není znám zakladatel ani přesnější rok vzniku. Svaté Pole bylo jistě „soukromým" založením, jehož zřízení kladu do stejného období jako vznik klášterů Plasy a Hradiště, rozhodně však před rok 1153.[129]) Významu kláštera v době jeho existence odpovídá i četnost zmínek o něm v aktech generální kapituly. Poprvé se v nich s klášterem setkáváme až v roce 1272, kdy došlo již

---

[125]) J. M. Canivez, Statuta, III, op. c., str. 16, 58, 65, 73.
[126]) J. M. Canivez, Statuta, III, op. c., str. 91, 112, 215.
[127]) Je známa např. přímá vizitace Zlaté Koruny opatem Morimondu v roce 1411, UBG, č. 158, k jeho vizitačnímu působení v téže době v Polsku, J. Kłoczowski, „Prowincja Polska", op. c., passim.
[128]) J. M. Canivez, Statuta, IV, op. c., str. 135—6, 139, 170, 185, 190.
[129]) Blíže T. Manteuffel, Papiestwo i cystersi, Warszawa 1955, str. 53.

k jeho obnovení.[130]) Generální kapitula pověřila opaty Morimondu a Žďáru, aby provedli „inspectio loci quae dicitur Sacer Campus", které má být hradišťskou filiací. Že nešlo o založení, ale o obnovení kláštera, vyplývá již z faktu, že byl znám jeho název, ale také ze skutečnosti, že se nařízení týkalo samotného morimondského opata, který by jistě nebyl pověřen pouhou vizitací při založení kláštera. Jako paralelu lze uvést vizitaci provedenou morimondským opatem ve Zlaté Koruně po jejím přepadení v roce 1276, o kterou žádal Přemysl Otakar II. Kromě uvedené zmínky se s klášterem Svaté Pole setkáváme pouze v rámci souhrnného záznamu o českých cisterciáckých klášterech, které se v roce 1410 nezúčastnily zasedání generální kapituly a roku následujícího zaplatily řádovou daň.[131])

Filiačně do stejné roviny jako Hradiště patřil nejstarší cisterciácký klášter na Moravě — Velehrad, založený v roce 1204 markrabětem Vladislavem Jindřichem.[132]) U tohoto kláštera je nutné se blíže zastavit, poněvadž až s fundací velehradskou přichází k nám zvyklost obracet se ke generální kapitule v řadě otázek vyplývajících ze samotného naplňování řehole, ale také z uplatňování řádových zvyklostí, které zanechaly výraznou pečeť právě v aktech generální kapituly. Nebylo to ovšem zásluhou velehradského konventu, ale pouze dílem olomouckého biskupa Roberta (1201—1240). Jistě k tomu přispěla okolnost, že Robert sám byl cisterciák, který prošel kláštery Ebrach a Pomuk, kde vykonával úřad převora.[133]) Nařízeními generální kapituly pro velehradský klášter jsem se speciálně zabýval na jiném místě, ovšem pouze v nejužší vazbě ke klášteru samotnému.[134]) V kontextu s nařízeními nejvyššího řádového orgánu všem klášterům v Čechách ve sledovaném období je však možné interpretovat nařízení pro Velehrad poněkud obecněji, a to nejen po stránce obsahové. To ovšem platí i o nařízeních pro Oslavany a Tišnov, které vznikly ještě za doby Robertova života.

---

[130]) J. M. Canivez, Statuta, III, op. c., str. 112, např. D. Libal, v recenzi knihy J. Kuthana, Gotická architektura v jižních Čechách, Praha 1975, in: Umění, 25, 1976, str. 565, považuje rok 1272 za rok založení kláštera, což je ovšem omyl, neboť ve filiačních řadách zachycených v rukopisech ze 13. století se klášter objevuje, ed. F. Winter, Die Zisterzienser, I, str. 334, č. 344: „Eodem anno (1149 — pozn. J. Č.) abbatia Sacer Campus, Mor. adneptis, Ebracensis abneptis, Lancheim proneptis, neptis Plas et filia Gredis, dioc. Pragensis."

[131]) J. M. Canivez, Statuta, IV, op. c., str. 122—3, 135—6.

[132]) R. Hurt, Dějiny cisterciáckého kláštera na Velehradě, I, Olomouc 1934; týž, „Počátky velehradského kláštera", Časopis moravského muzea, společenské vědy, 52, 1967, str. 87—115.

[133]) O Robertových vazbách k Ebrachu, kde v letech 1218, 1221 prováděl konsekraci řady závěrových kapli konventního kostela, srv. W. Wiemer, Die Baugeschichte und Bauhütte der Ebracher Abteikirche, Kallmünz 1958, str. 73—4, Robertův cisterciácký původ uvádí Granum Cathalogi praesulum Moraviae, AÖG, 78, str. 77, což je potvrzeno odjinud i kontakty s heiligenkreuzským opatem Wernerem, blíže J. Kadlec, „Literární činnost biskupa Roberta Olomouckého", StR, 14, 1975, str. 69—82.

[134]) J. Čechura, „Příspěvek k dějinám velehradského kláštera", op. c., passim, kde je uveden text všech nařízení generální kapituly určených klášteru ve sledovaném období.

Díky aktivitě olomouckého biskupa vznikla celá polovina nařízení týkajících se velehradského kláštera v době předhusitské. Je v nich možno hledat dvě hlavní tendence. Předně je to snaha o respektování základních řádových norem týkajících se postavení generální kapituly v rámci řádové organizace. Přitom nejsou, alespoň zpočátku, opomíjeny Ebrach a Pomuk, tedy kláštery bezprostředně spojené s Robertovou drahou řeholníka ve střední Evropě. Ovšem snaha o těsné sepětí s řádovými idejemi je vedena tak, aby co nejvíce rezonovala s politikou vládnoucí dynastie přemyslovské, neboť vztah olomouckého biskupa k Přemyslu Otakaru I. a Václavu I. byl velice úzký, ale zřejmá byla i vazba k moravským markrabím, zvláště k Vladislavu Jindřichovi.[135]) Z těchto důvodů je možné se domnívat, že nejstarší moravská cisterciácká fundace, jejímž zakladatelem byl moravský markrabě, vznikla právě s významným přispěním olomouckého biskupa. Ostatně ten také žádal v roce 1204 generální kapitulu o vizitaci budovaného kláštera („abbatia construenda"), k čemuž byli delegováni jistě ne náhodou opaté ebrašský a pomucký.[136]) V souhlasu se zájmy Přemyslovců byl konvent na Velehrad vyslán z dosavadní jediné panovnické fundace u nás — z Plas. Pozoruhodný je další záznam o klášteře v řádových aktech: v roce 1207 povolila generální kapitula velehradskému opatovi, aby mohl žádat papežskou kurii o příslušná privilegia. Lze předpokládat, že se tak stalo za osobní účasti velehradského opata. Již 30. dubna 1208 vydal papež Innocenc III. velké protekční privilegium velehradskému klášteru — jako vůbec první klášterní fundaci u nás. V roce 1210 se obrátil olomoucký biskup na generální kapitulu s požadavkem, aby zjednala nápravu ve vlažném dodržování řádových povinností v cisterciáckých klášterech s tím, že si bude v podobné věci stěžovat u papežské kurie. Generální kapitula delegovala morimondského opata (poprvé ve vztahu k českým klášterům), aby osobně zjednal nápravu nebo aby pověřil tímto úkolem svého zástupce. Stížnost se velmi pravděpodobně týkala českých klášterů, což je doloženo např. i pokleskem pomuckého opata o dva roky později.[137]) Cesta, kterou nastoupil olomoucký biskup ve snaze o církevní emancipaci v našich zemích, byla méně dramatická než Ondřejův odboj, ale výsledky byly, zdá se, trvalejší. Není totiž náhoda, že

---

[135]) J. Šebánek, „Kdo byl notář Otakarus 5", in: J. Šebánek, J. Prašák, S. Dušková, Studie k české diplomatice doby přemyslovské, Rozpravy ČSAV, řada společenských věd, roč. 69, sešit 9, Praha 1959, str. 3—34.

[136]) J. M. Canivez, Statuta, I, op. c., str. 305.

[137]) J. M. Canivez, Statuta, I, op. c., str. 344, 377, CDB, II, č. 76; je třeba akcentovat jednu významnou skutečnost, že totiž privilegium je vlastně čistě formulářový kus, srv. M. Tangl, Die päpstlichen Kanzleiordnungen von 1200—1500, Innsbruck 1894, str. 229—232, č. I; klášteru (či spíše olomouckému biskupovi) šlo o samotné vlastnictví tohoto privilegia více než o to, aby zachytilo stav majetku kláštera. Nelze tudíž usuzovat, že by v roce 1208 byl velehradský klášter tak nepatrně obvěněn, jak by ukazovalo privilegium v konfrontaci s falzem panovnické konfirmace fundace kláštera hlásící se do r. 1202 (CDB, II, č. 355). Bylo by to ostatně proti jiným fundačním podnikům tohoto druhu ze 13. století (i vzhledem k významu fundace) přímo anomální.

počínaje Robertovým episkopátem mají právě moravské kláštery — a to nejen cisterciácké — jak panovnické, tak zejména papežské konfirmační a protekční listiny, což je jev do té doby u nás nevídaný. Domnívám se, že je třeba podrobit revizi názory starší literatury reprezentované zejména V. Novotným, která líčí Roberta jako značně servilního a vždy ochotného církevního hodnostáře,[138]) jenž byl pokračovatelem domácí tradice v pojetí biskupského úřadu.

Vraťme se však k velehradskému klášteru. Jeho opat v roce 1208 nenavštívil zasedání generální kapituly. V roce 1213 došlo v klášteře k hrdelnímu zločinu, který spáchal opatův sluha, za což byl jen velice mírně potrestán.[139]) V roce 1216 se snažil plaský opat, jenž měl povinnost vizitace Velehradu, aby klášter vizitoval světelský opat. Zdá se, že v roce 1218 byl plaský opat poháněn k svým povinnostem.[140]) Roku 1227 byl na žádost olomouckého biskupa nově založený (v roce 1225) klášter cisterciaček v Oslavanech filiačně podřízen Velehradu.[141]) Vazbu ke klášteru v Heiligenkreuzu, zachycenou v aktech generální kapituly k roku 1232, je třeba přičíst osobním kontaktům olomouckého biskupa se zdejším opatem Wernerem, což je potvrzeno i nařízením o pět let později.[142]) Záhy po Robertově smrti vypukl spor mezi tišnovskou abatyší a velehradským opatem, jemuž byl klášter cisterciaček filiačně podřízen. Vypovídají o tom zápisy z let 1241, 1242, 1254 a 1275.[143]) V roce 1243 byl velehradský klášter delegován (spolu se světelským) k vizitaci nového kláštera, který „dux Austriae vult aedificare". V letech 1251 a 1252 měl velehradský opat (společně se sedleckým) vizitovat nově zakládaný žďárský klášter. Roku 1262 se pak podílel na formální vizitaci vizovického kláštera, jediné své mužské filiace, jejíž počátky však sahají až do roku 1260.[144]) V roce 1270 se měl stát další ženskou filiací Velehradu klášter pohledský, který však byl ve skutečnosti podřízen sedleckému klášteru, jak již bylo uvedeno. Roku 1276 se velehradský opat nezúčastnil zasedání generální kapituly, právě tak jako v roce 1410, kdy se naposledy v předhusitském období setkáváme v řádových aktech s velehradským klášterem.[145]) Je patrné, jak velký vliv měl na vztah generální kapituly a velehradského kláštera olomoucký biskup Robert; po jeho smrti mizí klášter (kromě sporu s Tišnovem a vizitací) z jejího zorného pole.

Filiacemi velehradského kláštera byly tři ženské konventy — Oslavany, Tišnov a Aula Regia na Starém Brně — a klášter cisterciáků ve Vizovicích.

---

[138]) V. Novotný, České dějiny, I—III, Praha 1928; nový výklad J. Žemlička, „Spor Přemysla Otakara I. s pražským biskupem Ondřejem", ČSČH, 29, 1981, str. 704—730.

[139]) J. M. Canivez, Statuta, I, op. c., str. 350, 409.

[140]) J. M. Canivez, Statuta, I, op. c., str. 451, 470.

[141]) J. M. Canivez, Statuta, II, op. c., str. 61.

[142]) J. M. Canivez, Statuta, II, op. c., str. 110, 175; srv. J. Kadlec, „Literární činnost . . .", op. c., passim.

[143]) J. M. Canivez, Statuta, II, op. c., str. 234, 256—7, 408, III, str. 148.

[144]) J. M. Canivez, Statuta, II, op. c., str. 262, 267, 385, III, str. 7.

[145]) J. M. Canivez, Statuta, III, op. c., str. 161, IV, str. 122—3.

S klášterem v Oslavanech, založeným v roce 1225 Heilvidou ze Znojma za vydatné pomoci olomouckého biskupa, se setkáváme v řádových aktech pouze při jeho filiačním podřízení velehradskému klášteru, o němž rozhodla generální kapitula.[146])

Královna Konstancie Uherská zamýšlela založit jako aniversarium klášter cisterciaček, původně přímo v Praze, později zvolila definitivní místo na Moravě v Tišnově. Počátky kláštera lze klást do roku 1232. Teprve v roce 1234 však na žádost olomouckého biskupa Roberta pověřila generální kapitula opaty z Langheimu a Plas, aby nový klášter vizitovali. Je jistě příznačné, že k vizitaci byl vybrán opat nejstarší panovnické fundace u nás a jeho pater-abbas, což jistě respektovalo zájmy fundátorky, ale také velehradského kláštera, který byl jednak plaskou filiací, ale zároveň vizitátorem tišnovského kláštera.[147]) Se jménem kláštera se setkáváme v řádových aktech při sporu s velehradským, ale i se žďárským opatem v letech 1241, 1242, 1254 a 1275; z domácích pramenů je zřejmé, že spor probíhal takřka po celou druhou polovinu 13. století.[148])

Starobrněnský klášter cisterciaček Aula Regia, založený jako aniversarium královnou Eliškou Rejčkou v roce 1323, není v řádových aktech vůbec zachycen.[149]) Existuje ovšem listina, kterou vydal Vilém, opat Cîteaux; generální kapitula schválila Jindřichovi z Lipé jednání, jež vedl se starobrněnským klášterem ve věci aniversaria.[150]) Je zajímavé, že v řádových aktech o tom záznam není.

Rovněž s jedinou mužskou filiací Velehradu — s klášterem ve Vizovicích — se setkáváme v aktech generální kapituly velmi vzácně; platí o ní to, co bylo výše řečeno o charakteru pozdních fundací z druhé poloviny 13. století. V roce 1262 byla z iniciativy velehradského kláštera nařízena vizitace nového založení, jehož fundátorem byl moravský šlechtic Smil ze Střílek (ovšem již před dvěma roky) a které mělo sloužit jako aniversarium.[151]) V roce 1325 žádal Jindřich z Lipé generální kapitulu, aby mohl provést „translantionem abbatiae". Dohledem nad touto akcí byl pověřen ebrašský opat; k přemístění kláštera na jiné místo však nedošlo. Toto nařízení bylo podepřeno vydáním paralelní listiny („tempore Capituli generalis"), z níž vyplývá, že zde hrál důležitou roli sedlecký opat; vizovický klášter je líčen jako „domus destructus".[152]) Konečně poslední zmínka o klášteře

---

[146]) CDB, II, č. 271, 272, 273.

[147]) CDB, III, č. 31; srv. J. Kuthan, „Fundace a počátky kláštera cisterciaček v Tišnově", ČMM, 93, 1974, str. 361—370.

[148]) Viz pozn. 143; srv. RBM, II, č. 700, 1665.

[149]) O počátcích kláštera pojednal J. Květ, Iluminované rukopisy královny Rejčky, Praha 1931, úvodní pasáže.

[150]) Viz pozn. 152.

[151]) CDB, V, č. 263, 290. Listina Alexandra IV. byla vydána 30. ledna 1261, což signalizuje, že přípravy k založení kláštera musely proběhnout již v roce předchozím.

[152]) J. M. Canivez, Statuta, III, op. c., str. 372; RBM, III, č. 1033, srv. RBM, III, č. 1175, 1176. Listina, jež byla vydána během jednání generální kapituly a obsahuje ještě jiná rozhodnutí než ta,

v aktech generální kapituly pochází z roku 1410, kdy se vizovický opat nedostavil do Cîteaux.

Podíváme-li se na velehradský klášter a jeho filiace, tedy vlastně všechny ostatní moravské cisterciácké kláštery, zjišťujeme, že dominující úlohu zde hrála osoba olomouckého biskupa Roberta v první třetině 13. století, kdy — jak se zdá — se zintenzívnily kontakty mezi Čechami a Cîteaux. Po Robertově smrti pak veškeré vazby postupně zanikaly, což bylo velice dobře patrné na počátku 15. století při posledním pokusu generální kapituly obnovit své někdejší poslání, kdy celá akce šla víceméně mimo moravské kláštery.

Cisterciácký klášter v Pomuku představoval z hlediska filiačních řad nejvýše postavený klášter „šedých mnichů" v Čechách. Byl totiž filiací Ebrachu, právě tak jako např. Langheim; z hlediska řádové hierarchie byl Pomuk vlastně nadřazen všem klášterům, jež vyšly z Plas. Skutečnost byla samozřejmě poněkud jiná. Přesto se však s pomuckým klášterem setkáváme v aktech cisterciáckého řádu ze všech českých klášterů nejčastěji, a není snad ani náhodné, že i nejdříve. Klášter v Pomuku byl původně zřejmě soukromou fundací; vznikl v letech 1144—*5* pravděpodobně zásluhou některého z družiníků Vladislava II. Dějiny Pomuku jsou do značné míry zahaleny tajemstvím, poněvadž klášterní archiv zmizel beze stop. I když byly v poslední době položeny kritické základy studia kláštera, je jasné, že absence písemných pramenů bude vždy překážkou při studiu jeho vývoje.[153]) Podívejme se, jak lze pro poznání pomuckého kláštera využít akt cisterciáckého řádu.

V řádových aktech se s pomuckým klášterem setkáváme poprvé v roce 1198, kdy byl jeho opat (spolu s téměř dvěma desítkami dalších) potrestán, jelikož se nezúčastnil zasedání v Cîteaux. V roce 1204 byl klášter delegován k vizitaci velehradského kláštera. Pozoruhodný detail poskytují akta k roku 1212.[154]) Tehdy se sice pomucký opat dostavil na zasedání generální kapituly, ale v naprosto nevhodném oblečení, za což byl potrestán (ovšem velice symbolicky). Oděv pomuckého opata byl totiž v přímém protikladu s literou příslušného řádového nařízení. I když se jedná o zdánlivě okrajovou věc, vyplývá z ní zajímavá skutečnost. Pokud lze z osobních jmen určit národnost opatů českých cisterciáckých klášterů přelomu 12. a 13. století, zjišťujeme, že šlo téměř bez výjimky o cizince, zejména Němce (nelze samozřejmě přehlížet, že se mohlo jednat o jména symbolická). I v oblasti německých cisterciáckých klášterů byla tedy zřejmě dosti malá znalost řádových předpisů, když mohl přijet představený pomuckého kláštera na zasedání generální kapituly tak nepředpisově oděn. Připomínám, že

---

která jsou zachycena v řádových aktech, ukazuje, že je nutné počítat s tím, že ne vše, co bylo předmětem jednání generální kapituly, bylo písemně zaznamenáno.

[153]) J. Čechura, „Pomuk — Zelená Hora — Nepomuk", Umění, 29, 1981, str. 325—339; týž, „Rekonstrukce pozemkové držby kláštera Pomuk k roku 1419", rukopis.

[154]) J. M. Canivez, Statuta, I, op. c., str. 305, 395.

pomucký konvent (pokud lze zjistit) si po celé předhusitské období zachoval svůj německý charakter.

K roku 1223 zjišťujeme, že pomucký opat byl ve sporu s pražským biskupem a vyslal do Říma k papežské kurii převora; pater-abbas Pomuku, ebrašský opat, byl delegován, aby prostřednictvím autority generální kapituly záležitost urovnal.[155]) Ani pomuckému klášteru se nevyhnuly poklesky proti řádové kázni, jak jsme to výše mohli pozorovat u jiných našich klášterů. V roce 1243 se dovídáme, že pomucký opat byl zvolen v rozporu s řádovými zvyklostmi: tři řeholníci spolu s laickými bratry ozbrojeni napadli původního opata a rovněž vizitátora (opata ebrašského?) a hrozili jim smrtí; proto opat odstoupil a byl nezákonně zvolen nový. Generální kapitula však potvrdila původního pomuckého opata; zároveň byl delegován plaský opat, aby — vybaven plnou mocí generální kapituly — zjednal nápravu.[156]) O výsledku nemáme ovšem žádné zprávy. V roce 1251 byla nařízena vizitace jediné pomucké filiace, žďárského kláštera, v následujícím roce však musela být opakována. Roku 1258 bylo uloženo pomuckému opatovi, aby (spolu s opatem Baumgartenbergu) provedl „inspectio loci", kde chtěl Vok z Rožmberka založit klášter; také toto nařízení muselo být roku následujícího opakováno, a tak byla fundace vyšebrodského kláštera provedena v květnu 1259 rovněž bez statuty nařízených náležitostí.[157]) V roce 1263 byl pověřen opat Morimondu, aby vyšetřil osobně nebo v zastoupení volbu opata v Pomuku a Lubiažu, která byla „non recte facta"; z delegace opata Morimondu je patrné, že se jednalo opět o závažný přestupek proti řeholi. V roce 1267 bylo pomuckému opatovi nařízeno, aby spolu s hradišťským vizitoval sezemický klášter, což se však neuskutečnilo. V opakovaných nařízeních o vizitaci tohoto nejstaršího ženského cisterciáckého kláštera v Čechách nebyl již pomucký opat delegován. V roce 1275 bylo opatům pomuckému a wilheringskému nařízeno, aby vizitovali místo, kde chtěl řezenský biskup založit cisterciácký klášter. Jednalo se o klášter Fürstenzeel.[158]) V roce 1279 byli stejní opaté delegováni k vizitaci, neboť „nobilis vir Bondoac in Bohemia" zamýšlel založit klášter. Pokud se tato zmínka týká skutečně českých zemí a nikoli Bavorska, jak již bylo v jiné souvislosti výše nadhozeno, pak lze s jistotou říci pouze to, že by se jednalo o nezdařenou lokaci. Jméno zakladatele zůstává ovšem záhadné, podobně jako v případě další vizitace, kterou byl Pomuk pověřen v roce 1280 (spolu s plaským klášterem), o níž byla řeč právě ve spojení s Plasy.[159]) V roce 1291 žádal pomucký opat, aby nemusel navštívit příští zasedání generální kapituly, což mu bylo povoleno. Při vizitaci Žďáru asi v roce 1309 sesadil pomucký opat žďárského pro závažné

---

[155]) J. M. Canivez, Statuta, II, op. c., str. 23.
[156]) J. M. Canivez, Statuta, II, op. c., str. 273.
[157]) Tamtéž, str. 367, 385, 448, 459.
[158]) J. M. Canivez, Statuta, III, op. c., str. 15, 58, 149—150.
[159]) Tamtéž, str. 194, 205.

poklesky, pro něž mu hrozila exkomunikace.[160]) Roku 1352 byl pomucký opat spolu se sedleckým delegován, aby urovnal spor o hranice pozemků mezi Zlatou Korunou a Vyšším Brodem. V roce 1409 byl pomucký opat Arnold ustanoven výběrčím řádové daně „in Bohemia, Polonia et Hungaria". V roce následujícím se klášter nezúčastnil zasedání generální kapituly.[161]) V témže roce byl pomucký klášter na šest let osvobozen od povinnosti posílat své řeholníky na řádová studia a bylo mu také povoleno, že po dobu šesti let nemusí jeho opat navštěvovat generální kapitulu.[162])

V roce 1411 se pomuckého kláštera týká plná osmina zápisů v řádových aktech,[163]) obsahující následující rozhodnutí generální kapituly. Klášteru bylo kvitováno zaplacení roční daně a spolu s klášterem Langheim byl pověřen, aby napomáhal Morimondu ve výběru řádové daně. Pomucký klášter měl také pomáhat Ebrachu v nápravě poměrů ve Waldsassech (spolu s klášterem Waldhausen).Dále byl delegován k urovnání sporu mezi Morimondem a Hradištěm o výši klášterní daně. Pomucký klášter upozornil na skutečnost, že jeho řeholníci, zejména ti, kteří jsou činní ve farní správě, nechtějí setrvávat v klášteře; platí to i o jiných klášterech. Dále si pomucký opat (Arnold) stěžoval na úklady řeholníka Gerharda proti jeho osobě. Generální kapitula udělila dispens pro tři pomucké řeholníky. Povolila rovněž klášteru, aby mohl k umoření svých dluhů prodat méně výnosné pozemky. Rozhodla ve věci řádového studia v Praze, kde měl pomucký klášter „domicilium" pro své studenty.[164]) Konečně byl pomucký opat spolu se sedleckým určen jako výběrčí klášterní daně v pražské arcidiecézi.

Rovněž v roce 1413 se generální kapitula snažila urovnat vnitřní poměry kláštera, zejména napravit řadu poklesků proti řádové kázni; svědčí o tom dvě nařízení přijatá v tomto roce. Roku 1413 byla také udělena plná moc pomuckému klášteru, aby prostřednictvím autority generální kapituly zabránil úpadku kláštera, čemuž měly napomáhat i světské osoby. To je zároveň poslední rozhodnutí generální kapituly určené pomuckému klášteru v době předhusitské.[165])

Nařízení týkající se Pomuku nepředstavují obsahově nějakou výraznou odchylku od jiných českých cisterciáckých klášterů. Silněji se zde snad ukazuje řada porušení (a to velmi vážných) klášterní kázně, kdy bylo nutné obracet se až do Cîteaux. Charakteristický je rovněž přístup k nařízeným vizitacím. Přímo záplava nařízení apod. z počátku druhého desetiletí 15. století vyjadřuje velkou

---

[160]) Tamtéž, str. 257, 322; M. Zemek, A. Bartušek, Dějiny Žďáru nad Sázavou. I. Havlíčkův Brod 1956, str. 43, však dost přesvědčivě dokazují, že za vlády opata Arnolda klášter hospodářsky prosperoval.

[161]) J. M. Canivez, Statuta, III, op. c., str. 524, IV, str. 109, 122—3.

[162]) J. M. Canivez, Statuta, IV, op. c., str. 126—7, 130.

[163]) Tamtéž, str. 135—160, č. 11, 13, 15, 24, 45.

[164]) Srv. J. Kadlec, „Řeholní generální studia při Karlově universitě v době předhusitské", HUCP, VII/2, 1966, str. 98.

[165]) J. M. Canivez, Statuta, IV, op. c., str. 172, 184—5.

snahu generální kapituly o návrat ztraceného postavení, ale neméně i podobnou snahu kláštera samotného, o němž víme odjinud, že v druhém desetiletí prožíval hlubokou vnitřní krizi, byl značně zadlužen a stal se cílem četných útoků. Napjatá situace vyvrcholila v roce 1418, kdy většina konventu přešla z Čech do Ebrachu; i když se tak dělo se souhlasem generální kapituly, který je obsažen v bule Martina V. z roku 1418, řádová akta jednání nezaznamenala. Nelze však vyloučit, že Jan, opat Cîteaux, který se zúčastnil jednání na kostnickém koncilu, vydal příslušný souhlas jménem generální kapituly.[166])

V roce 1251 založil moravský šlechtic Boček z Obřan klášter Žďár, který byl jedinou filiací Pomuku. Žďárský klášter, který se nacházel na česko-moravském pomezí, patřil po celé předhusitské období do pražské diecéze. Při jeho vzniku nařídila generální kapitula „inspectio abbatiae" v letech 1251 a 1252; nemáme ovšem jistotu, zda bylo nařízení respektováno.[167]) Se jménem kláštera se setkáváme v řádových aktech zejména v souvislosti s nařízeními o provedení vizitace nově založených klášterů. V roce 1262 měl žďárský opat (spolu s plaským) provést vizitaci Vizovic, v letech 1268 a 1269 pak Sezemic (spolu s opaty hradišťským a grünhaimským), o rok později měl — opět s hradišťským opatem — vizitovat pohledský klášter a v roce 1272 s opatem Morimondu Svaté Pole.[168]) V roce 1263 žádal žďárský opat — při osobní návštěvě Cîteaux[169]) — generální kapitulu, aby se nemusel po tři roky účastnit na jejím zasedání. Roku 1275 si žďárský opat stěžoval na kláštery tišnovský, velehradský a heiligenkreuzský, mezi nimiž probíhal stále ještě spor o kompetenci velehradského opata vůči ženskému cisterciáckému klášteru v Tišnově.[170]) V aktech generální kapituly z roku 1310 je zaznamenáno, že byl (zřejmě předchozího roku) při vizitaci pomuckým opatem sesazen žďárský opat Arnold, který stál v čele konventu více než dvaadvacet let. Jakých přestupků se dopustil, není známo; skutečností však je, že jak jemu, tak některým členům žďárského konventu hrozila exkomunikace.[171]) Od konce 14. století se nacházel žďárský klášter v dosti těžké hospodářské situaci. Potvrzuje to nařízení generální kapituly z roku 1410, kdy byli opaté sedlecký a zbraslavský delegováni k dohledu nad transakcemi kláštera, který musel prodávat lesy ve svém okolí, aby mohl zajistit alespoň opravu klášterních budov.[172]) Ve zmíněném roce se žďárský klášter nezúčastnil zasedání generální kapituly a konečně roku následujícího mu bylo kvitováno zaplacení řádové berně.

Klášter Vyšší Brod, založený roku 1259 Vokem z Rožmberka, byl filiací

---

[166]) Rozbor podal J. Čechura, „Mikuláš z Husi a Zelená Hora", MZK, 18, 1982, str. 199—211.
[167]) Okolnosti fundace detailně líčí Cronica domus Sarensis, Brno 1964; J. M. Canivez, Statuta, II, op. c., str. 367, 385.
[168]) J. M. Canivez, Statuta, III, op. c., str. 7, 65, 79, 112.
[169]) Cronica domus Sarensis, op. c., str. 200.
[170]) J. M. Canivez, Statuta, III, op. c., str. 12, 148.
[171]) Viz pozn. 160.
[172]) J. M. Canivez, Statuta, IV, op. c., str. 118—9, 122—3, 135—6.

rakouského Wilheringu, který byl osazen z Reinu, nejstaršího cisterciáckého kláštera v Rakousích, vyšlého stejně jako např. Pomuk či Langheim přímo z franckého Ebrachu. Vyšebrodský klášter představuje v našem prostředí snad nejtypičtější „soukromou" fundaci, na kterou měli ve všech sférách působnosti rozhodující vliv držitelé a vykonavatelé zakladatelských práv — Rožmberkové.[173]) Tato skutečnost se plně odráží i ve frekvenci Vyššího Brodu v řádových aktech. Vok z Rožmberka se obrátil přímo na generální kapitulu s písemnou žádostí o povolení založit cisterciácký klášter, což měl zprostředkovat opat Wilheringu. V klášterním archivu je dosud originální list. Generální kapitula nařídila vizitaci v roce 1258; delegovala opaty Baumgartenbergu a Pomuku, kteří však jižní Čechy nenavštívili a požadavek musel být v roce 1259 opakován. Tato skutečnost však nebránila pražskému biskupovi, aby 1. června 1259 vydal klášteru fundační listinu.[174]) V roce 1352 delegovala generální kapitula opaty sedleckého a pomuckého kláštera, aby vyšetřili spor Vyššího Brodu a Zlaté Koruny o hranice pozemků („super quibusdam nemoribus et limitibus"). Je zajímavé, že prameny domácí provenience o tomto sporu nic nevědí.[175]) Zbývající dva zápisy týkající se vyšebrodského kláštera pro dobu předhusitskou jsou pouze sumární záznamy: v roce 1410 se vyšebrodský opat nezúčastnil zasedání generální kapituly a následujícího roku zaplatil řádovou daň.

Cisterciácký klášter ve Zlaté Koruně, založený Přemyslem Otakarem II. po více než čtyřletých přípravách v roce 1263, by měl být uveden ve filiační posloupnosti kláštera Kamp, tedy souběžně s waldsasskými filiacemi Sedlcem a Osekem. Vzhledem ke kvantitě a významu zápisů týkajících se kláštera byl však přičleněn k druhému jihočeskému klášteru, a to rovněž s přihlédnutím k jejich vzájemným dosti úzkým vazbám. V roce 1259 pověřila generální kapitula kláštery Baumgartenberg a Wilhering vizitací („inspectio loci"), o kterou žádal český král.[176]) To byly počátky Zlaté Koruny, která byla osazena z Heiligenkreuzu roku 1263. V roce 1270 povolila generální kapitula klášteru slavit svátek Svaté Koruny. Roku 1276 došlo k vypálení kláštera Vítkovci a generální kapitula pověřila následujícího roku morimondského opata, aby se postaral o vyšetření situace; v podobné záležitosti byl tento opat delegován rovněž v roce 1279, kdy se konvent bez povolení rozptýlil.[177]) Roku 1281 byla podle původní žádosti Přemysla Otakara II. změněna paternita z Heiligenkreuzu na zeměpanské Plasy. Opat Cîteaux a generální kapitula rovněž vydali v této věci příslušnou listinu.[178])

---

[173]) J. Čechura, „Počátky vyšebrodského kláštera", JSH, 50, 1981, str. 4—16; a v jiné oblasti týž, „Patrová kaple a nejstarší části kláštera ve Vyšším Brodě", Umění, 31, 1983, str. 317—333.
[174]) J. M. Canivez, Statuta, II, op. c., str. 448, 459.
[175]) J. M. Canivez, Statuta, III, op. c., str. 524.
[176]) J. M. Canivez, Statuta, II, op. c., str. 459; srv. J. Čechura, „Příspěvek k nejstarším dějinám Zlaté Koruny", JSH, 48, 1979, str. 97—101.
[177]) J. M. Canivez, Statuta, III, op. c., str. 89, 174, 186.
[178]) Tamtéž, str. 209—210; UBG, č. VI.

Tento nový filiační poměr trval do roku 1400, kdy byla paternita navrácena bulou Bonifáce IX. zpět rakouskému klášteru, jak již bylo uvedeno. V roce 1352 nařídila generální kapitula urovnání sporu mezi Zlatou Korunou a Vyšším Brodem. Poslední tři záznamy pocházejí z druhého desetiletí 15. století: roku 1410 se zlatokorunský opat nezúčastnil zasedání generální kapituly, následujícího roku zaplatil řádovou berni a konečně v roce 1412 byl klášter spolu s Heiligenkreuzem delegován, aby urovnal spor mezi Morimondem a Hradištěm o výši daně, kterou platily cisterciácké kláštery.[179])

Poslední tři rozebírané kláštery — žďárský, vyšebrodský a zlatokorunský, vesměs fundace druhé poloviny 13. století, doplňují charakteristiku poměru těchto pozdních založení a generální kapituly; vzájemné vazby byly vcelku nevelké a nedotýkaly se většinou již žádných významných záležitostí těchto klášterů.

Domnívám se, že bylo nutné podrobit rozboru veškerá nařízení generální kapituly určená našim cisterciáckým klášterům, přestože se řada usnesení týkala více klášterů najednou, a bylo tudíž nutné je několikrát opakovat. Dříve než bude zobecněno působení nejvyššího řádového orgánu v českých zemích, je pro doplnění vhodné naznačit, v jakých případech se obracelo české prostředí do Cîteaux a jaká byla reakce generální kapituly. Jedná se ovšem o velmi vzácné případy. Je pozoruhodné, že nejstarším dokladem zmíněných kontaktů je list opata premonstrátského kláštera Želiv Gotšalka, který vložil Jarloch do své kroniky.[180]) Gotšalk žádal generální kapitulu cisterciáckého řádu o fraternitu. Nesporně autentická je až nedatovaná listina Voka z Rožmberka, který se obrátil na generální kapitulu s tím, že chce založit cisterciácký klášter (pozdější Vyšší Brod); listinu je nutno vztáhnout k zasedání generální kapituly v roce 1258, kdy byla vizitace skutečně nařízena.[181]) Dalším dokladem je formulářový kus, který je ovšem nutné považovat za autentický, podle něhož se Přemysl Otakar II. obrátil na generální kapitulu, aby změnila filiační poměr Zlaté Koruny; to se skutečně stalo v roce 1281. M. Pangerlem navržené datum 1277 lze považovat za odpovídající.[182]) Je otázka, proč rozhodla generální kapitula s takovým odstupem a zda v tom nehrály určitou roli zájmy rakouského kláštera. Skromný výčet je možné uzavřít listinami pražského arcibiskupa Arnošta z Pardubic a Karla IV. z roku 1348, v nichž žádali generální kapitulu, aby nařídila opatům cisterciáckých klášterů v českých zemích přijímání českých kandidátů. Zda generální kapitula žádosti vyhověla, není známo; řádová akta podobné nařízení neobsahují.[183]) Po ruce je sice řada papežských listin, které nařizují generální

---

[179]) J. M. Canivez, Statuta, III, op. c., str. 481—2, 524, IV, str. 122—3, 135—6, 170.

[180]) CDB, I, č. 302.

[181]) CDB, V, č. 187; k upřesnění datace J. Čechura, „Počátky vyšebrodského kláštera", op. c.

[182]) UBG, č. 4.

[183]) Ed. A. Neumann, Prameny k dějinám duchovenstva v době předhusitské a Husově, Olomouc 1926, str. 108—9, č. 1, 2.

kapitule provedení určitých aktů ve vztahu k českým klášterům, ty však již patří do jiné sféry správních vztahů — do poměru papežské kurie a generální kapituly.

Přehlížíme-li nařízení generální kapituly určená českým cisterciáckým klášterům v době předhusitské, rýsují se některé obecné závěry. Předně zjišťujeme, že nejvíce zápisů v řádových aktech vztahujících se k našim zemím se týká povinnosti vizitace, a to zejména v případě nově zakládaných klášterů. Jedná se o naplnění jednoho z velmi důležitých řádových nařízení. Ovšem jeho praktické uskutečňování bylo značně odlišné od norem cisterciáckého řádu. Zjišťujeme, že při nařízení vizitace převažoval princip teritoriální nad filiačními vazbami; v našich zemích byly většinou delegovány cisterciácké kláštery ležící v blízkosti nově zamýšlené fundace. Pokud se setkáváme s kláštery cizími — v nevelkém počtu případů — lze většinou doložit, že se tak stalo na přání zakladatelů, kteří měli k vizitujícím klášterům určitý vztah (např. podunajské kláštery a jižní Čechy). Pokud byly české kláštery delegovány provést vizitaci mimo hranice království, pak se jednalo pouze o sousední země (Bavorsko, Lužice). Za závažné zjištění považuji přístup klášterů k vizitaci, neboť ve více než polovině případů musela být v následujícím roce vizitace znovu nařízena, a ani pak nemáme jistotu, zda byla skutečně provedena. Souvisí to jistě se značnými náklady, které vizitace vyžadovala. Žádosti o vizitace klášterů v našich zemích je nutné považovat za značně formální akt, neboť v naprosté většině případů byla žádost vznesena „ex post" — tedy až po provedení fundačního aktu. V českém materiálu přitom nemáme doklad, že by se nad tím generální kapitula pozastavovala. Je možné bez rozpaků říci, že vizitace při vzniku cisterciáckého kláštera u nás byla nařizována pouze proto, aby se dostálo řádovým právním normám v této sféře. V poněkud jiné rovině platí toto zjištění i pro vizitace, které prováděl pater-abbas u své filiace, což byla opět jedna ze základních řádových norem. V případě českých klášterů se ukazuje, že ve 13. století byla dokonce snaha se těmto vizitacím vyhnout, ze 14. století je pak zachována řada vizitačních protokolů, které se však týkaly zejména kázně a vnitřního života konventu.[184])

Každoroční návštěva generální kapituly patřila k základním povinnostem opata. I když od 13. století byly poskytovány úlevy pro kláštery ze vzdálených zemí, Čechy a Morava nebyly do nich zahrnuty. Druhou největší položku v nařízeních generální kapituly pro naše kláštery tvoří proto vyzvání opatům, aby se zúčastnili příštího zasedání, se současným uvedením trestu (symbolického) za to, že nenavštívili Cîteaux.[185]) Domnívám se, že řádová akta zdaleka nezachytila všechny kláštery, jejichž opaté se neúčastnili zasedání generální kapituly, ale

---

[184]) Radu otisků opět A. Neumann, viz předchozí pozn.; srv. A. Fiałová, J. Hejnic, „Manuálník vyšebrodského převora Jana Staicze z první poloviny 15. století", StR, 15, 1976, str. 39—61.

[185]) Nejčastější trest: „Stallum abbatis non intrent, et omni sexta feria in pane et aqua ieiunerunt" (J. M. Canivez, Statuta, I, op. c., str. 231).

spíše jen ty, o nichž se jednalo a kteří nebyli přítomni. Mám za to, že každého roku navštívili Cîteaux asi jeden až dva opaté z Čech, většinou ti, kteří chtěli projednat nějakou záležitost. Dosvědčují to i domácí prameny. Žďárská kronika zaznamenává pouze jedinou návštěvu opata v Cîteaux (mezi léty 1252—1300), který hned požádal, aby byl na tři roky zproštěn této velmi nákladné povinnosti. První zbraslavský opat Konrád se zúčastnil jednání v Cîteaux pouze v roce 1292, kdy byl klášter založen. Sám Petr Žitavský, který stál v čele Zbraslavi plných třiadvacet let, navštívil Cîteaux jenom jednou, v roce 1334, jak vyplývá z jeho nadšeného líčení pobytu v Burgundsku.[186]) V roce 1410 navštívili generální kapitulu pouze dva opaté — a přitom šlo o dobu, kdy byla snaha tento nejvyšší řádový orgán reformovat a vrátit mu někdejší autoritu.

Poměrně značná část nařízení se týkala přestupků proti klášterní kázni, z nichž některé byly velice závažné — např. násilné trestné činy (zranění apod.). I když nemáme možnost rozsah těchto přečinů srovnávat se situací v klášterech okolních zemí, je jasné, že je třeba vzdát se idylického líčení řeholní kázně a jiných ctností, jež známe ze starší literatury.[187]) A to ještě řada stížností či delegací opatů k nápravě poměrů v některém z klášterů je značně stručná, takže nelze blíže zjistit, co bylo pro generální kapitulu podnětem k vydání podobného nařízení. Tyto přestupky vznikaly jistě v celém předhusitském období; v 15. století (u nás zejména v jeho druhém desetiletí) nacházíme v řádových aktech nejednu žádost o dispens pro řeholníka, který se buď nechtěl zdržovat v klášteře, nebo z něho přímo utekl. Ovšem již v druhé polovině 14. století vydala řadu dispensů papežská kurie.[188])

Pouze v nepatrném množství jsou v řádových aktech zastoupena nařízení týkající se otázek hospodářských či poměru k diecéznímu biskupovi; generální kapitula tedy jednala vcelku minimálně o takových závažných záležitostech, na nichž do značné míry závisela existence kláštera jako takového. Navíc v podobných případech zjišťujeme, že se řada klášterů obracela na papežskou kurii, někdy dokonce paralelně. Z toho vyplývá, že u nás existovala značná kompetenční neujasněnost mezi právní působností papežství a nejvyššího řádového shromáždění. Zdá se, že v případě potřeby se české cisterciácké kláštery obracely na papežskou kurii a nikoli na generální kapitulu. Tento proces byl dovršen vypuknutím papežského schizmatu v druhé polovině 14. století, kdy navíc řádové instituce byly již v hlubokém úpadku — ovšem podobně i naše cisterciácké kláštery. Významná role v zavedení zvyklosti (!) obracet se na generální kapitulu přísluší u nás olomouckému biskupovi Robertovi, jenž ovšem sám z řádu vyšel. Přes zjištěnou značnou volnost v poměru generální kapituly a našich cisterciáckých klášterů lze pozorovat poměrně dosti úzké kontakty mezi jednotlivými

---

[186]) Zbraslavská kronika, FRB, IV, str. 320—323.

[187]) Z řady prací A. Neumanna např. Z dějin českých klášterů do válek husitských, Praha 1936.

[188]) Jsou zachyceny v edici MBV, zejména sv. IV, V.

fundacemi, jejichž základem byla nejen filiační posloupnost, ale také vazby teritoriální (Plasy, Pomuk apod.). Tím byly položeny základy české řádové provincie, jejíž vznik byl velmi časný — po polovině 13. století; v poslední čtvrtině století pak docházelo již k „consilio annuente", doložené poprvé roku 1307. Za dovršení tohoto procesu je snad možné považovat devadesátá léta, kdy v roce 1297 byl ve Velehradě za přítomnosti opatů několika českých klášterů vyhotoven transumpt papežského exempčního privilegia Alexandra IV.[189]) Tato soudržnost cisterciáckých klášterů nepolevila ani ve 14. století, kdy se neváhaly utkat s arcibiskupem Janem z Jenštejna ve sporu o jeho pravomoc vůči řádu; papežská kurie rozhodla v jejich prospěch.[190])

Na základě uvedeného přehledu je možné vcelku jednoznačně konstatovat, že působení generální kapituly na cisterciácké kláštery v českém státě předhusitského období bylo nevelké, dotýkalo se většinou formálně pojímaných otázek v dodržování řádových norem. Bylo to právě prostředí českého státu, které rozhodujícím způsobem determinovalo vývoj každé klášterní fundace, a domácí právní zvyklosti, přestože někdy byly v naprostém rozporu s řádovými normami, ovlivňovaly každý náš klášter — tedy i ústavy takové nadnárodní korporace, jakou byl (či spíše měl být) cisterciácký řád. Z tohoto pohledu pak rozbor nařízení generální kapituly určených cisterciáckým klášterům českých zemí potvrzuje zjištění učiněná Václavem Vaněčkem při rozboru právního postavení klášterních fundací v českém státě.

---

[189]) RBM, II, č. 21, 1753; tato otázka vyžaduje samostatné zpracování.

[190]) R. Holinka, Církevní politika arcibiskupa Jana z Jenštejna za pontifikátu Urbana VI., Bratislava 1933.

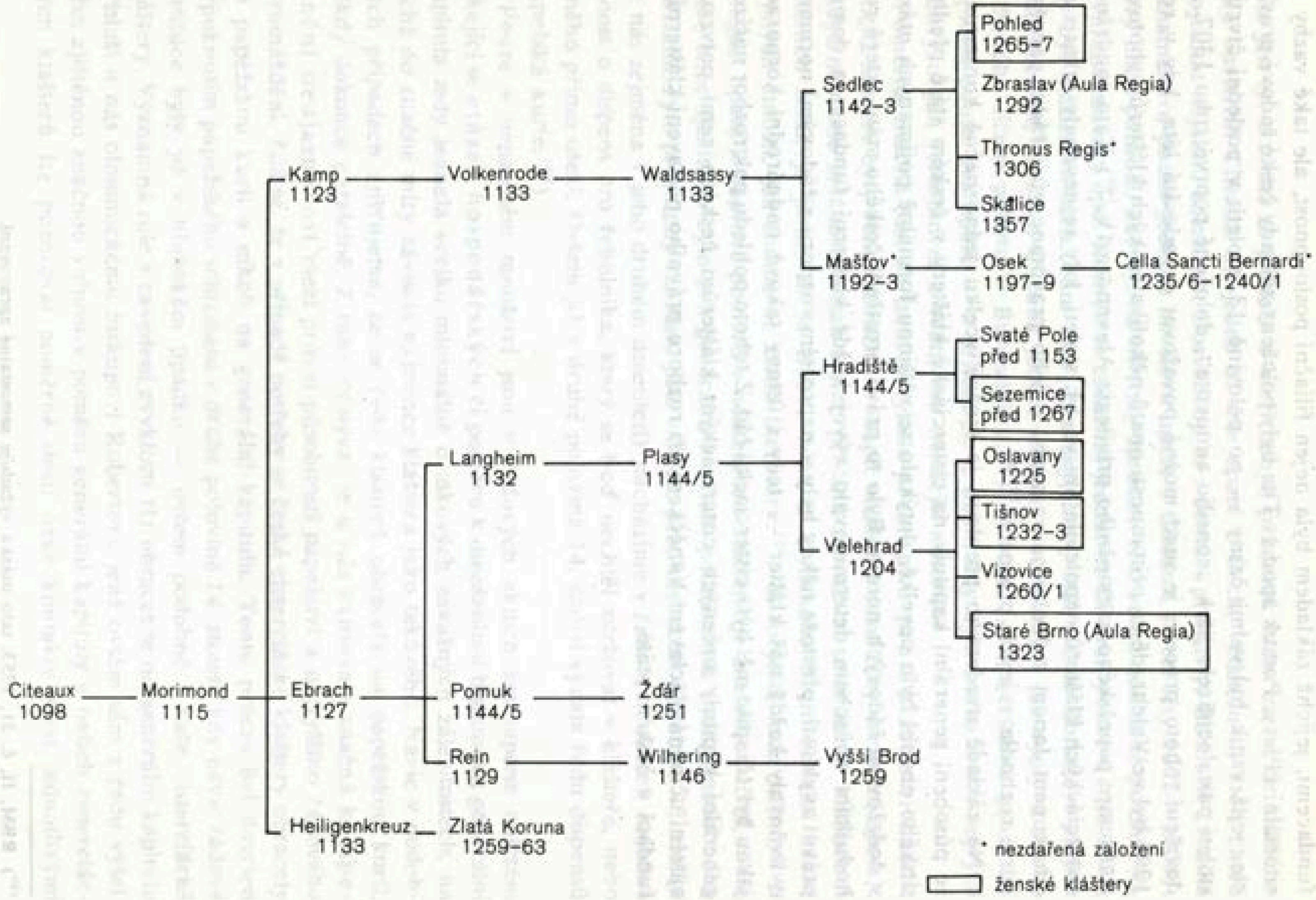
Citeaux 1098
Morimond 1115
Kamp 1123
Volkenrode 1133
Waldsassy 1133
Ebrach 1127
Heiligenkreuz 1133
Sedlec 1142–3
Mašťov* 1192–3
Osek 1197–9
Cella Sancti Bernardi* 1235/6–1240/1
Pohled 1265–7
Zbraslav (Aula Regia) 1292
Thronus Regis* 1306
Skalice 1357
Langheim 1132
Plasy 1144/5
Pomuk 1144/5
Žďár 1251
Rein 1129
Wilhering 1146
Vyšší Brod 1259
Hradiště 1144/5
Velehrad 1204
Svaté Pole před 1153
Sezemice před 1267
Oslavany 1225
Tišnov 1232–3
Vizovice 1260/1
Staré Brno (Aula Regia) 1323
Zlatá Koruna 1259–63
* nezdařená založení
ženské kláštery

Die Zisterzienserklöster in den böhmischen Ländern in der vorhussitischen Zeit im Lichte der Ordensakten

Jaroslav Čechura

Zusammenfassung

Beim Studium der verschiedensten Aspekte des Wirkens des Zisterzienserordens nimmt die Charakteristik des Ordens als übernationale zentralisierte Korporation ständig einen festen Platz ein. Es wird hierbei von der Institution des Generalkapitels als obersten Organs ausgegangen, das bei seinen alljährlichen Tagungen in Citeaux verbindliche Normen für alle Tätigkeitsbereiche der Klöster festsetzte. Die vorliegende Studie versucht die wechselseitige Einwirkung des Generalkapitels des Ordens und der Zisterzienserklöster in Böhmen und Mähren in der Zeit bis zur Hussitenrevolution (d.h. vor dem J. 1419) zu analysieren; der Analyse werden die aus den Tagungen des Generalkapitels hervorgegangenen Ordensakten unterzogen, deren Edition J. M. Canivez besorgte.

Die meisten Aufzeichnungen in den Akten des Generalkapitels mit Bezugnahme auf die böhmischen Länder betreffen die Visitationspflicht, und zwar insbesondere im Falle von Klosterneugründungen. Hier hatte das Territorialprinzip Vorrang vor den Filiationsbindungen, mit der klaren Intention, mit der Visitation jeweils das der Neugründung nächstgelegene Kloster zu betrauen. Bedeutsam ist die Feststellung, daß die Klöster die Visitationspflicht nicht allzu aktiv wahrnahmen, denn in mehr als der Hälfte der Fälle mußte die Visitation im folgenden Jahr neuerlich angeordnet werden. Aber auch da war nicht gewiß, ob sie tatsächlich vorgenommen wurde. Daraus ergibt sich, daß die Visitationen meistenteils nur gefordert wurden, um den Ordensnormen in dieser Sphäre zu entsprechen. Im 14. Jahrhundert beobachten wir auch ein Streben, jenen Visitationen auszuweichen, die alljährlich der pater-abbas bei seiner Filiation vornehmen sollte.

Der alljährliche Besuch der Tagung des Generalkapitels gehörte zu den grundlegenden Pflichten jedes Abtes. Bei einer Konfrontation mit dem heimischen Quellenmaterial kann aber z.B. festgestellt werden, daß der Abt in Žďár in den Jahren 1252 bis 1300 Citeaux überhaupt nicht aufsuchte (die Ordensakten sind allerdings diesbezüglich nicht verbindlich) und daß der Chronist Petr Žitavský, Abt in Zbraslav (1316—1339), das Generalkapitel lediglich einmal besuchte.

Ein beträchtlicher Teil der für das böhmische Milieu bestimmten Anordnungen des Generalkapitels bezog sich auf Übertretungen der Klosterdisziplin, und zwar

auch in äußerst ernstzunehmenden Fällen (gewaltsame Straftaten u.ä.). Hier muß man sich von der idyllischen Darstellung der beispielgebenden Ordensdisziplin entfernen, die von der Ordenstradition selbst geformt worden war.

Es überrascht nicht, daß insgesamt in unwesentlicher Zahl (abgesehen von den allgemein gültigen Verordnungen) die Anordnungen über wirtschaftliche Fragen gewahrt werden.

Im allgemeinen wandten sich die Klöster der böhmischen Länder nur selten an das Generalkapitel in Angelegenheiten, die ihrem Verhältnis zum Diözesanbischof (nach dem J. 1344 zum Erzbischof) entsprangen. In ähnlichen Fällen wandten sich die Zisterzienserklöster vorwiegend an die päpstliche Kurie, manchmal sogar an beide Institutionen parallel. Offensichtlich existierte beträchtliche Unklarheit in Kompetenzfragen. Die angedeutete Tendenz erreichte ihren Höhepunkt mit dem Ausbruch des päpstlichen Schismas und mit dem Verbleib der böhmischen Länder unter römischer Obödienz.

Aus der Analyse der Akten des Generalkapitels geht klar hervor, daß seine Einwirkung auf die Zisterzienserklöster in den böhmischen Ländern in der Zeit vor der Hussitenrevolution nicht allzu groß war und sich vorwiegend auf formell aufgefaßte Fragen bei der Einhaltung von Ordensnormen bezog. Es war dies gerade das Milieu des böhmischen Staates, das die Entwicklung jeder Klostergründung entscheidend determinierte. Die heimischen Rechtsbräuche beeinflußten, mögen sie auch oft direkt mit dem Buchstaben der Ordensnormen im Widerspruch gestanden sein, wesentlich das Leben jedes Klosters im böhmischen Staat. Unter diesem Aspekt bestätigt sodann die Analyse der für die Zisterzienserklöster der böhmischen Länder bestimmten Anordnungen des Generalkapitels die von Václav Vaněček gelegentlich einer Analyse der Rechtsstellung der Klostergründungen im mittelalterlichen böhmischen Staat getroffenen Feststellungen.

O PŘENESENÍ PŮSOBNOSTI HEJTMANSTVÍ NĚMECKÝCH LÉN NA APELAČNÍ SOUD NA HRADĚ PRAŽSKÉM

Jiří Veselý

V českém státě předbělohorského období trvaly vedle úřadů, v jejichž čele stáli úředníci zvaní „nejvyšší", ještě dva úřady, jejichž představitelům tento přívlastek nepříslušel. Byl to úřad královského prokurátora (fiskála) a úřad nejtmanství německých lén. Tyto úřady vznikly, na rozdíl od úřadů nejvyšších, jejichž původ je velmi starý a jejichž působnost a pořadí byly upraveny za vlády krále Vladislava II., v průběhu 15. století a měly ve svých počátcích společné osudy: oba zůstaly v podstatě úřady krále samého, neboť na jejich ovládnutí neměli stavovští činitelé zájem. Důvodem k jejich zřízení nebyla nějaká teoretická úvaha, nýbrž praktická potřeba. Původně šlo v obojím případě o pouhé pověření vhodné osoby určitými úkoly; když se pak objevila potřeba písemného zachycování jejich činnosti, bylo potřebí písaře, v dalším stupni vývoje pro přípravné práce a pro pořádek v předchozích spisech sekretáře. Když pak k těmto pomocným silám přistoupili ještě odborní referenti (u hejtmanství německých lén z řad radů apelačního soudu pod označením lenních radů), je možno již mluvit o samostatných úřadech.

V průběhu dalších dob postihl však oba zmíněné úřady, královskou prokuraturu a hejtmanství německých lén, úděl zcela odlišný. Úřad prokurátora trval nejen neporušeně dále, nýbrž dostalo se mu dalších úkolů a pod názvem finanční prokuratury působil do doby ještě nedávné, jeho dějiny byly též zpracovány péčí Demlovou.[1]) Naproti tomu bylo hejtmanství německých lén jako samostatný úřad zrušeno již v polovině 17. století a jeho působnost byla přenesena na apelační soud na pražském hradě; k vylíčení jeho dějin v novější době dosud nedošlo.[2])

Německá léna, jak se běžně nazývaly součásti českého státu za hranicemi vlastních zemí české koruny ležící, neboť se nalézala v územích německé jazykové oblasti, patřila mezi léna, která nauka lenního práva označovala názvem feuda

---

[1]) J. Demel, Dějiny fiskálního úřadu v zemích českých, I—II, 1905—1909, Knihovna Sborníku věd právních a státních, B—řada státovědecká, č. XVIII. Nověji J. Dřímal, Královský prokurátor a jeho úřad do roku 1745, Sbor. arch. prací, XIX, 1969.

[2]) Práce F. Haimerla Die deutsche Lehenhauptmanschaft (Lehenschranne) in Böhmen, z r. 1848, je z dnešního hlediska již zastaralá.

extra curtem. Skutečnost, že jednotliví vladaři měli lenní državy mimo hranice svého vlastního území, byla v celé Evropě zcela běžná.[3]) Zvláštností českého státu byl však velký počet venkovských lén, který daleko převyšoval počet takových lén jiných zemí. Převážná většina z nich vděčila za svůj vznik vytrvalému úsilí císaře a krále Karla IV., který v honbě za územními zisky neznal nijaké míry. S tímto odkazem Karlova vladařského období byli pak nuceni se vypořádat všichni čeští králové, kteří na jeho trůně v průběhu dalších dob následovali. Za jeho prvního nástupce, Václava IV., došlo v prvé polovině jeho vlády k některým dalším ziskům, avšak od doby, kdy byl sesazen z říšského trůnu (po roce 1400), nebyla těmto državám věnována dostatečná péče.

To platí měrou ještě větší pro období bouří husitských, i když v tomto mezidobí byla některá z těchto lén přijímána od leníků, kteří nepřestávali uznávat legitimitu českého trůnu druhého Karlova syna, císaře Zikmunda. Doba vlády krále Jiřího je ve znamení cílevědomé revindikace těchto oddělených částí české koruny.[4]) Vladislav II., který dosedl na český královský stolec po Jiříkovi, měl pak dost možností a času věnovat se českým lénům za hranicemi ležícím, neboť oblast jeho panství se z počátku omezovala na samotné Čechy, když byl donucen přenechat vedlejší země koruny, Moravu, Slezsko i obojí Lužice uherskému králi Matějovi Korvínovi.

Záležitosti českých zahraničních lén byly zprvu obstarávány českou dvorskou kanceláří, jejíž představitel, nejvyšší kancléř, byl odpovědný jak králi, tak i stavovské obci. Poněvadž vrchním lenním pánem zahraničních lén nebyl král samotný, nýbrž spolu s ním český státní celek, tedy podvojný subjekt „král a koruna česká" (z tohoto pravidla není výjimky), spadalo obstarávání správy i soudnictví ve věcech zahraničních lén do pravomoci české kanceláře zcela přirozeně. Teprve když byl Vladislav II. po smrti Matěje Korvína zvolen i králem uherským a přestěhoval se (i s českou kanceláří) trvale do Budína, vyvstala, nejspíše pro značnou místní odlehlost, potřeba pomocného orgánu, který by věci spojené s trváním lén za hranicemi ležících průběžně sledoval. Přehled o poměrech součástí českého státu znesnadňovala okolnost, že tyto lenní statky byly rozptýleny po široké oblasti v územích německých krajin.

V devadesátých létech 15. století se proto shledáváme s prvním hejtmanem německých lén, byl jím Jindřich z Plavna, purkrabí v Míšni, sám jeden z větších zahraničních leníků.[5]) V hodnosti hejtmana německých lén se pak v průběhu 16. a na počátku 17. století vystřídala řada výrazných postav z řad českých

---

[3]) Srov. O. Prausnitz, Feuda extra curtem, Weimar 1929.

[4]) O tom J. Veselý, „Obnova zahraničních lén české koruny za Jiřího z Poděbrad", PHS. 8, 1962, str. 261 a n.

[5]) Nejstarší zmínku o hejtmanu německých lén, jak uvádí J. Kalousek, České státní právo, 2. vyd., str. 111, obsahuje nález komorního soudu z roku 1493, otištěný v Archivu českém, X, str. 459. Týž lenní hejtman je připomínán roku 1498 u příležitosti koupě leuchtenberských lén, jak uvádí F. Haimerl v práci citované v pozn. 2 (bez udání pramene).

pánů, mezi nimi tři členové rodu Lobkoviců. Kvalifikací pro tento úřad, která se mlčky předpokládala, byla znalost německé řeči.[6])

Není účelem tohoto pojednání vylíčit dějiny úřadu hejtmanství německých lén během více než jednoho sta let, po která trval pod tímto původním označením. Jde zde o pokus nastínit změny, kterými prošla správa německých lén v průběhu zápolení evropských mocností ve třicetileté válce a které nakonec vedly k tomu, že tento úřad ve své někdejší podobě zanikl a jeho působnost byla přenesena na služebnu, která na první pohled neměla s touto agendou nic společného. Vzhledem k tomu, že potřebné podklady jsou značně neúplné a v důsledku válečných běhů rozptýlené, nemůže si tato práce činit nárok na úplnost.

V létech, která předcházela stavovskému povstání, kdy byl hejtmanem německých lén svědomitý a pečlivý Štěpán Jiří ze Šternberka, sekretářem zkušený a pilný Václav Trost (který se nejspíše jen pro své náboženské vyznání nestal sekretářem české kanceláře, ačkoli tuto funkci po řadu let fakticky zastával), lennímí rady osvědčení právníci z řad radů apelačního soudu, a to letitý Jan Kaufer, všestranný Jan Kř. Eisen, dále Martin Rebman a Otto Melander, měl tento úřad vynikající úroveň. To lze sotva říci o nástupcích, kterým byla v nejbližším příštím čase péče o německá léna svěřena.

V době krátké vlády Bedřicha Falckého byl hejtmanem německých lén Bedřich z Bílé, jeden z direktorů z dob povstání, který skončil svůj život popravou na Staroměstském náměstí, a jeho sekretářem Štěpán Ilgen, pozdější úředník na panství Albrechta z Valdštejna. Z doby jejich působení známe sice některé investitury,[7]) avšak krátké vládě „zimního krále" v českých zemích nebyla dopřána možnost nějak výrazněji se na tomto úseku projevit.

---

[6]) Výčet lenních hejtmanů není v Palackého soupisu, nazvaném Přehled současný nejvyšších důstojníků a úředníků, ani po Charvátově doplnění v přetisku, který vydal Mazáč pod názvem Dílo F. Palackého (bez data), úplný. Chybí v něm v pořadí osmý lenní hejtman Ladislav (Lassla) Popel z Lobkovic na Zbiroze z let 1592—1594 a třináctý Wolf Vilém Lamingen z Albenreuthu, hejtman ve 20. a na počátku 30. let 17. věku (zemřel 1635).

[7]) Od Bedřicha Falckého jakožto českého krále přijali léno např. markrabě braniborský (kurfiřt), markrabě braniborsko-kulmbašský, vévoda würtemberský, hrabě Schwarzburg, hrabě Löwenstein aj. Několik údajů o drobných lenících z této doby zaznamenal i dv. rada J. A. Poppen ve svém třídílném soupise německých lén a zástav, a to v díle I., šestnáctém oddíle na fol. 212—214, a to vesměs z roku 1620 pod záhlavím „Folgen die jenige Lehenleuth, so bey Friderico Expalatino angemassten Könige zu Böhmen ihre Lehen gesuchet". Časově první z nich je žádost Jana Viléma Zedvice z 2. dubna 1620 ohledně statku Liebensteinu v Chebsku. V témž měsíci požádal o obnovení lenního svazku Raitenbach na zboží Plessberg. V následujícím měsíci květnu (11. V. 1620) požádal o oblenění vsi Fleissen Zikmund Abraham z Trautenbergu. Dnem 30. téhož měsíce požádal o indult na hradiště Lonnerstadt norimberský měšťan Vilém Rummel s tím, že zmíněné zboží spadlo na korunu vymřením šlechtického rodu Baumgartnerů. V červnu 1620, 14. tohoto měsíce, udělil hejtman německých lén Bedřich z Bílé indult Janu Jiřímu Rautzengrünerovi na statek Ober-Petschau. Dne 25. července obdržel indult hrabě Löwenstein, zmíněný shora v záznamu Volfově. V srpnu pak (14. VIII.) obdrželi indult Antonín Jindřich, Karel Günther hrabata ze Schwarzburgu, rovněž zmínění u Volfa, 18. téhož měsíce obdrželi

Nelze přehlédnout, že obnovená vláda Ferdinanda II. v poměrně krátkém čase (do dvou let) věnovala otázce zahraničních lén značnou pozornost. Stalo se tak přičiněním těch českých pánů, kteří zůstali věrni habsburské dynastii. Byl to především nejvyšší kancléř Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovic, jakož i Vilém Slavata. Oba tito muži, kteří započali svoji úřední dráhu ještě v době Rudolfa II., se nedokázali odpoutat ani ve změněných poměrech od vědomí a paměti stavovských výsad a svobod. Ani Slavata, který šel v devotnosti vůči bělohorskému vítězi a ve zradě české věci snad nejdále, se nedovedl zprostit navyklých představ o uspořádání veřejných řádů v českém království, a proto již z pasovského dobrovolného exilu podal (s datem 26. února 1622) do rukou panovníkových obšírné dobré zdání na nové obsazení úřadů. Navrhoval v něm za lenního hejtmana Viléma ml. z Lobkovic.[8]) Tento námět však nebyl vzat v úvahu, péče dvora o německá léna se projevila v prvých létech po zdolání stavovského povstání jiným směrem: snahou o zabezpečení a soustředění lenních spisů.[9]) V souvislosti s tím byl sice vyzván i někdejší lenní hejtman, pan Štěpán Jiří ze Šternberka, aby se znovu ujal svého úřadu, což však on s omluvou odmítl učinit bez inventáře předcházejících spisů.

Je skutečně s podivem, jak málo spolehlivých dat se zachovalo o prvním (a též posledním) pobělohorském hejtmanovi německých lén, Wolfu Vilémovi Lamingenovi z Albenreuthu, a to jak o jeho životních osudech, tak i o jeho úředním působení.[10]) Wolf Vilém Lamingen si dovedl získat přízeň bělohorského vítěze, anebo alespoň pomocí vlivných přátel docílil toho, že se mu podařilo soustředit ve svém majetku konfiskovaná zboží svých bratrů, a navíc se zmocnit zástavou chodských vesnic. Po bitvě bělohorské byl již říšským dvorským radou, později hejtmanem německých lén, jakož i přísedícím apelačního soudu.[11])

---

indult norimberští měšťané Muffelové, Tucherové a Hallerové. V září pak požádali o investituru. 14. tohoto měsíce Jiří Petr ze Satzenhoven na zboží Rottenstadt pro sebe a dva bratry, Kryštofa Filipa a Jobsta Zikmunda, jakož i dne 21. t. m. Jiří Bedřich z Unruhe ohledně pevnosti Reuth. Dne 10. října požádal o indult Jan Filip Geuder a posléze 6. listopadu, dva dny před bitvou na Bílé hoře, Kryštof Adam Notthaft byl obleněn vesnicí Meisselsdorf.

[8]) Otištěno je ve sbírce Fellner—Kretschmayr, Die österreichische Zentralverwaltung, 1907, I, 2, str. 433 a n. Údaj o Lobkovicovi se čte na str. 440.

[9]) O této akci, která spadá do tohoto časového úseku, jsem pojednal předběžně v článku „K osudům spisovny úřadu hejtmanství německých lén za českého stavovského povstání", otištěném v Poctě akademiku Václavu Vaněčkovi k 70. narozeninám, Praha 1975, jehož závody není potřebí na tomto místě opakovat.

[10]) Wolf Vilém Lamingen z Albenreuthu byl jedním z pěti synů Wolfa Jáchyma Lamingena, pravděpodobně nejmladším, kteří všichni jako jejich otec nesli prvé jméno Wolf a lišili se svými druhými jmény: Wolf Abraham, Wolf Josef, Wolf Jáchym, Wolf Friedrich. Tito všichni čtyři se zúčastnili povstání proti Ferdinandovi II., jediný Wolf Vilém zůstal císaři věren. Viz F. Roubík, „Dějiny Chodů u Domažlic", ve dvojsvazku Sborník archivu ministerstva vnitra, IV—V, Praha 1931, str. 229.

[11]) Tak F. Roubík v cit. díle, str. 230—231. Uvedený autor se zde nezmiňuje, že byl i přísedícím pražského apelačního soudu.

Bohužel se mi nepodařilo zjistit, kdy k jeho jmenování hejtmanem německých lén došlo. Rovněž tak o době jeho působení jako apelačního rady chybějí jakékoli bližší údaje.[12])

Wolf Vilém Lamingen z Albenreuthu nezanechal lenní knihy, v níž by byla registrována jeho agenda (jak bylo dobrým zvykem téměř všech jeho předchůdců), takže není dobře možno sledovat, do jaké míry a s jakou péčí se tomuto úřadu věnoval. Nedostatek, způsobený neexistencí lenní knihy, vyplýval snad z toho, že Lamingen neměl trvalého sekretáře.[13]) Pokud jde o Lamingena samého, je možno ze zachovaných spisů pouze dodat, že s datem 20. října roku 1633 požádal císaře o výplatu ročních 600 kp gr., které mu z tohoto titulu příslušely.[14])

S Wolfem Vilémem Lamingenem, který zemřel někdy koncem března roku 1635,[15]) odešel ze života poslední hejtman německých lén. Tento úřad v podobě do té doby trvající nebyl po jeho smrti již obnoven.

Lze se jen těžko dohadovat, co přimělo Ferdinanda II. počátkem třicátých let 17. století, tedy ještě v době, kdy byl hejtman Lamingen v činnosti, aby pověřil říšského dvorního radu (a později i král. českého komorního radu) Jana Antonína Poppena,[16]) aby pořídil (a to jak se zdá, bez nějaké souvislosti a návaznosti k běžné lenní agendě) seznam a soupis českých lén a zástav

---

[12]) V práci Schmidta von Bergenhold, Monographie des k. k. böhm. Apellations-gerichtes, kdež jsou u většiny apelačních radů uváděna data, kdy složili přísahu, jakož i den jejich úmrtí, je u Lamingena uvedeno pouze to, že byl radou v lavici rytířské (str. 158 pod č. 87).

[13]) O jednání z roku 1629, jímž se snažil tuto pomocnou sílu získat, svědčí spisy, které jsem uvedl v článku citovaném v pozn. 9, a to v poznámkách 24, 25 citovaného článku.

[14]) Tuto žádost vyřídil (ještě za života Ferdinanda II.) Ferdinand III., uherský a český král a arcivévoda rakouský, přípisem adresovaným českým komorním radům z Vídně dne 10. ledna 1634 (do české komory došel dne 23. ledna 1634) tak, aby napříště poukazovali Lamingenovi tento plat v půlročních lhůtách (SÚA, fond HNL, 92/1/1, akt č. 13). Dne 6. března 1631 uložila česká kancelář jménem Ferdinanda II. Lamingenovi jako hejtmanovi německých lén, aby předložil zprávu a dobré zdání o žádosti Daniela z Aufsessu ohledně udělení léna dědičného číšníka v bamberském biskupství.

[15]) F. Roubík, cit. dílo, str. 288, uvádí: „Nevíme přesně dne jeho úmrtí — stalo se tak pravděpodobně v březnu 1635, pravděpodobně ve Vídni." Jeho poslední vůle je datována dnem 24. března 1634, ze dne 22. března roku dalšího je zachován (nepodepsaný) druhý její koncept (tamtéž, str. 287).

[16]) Údaje o působení J. A. Poppena jsou obsaženy značně rozptýlené ve spisech české dvorské kanceláře ve Státním ústředním archivu (dále jen SÚA) sign. ČDK II A 4 v kart. 57, 68 a 69. Jmenovaný působil původně v bavorských službách (v Burghausenu) jako Regierungsrath po pět let (1615—1620), roku 1620 byl přijat do služeb říšských, 20. května 1625 mu byl přiznán titul říšského dvorního rady s platem ročních 1000 zlatých a 300 zlatých přídavku. Královským českým komorním radou byl jmenován 21. dubna 1640 s platem 683 zl. 20 kr.; z této hodnosti byl propuštěn 22. srpna 1648. Kolem roku 1660 uplatňoval Poppen doplacení odměny za svou práci na seznamu českých zahraničních lén (jeho žádost s 12 přílohami byla podána na sklonku roku 1659 nebo počátkem roku 1660); dne 7. května 1661 vyšel dekret o ustavení komise ke zkoumání Poppenových nároků.

na říšském území. Poppen započal podle vlastního sdělení se soustavnou prací na seznamu lén roku 1634 a skončil ji rokem 1646 v Linci, avšak již z předcházejících let jsou zachovány některé jeho dílčí zprávy.[17]) Jeho třídílný elaborát (který zůstal v rukopise[18])), jehož první část Poppen předložil roku 1636, je nesoustavným souhrnem materiálu, který mu přišel do rukou, a není známek toho, že by jeho díla bylo v agendě německých lén užíváno.

Z posledních let třicetileté války se zachovalo ojedinělé nepřímé svědectví, že Ferdinand III. nezanedbával ani v této době péči o zahraniční léna české koruny. Je to sdělení apelačních radů ze dne 25. října roku 1640, kterým odpovídají na dekret místodržících, jimž bylo císařským příkazem uloženo vyhledat v lenních spisech vše, co by měl panovník připomenout ve prospěch svého dědičného království (diesem dero Erb Königreich zu Gutem) na nadcházejícím říšském sněmu. V odpovědi apelační radové sdělují místodržícím: nemohli zanedbat služebně a poslušně hlásit, že si císař již před léty (vor etlichen Jahren) vyžádal, aby lenní spisy, které se nacházely v jejich spisovně, byly odeslány do královské české dvorské kanceláře, kdež doposud zůstávají.

Teprve po nastolení westfálského míru (podepsán dne 24. října 1648) došlo k všeobecnému oživení úřední agendy v habsburském soustátí a týká se to i spisů v oblasti německých lén. Lze jen těžko rozhodovat, zda tato událost zapůsobila tak hluboce na chod veřejného života našich zemí, či zda jde o koincidenci pouze časovou. Jisto je, že počínaje rokem 1649 se počíná řada zachovaných spisů, z nichž je patrno, že se hledalo řešení, které by zajistilo propříště řádnou správu zahraničních lén.[19])

Prvním popudem, který se zachoval, je originál dekretu Ferdinanda III. místodržícím a soudcům zemským, datovaný ve Vídni dnem 22. února 1649. Nebyl to zřejmě první zákrok v předmětné věci, neboť panovník v prvém odstavci připomíná, že se v místodržitelské registratuře nepochybně nalézá jeho reskript, jímž si vyžádal dobré zdání ohledně obsazení německého lenního hejtmanství. Poněvadž se však — pokračuje dekret v druhém odstavci — v české dvorské kanceláři nenachází, že by takové dobrozdání bylo došlo, avšak potřeba vyžaduje, aby lenní poměry (die Lehenwercke) byly uvedeny do řádného stavu (in eine richtige Verfassung), nařizuje proto (v odstavci třetím), aby

---

[17]) Např. v podání, datovaném ve Vídni dnem 28. července 1632, ohledně osudu českých lén v době bavorské války o dědictví z roku 1504 (s opisy ověřenými 29. prosince 1631) spolu s lény města Norimberka a jinými.

[18]) Obsah prvého dílu začal otiskovat J. A. Riegger v posledním (XII.) díle dokumentů nazvaném Materialen zur alten und neueren Statistik von Böhmen (1787—1794). Dále však v tom nepokračoval.

[19]) Tyto spisy, v jejichž řadě je zahrnut i spis zmíněný v předcházejícím odstavci a které končí vydáním rozhodnutí o přenesení působnosti někdejšího hejtmanství německých lén na pražskou apelační komoru, jsou zachovány v SÚA, fond HNL, sign. L 91/1/1 a L 91/1/2. K těmto spisům nebude v dalších odstavcích jednotlivě odkazováno.

místodržící dali o věci pilně pátrat na příslušných místech a poté s přibráním české komory pilně o věci uvažovali a podali návrh.

Tento spis byl v místodržitelské kanceláři prezentován asi až 19. dubna, odpověď je datována v Praze dnem 12. května 1649. V prvém odstavci připomínají místodržící slova obdrženého příkazu a ve druhém přistupují ihned k věci. Po úradě s českou komorou nemohou prý navrhnout nic lepšího než svěřit úřad hejtmanství německých lén dvorskému soudu (obristen Hoflehenrichter-ambt), neboť tam patří všechna ostatní česká léna. Jako další důvod uvádějí, že mnoho těchto lenních statků bylo přeměněno ve vlastnictví držitelů, a tím se agenda tohoto úřadu velmi ztenčila.

Z obsahu tohoto dobrého zdání a návrhu je patrno, jak dalece se již uvažování českých předáků odchýlilo od předbělohorských tradic, když se rozhodli netrvat na zachování samostatného úřadu hejtmanství německých lén, nýbrž doporučili jeho spojení se soudem dvorským. Na prvý pohled nepostrádá toto řešení určité logiky (vedoucí myšlenkou bylo asi, že není rozdílu mezi lény uvnitř země ležícími a lény zahraničními). Je však třeba připomenout, že zde místodržící přehlédli specifikum, jímž se léna zahraniční oproti lénům domácím odlišovala. Proto také — i když jejich návrh byl, jak z dalšího vysvitne, zprvu přijat — se toto řešení udrželo při životě jen krátce.

Vyplývá to z obsahu časově nejblíže přištího dekretu Ferdinanda III. z Vídně ze dne 21. ledna 1650.[20]) Vnější popud k panovníkovu opatření v reskriptu obsaženému dala skutečnost, že před časem zemřel nejvyšší sudí zemský František Karel Matěj ze Šternberka.[21]) Tento úřad svěřil Ferdinand III. dosavadnímu sudímu dvorskému Heřmanu Černínovi hr. z Chudenic. Tím se uprázdnil úřad nejvyššího sudího dvorského (zde zván opět Obriste Lehen Richter Ambt) a panovník jej propůjčil (a zároveň s ním spojil již po určitý čas neobsazený úřad hejtmanství německých lén — jak mu to místodržící poradili) prezidentu české komory Jindřichu Wolfovi Berkovi hr. Hovorovi z Dubé (dále uveden celý jeho titul s výčtem všech statků, které tou dobou vlastnil)[22]) pro jeho známé a osvědčené dobré vlastnosti a zdatnost. Na tento úřad složil Berka již předepsanou přísahu.

Na základě tohoto pověření požádal Berka místodržící, nejvyšší úředníky a přísedící zemského soudu přípisem z března (14. t. m. ?) téhož roku 1650, aby

---

[20]) Zachoval se mezi spisy v předchozí poznámce uvedenými sice ve značně pozdějším opise, avšak o jeho původnosti nemusí být pochyb vzhledem k poznámce na rubu: descriptum ex originali.

[21]) Úřad nejvyššího sudího zemského převzal Šternberk po Bernardu Ignáci hr. Martinicovi roku 1648, ale 9. srpna ještě téhož roku zemřel. Viz F. Palacký — J. Charvát, Přehled současný, str. 388.

[22]) „Wann dann hiedurch das Obriste Lehen Richter Ambt vacirend werden, und wir solches, nebst ihm auch eine zeithero vacirend gewesenen teutsche Lehenshaubtman Ambt, wie ihr solches gehorsamst eingerathen, conjunctim ihm gnedigst aufgetragen . . ."

mu byly předány spisy týkající se zahraničních lén, které se udánlivě nalézají ve sklepení (Gewölb) pod českou kanceláří na pražském hradě, poněvadž chce tyto spisy uvést do pořádku. Žádá proto služebně a přátelsky o opatření, aby byl zmíněný sklípek otevřen, spisy tam se nacházející mu ukázány, a ty, které patří do lenní registratury, anebo jinak by mohly posloužit, mu byly s vyhotoveným inventářem předány. Tím prý bude podpořena služba jeho královské výsosti.

O tomto svém zákroku zpravil Berka nepochybně i císaře, neboť ten připisem z Vídně dne 29. března 1650 adresovaným místodržícím podpořil tuto žádost s následujícím připomenutím: nemá sice proti vydání spisů námitek, avšak přeje si, aby to, co doposud bylo v kanceláři, tam také propříště zůstalo.[23]) Ukládá proto místodržícím, aby vše, co bude zapůjčeno, bylo zinventováno a zaznamenáno, a až si Berka pořídí opisy, aby vše zas v pořádku vrátil.

Měl-li, jak je možno předpokládat, hrabě Berka upřímnou snahu věnovat se v rámci dvorského soudu jako jeho nově jmenovaný přednosta povinnostem z toho vyplývajícím, k nimž patřila nyní i péče o zahraniční léna, navalila se mu v cestu nemilá překážka. Právě někdy v této době zemřel dvorský místosudí Ondřej Kotva.[24])

Vyplývá to z dekretu Ferdinanda III. místodržícím z Vídně ze dne 16. června roku 1650, v němž se připomíná zpráva místodržitelů ze dne 1. uvedeného měsíce, podle níž byl ještě za života zvěčnělého Ondřeje Kotvy pořízen seznam spisů, který měl týž u sebe, tento seznam v podobě spolehlivého inventáře mají místodržící zaslat k panovníkovým rukám. Současně s tím se ukládá ve druhém odstavci tohoto dekretu hraběti Berkovi jako nejvyššímu dvorskému soudci (als obristen Lehenrichtern) — aniž je použito zvláštního přípisu jemu samotnému adresovaného, neboť jako o jednom z nejvyšších úředníků, z nichž sbor místodržících sestával, se o něm předpokládalo, že se o panovníkově žádosti musí dovědět — aby na uprázdněný úřad dvorského místosudího navrhl jednu nebo více osob, schopných tuto funkci zastávat. Spis nese prezentační datum 25. června 1650 a je v něm vložen jako příloha seznam spisů u Kotvy nalezených.

Soupis Kotvovy pozůstalosti je poučný v několika směrech. Především se jím potvrzuje i odjinud známý, z dřívějších dob stále ještě přežívající zvyk, že tehdejší úředníci pracovali i doma a za tím účelem si odnášeli do svých příbytků, pravděpodobně bez jakékoli kontroly, úřední spisy. Seznam dokumentů u Kotvy

---

[23]) „Wann dann wir bey Abfolglassung solcher Schriften zwar kein Bedencken, doch benebenst das auch, was bey der Cantzley bishero gewesen, auch hinführo alda bleiben solle, gnedigst haben wollen . . ."

[24]) Základní údaje o Kotvovi má J. F. Schmidt von Bergenhold, Monographie des k. k. böhmischen Apellationsgerichtes, str. 160, č. 97. Podle něho byl Ondřej Kotva apelačním radou od roku 1623 (přísahu složil dne 19. října) v lavici doktorské, dnem 26. června 1645 mu byl propůjčen přídomek z Freyfeldu a od tohoto data zasedal v lavici rytířské. Jako úmrtní den se udává 28. květen 1650.

zajištěných obsahuje plné dvě stránky a jde přitom o úřední spisy a pomůcky různé provenience.[25])

Císařův příkaz ze dne 16. června zodpověděl hrabě Berka nadvakrát. V dopise z Prahy ze dne 29. června 1650 nejmenovanému hraběti — podle všech souvislostí asi nejvyššímu českému kancléři — po úvodních zdvořilostech sděluje, že mu bylo uloženo označit na místo zemřelého Ondřeje Kotvy vhodnou osobu za lenního místosudího. I když — jak pokračuje poměrně dlouhý Berkův dopis — není nyní velký výběr,[26]) byl by podle jeho mínění nejvhodnější rada české komory Kristián Itter. Berka proto služebně žádá, aby to Jeho Excelence císaři přednesla a působila naň, aby potřebné potvrzení bylo uděleno co nejdříve. Jedině tak se bude moci sám přičinit, aby byly lenní záležitosti uvedeny opět do pořádku. Dále se zmiňuje o tom, že mu byli na císařův příkaz dáni dva písaři k pořízení opisů materiálu z české dvorské kanceláře, po skončení této práce vrátí originály na příslušné místo. Závěrem uvádí, že v těchto dnech byl dohotoven soupis spisů zanechaných zesnulým Kotvou, mezi nimiž se nachází mnoho věcí, které patří různým úřadům. Tyto spisy budou s příslušnou zprávou a seznamem předány nejvyššímu hofmistru.

O málo dní později (4. července 1650) dopsal hrabě Berka v témže smyslu císaři přímo. Opakuje na tomto místě stesk, že je nyní v Čechách málo vhodných osob. Přesto se domnívá, že navržený Kristián Itter bude pro úřad dvorského

---

[25]) Podrobnější rozbor seznamu se vymyká účelu této studie. Jen pro povšechnou informaci lze uvést, že se Kotva již zabíhal i v oblasti zahraničních lén. — V prvním oddíle seznamu je uvedeno 6 úředních knih a 16 svazků různých spisů. Z nalezených knih celá polovina, tj. 3 knihy, patřila nejspíše k dvorskému soudu, a to: 1. Groses lateinisches und böhmisches Lehen buch . . . sub titulo könig Ladislao; 2. Buch sub titulo königs Ladislao und königs Georgen; a snad i 3. Ungebundenes Buch sub titulo Libr. Feudales Albus, copia, dessen original zu Böhm. Hoff Cantzley geschickt ist worden. Dva svazky byly vypůjčeny asi z úřadu desk zemských, a to: zápisné desky a lvové relacý. Zcela určitě lze identifikovat poslední knihu, kterou seznam uvádí pod názvem Groses teutsches Lehen buch im rotem Leder eingebunden sub titulo des damahligen teutschen Lehen Haubtman Stefan Georg von Sternberg — je to lenní kniha Šternberkova, nyní v SÚA, pod sign. úřední knihy různé provenience č. 2524. Šestnáct svazků spisů obsahovalo různá císařská nařízení, žádosti, oznámení, taxy a další spisy náležící k dvorským deskám.

V druhém oddíle je pod čtyřmi čísly seznamenán materiál zapůjčený českou dvorskou kanceláří k opsání hraběti Berkovi, jak je uvedeno výše v textu. Pod č. 1 to jsou zprávy a memoriály Poppenovy, pod č. 2 spisy týkající se lén v Horních a Dolních Rakousích. Pod č. 3 svazek spisů k německým lénům české koruny, mezi nimiž se nacházejí spisy o lénech sasko-kurfiřtských, o kurfiřtsko-braniborském lénu na Storkov a Bezkov, o schwarzburských a würtemberských lénech, o lénu na Thüngen a některých dalších drobných lénech. V posledním 4. oddíle byla zpráva o lénech Vojtlandských, dále různé formule lenního sekretáře z času hejtmana Jáchyma Slika, formulář reversu německých leníků, svazek nadepsaný „Lehenordnung" o 9 číslech a tři lenní knihy, k nimž dodatečně jiným inkoustem byla připsána frýdlantská lenní kniha.

Jinou rukou je na konci celého seznamu poznamenáno, že tyto spisy vzal k sobě hrabě Berka a po jeho úmrtí byly vydány pánu z Lobkovic (jde o Kryštofa Ferdinanda Popela z Lobkovic, Berkova nástupce v úřadu dvorského sudího).

[26]) „. . . seind allhier ietziger Zeit gar wenig so zue diesem Ambt qualificirt, zuefinden."

místosudího plně vyhovovat. Především prý je znalý práv, což je pro tento úřad nejpotřebnější. Dále má zkušenosti ze svého dřívějšího působení, neboť byl nejen královským fiskálem, nýbrž i sekretářem české komory. Také prý nebude nic stát v cestě tomu, aby nezůstal přisedícím v české komoře, neboť velmi často je lenní úřad s českou komorou v úředním styku.[27]) Je znalý obou řečí, takže může být užitečný jak v oblasti českých, tak i německých lén.

Je možno se ptát, proč bylo v tomto čase věnováno tolik pozornosti funkci dvorského místosudího. Odpověď může být sotva jiná, než že hrabě Berka jako přednosta dvou vysokých úřadů, české komory a dvorského soudu, se mohl věnovat jen zásadním otázkám, které bylo zapotřebí v těchto služebnách řešit; pro běžnou agendu potřeboval nezbytně podřízené síly. Dvorskému místosudímu připadala vlastně v nově nastolených poměrech i úloha někdejšího lenního sekretáře. Proto i ten spěch se znovuobsazením místa po Kotvovi.

Mezitím — a vlastně současně s tímto jednáním — neutuchaly ani snahy po kompletaci lenních spisů. Vysvítá to z příkazu Ferdinanda III. místodržícím ze dne 21. června 1650 ve Vídni, aby se postarali o vydání lenních spisů, které má u sebe Mikuláš Gerstorf z Gerstorfu a Lamingenovští dědicové, a aby byly tyto spisy odevzdány k úřadu lenních desk (tj. ke dvorskému soudu). Tento dekret je pozoruhodný po jazykové stránce. Celý spis, adresou počínaje a registraturním záznamem konče, je psán česky.[28])

K otázce znovuobsazení úřadu dvorského místosudího se Ferdinand III. vrátil v dopise místodržícím ze dne 8. července 1650. Dává jim na vědomí obsah návrhu hr. Berky, který je zde uváděn jako rada, nejvyšší lenní soudce a německý lenní hejtman v dědičném českém království; současně přikazuje, aby podali dobré zdání ohledně platu nejvyššího lenního soudce i jeho zástupce, pokud jde o funkce vyplývající z obstarávání agendy německých lén. Tento spis (který je zachován v opise) nese na zadní straně prezentační záznam z 30. července a vyřizovací poznámku z 5. srpna 1650, že knihovní a účetní radové (zřejmě

---

[27]) „. . . vielfältigmahl das Lehenambt mit der böhmischen Camer und die Camer mit dem Lehenambt zu Beförderung Euer Kay. May. Interesse zu thuen und zu Correspondieren hat . . ."

[28]) V záplavě ostatní korespondence dvora s místodržícími i ostatními úřady českého království, která byla vedena německy, je tento spis dokladem, že čeština nebyla ještě v polovině 17. stol. zcela vymýcena z použití při úředním styku vrcholných orgánů. Řeč dekretu je přitom zcela plynulá a správná, jak je patrno z ukázky vlastní dispozice, kterou (s vynecháním úvodních a závěrečných běžných částí spisu, tj. adresy, oslovení a datovací formule) pro zajímavost otiskujeme: „Majíc toho správu, anby statečný Mikuláš Gerstorf z Gerstorfu a Maßvic, naše rada, věrný milý, jako i dědicové Lamingenovští některé německých, království našemu Českému patřících lén se dotýkající spisy za sebou měli, kteréžto jim osobám privátním k žádné domácí platnosti nejsouce; naproti tomu nám i království našemu na tom nemálo záleží, aby pro všelijké případnosti obecního dobrého při ouřadě desk našich královských lenních se nacházely.

Pročež vám o tom milostivě poroučeti ráčíme, abyste nadepsané osoby, i pokudž byste se co podobného v jiných místech tam více doptali, je k producírování a složení takových spisův při ouřadě týchž desk lenních potřebných napomenuli."

české komory) mají podat zprávu, jaký plat mívali hejtman německých lén a německý lenní sekretář a kým byli vypláceni.[29])

Účtárna české komory odpověděla dne 11. srpna 1650 na adresu místodržících sdělením, že hejtman německých lén požíval platu 600 kop míš. a sekretář původně 200 zlatých a od roku 1627 200 kop míš., a to z královského rentovního úřadu. K tomu poslušně připomínají, že roku 1605 byli lennímu hejtmanovi přidáni k ruce (adjungiret) dva lenní radové s ročním platem 300 kop míš. a roku 1606 sekretář, vyplácení rovněž z prostředků rentmistrovského úřadu.

Když hrabě Berka likvidoval Kotvovu pozůstalost a staral se o jmenování jeho nástupce, jistě netušil, že bude brzy následovat svého někdejšího zástupce do zásvětí. Zemřel ještě v témže roce 1650. Po jeho smrti se dostala otázka správy českých zahraničních lén do zcela jiného směru a panovník posléze rozhodl, svěřit ji apelačnímu soudu na pražském hradě. Toto opatření znamenalo řešení trvalé a konečné.

Dříve než bude uvažováno o příčinách, které Ferdinanda III. k tomuto kroku vedly, i o následcích, které z toho vyplynuly, bude vhodné uvést jen to nejnutnější o služebně, které od této doby byly správa i soudnictví německých lén svěřeny. Jak je známo, byl apelační soud na Hradě pražském[30]) zřízen rozhodnutím Ferdinanda I., daným v Augšpurku dne 20. ledna 1548. Příslušný reskript, adresovaný designovanému přednostovi nového úřadu a všem ostatním současně ustanoveným přísežným radům, byl vydán v podobě instrukce, jak si mají jmenovaní při svém pověření počínat.

Nově zřízený soudní dvůr byl sice jako všechny ostatní soudy této doby soudem sborovým, avšak lišil se od nich podstatně ve dvojím směru. Přisedící všech dosud trvajících soudů byli vybíráni z příslušníků stavu, pro který byl soud určen: pro soudy šlechtické ze šlechticů, pro soudy městské z měšťanů (zásada: pares curiae). Nový soud byl však složen ze všech tří stavů království, panského, rytířského i městského, kteří zasedali v příslušných „lavicích". Druhé novum spočívalo v tom, že se řízení účastnili i učení právníci, kteří tvořili tzv. lavici doktorskou.

Hlavní náplní soudu takto složeného bylo vyřizovat odvolání z rozsudků městských soudů, a to ve věcech civilních i trestních. Vedle tohoto předního úkolu byli apelační radové pověřováni i jinými pracemi. Byla to dobrá zdání v různých zamotaných právních záležitostech, účast v komisích nařízených panovníkem k vyšetření a řešení případů, s nimiž se naň strany obracely nebo na kterých měl sám zájem. A byli to právě učení právníci z lavice doktorské, kterým připadaly přednesy před soudním plénem, jakož i v těchto ostatních

---

[29]) ..... teutscher Herr Buchhalter und Reiträthe wollen nachschlagen und berichten, was der teutsche Lehens Haubtman und teutsche Lehens Secretarius für Besoldung gehabt und woher sie bezahlt worden.

[30]) Užívám v této studii jednotně názvu apelační soud, i když se tento název vžil až později. O proměnách, kterými prošlo označení tohoto soudního dvora, blíži dále v textu.

zmíněných záležitostech, mezi něž patřila i dobrá zdání ve sporných a namnoze dost spletitých věcech zahraničních lén. Jejich účast na tomto poli je dosvědčena velmi brzo již po zřízení apelačního soudu a trvala nepřetržitě až do doby, kdy byla v této oblasti založena jejich výlučná příslušnost.

Odvolací stolice, která byla svrchu uvedeným rozhodnutím Ferdinanda I. z 20. ledna 1548 uvedena v život, neměla v této době vlastně zvláštní označení. Rozsudky byly vydávány jménem krále pod záhlavím: „von Sr. Majestät verordneten Räthen so über den Appellationen auf dem königlichen Schlosse zu Prag sitzen" tj. od jeho královské milosti ustanovených radů nad apelacími na král. hradě v Praze (sedícími).[31]) Teprve znenáhla se začalo užívat názvu apelační komora (Appellationskammer), od doby úpravy poměrů v tomto soudě po bělohorské bitvě reskriptem Ferdinanda II. ze dne 29. listopadu 1628 byl ražen název „Collegium", jehož bylo napotom užíváno.

Skutečnost, že císař a král Ferdinand III. přenesl v polovině roku 1651 působnost někdejšího hejtmanství německých lén na apelační soud na pražském hradě, je v odborném písemnictví obecně známa. Příslušné opatření bylo intimováno apelačnímu soudu přímo (bez prostřednictví úřadu místodržících). Je zachováno v původním přípise sice v neúplném znění,[32]) avšak tento nedostatek je vyvážen konceptem ve spisech české dvorské kanceláře,[33]) jakož i dalšími četnými opisy ze současnosti i z pozdějších dob. Bylo též několikrát otištěno.[34]) Přesto nebude bez užitku věnovat této věci bližší pozornost, neboť toto opatření mělo vzápětí za následek vznik početné úřední korespondence, z níž je patrna vyspělá kancelářská technika, která se v podstatě neliší od způsobů dodnes užívaných a zachovávaných.

V úvodním odstavci rezoluce rozvíjí panovník myšlenku, že v tomto čase — s pomocí a s požehnáním Nejvyššího — při stále více a více se upevňujícím německém míru je nakloněn k tomu, aby v jeho dědičném království a jeho zemích bylo co nejlépe opatřováno jejich blaho, a to, co se v průběhu válečných

---

[31]) Je proto nepřesné, jestliže užívá např. J. Kapras ve svém základním díle Právní dějiny zemí koruny české, sv. II, str. 421—422 (a stejně tak v učebnici: Přehled právních dějin ... ještě v 5. vydání z roku 1935 na str. 156) označení „rada nad apelacemi". Správně by mělo být uvedeno radové nad apelacemi, nebo názorněji, při doslovném překladu slůvka „über" — jak se ho užívalo hrubým germanismem ještě počátkem našeho století, když se někdy říkalo, že určitý úřad je „přes" něco — radové přes apelace. Osobnostního označení se tehdy užívalo i pro název jiných úřadů. Většinou se říkalo „místodržící" místo „místodržitelství", „soudcové zemští" místo „zemský soud" apod.

[32]) SÚA, fond HNL, sign. 8 H, č. XXX. Chybí začátek až do poloviny slova (Pro)thocol (v otisku u J. F. Schmidta na str. 86 v polovině 4. řádky zdola). Tuto skutečnost uvádí již starý elench hejtmanských spisů údajem: „ein unvollkommenes Exemplar".

[33]) SÚA, fond ČDK, sign. II A 4 (kart. č. 60).

[34]) Učinil tak poprvé J. J. Weingartner ve sbírce Codex Ferdinandeo-Leopoldino-Josephino-Carolinus pro hereditario regno Bohemiae ... atd. (1720) na str. 281 pod č. 154, dále F. Haimerl v citované již práci Die deutsche Lehenhaubtmanschaft ... (1848) na str. 65, příl. č. VIII, a J. F. Schmidt von Bergenhold, Monographie ... (1850), příl. VIII, str. 85 a n.

bouří a zmatku dostalo poněkud do nepořádku, bylo znovu uvedeno do předchozího dobrého stavu. Chce proto, aby blahodárná spravedlnost byla tak opatrována, aby jeho věrným stavům, obyvatelům a leníkům se dostalo ve všech věcech a záležitostech zajištění jejich nabytých práv, především však aby byla najisto postavena jeho vlastní knížecí práva (regálie) a aby se dostalo opět řádné a spolehlivé správy německým lénům, která odvisejí od české koruny.

Bylo proto jeho původním úmyslem spojit správu těchto lén s úřadem nejvyššího dvorského lenního soudce (tj. s dvorským soudem); poněvadž však zkušenost ukázala, že podobné vtělení a spojení se nedá dobře provést a neskýtá ani propříště potřebné záruky, rozhodl se přenést toto vtělení na apelační kolegium. Apelačním radům současně ukládá, aby se ihned ujali potřebných prací, a to nejen pokud jde o léna nesporná, nýbrž aby pátrali i po lénech, která byla neoprávněně odcizena, a neopomněli nic z toho ve svých radách a dobrých zdáních připomínat.

V dalších desíti bodech obsahuje reskript podrobnosti k řádnému plnění přikázaných úkolů. Především se ukládá prezidentu apelačního soudu, aby byli z řad apelačních radů hned nyní i provždy napotom určeni dva členové z lavice doktorské, kterým bude péče o německá léna svěřena.[35]) Těm měl být dán k ruce schopný kancelista nebo ingrosista, který by měl na starosti lenní spisy, akty, zprávy, dobrá zdání, tedy všechny písemnosti. Ty měly být chovány a opatrovány ve zvláštní suché místnosti jako samostatná registratura v rámci spisovny apelačního soudu tak, aby potřebné doklady byly vždy po ruce.

Ve třetím bodě reskriptu nařizuje panovník vést pro věci německých lén zvláštní protokol a repertář již zmíněným ingrosistou, a to jak pro spisy, které dojdou, tak i pro odesílaná vyřízení. V dalším čtvrtém bodě pak ustanovuje, že všechny lenní záležitosti mají být uvažovány v plénu apelačního soudu na základě referátů dvou shora zvláště ustanovených radů, jimž připadá i dohled na odeslání příslušného vyřízení. Pokud by se, jak dále uvádí bod pátý, některá záležitost týkala královského fisku, mají být takové spisy postoupeny královskému prokurátorovi k dalšímu opatření.

V dalších bodech (šestém až devátém) je řeč zprvu o soudní působnosti apelačního kolegia ve věcech německých lén. Panovník zde ustanovuje apelační rady za soudce ve všech sporných lenních věcech jakožto pares curiae, avšak ve větších sporech a tam, kde se pře dotýká práva krále samého nebo se vede mezi lenním pánem a vazalem, zůstavuje pro sebe konečné rozhodnutí. Dále si pro sebe vyhrazuje, jako tomu bylo vždy doposud, udílení lén, vydávání lenních listů, nové milosti, potvrzování a indulty, a to prostřednictvím české dvorské kanceláře.

---

[35]) Toto opatření bylo pro všechny příští časy dodržováno. První tyto referenty ve věcech německých lén ustanovil — nejspíše na základě nějakého nám neznámého dobrého zdání — panovník sám přímo v druhém bodě reskriptu. Byli to Jan Richard Schwab z Raigersdorfu a Adolf Hammer ze Schroczburka. Doktor Hammer, jehož drobné a zběžné písmo se dost těžko čte, koncipoval většinu spisů, o nichž bude dále řeč.

V bodě desátém se reskript zmiňuje o „malé registratuře" starých lenních spisů v pražské místodržické kanceláři, o nichž bylo jednáno ve spise z 29. března 1650;[36]) tyto spisy, stejně jako ostatní, které se nacházejí v české dvorské kanceláři, v české komoře i v jiných spisovnách, mají být v případě potřeby zapůjčeny k dispozici apelačnímu soudu.

V závěrečném odstavci konečně je vysloven požadavek, aby apelační radové zasílali pololetně zprávy o provedených opatřeních a o všem, co je potřebné k ustálení tohoto přenesení působnosti. Současně ohlašuje panovník, že vydá v této věci patent,[37]) aby každý zájemce věděl, jak se propříště zařídit ve všech věcech týkajících se německých lén.

Intimací reskriptu z 18. července 1651 apelačnímu kolegiu nepokládala česká dvorská kancelář provedení tohoto opatření za úplné. Proto hned v konceptu bylo pamatováno na další dvě vyřízení úřadům, které v prvé řadě musely být o věci uvědoměny, a to sboru místodržících a dvorskému soudu. V obojí expedici byl převzat začátek reskriptu, obsahující zásadní ustanovení o přenesení;[38]) další text, který představuje vlastně instrukci pro apelační soud, je na těchto místech vynechán. Pod příslušným znamením je místo toho koncipován pro obojí úřad příkaz, aby byly apelačnímu poskytovány k dispozici spisy potřebné k vyřizování záležitostí německých lén. Vyřízení pro místodržící obsahuje na závěr pokyn, aby byla o přenesení působnosti uvědoměna česká komora, úřad zemských desk a královský prokurátor s tím, aby tyto úřady vycházely stejným způsobem apelacím vstříc. Vyřízení pro dvorského soudce obsahuje místo toho pokyn, aby věc zařídil ve svém úřadě.[39])

Místodržící vyhověli uděленému jim pokynu neprodleně; již po jedenácti dnech od data císařského reskriptu byla dne 29. července v místodržitelské kanceláři připravena tři požadovaná vyřízení dvěma koncepty. První byl adresován české komoře a zároveň „in simili mutatis mutandis" komornímu prokurátorovi, druhý, samostatný, zněl na úřad zemských desk (an die Herren Unterambtleute bey der königl. Landtafel). Ke všem třem přípisům byl připojen opis císařské rezoluce o přenesení působnosti hejtmanství německých lén na apelační soud. Hlavním jejich obsahem je pokyn, aby uvedené úřady poskytly apelačnímu soudu všechny potřebné spisy, o které požádá.[40])

Řadu těchto, možno říci základních spisů, jimiž se nařizovalo a provádělo panovníkovo rozhodnutí o přenesení působnosti hejtmanství německých lén na apelační soud, uzavírá otevřený list (patent), který byl vydán po půl roce

---

[36]) Viz výše pozn. 23.
[37]) Vyšel dne 15. prosince téhož roku 1651.
[38]) Od úvodu: „Demnach Wir uns . . ." až po slova: „aufgetragen werde" (u Schmidta na str. 86).
[39]) Koncept ve vylíčené podobě se zachoval v registratuře české dvorské kanceláře (SÚA, sign. ČDK, II A 4, kart. č. 60).
[40]) Uvedené koncepty se nalézají v SÚA, fond HNL, sign. L 92/1/1.

po původním reskriptu s datem ve Vídni dne 15. prosince 1651.[41]) Ferdinand III. v něm — s použitím slovních obratů užitých v reskriptu — seznamuje veřejnost, zvláště však německé leníky, s provedeným opatřením.

Apelační radové reagovali na obdržený reskript z 18. července 1651, jímž na ně byla přenesena působnost někdejšího hejtmanství německých lén, odpovědí z 9. srpna uvedeného roku, adresovanou císaři a králi k rukám české kanceláře. Sdělují v ní, že s povinnou úctou přijali obdržený příkaz a vzali z něho na vědomí, z jakých zvláštních a důležitých příčin se panovník rozhodl svěřit jim správu i soudnictví ve věcech německých lén. Slibují proto ve druhém odstavci všichni, zvláště pak jmenovitě pověření doktoři Schwab a Hammer, věnovat se nově svěřeným úkolům s poslušnou povinností a s nejvyšší možnou pílí. Závěrem vznášejí apelační radové na panovníka žádost, aby bylo nařízené opatření oznámeno vazalům.[42])

Této žádosti česká kancelář nevyhověla. Uložila apelačním radům dopisem z 12. ledna dalšího roku — roku 1652, aby oni sami dali mezitím vyšlý patent jednotlivým lenikům na vědomí. Apelační radové rozeslali proto tištěný patent německým lenikům na 37 adres spolu s průvodním dopisem, opatřeným datem 6. března 1652.[43])

Na podobnou akci nebyl však apelační soud zařízen. Bylo proto nutno najmout tři posly od české komory; každému z nich byl určen určitý okruh, který měli objet a v něm příslušné písemnosti doručit. To bylo též provedeno a poslové po návratu předložili celkem všech 37 potvrzení (recepisse) od německých leníků, kterým uvedené písemnosti doručili, počínaje kurfiřtskými dvory saským a braniborským a konče Satzenhofenským lénem na Walthurn.[44])

Tím byla celá akce s přenesením působnosti v podstatě skončena. Je však možno zmínit se ještě o několika spisech, z nichž vyplývá, jak bylo císařské nařízení uváděno v život. Je to především první z pololetních zpráv, jejichž předkládání bylo apelačním radům uloženo v závěrečném odstavci reskriptu ze dne 18. července 1651. Adresována je s datem 16.—27. září roku 1652 císaři a doprovozena čtyřmi přílohami (A—D).[45]) Apelační radové připomínají v tomto podání obdržený příkaz k podávání těchto zpráv, který tímto plní.

---

[41]) Tisk tohoto patentu obvyklého provedení (na šíři rozloženého archu papíru) s přitištěnou pečetí a s vlastnoručními podpisy Ferdinanda III., místokancléře Františka hr. Pöttinga a sekretáře Pachty (podpis nejvyššího kancléře hr. Viléma Slavaty je faksimilován) se nachází v několika exemplářích ve fondu HNL, 8 H č. XXXII. Přetištěn je ve Weingartnerově sbírce Codex Ferdinandeo-Leopoldino-Josephino-Carolinus (1720) na str. 283.

[42]) SÚA, fond HNL, 8 H, č. XXXI.

[43]) SÚA, fond HNL, 8 H, č. XXXIII.

[44]) Tyto rekognice jsou zachovány v SÚA, fond HNL, 8 H, č. XXXV.

[45]) Zachovala se v registratuře české dvorské kanceláře (SÚA, fond ČDK, II A 4, kart. 60).

Současně však žádají, aby jim byly poskytnuty, alespoň v opise, spisy české dvorské kanceláře, tj. příslušné rezoluce, lenní listy a reversy, když ne všechny, tedy alespoň první a poslední, aby bylo možno zřídit u apelačního soudu řádnou registraturu. V této souvislosti se zvláště zmiňují o lenní knize bývalého komorního a lenního sekretáře Václava Trosta, která by jim mohla v této věci posloužit.[46])

Ve čtyřech přílohách k tomuto obsažnému podání byl pod lit. A předložen především seznam doposud vyřízených záležitostí (uvedeno celkem 10 případů, z nich pod bodem 6 shora zmíněné rozeslání patentu vazalům). V příloze B se připomíná — nejspíše pro vysoké punktum litis (10 tisíc tolarů) — slíbené odbytné Teppenským Zedwitzům. Dále uplatňují apelační radové obsazení místa lenního ingrosisty nebo kancelisty pro řádné opatrování lenní registratury. V poslední příloze D pamatují apelační radové i na sebe a předkládají návrh taxovního řádu pro všechny písemnosti, které jim bylo uloženo od nynějška vyřizovat.

Péče o soustředění předchozích lenních spisů, která se projevila brzy po změně poměrů po bělohorské bitvě a která pokračovala během celého následujícího období, neutuchala ani po provedeném již přenesení působnosti hejtmanství německých lén na apelační soud. Výsledek všech doposud zmíněných četných zákroků, o nichž byla na předcházejících řádcích řeč, nebyl nejspíše zcela uspokojivý.

Proto Ferdinand III. dvěma přípisy z Řezna roku 1653, a to ze 7. února místodržícím a 16. února české komoře znovu uložil uvedeným úřadům, aby vydali příslušné spisy německých lén se týkající apelačnímu soudu.[47]) Téhož dne, kdy byl vydán tento příkaz české komoře (16. II. 1653), uložil panovník též radům české komory Losymu a Bartholottimu, aby zařídili výplatu služebních požitků ingrosistovi lenních spisů, kterého jim oznámí prezident apelačního soudu František Karel Kolovrat, a to ve stejné výši a za obvyklých podmínek jako ostatním ingrosistům.[48])

Je možno se nyní ptát, jaké důvody Ferdinanda III. vedly k tomu, aby svěřil správu i soudnictví německých lén právě apelačnímu kolegiu a jaké důsledky toto opatření mělo. Sotva může být pochyb o tom, že někdejší úřad hejtmanství německých lén v dřívější podobě se do nových poměrů již nehodil. Sebezdatnější šlechtický představitel v hodnosti lenního hejtmana by byl sám na své úkoly nestačil. Znovuvybudování jeho úřadu ve složení známém z počátku století (přednosta, sekretář, čtyři odborní referenti) by si bylo vyžádalo mnoho úsilí a nákladů. Naproti tomu apelační soud, v němž učeným právníkům z lavice

---

[46]) Jde o lenní knihu lenního hejtmana Štěpána Jiřího ze Šternberka, která se zachovala (nyní se nalézá v SÚA, v odd. rukopisy různé provenience, č. 2524), v níž zmíněný Václav Trost spolehlivě zaregistroval všechny lenní záležitosti, které probíhaly v prvním desetiletí 17. století.

[47]) Oba tyto přípisy se nalézají v SÚA, fond HNL, prvý pod sign. L 91/1/2, druhý pod sign. 8 H, č. XXXVII.

[48]) SÚA, fond HNL, 8 H, č. XXXVIII.

doktorské připadal referát a jimi navrhovaná vyřízení byla uvažována v celém kolegiu, skýtal nejlepší záruku odbornosti při řešení lenních záležitostí.[49])

Důsledky císařského rozhodnutí se projevily zejména ve změně povahy apelačního soudu. Zatímco do této doby byl tento soud jen odvolací stolicí z rozsudků městských soudů, stával se nyní první instancí ve sporných záležitostech německých leníků, a nadto správním orgánem ve všech věcech německých lén se týkajících. Takové spojení správy a soudnictví v jednom úřadě v tehdejší době nikoho neudivovalo; teoretický požadavek oddělení správy od soudnictví nebyl ještě vznesen, nýbrž spojení obou těchto činností bylo u mnoha úřadů, nevyjímaje ani ústřední úřad české kanceláře, pravidlem. I když postupem doby docházelo ke vzniku oddělených senátů in judicialibus a in publico-politicis, jednota úřadu zůstávala zachována. Svá rozhodnutí i rozsudky v oblasti německých lén vydávali apelační radové pod zvláštním záhlavím.[50])

Na závěr je možno se zmínit ještě co nejstručněji o dalších osudech počinu Ferdinanda III. z roku 1651. Zde jsou hodna pozoru tři časová zastavení. Pronikavá reforma soudnictví vyvolaná v život nejvyšším nařízením Josefa II. ze 14. dubna 1783, jímž byly zrušeny starobylé soudy českého království, a to větší i menší soud zemský, soudy komorní, dvorský, purkrabský i úřad desk zemských, a z apelačního kolegia byl vytvořen všeobecný odvolací soud druhé instance, se činnosti tohoto orgánu nikterak nedotkla. Záležitosti německých lén byly jím obstarávány beze změny i nadále.

Této agendy podstatně ubylo v důsledku bratislavského míru z 26. prosince 1805. Zásada purifikace území, vynucená vítězným Napoleonem a v ustanovenich tohoto míru vyslovená, rušila všechny svazky vladařů vůči zahraničním leníkům, a napříště dovolovala pouze lenní vztahy uvnitř hranic jednotlivých států. Z hlediska české koruny to byla ztráta obrovská a zisk nepatrný.

Třetím a zároveň posledním časovým mezníkem, jímž zároveň zanikalo někdejší přenesení působnosti hejtmanství německých lén na apelační soud, bylo nejvyšší rozhodnutí ze 3. června 1835. Jím byly (s účinností od 1. ledna roku příštího) sporné věci v lenních věcech přikázány zemskému soudu a správa (Geschäfte in publico-politicis) svěřena českému guberniu.[51])

---

[49]) Tuto skutečnost jsem měl příležitost zjistit např. v dobrém zdání ve spletité otázce vztahu českého krále k bamberskému biskupovi, které bylo předloženo 11. května 1660. O tom viz J. Veselý, „Byl český král leníkem biskupa bamberského?", Sborník archivních prací, XXXI, Praha 1981, str. 29.

[50]) „Wir Praesident und Räthe über denen Apellationen auf dem königl. Prager Schloss der Teutschen Lehenshauptmanschaft administratores und constituirte Pares Curiae."

[51]) Podrobnosti různých úprav při obstarávání záležitostí německých lén v době od přenesení působnosti na apelační soud vyličil vyčerpávajícím způsobem F. Haimerl v již uvedené práci Die deutsche Lehenhauptmannschaft (Lehenschranne) in Böhmen, na závěrečných stránkách (19—48) této studie. Haimerl tu podal, s četnými citacemi dvorských dekretů i ostatních norem, praktickou příručku ještě živého lenního práva, které tehdy na nerozdělené pražské univerzitě přednášel.

Die Übertragung der Kompetenz der deutschen Lehenshauptmannschaft auf das Appellationsgericht auf der Prager Burg

Jiří Veselý

Zusammenfassung

Die Verwaltung und Gerichtsbarkeit der zahlreichen ausländischen Lehen des böhmischen Staates auf deutschem Boden wurde von der böhmischen Hofkanzlei besorgt. In ihre Kompetenz fielen die Angelegenheiten der deutschen Lehen ganz natürlich, da die böhmische Kanzlei Organ sowohl des Königs, als auch der Ständegemeinde war, denn oberster Lehensherr dieser Territorien war das Doppelsubjekt „König und Böhmische Krone".

Zum Hilfsorgan der böhmischen Kanzlei für die Verwaltung und Gerichtsbarkeit wurde diesbezüglich der deutsche Lehenshauptmann, dessen Existenz verlässlich seit den neunziger Jahren des 15. Jahrhunderts nachgewiesen ist. Nachdem zur Tätigkeit des Lehenshauptmannes Hilfskräfte (Schreiber, Sekretär, später ein bis vier Räte aus den Reihen des Appellationsgerichtes mit der Bezeichnung Lehensräte) hinzugekommen waren, kann man von einem selbständigen Amt der deutschen Lehenshauptmannschaft sprechen. In dieser Zusammensetzung wirkte das Amt der deutschen Lehenshauptmannschaft zu Beginn des 17. Jahrhunderts unter der Leitung des hervorragenden Lehenshauptmannes Štěpán Jiří von Sternberk.

Nach der Niederlage des böhmischen Ständeaufstandes auf dem Weissen Berg wurde zunächst nur ein (und auch der letzte) deutsche Lehenshauptmann in der Person Wolf Wilhelm Lamingens von Albenreuth ernannt. Über seine Tätigkeit in diesem Amt haben sich nur vereinzelte Angaben erhalten. Nach seinem Tod († 1635) wurde dieses Amt nicht mehr besetzt. Die böhmischen Könige Ferdinand II. und auch Ferdinand III. vernachlässigten aber auch in dieser Zeit nicht die Obsorge für die böhmischen Auslandslehen, was sich insbesondere im Interesse an der Zusammenziehung alter Lehensakten äusserte.

Aufgrund eines Gutachtens der böhmischen Statthalter beschloss Ferdinand III., das Amt der deutschen Lehenshauptmannschaft mit dem Hofgericht zusammenzulegen, unter das die böhmischen Lehen im Landesinneren fielen. Als geeignete Person für diese Massnahme erschien der Hofrichter Graf Jindřich Volf Berka Hovora von Dubá, der auch das Amt eines Präsidenten der böhmischen Kammer ausübte. Diese Entscheidung bewährte sich jedoch nicht und nach dem baldigen Ableben Berkas gelangte die Frage der Administration und Jurisdiktion der deutschen Lehen auf eine ganz andere Grundlage.

Mit Entscheidung vom 18. Juli 1651 übertrug Ferdinand III. die Verwaltung und Gerichtsbarkeit in Angelegenheiten der deutschen Lehen auf das Appellationsgericht auf der Prager Burg. Das einschlägige Reskript ist in der rechtshistorischen Literatur allgemein bekannt und sein Text wurde mehrmals abgedruckt. Dieses Reskript wurde nach einem halben Jahr durch einen offenen Brief (Patent) vom Dezember 1651 und durch zahlreiche weitere Zusätze ergänzt, durch die die Dienststellen des Königreiches Böhmen von der getroffenen Massnahme in Kenntnis gesetzt wurden.

Durch die obangeführte Entscheidung änderte sich teilweise der Charakter des Appellationsgerichtes, das seither neben seiner Funktion als Berufungsinstanz gegen Urteile der Stadtgerichte zur ersten Gerichtsinstanz in Angelegenheiten der deutschen Lehen und auch zum Verwaltungsorgan für diese Lehen wurde. Daran änderte im Laufe der weiteren Zeit auch die durch allerhöchste Entscheidung Josefs II. aus dem Jahre 1783 verwirklichte Gerichtsreform nichts, wenngleich die Agenda infolge jener Bestimmung des Friedens von Bratislava aus dem Jahre 1805 wesentlich zurückging, die den Verlust der bisherigen Auslandslehen bedeutete.

Die damalige Übertragung der Kompetenz der deutschen Lehenshauptmannschaft auf das Appellationsgericht wurde dann völlig gegenstandslos durch die Entscheidung aus dem Jahre 1835, mit der mit Wirkung vom 1. Januar des folgenden Jahres Prozesse dem Landesgericht und die Verwaltung dem böhmischen Gubernium zugewiesen wurden.

PORTÁŠI — OCHRÁNCI FEUDÁLNÍHO POŘÁDKU NA MORAVĚ

Ctibor Moravčík

V období válečných nepokojů a selských bouří za třicetileté války byla na Moravě zřízena nová instituce k posílení ochrany veřejného pořádku — sbor portášů. Téměř dvě století působil na Moravě. Sbor portášů se zrodil v našich zemích za mimořádných podmínek hospodářských i politických.

Vznik portášů je spojen s dějinami moravského Valašska, zejména s původem valašského lidu. Zvláštnosti hospodářského, politického i kulturního života Valachů, kteří obývali jihovýchodní Moravu, jsou určovány specifickou valašskou výrobou, která vyšla původně z Balkánu.[1]) Již tam se lišilo valašské pastýřské obyvatelstvo od usedlých zemědělců způsobem svého života a výroby. Pastýřští valaši žili volným kočovným nebo polokočovným životem v horských oblastech celého Balkánu a později, když překročili Dunaj, šířili se i v horských oblastech Karpat. O velké síle této starobylé společenské a hospodářské formy, vyznačující se snadnou stěhovavostí, svědčí, že se dochovala až do 19. století, zvláště u sedmihradských Valachů. Ti ještě v roce 1847 na podzim sestupovali z hor a přecházeli Dunaj, aby přezimovali na uherské půdě. Podle pohraničních poplatků přešlo toho roku 281 valašských stád se 2095 koňmi, 4451 kozami a téměř půl miliónem ovcí.[2])

Valašská kolonizace šířená především lidem rumunským pokračovala po karpatských hřbetech a pastvinách dále na sever a stočila se na severozápad do oblasti lidu ukrajinského, polského a slovenského bez ohledu a zřetele na státní nebo národnostní hranice až do oblasti těšínského Slezska a na sousední Moravu.[3]) První valaši-pastevci, snad původu ukrajinského, polského či slovenského stanuli se svými stády koz a ovcí na moravské půdě koncem 15. století. Přinesli s sebou vlastní formu samosprávy, zejména ve věcech pastýřského života. Autoři zabývající se touto problematikou označují soubor vžitých pravidel jejich soužití jako „valašské právo zvykové a obyčejové".[4])

[1]) Kadlec, K.: Valaši a valašské právo v zemích slovanských a uherských, Praha 1916, str. 133.
[2]) Tamtéž, str. 134.
[3]) Dostál, F.: K územnímu rozsahu valašské kolonizace na Moravě v II. polovině 17. stol., Praha 1953, str. 17—22.
[4]) Srovnej Kadlec, K., cit. dílo, str. 191.

Svérázné obyvatelstvo, původně svobodné, vůči domácímu obyvatelstvu zámožnější, dalo pak hornatému kraji jméno.[5]) Majetnější si zakupovali od vrchnosti usedlosti, později i fojtství, a brzy s domácím obyvatelstvem splynuli.[6]) Příhodnou dobou pro tuto kolonizaci uvedeného území byla vláda Matyášova na Moravě a Slezsku na konci 15. století. Přes to vše byli valašští pastýři dlouho považováni na Moravě za cizí živel a vrchností jim nedůvěřovaly. Tak např. biskup Jan z Telče v roce 1576 nařídil, „by Valaši se nikdy na horní zámek hukvaldský nepouštěli, než v předhradí se vyslýchali".[7])

S valašským osídlováním, ať samovolným, či ovlivňovaným ze strany vrchnosti, souvisí i postupná ztráta svobody valašských horalů. Valaši se tak postupně stali poddanými jako sedláci ve vesnicích. Je známo, že před rokem 1610 nebyli již Valaši svobodným a nezávislým lidem. Jen nepatrná část valašských „svobodníků" si udržela nezávislost.

Ochrana stád před divokou zvěří, ale i před lapky donutila valašské pastýře užívat zbraň. Šlo o železnou sekeru na dlouhé dřevěné násadě ukončené železnou špicí. Šlo tedy o spojení zbraně sečné a bodné. Zdeněk Nejedlý k tomu uvádí: „. . . a po Valachu ne zbytečně se jmenuje ‚valaška', prostá, lidová, ale hrozná zbraň v rukou moravského horala . . ."[8]) Tato skutečnost jistě vedla K. Kadlece k tomu, že charakterizoval Valachy jako dobré vojáky a strážce hranic, neboť od používání zbraně proti zvěři a lapkům nebylo daleko k jejímu použití proti kořistníkům ve službách kohokoli. Ochrana hranic, které tvořil pohraniční hvozd mezi Moravou a Uhrami, byla součástí života valašských pastýřů. Znalost krajiny, ve které Valaši žili, sehrála později svou roli v evropském konfliktu, který vznikl mezi protestantskou Unií a katolickou Ligou. Ohlas těchto rozporů se projevil v Čechách i na Moravě. Již v roce 1612 vypuklo povstání Valachů na Vsetínsku. Z dochovaných pramenů je patrné, že nešlo jen o ekonomické rozpory, ale vlastně o otázku náboženskou. To proto, že za nekatolických vlastníků vsetínského panství pánů z rodu Nekšů a později z Vickova se zakořenilo mezi poddanými náboženství nekatolické, a to českobratrské a evangelické. Po ovdovění Lukrécie Nekšové z Landeku se podařilo v roce 1609 olomouckým jezuitům prosadit její opětovné provdání za Albrechta z Valdštejna. Na základě přímluv jezuitského zpovědníka Vita Pachty a horlivého katolika Jana Kavky z Říčan, pána na Brumově, Albrecht z Valdštejna, pozdější císařský generál, přestoupil z víry českobratrské na katolickou. I tato skutečnost sehrála roli v životě Valachů, neboť byli donucováni změnit svou víru na katolickou. Když se nechtěli podrobit, byl jejich odpor potlačován i ekonomicky. Z původní naturální renty požadované na poddaných, přešla vrchnost na rentu

---

[5]) Tamtéž, str. 191, poznámka: „Matyáš usadil valachy jako pastýře-hraničáře na Oravě roku 1474, nazývá je ‚Rusíni, neb jiným jménem Valaši' . . ."

[6]) Podrobněji viz Dostál, F.: Valašská povstání za třicetileté války, Praha 1956, str. 25—27.

[7]) Tamtéž, str. 28.

[8]) Nejedlý, Z.: Moskevské state, Praha 1946, str. 201.

peněžní a při neplnění povinností z ní vyplývajících byli poddaní vsazováni do želez a nuceni pracovat pro vrchnost. Uvedený stav zavdal příčinu k již vzpomínanému povstání v roce 1612, které bylo potlačeno ozbrojenou mocí. Zbývající odpor byl později likvidován poskytováním výhod všem těm, kteří přijali katolickou víru.[9])

Po porážce stavů na Bílé hoře císařská armáda zamýšlela napadnout spojence poražených, sedmihradského knížete Betlena, neboť v jeho táboře se shromáždila z blízké Moravy protihabsburská šlechtická emigrace. Lid na Valašsku, podněcován těmito emigranty a nekatolickými kněžími, povstal v roce 1620 pod vedením Jana Adama z Vickova a Ladislava Velena ze Žerotína. V roce 1627 bylo povstání potlačeno, avšak Valaši pokračovali v odboji v horách, kde se v roce 1632 spojili se Švédy a bojovali proti katolickým vojskům až do roku 1644, kdy byli krvavě potlačeni.[10])

Třicetiletá válka zanechala po sobě množství uprchlíků z obou válčících stran, jakož i mnoho dalších, kteří si nebyli jisti životem. Mnozí z nich se stali lupiči a kořistníky. Drancovali jak statky feudálů, tak obyvatelů vesnic. V této souvislosti byli k potírání uvedené činnosti najati „věrní Valaši".[11])

Následovaly však další pohromy, které zanechaly své následky. Turci ve spojení s Tatary v roce 1663 překročili Váh, valili se jako lavina po Moravě a odváděli tisíce lidí do zajetí. Proti nim stála jen hrstka portášů a místních obyvatel, kteří na zemských branách za pomoci zásek odolávali prvním náporům. Bylo to zejména ve „valašské zemské bráně" (dnešní Vlárský průsmyk). Přesile však nemohli odolat.

V letech 1677—1678 moravští stavové včetně císaře z obavy před vpády uherských povstalců ozbrojili 800 Valachů jako pomoc vojsku. Koncem roku 1678 byli Valaši rozpuštěni, neboť nebezpečí vpádu uherských povstalců pominulo a ochrana zemských moravských bran zůstala jen na portášich.[12])

O dva roky později spolu s portáši střežili zemské brány i vojáci, neboť hrozilo zavlečení moru z Uher na Moravu.[13])

Turecké vpády na Moravu přes Uhry končí rokem 1708 nájezdem Tökölyho s třiceti tisíci muži, kteří ovládli značnou část Moravy, avšak po porážce Turků u Vídně z Moravy uprchli.[14])

Jak vyplývá z pramenů, od poloviny 16. stol. existovala na Moravě bezpečnostní stráž k zajištění veřejného pořádku. Skládala se z třiceti mužů, „ausreitarů", z nichž 10 bylo dislokováno v Olomouci, 10 v Brně a 10 ve Znojmě.

---

[9]) Podrobněji viz Dostál, F.: Valašská povstání za třicetileté války, Praha 1956, str. 51—70.
[10]) Tamtéž.
[11]) Státní oblastní archiv Brno (dále jen SOAB), Apelační soud, Normálie, Podrobná zpráva o portášich, ev. č. 5991.
[12]) SOAB, Zemská registratura, P 6, Portáši, fasc. 926.
[13]) Tamtéž.
[14]) Podrobněji viz Örsi, F.: Kapitán Tenkes, předmluva, Praha 1977.

Projížděli krajinou, chytali zloděje a podezřelé osoby a odváděli je do vězení příslušného krajského hejtmana.[15])

Uvedená bezpečnostní opatření se ukázala brzy jako neúčinná, neboť koncem třicetileté války se v lesích skrývaly velké tlupy lupičů a násilníků, kteří ohrožovali bezpečnost země. Mimořádné poměry na Moravě vzbudily pozornost nejvyšších orgánů státní moci. Dne 31. března roku 1638 Ferdinand III. zaslal reskript hraběti Salmovi, tehdejšímu moravskému zemskému hejtmanu, ve kterém povolil a zároveň nařídil odvod (Aufheben) jednoho sta mužů do ochranného sboru „věrných Valachů".[16]) Tato skutečnost souvisí pravděpodobně s usnesením moravského zemského sněmu ze dne 28. ledna 1638, kterým bylo mimo jiné rozhodnuto o vypsání odměny třiceti zlatých za hlavu živého a patnácti zlatých za hlavu mrtvého „odbojného a loupežívého Valacha".[17]) Dne 2. dubna 1638 Ferdinand III. jako markrabě moravský nabádal hejtmana Salma ke zvýšení opatrnosti při formování již dříve uvedeného sboru.[18]) Tím vznikl ochranný sbor, později nazvaný „portáši", který byl určen k potírání valašského zbojnictví a lupičství. Počátek portášů se uvádí od uvedeného již letopočtu, avšak název „portáš", lidově „fortáš", či „lidé portovní" se objevuje poprvé roku 1655.[19]) Sbor portášů se stal na Moravě trvalou a specifickou institucí, neboť se ukázalo, že proti odbojným Valachům mohou se zdarem bojovat zase jen Valaši. Úřady si byly vědomy, že je těžké najít rozdíl mezi „věrným" a „nespolehlivým" Valachem. Proto byla učiněna opatření, aby bylo možné jednotlivé osoby rozeznat. Těmto záměrům odpovídal systém doplňování sboru portášů, jak dále uvedeno.

Úkolem portášů bylo téměř po dvě století střežit feudální pořádek na Moravě a jeho dlouholetá existence je vnějším znakem sociálního neklidu zejména jihovýchodní Moravy. Vzrůstající nebo klesající počet najatých portášů, jejich povolávání na kratší či delší služby jsou spolehlivým zrcadlem rostoucího protifeudálního hnutí, ale i dušeného sociálního vření na Valašsku.

Veškerá rozhodnutí týkající se portášů příslušela již od počátku vzniku sboru panovníkovi jako nejvyššímu veliteli vojenské moci, a to přesto, že obrana moravské země nebyla z moci zemských úřadů vyňata. Podle citované listiny, nebyl-li panovník ve Vídni, zplnomocňoval zemského hejtmana „in casibus urgentis necessitatis" rozhodovat ve věcech portášů, rozpouštět, zřizovat po určitý „numerus restrictus" jejich oddíly, povolovat do jisté výše výlohy ze státního důchodu a podávat o tom zprávu „de praeterito".[20])

---

[15]) SOAB, Apelační soud, Normálie, Podrobná zpráva o portášich, ev. č. 5991.
[16]) SOAB, Zemská registratura, P 6, fasc. 926.
[17]) Tamtéž.
[18]) Tamtéž.
[19]) Tamtéž pod položkou P 32, ev. č. 1430, je uvedeno „Portowni", z roku 1655 pochází listina, na které je uvedeno „. . . . getreue Wallachen oder Portäschen . . ."
[20]) SOAB, Zemská registratura, P 6, výpis z reskriptu ze dne 25. 4. 1665 a 27. 7. 1665.

V uvedené době se snažila dvorská kancelář mnohokráte přenést náklady za portáše na moravský sněm. Zemskému hejtmanu a soudu bylo uloženo působit na zemské stavy v tomto smyslu.[21]) Až do roku 1700 probíhala jednání o převzetí portášů na náklady moravských zemských stavů. Teprve od 30. ledna 1700 převzaly sbor portášů na své náklady stavy s tím, že se jedná o dobu dočasnou, neboť současně panovníku navrhly zrušit portáše. Panovník návrh přijal a dnem 19. 7. 1700 byl sbor portášů rozpuštěn. Tento stav trval jen do roku 1703, neboť se množily stížnosti krajských úřadů Přerova a Uherského Hradiště, týkající se zvýšené zločinnosti. Byl to důsledek revoluční činnosti povstalců v sousedních Uhrách.[22]) Proti nadvládě Habsburků vznikala již od poloviny 17. stol. řada spiknutí a pokusů o povstání. Vůdci byli šlechtici, často vysocí hodnostáři a magnáti, např. Mikuláš Zrinský, František Wesselenyi, v 70. letech Petr Zrinský, František Nadasdy a František Rákoczi I. Všechny tyto pokusy byly potlačeny, protože nenašly dostatečnou podporu venkovského a městského lidu. Teprve roku 1703 se podařilo Františku Rákoczimu II. alespoň na čas sjednotit protihabsburské síly od prostých maďarských, slovenských a ukrajinských sedláků až po část měšťanstva a šlechty. Oddíly těchto povstalců byly nazvány „kuruci". Jednalo se o velmi pohyblivé síly, které dovedly hbitě manévrovat. Kuruci šli od vítězství k vítězství, takže v roce 1704 byly osvobozeny od habsburské nadvlády téměř celé Uhry. Kurucká vojska dokonce v roce 1704 ohrožovala Vídeň. Politika vedená izolovanou politickou špičkou a zpustošení země vedlo po čase k odlivu lidového hnutí, což mělo za následek pozdější porážku revolučních sil. Rákoczi byl v roce 1708 poražen u Trenčína.[23])

Odboj poddaných v Uhrách se přenesl i na sousední Valašsko, kde vyvolal u některých obyvatel odpor proti vrchnosti. Než by mnozí z nich dále snášeli současný útlak, raději utekli do hor, které dobře znali, a jež jim proto poskytovaly dobrý úkryt. Začali zbojničit, přepadávali nejprve panské úředníky, bojovali s panskými dráby. Později se spojili s dalšími sobě podobnými, a vytvářely se tak tlupy, které ohrožovaly celý kraj. Staly se postrachem nejen panských drábů, ale všech cizinců a zámožnějších lidí.

Za této situace byl sbor portášů opět obnoven a jeho činnost trvala až do roku 1709. Pak se sbor vícekráte zřizoval a rozpouštěl až do roku 1716, kdy se politická situace vyhrotila na Moravě tak dalece a vládnoucí třída se cítila natolik ohrožena, že bylo nutné ustavit sbor portášů jako trvalou instituci. V roce 1716 se usnesl moravský zemský sněm[24]) a podal v tomto smyslu panovníku návrh. Panovník návrh schválil a dne 3. dubna roku 1717 reskriptem ev. č. 1717/117 nařídil, aby sbor portášů byl udržován v plném počtu a náklad spojený

---

[21]) SOAB, Gubernium, P 32, „Portáši na Moravě".

[22]) SOAB, Apelační soud, Normálie, Podrobná zpráva o portáších, ev. č. 5991.

[23]) Vaněček, V.: Dějiny státu a práva v Československu, Praha 1970, str. 256; dále podrobněji viz Örsi, F.: Kapitán Tenkes, předmluva autora, Praha 1977.

[24]) SOAB, Gubernium, P 6, Portáši, reskript, čv. č. 1717/117.

s realizací tohoto návrhu uhrazen ze státní pokladny. Jedinou změnou bylo, že v návrhu moravského zemského sněmu se hovořilo o veliteli sboru portášů v hodnosti hejtmana, panovník však povolil hodnost pouze poručíka („Lieutenant") a nařídil, aby místo nejstaršího desátníka byla zřízena funkce a hodnost šikovatele a jeho zástupce („Veldwäbel und Vizeveldwäbel").[25]) Uvedeným rozhodnutím se dostalo sboru portášů organizace a charakteru definitivní složky mocenského aparátu tehdejší vládnoucí třídy.

Před definitivním učleněním sboru portášů byl početní stav kolísající. Od počátečních 100 mužů v roce 1638, přes různé počty, jako např. v roce 1657 40 mužů, v roce 1664 60 mužů, až do roku 1717, kdy sbor portášů tvořilo následující vedení a mužstvo: velitel, šikovatel a jeho zástupce, pět desátníků a padesát čtyři prostí portáši.[26]) Uvedený stav byl přibližně udržován až do zrušení.

Portáši byli dislokováni podle svého úkolu, pro který byli zřízeni, a to v místech, kde terén a místní poměry umožňovaly skrýše a útočiště podezřelým osobám. Stanoviště portášů tvořila nepřetržitý řetěz od slezských hranic u Frýdku-Místku až k Uherskému Hradišti. Z roku 1717 pocházejí záznamy o následujících portášských stanicích a jejich početním obsazení. Hradišťský kraj: Velká — početní stav devět portášů a jeden desátník. Březová — devět portášů a jeden desátník. Hrozenkov — devět portášů a jeden desátník. Velitel portášů Jan Josef Schaaden bydlel ve Vsetíně. Přerovský kraj vykazoval roku 1720 následující stanice: Hutisko — devět portášů a jeden šikovatel. Rusava (Rottalowitz) — devět portášů a jeden desátník. Z roku 1745 pro tento kraj pocházejí záznamy o následujících stanicích a jejich personálním složení: Hutisko — devět portášů a šikovatel. Podhradní Lhota — devět portášů a jeden desátník. Čeladná — devět portášů a jeden desátník. Z roku 1740 pocházejí údaje o stanicích a jejich počtech pro kraj Hradišťský: Velká — devět portášů a jeden desátník, Březová — stejný počet portášů jako dříve. Z roku 1741 je dále uveden Hrozenkov s devíti portáši a jedním desátníkem. Dále Ratiboř — stejný počet jako u Hrozenkova, Jasenné — devět portášů, jeden desátník a velitel sboru „lieutenant" Jura Mikuláščík.[27])

Vnitřní organizace sboru portášů se vyznačovala vojenským uspořádáním. Tvořila šest desátnictev, každé se skládalo z desátníka a devíti prostých portášů. Uvedené desátnictvo tvořilo zpravidla jednu portášskou stanici.[28]) Když to vyžadovaly poměry a situace, tvořilo stanice dvě. Členění, dislokace, jakož

---

[25]) SOAB, Gubernium, P 36, Portáši na Moravě — Normálie — „Portäschen Corps", foliant, pof. č. 2.

[26]) Tamtéž, „Čtvrtletní konduitní seznamy portášů".

[27]) Kunz, L.: „O verbování lidí portovních a jejich hmotném postavení", Naše Valašsko, čas. Moravského musea zemského, roč. IX, č. 2, Brno 1946, str. 69.

[28]) Tamtéž, str. 70.

i řízení sboru portášu bylo prováděno z Olomouce, jak je patrno z prezenčních listin, jež tam byly v té době vydávány.[29])

K výzbroji portášu náležely: krátká ručnice, nazývaná všeobecně „těšínka". Tento název pochází z místa výroby uvedené zbraně — z Těšína. Zbraň byla vykládaná mosazí a perletí podle zámožnosti majitele, neboť zbraně i oděv si portáši pořizovali ze žoldu. Dále to byla portášská ručnice s dlouhou hlavní, valašský obušek, tzv. „valaška",[30]) plátěná mošna zvaná „sajdak", ve které portáši nosili mimo jiné i několik provazů na svázání dopadených osob. Někdy nosili uvedené provazy opásány kolem pasu, jak vyplývá z kreseb portášů např. od M. Alše. Dále měli provaz opatřený na konci olověnou koulí, jakýsi druh lasa. Jednalo se o typickou součást výstroje, pomocí níž se portáši zmocňovali těch, které chtěli zadržet. Portáš se nemusel úplně přiblížit k osobě, které se chtěl zmocnit, jen po ní hodil provazem, který se pomocí koule obtočil osobě kolem těla. Ze směrnic pro výkon služby mimo jiné vyplývá, že házení takovýchto provazů bylo součástí výcviku.[31]) Na prach a olovo nosili portáši takzvaný „tůlec", který rovněž svou výzdobou ukazoval zámožnost majitele. Stejnokroj portášů se odvozoval z valašského kroje, bez zvláštních odznaků, neboť portáši se dobře znali navzájem ze společných setkání při instrukcích k službě a výplatách žoldu. Na Rožnovsku nosili portáši tmavozelené „župice" (dlouhý kabát s četnými knoflíky na přední části) a hnědé kalhoty do bot. Na hlavě nosili v zimě beranici, v létě vysoký nahoře užší komolý klobouk se širokou střechou.[32])

O organizaci služby a jejím konání se dochovaly, pokud je nám známo, pouze částečné záznamy. Jde zejména o instrukce pro poručíka Jiřího Křenka z let 1770—1780. Poručíku se v nich ukládalo: „. . . . žíti čestným a bohabojným životem, vésti k němu i podřízené portáše, dbáti bezpečnosti v kraji, zabránit všemu, co jest státu nebezpečným, loupežné tlupy v kraji potírati a podřízené portáše rozumně a opatrně vésti . . ."[33]) Z citované instrukce vyplývá, že velitel sboru portášů odpovídal za bezpečnostní situaci v kraji v plné míře. Tato odpovědnost byla vyjádřena i výší žoldu, který velitel portášů, jak dále uvedeno, pobíral. Ze směrnic pro výkon služby sboru portášů ze dne 8. 5. 1780 vyplývaly další povinnosti, např.: „Pět mužů z každého desátnictva musí být neustále ve službě, druhých pět má být ponecháno doma, po měsíci se pak střídají,

---

[29]) SOAB, A 8, Zemská registratura, P 6, Portáši, 1638—1856, karton č. 813.

[30]) Valašské muzeum v přírodě — sbírky — Rožnov pod Radhoštěm; po roce 1644 měli Valaši zákaz nošení valašky (viz Dostál, F.: Valašská povstání za třicetileté války, Praha 1956, str. 57—62). Tento zákaz obcházeli Valaši tím, že nosili veřejně jen násadu v podobě hole, umně vykládanou, která však byla upravena tak, že v případě potřeby stačilo jen vytáhnout ukrytou železnou sekeru a navléci ji na násadu, a vznikla nebezpečná zbraň (C. M.).

[31]) Ševčík, A.: Portáši, národní četníci a ochránci valašských hor, Vsetín 1930, str. 26—28.

[32]) Tamtéž, str. 29.

[33]) SOAB, B 1, Gubernium, P 32, Portáši na Moravě, 1638—1785, 1430, Směrnice pro portášskou službu vydané 8. května 1780 moravským zemským hejtmanem.

muži nevykonávající právě službu mají být po ruce pro nepředvídané potřeby, ale i k ochraně stanice. V nutných případech má poručík svolávat všechny portáše nebo alespoň část a provést s nimi služební úkon. Poručíkovi přísluší určovat hlídky a způsob provádění služby v určitém místě. Do jeho povinností náleží, aby se vrchnosti na plnění služby dotazoval . . ."[34])

Z dvaceti devíti bodů směrnic máme možnost seznámit se nejen s okolnostmi kolem výkonu portášské služby, ale i např. s postupem při udělování dovolené, kdy poručík mohl portášům dát dovolenou dvou až třídenní; o delší bylo nutné žádat u příslušného krajského hejtmana. Rovněž byl upraven postup při úmrtí portáše: desátník tuto skutečnost nahlásil poručíkovi, ten krajskému hejtmanovi a přiložil úmrtní list. Aby uvolněná místa mohla být doplňována, bylo povinnosti poručíka předkládat návrhy na obsazení. Na každé uvolněné místo měly být navrženy nejméně tři osoby, aby byl možný výběr. Bylo stanoveno, že v návrzích je zapotřebí vystříhat se všech vlivů přátelství a nepřátelství, vedlejších zájmů a uvádět jen to, co je pravda.[35])

Z instrukce pro portášského poručíka ze dne 29. září 1794 vyplývají některé změny oproti dříve uvedeným směrnicím, např.: „Je žádoucí, aby poručík zavedl patrolování v hradišťském kraji a přerovském tak, aby z každého desátnictva pět portášů s desátníkem po celý měsíc konalo službu a ostatních pět portášů zůstalo při domě k dohledu na trhy, k zamezení nepokojů, jakož i k službám ordonančním. Poručík se má starat o to, aby se portáši správně střídali. Službu má určovat tak, že jedno desátnictvo bude chodit po horách podél moravsko-uherských hranic, druhé podél těšínských hranic a pohořím od Uher přes Frýdek-Místek až k Moravské Ostravě, třetí desátnictvo aby procházelo kraj od Valašské Bystřice přes Rožnov, celé valašsko-meziříčské panství, Starý a Nový Jičín, včetně všech městeček v tomto obvodě." Veliteli portášů bylo dále stanoveno jednou za měsíc znenadání provádět kontroly všech desátnictev a u vrchních představitelů vrchností a obecních zástupců pátrat po tom, jak portáši vykonávají službu, zda neubližují lidem apod. Šikovatel měl jednou za měsíc jít za některou hlídkou, vyhledat ji, pokračovat s ní v obchůzce, dohlížet na vykonávání služby, s hlídkou společně se zmocňovat škůdců a opatrně a chytře vést portáše. Nepřipouštělo se, jak již bylo vícekráte zakazováno, posílat za sebe do služby své dospělé syny. Onemocněl-li portáš, byl vyřazen ze stavu a ostatní portáši z desátnictva vykonávali službu za něho.[36])

Portáši jednotlivých desátnictev při služebních pochůzkách se podle ustáleného zvyku scházívali na určitých místech, kde dostávali pokyny pro další službu.

---

[34]) SOAB, B 1, Gubernium, P 32, Portáši na Moravě, 1638—1785, 1430, Směrnice pro portášskou službu vydané 8. května 1780 moravským zemským hejtmanem; dále srovnej Ševčík, A.: Portáši, národní četnici a ochránci valašských hor, Vsetín 1930, str. 30—32.

[35]) SOAB, tamtéž.

[36]) SOAB, Apelační soud, Normálie, Podrobná zpráva o portášich, ev. č. 5991; dále srovnej Ševčík, A.: Portáši, národní četnici a ochránci valašských hor, Vsetín 1930, str. 34.

Zde byly konány porady, sdělovali si navzájem zprávy a zkušenosti, činili úmluvy pro společné výpravy.

Sbor portášů byl užíván ke službám skoro výhradně na Valašsku a místech přilehlých. Existují však záznamy o použití, jak dále uvedeno, i v místech mimo uvedený rámec. Vyplývalo to ze skutečnosti, že portáši byli řízeni celozemskými úřady, což umožňovalo nasazení všude tam, kde si to situace vyžádala.[37])

Na pochůzkovou službu vycházeli portáši vždy na několik dní, přespávali v panských budovách, ve vesnicích a dřevěných boudách zvaných „čarták".[38])

Portáši byli zpočátku vydržováni na státní náklady. V 17. stol. a až do poloviny 18. stol. (do roku 1749) byly ještě i vojenské věci spravovány královským tribunálem na pokyn moravského stavovského sněmu. Do roku 1717 stavové uhrazovali výdaje na sbor portášů z obnosů povolovaných jim berní kontribucí. Od roku 1717 byly výlohy na portáše hrazeny ze zemských prostředků, tak zvaných domestikálních fondů. Žold byl tehdy stanoven takto: poručík 30 zlatých měsíčně, šikovatel a mladší šikovatel 6 zlatých měsíčně, desátník 10 krejcarů denně, prostý portáš 8 krejcarů denně. Žold pro všechny portáše vyzvedával ze zemské pokladny poručík na základě jím vypracovaného čtvrtletního konduitního seznamu.[39]) Výplaty prováděl na pravidelných služebních shromážděních. Ta se konala jednou za měsíc obvykle u poručíka. Ve Státním oblastním archivu v Brně se nacházejí čtvrtletní výplatní listiny portášů, ze kterých je možno zjistit počty, jména portášů, desátníků, velitelů, dislokaci i zvláštní nasazení, neboť bylo-li portášů použito mimo jejich služební obvod, dostávali zvláštní příplatek. Prostý portáš 5 krejcarů, desátník 7 krejcarů denně. Šikovatel a mladší šikovatel rovněž 10 krejcarů denně.[40])

K hlavním povinnostem portášů patřilo udržování veřejného pořádku. Mimoto dbali na dodržování protipožárních opatření tím, že např. pokutovali toho, kdo ve svém dřevěném domě sušil hořlavé věci, jako len a roští. Dále chytali ty, kteří se sami nechtěli dostavit na vojnu, doprovázeli procházející vojenské oddíly, vodili zločince k soudům apod. Při této činnosti disponovali portáši velkou pravomocí. Zločince, který se bránil zatčení, mohl portáš i zabít, ze své činnosti se odpovídal pouze svým představeným.[41]) V době míru byli portáši podřízeni prostřednictvím krajských hejtmanů zemskému guberniu (zemské správě). V době války podléhali zemskému vojenskému velitelství a řídili se vojenskými pravidly.[42]) V pozdější době bylo portášům uloženo potírat podloud-

---

[37]) SOAB, tamtéž, foliant poř. č. 4 (od roku 1764 byli portáši řízeni zemským guberniem v Brně).
[38]) Ševčík, A.: Portáši, národní četnici a ochránci valašských hor, Vsetín 1930, str. 34.
[39]) SOAB, A 8, Zemská registratura, P 6, Portáši, karton 814.
[40]) Tamtéž.
[41]) SOAB, Gubernium, P 36, Portáši na Moravě — Normálie — „Portäschen Corps", foliant poř. č. 4.
[42]) Tamtéž.

nictví. Předmětem kontrabandu byly zejména tabák a sůl.[43]) Ve volné době konali portáši různé služby pro vrchnostenské úřady, za což byli zvlášť odměňováni, obvykle tím, že jim byla uvedenými úřady prominuta robotní povinnost.[44])

Doplňování sboru portášů prováděli krajští hejtmané a nové portáše přijímali do přísahy. Bylo nepsaným zvykem a pravidlem, že za portáše byli přijímáni jen ti, kteří se na Valašsku narodili a byli tam usídleni. Důvodem byla důvěrná znalost místních poměrů a ověřená skutečnost, že nepokojné Valachy může se zdarem potírat jen místní člověk. Za portáše byli přijímáni v prvé řadě vysloužilí vojáci, kteří strávili řadu let ve vojenské službě. O této skutečnosti se dá hovořit jako o jakési formě odměny. V druhé řadě byli přijímáni do služeb i civilisté, kteří však museli prodělat výcvik u sboru portášů. Přibližně do roku 1750 navrhoval uchazeče ke jmenování sám poručík, později však na každé uvolněné místo bylo nařízeno navrhnout vždy nejméně tři muže z toho kraje a z obvodu téhož desátnictva, v němž se místo uprázdnilo. Poručík sepsal o každém navrhovaném zprávu, vyhodnotil jeho schopnosti, sestavil pořadí a návrh předložil příslušnému přerovskému či hradišťskému hejtmanovi, jemuž se nově navržený osobně představil.[45]) Pro zemský výbor, který o jmenování nejschopnějšího z uchazečů rozhodl, býval obvykle směrodatný poručíkův popis o uchazečích, i když nejednou rozhodl podle své vůle nebo na přání krajského hejtmana. Základním požadavkem byla fyzická zdatnost, doporučení od příslušné vrchnosti a od roku 1780 znalost písma a čtení.[46]) Své rozhodnutí pak zemský výbor oznámil poručíkovi a oběma krajským hejtmanům povolil vyplácet žold novému portáši ode dne složení přísahy.[47]) Jmenování velitele sboru portášů, poručíka, navrhoval zemskému sněmu přes zemské gubernium sám krajský hejtman. Za velitele byli vybíráni uchazeči ze „vznešenějších rodů" valašských fojtů. Obyčejně šlo o dědičnou funkci, neboť ve výplatních seznamech, ale i v jiných dokumentech se objevují stále stejná příjmení, jen jména jsou jiná. Nejvíce velitelů, ale i portášů pocházelo z rodiny Křenků z Valašské Bystřice. Pocházeli z ní dva poručíci, několik šikovatelů a desátníků.[48]) Prvním známým velitelem byl hejtman („Hauptmann") Jan Maniak. Jeho jméno se nachází v listině najatých Valachů v roce 1641 v kraji hradišťském.[49]) Jako další velitel portášů je uváděn fojt Martin Orság z Nového Hrozenkova. Z roku 1704

---

[43]) Ševčík, A.: cit. dílo, str. 49 a n.

[44]) Tamtéž, str. 39: „. . . . portášské služby vrchnostem osvětluje zpráva hradišťského hejtmana z roku 1807 o tom, že si u něho stěžoval portáš na to, že vrchnost jich užívá ke službám při robotách, že proto nemohou vykonávat své povinnosti . . ."

[45]) Kunz, L.: cit. dílo, str. 65.

[46]) Tamtéž.

[47]) Tamtéž.

[48]) SOAB, A 8, Zemská registratura, P 6, Portáši, čtvrtletní konduiní seznamy z let 1776—1829.

[49]) SOAB, P 32, Portáši na Moravě, mj. obsazování míst portášských důstojníků z let 1638—1785, ev. č. 2897.

pochází listina, kde je jako velitel označován Pavel Mayer.[50]) Z roku 1717 pocházeji dokumenty, kde je uváděn leutenant Jan Josef Schaaden.[51]) V roce 1740 se velitelem portášů stal Sigmund Dubský z Fryštáku. Od 7. 1. 1741 do své smrti v roce 1745 byl velitelem portášů Jura Mikuláščík, který byl nejprve osobním hajdukem Prokopa Gervásyho, hraběte z Gollen, pak fojtem z Jasenné.[52]) Od roku 1776 po dobu 16 let byl velitelem portášů Jiří Křenek, fojt z Valašské Bystřice. Po jeho smrti nastoupil jeho syn Jan, který zastával funkci poručíka sboru portášů od roku 1792 do roku 1817, kdy byl dán do výslužby pro nadměrné požívání alkoholu s odstupným 360 zlatých.[53]) Na jeho místo nebyl již další velitel jmenován, zastupoval ho jen bratr penzionovaného Michal Křenek. Jeho žádosti o jmenováni nebylo již vyhověno, protože v této době panovník pomýšlel na zrušeni sboru portášů.[54])

O službu ve sboru portášů byl velký zájem. Nebylo řídkým jevem, že se mladí muži nabizeli sloužit po několik let zdarma, aby později mohli být přijati definitivně. Např. v roce 1748 u příležitosti velkých vyčisťovacích akci pomáhal portášům hrozenkovský fojt Jan Raška s bratrem Jurou proti velké tlupě lupičů, kteří působili v hrozenkovské dolině, a polapili čtyři z hlavních škůdců. Když si pak nebyli jisti životem před pomstou zbylých lupičů, kteří uprchli do Uher, žádali o přijetí do sboru portášů místo zestárlých portášů. Jejich žádosti nebylo vyhověno a obdrželi odměnu dvaceti zlatých za každého chyceného lupiče.[55])

Z těchto skutečností vyplývá, že portášská služba byla doživotní, pokud portáš ze služby nezběhl či se jí sám dobrovolně nevzdal.[56]) Když portáš zemřel, býval žold za jeden měsíc ponechán vdově, či dětem, další nároky pozůstalí neměli. Asi v roce 1750 se ustálil zvyk, že posledně přijatý portáš dával jeden zlatý měsíčně ze svého žoldu na zaopatření starého, na jehož místo byl přijat. Když se však staří vysloužilci ještě doprošovali další podpory z domestikálního fondu, nařídil moravský zemský sněm tuto podporu ve výši tří zlatých, takže nově přijatý portáš sloužil zpočátku jen za jeden zlatý měsíčně. Starý portáš žádal o propuštění prostřednictvím poručíka a „přepustil" službu mladšímu s tím závazkem, že ten ho bude „ad dies vitae" podporovati nebo živiti. O této dohodě byla vyhotovena smlouva před poručíkem nebo obcí a na základě takových smluv byli noví muži přijímáni do sboru. V letech 1760—1780

---

[50]) Tamtéž.
[51]) Kunz, L.: cit. dílo, str. 68.
[52]) Tamtéž.
[53]) Ševčík, A.: cit. dílo, str. 60—62.
[54]) Kunz, L.: cit. dílo, str. 66.
[55]) SOAB, A 8, Zemská registratura, P 6, Portáši, karton 815, „Consignation": „. . . zemských zřízených portáschů, kteří majice od vysoké instancy zřízenů službu vykonávati, jsou někteří utekli, dílem svau zlužbu složili . . ." (celkem v roce 1760 11 osob).

schvaloval moravský zemský sněm návrhy na nové portáše jen s takovou podmínkou a dodatkem, že jmenováním nového portáše nevzniknou domestikálnímu fondu žádné nové výlohy. Proto smlouva mezi starým a novým portášem se stala obvykle věcí celého představenstva obce.[57])

Mimo činnost portášského sboru zejména při ochraně zemských bran se dochovaly zprávy o jejich účasti na potírání obecné kriminality. Je to např. zpráva o použití 30 portášů v roce 1710 ke zdolání odvážných band loupežících na Moravě.[58])

Podobně v prvních letech 18. stol., v době, kdy byl sbor portášů svoláván a rozpouštěn podle bezpečnostní a politické situace, ohrožoval Valašsko loupežník Lajoš se svou tlupou. Přepadával stáda dobytka, osamělá stavení a s kořistí prchal do hor. Povolané vojsko zakročovalo bez úspěchu, neboť loupežníci měli své zpravodaje mezi obyvatelstvem, a proto mohli vždy včas uprchnout do Uher a zde vyčkat zastavení všech akcí ze strany vojska. Z uvedeného důvodu zemský sněm opětovně svolal portáše, kteří skutečně uvedenou tlupu zlikvidovali.[59])

V první pol. 18. stol. se stali nejpověstnějšími zbojníky na Moravě Ondráš a Juráš. Nasazené vojsko zakročovalo proti nim bez úspěchu, neboť obyvatelstvo podporovalo jakoukoli snahu odporu proti nenáviděnému panstvu. Rozlišovalo lupičství od zbojnictví jako přirozeného aktu lidové svépomoci. Lupičství odsuzovalo, zbojnictví podporovalo.[60]) Zásah portášů a likvidace obou jmenovaných vedl k odporu obyvatelstva proti portášům a přetrval v povědomí lidu až do zrušení jejich sboru. Dokládají to i lidové písně.[61])

Ke konci první pol. 18. stol. vládly mezi valašskými vrchnostmi a vesnickými poddanými opět napjaté poměry. To proto, že Valaši za své služby ve vojsku proti vpádu pruského vojska obdrželi pouze uznání, nikoli to, co jim bylo slibová-

---

[57]) Kunz, L.: cit. dílo, str. 69: „Dnešního dne předstoupil jistý zemský portáš, Jan Burda ze Střelnéj s Josefem Gajdošíkem vlastním synem mlynáře Podbukovinského, žádající, aby jejich jistá domluva vyslyšena a svědomitě potvrzena byla, kterážto v následujícím pozůstává a sice: Poněvadž jmenovaný Jan Burda z ohledu jeho starostí se obává jeho službu jak sluší a náleží vykonávati, tedy u příležitosti našej dobrovolné a bez všech přinucení neb oklamání uzvolil řečenému Josefu Gajdošíkovi až na dálejší potvrzení jeho službu popustiti s tím vejminkem, ale, že Josef Gajdošík se správně a silně zavazuje, jestliže Jana Burdy služba jemu popřána bude, jemu, Burdovi, do jeho smrti podle domluvy slušné vyživení uděliti. K čemuž potvrzení, a že tomu tak a ne jináč jest, náš podpis a obyčejná pečeť. Jenž se stalo v Slavičíně dne 14. Máje 1778.

Ignátz Rypr — správči — Vojtěch Málik — fojt
Josef Frajt — purkmistr — František Raška — ouřadní

L. S. obce Slavičína

Jan Burda, svů ruků sem přidělal + + + Josef Gajdošík + + +"

[58]) SOAB, Gubernium, P 36, Portáši na Moravě — Normálie — „Portäschen Corps", foliant poř. č. 5.

[59]) Kramoliš, Č.: Bratři Doliňáci, Olomouc 1934.

[60]) Dostál, F.: Valašské povstání za třicetileté války, Praha 1956, str. 122—123.

[61]) Tamtéž, str. 129: „zbojnictví, tj. bída válčící s pány . . ."

no před vpádem Prusů. Vrchnosti slíbily Valachům zmírnění roboty, využily vyvolaného vlastenectví, avšak jako obvykle, když bylo po nebezpečí, nic nesplnily. Valaši, když se domáhali slibovaného zmírnění roboty, byli jímáni a trestáni bitím.

Proto vysílali ke krajskému hejtmanu deputace se stížnostmi, když se však nedočkali odpovědi, začali se bouřit a odpírali robotovat. K vyhrocení situace došlo v roce 1746. Proti vzbouřeným Valachům byli vedle vojska použiti i portáši. To vedlo opět k zvednutí vlny lidového odporu proti činnosti portášů, neboť vzbouřenci byli jímáni vlastními lidmi, kteří jako oni pocházeli z kraje, který byl tak utiskován feudály.[62])

V roce 1775 byli portáši odveleni do brněnského kraje, aby tam vyhladili lupičství. To se jim podařilo po ročním působení.[63])

V roce 1785 bylo vysláno 20 portášů na devět měsíců do brněnského kraje, kdy vykonávali službu podle potřeby. V roce 1788 při průchodu divize pěšího vojska konali portáši doprovodnou službu a v Hranicích na Moravě pak pořádkovou službu po dobu čtyř měsíců.[64])

V roce 1804 byl vyslán oddíl portášů na příkaz zemského gubernia do olomouckého kraje, kde se rozmohlo pytláctví. Tento druh trestné činnosti likvidovali portáši v krátké době.[65])

V roce 1805 obdržel velitel portášů úkol, vyslat hlídky do brněnského kraje a zajistit zde bezpečnost kurýrní pošty v úseku mezi Vyškovem a Brnem.[66])

Rovněž tak v době napoleonských válek, kdy zemí procházely kolony ruských vojsk před bitvou „tří císařů" u Slavkova v roce 1805, byli portáši použiti k tomu, aby doprovázeli vojska, s cílem dohlížet na pořádek v místech, kde se vojska zdržovala. Úkol se přibližoval povinnostem polního četnictva.[67]) V této době se portáši starali mimo jiné o transporty s potravinami pro tato vojska a zejména zabezpečovali dodávání připřeží, tj. zesilování koňských potahů před velkým stoupáním.

Z této doby pochází vyhláška tehdejšího guberniálního rady hraběte ze Žerotína se sídlem ve Valašském Meziříčí ze dne 27. 9. 1805, ve které se mimo jiné uvádí: „Každý vrchnostenský úředník, který zaviní opožděné přistavení dostatečného počtu připřeží na dopravu první ruské kolony, bude portáši odveden na krajský soud . . . "[68]) Z uvedeného je zřejmé, že portáši mohli předvádět i úřední osoby.

Pokud jde o činnost sboru portášů při potírání kriminality, krajské úřady

---

[62]) Tamtéž, str. 136.
[63]) SOAB, Apelační soud, C-5, souhrnná zpráva o portášich, karton 279, ev. č. 5991/465.
[64]) SOAB, A 8, Zemská registratura, P 6, Portáši, čtvrtletní konduitní seznamy.
[65]) SOAB, Apelační soud, C-5, souhrnná zpráva o portášich, karon 279, ev. č. 5991/465.
[66]) Tamtéž.
[67]) Tamtéž.
[68]) SOAB, B 1, Gubernium P 32, Portáši na Moravě, Normálie, reskript ze dne 27. 9. 1805.

vedly statistické záznamy, ve kterých byly evidovány všechny zadržené osoby podezřelé z krádeží, loupeží a pašování.[69])

Ke konci 18. stol. se rozmohlo zbojnictví také ve Slezsku. Opatření činěná ze strany nově zřízených policejních ředitelství v Opavě a Brně z roku 1786 po vzoru Vídně byla vůči této skutečnosti neúčinná. Z tohoto důvodu a na základě rozhodnutí moravsko-slezského gubernia ze dne 9. 7. 1792 byli portáši vysíláni ke službě do těchto krajů v počtu jeden mladší šikovatel, desátník a devět prostých portášů. Když se zde osvědčili, navrhli slezští stavové panovníkovi zřídit sbor portášů i ve Slezsku. Návrh byl schválen dekretem dvorské kanceláře ze dne 14. 2. 1794. Byl povolen nábor dvaceti mužů, dvou desátníků a jednoho šikovatele. Vrchní velení bylo svěřeno moravskému poručíkovi a byl mu přiznán příplatek k žoldu ve výši deseti zlatých měsíčně ze slezského domestikálního fondu.[70]) Podřízenost slezských portášů moravskému veliteli trvala šest let. Později měli portáši ve Slezsku svou správu, velitelem se stal šikovatel.[71])

Jak vyplývá z dekretu dvorské kanceláře ze dne 19. 3. 1787 moravskému zemskému guberniu, pokoušeli se zástupci tohoto správního úřadu zavést portáše i do zbývajících moravských krajů, brněnského, znojemského a olomouckého. Jejich snaha nebyla panovníkem akceptována, protože nově zřízená policejní ředitelství měla mít k dispozici dostatek prostředků k potírání jakékoli trestné činnosti.[72])

Počátkem 19. stol. na Moravě podstatně ubylo zbojnických skupin, trestná činnost byla prováděna převážně jednotlivci. Proto začali zemští stavové z finančních důvodů pomýšlet na rozpuštění portášů. Popud k tomu byl dán ve Slezsku, kde se portáši již dříve stali postradatelnými, a byli rozpuštěni císařským dekretem ze dne 11. 5. 1827. Na základě této skutečnosti se rozhodl i moravský zemský sněm rozpustit portáše. K tomu použil i finanční statistiku, která uváděla, že za dobu posledních dvaceti let bylo na sbor portášů vynaloženo 67 680 rýnských, což činilo 3384 rýnských na každý rok.[73]) Návrh na zrušení portášů předložil moravský sněm panovníkovi roku 1829. Panovník návrh sněmu přijal a dne 18. prosince 1829 vydal rozhodnutí o zrušení sboru portášů.[74])

Na základě tohoto rozhodnutí bylo vyplaceno portášům odstupné, a to podle odsloužené doby. Portáši, kteří sloužili méně než deset let, obdrželi čtvrtletní plat, se služební dobou deset až dvacet let půlroční služné, ti, kteří splňovali podmínku více než dvaceti let odsloužené doby až do třiceti let, obdrželi

---

[69]) SOAB, A 8, Zemská registratura, P 6, Portáši, ... Verzeichniss über die durch die Landesportaschen aufgebrachte Räuben, Diebe, und Tabakschwärzer, in folge k. kreisämtlichen Zirkulars . . ."

[70]) SOAB, Apelační soud, C-5, souhrnná zpráva o portášich, karton 279, ev. č. 5991/465.

[71]) SOAB, Gubernium, P 36, Portáši na Moravě — Normálie — „Portäschen Corps", foliant poř. č. 5.

[72]) Tamtéž.

[73]) Tamtéž.

[74]) SOAB, Zemská registratura, A 8, P 6, Portáši, karton 816.

odstupné ve výši služného za tři čtvrtě roku, s odslouženou dobou více než třiceti let odstupné ve výši ročního platu.[75])

Tak zanikl sbor portášů, který s malými přestávkami působil na Moravě při ochraně feudalismu téměř dvě stě let. Existence portášů dokládala potřebu instituce, která by byla schopna v aparátě pozdně feudálního státu účinně likvidovat mezi jiným i ohniska lidového třídního boje.

---

[75]) SOAB, A 8, Zemská registratura, P 6, Portáši, karton 816: „Verzeichniss der jenigen Abfertigungsgebühren welche denen umstehenden zu folge höchster Hofkanzleydekrets vom 18. Dezember 1829 mit Oktober 1830 Aufzuläsenden Portäschen des obigen kreises auf die Land zu bezahlen kommen . . ."

Порташи — защитники феодального порядка в Моравии

Цтибор Моравчик

Резюме

Порташи (специальный корпус жандармов в Моравии в 17—18-ых веках) в качестве института охраны феодального порядка в Моравии были установлены на основе императорской грамоты с 31-го марта 1638 г. в результате исключительной политической обстановки в Моравии и в результате недостаточной действенности соответствующих мер в области безопасности.

Первоначальная цель деятельности корпуса порташев вытекала из последствий тридцатилетней войны, позднейшая — из последствий революционного отпора эксплуатируемых масс. Задачей порташев было помогать при обеспечении общественного порядка, преследовать участников бунтов, разбойников и грабителей. При обострении политической обстановки в начале 18. века в Венгрии и в Моравии необходимо было организовать корпус порташей в качестве постоянного института. Корпус был образован в 1717 г. До этого времени корпус порташей собирался и распускался только в необходимых случаях. Число порташей составляло приблизительно 100 мужчин включая командира и его заместителя. Характер деятельности был подробно урегулирован директивами областных органов.

Использование порташей в Силезии также свидетельствует о возрастающих социальных волнениях и в других областях габсбургского союза государств.

Корпус порташей был распущен на основе императорской грамоты с 18. 12. 1829 г., вступившей в действие с 1. 1. 1830 г. Корпус перестал существовать в связи с появлением капиталистического строя в нашей стране, когда с появлением нового качества общественно-экономических отношений возникли также новые методы и средства существования.

ÚSILIE SLOVÁKOV O POLITICKÉ VYJADRENIE PRÁVA NA NÁRODNÉ ÚZEMIE PRED ROKOM 1918

Jozef Klimko

1. Začiatky slovenského politického hnutia a problémy slovenského národného územia

Špecifický a zložitý vývoj slovenskej národnosti, ktorý charakterizovala nielen ekonomická slabosť, sociálna ohraničenosť spoločenskej štruktúry, ale aj podmienky dvojnásobného útlaku, typické pre historickú etapu po moháčskej katastrofe, bezprostredne modifikovali začiatky slovenského politického hnutia. Determinujúco sa to odrazilo na genéze formovania ideológie slovenskej feudálnej národnosti od začiatku 17. storočia, keď nie náhodne takmer paralelne sa odráža na pozadí národnostných bojov a zápasov v slovenských mestách ako imanentná súčasť tohto procesu.

Národnostné zápasy výrazne urýchľovali nielen vývoj slovenského povedomia, ale usmerňovali aj úsilie slovenských vzdelancov o politické a obranné formovanie ideológie slovenskej národnosti. Od 17. storočia slovenskí vzdelanci — J. Jacobeus, J. B. Magin, M. Bél — už jasne vymedzujú teritórium slovenskej národnosti. Preto v danej situácii nie náhodne vystúpila do popredia ako kardinálna otázka — otázka jazykových vzťahov, ktorá sa stala dominantnou v národnotvornom procese Slovákov. Jazykové povedomie Slovákov sa totiž vyvíjalo a začalo spájať s rastúcim vedomím kmeňovej spolupatričnosti, pričom sa čoraz viac vyhraňovala predstava slovenského etnického územia.[1]) Slovenský jazyk ako základný faktor formujúceho sa slovenského novodobého národa sa dostáva sústavnejšie nielen do širších národno-kultúrnych, ale aj sociálno-politických súvislostí. Cieľavedomé zvýrazňovanie tej základnej funkcie spoločenského významu jazyka, ktorá sa potom v ďalšom slovenskom národnom hnutí v mimoriadnom rozsahu objavila v obrodeneckom programe, sa takto preukázateľne osvedčila nielen v národno-obrannom procese, ale aj z hľadiska významného demokratizačného prínosu.[2]) Z hľadiska národotvorného procesu totiž často nedocenená sociálno-politická jazyková požiadavka naznačovala zrod samej

---

[1]) U J. Fándlyho, ktorý dával do úzkej spojitosti jazyk — národ — krajinu, sa prejavuje tendencia vyjadriť predstavu konkrétnej „slovenskej krajiny". Fándly, J.: Výber z diela (zost. J. Tibenský). Bratislava 1954, str. 250 a n.

[2]) Bližšie k tomu Butvin, J.: „K otázke vývoja demokratizmu v slovenskom národnom hnutí (1780—1848)"; in: Zborník FF UK, Philologica. Bratislava 1970, str. 49 a n.

predstavy o novej spoločnosti,[3]) spoločnosti nielen národnostne, ale aj občiansky rovnoprávnej, čo malo kľúčový význam pre národné uvedomenie a celkovú gradáciu procesu utvárania novodobého národa. Táto požiadavka rovnako závažne ovplyvnila kryštalizáciu názorov na vymedzenie slovenského národného územia.

Preto v národnopolitických slovenských programoch logicky vystupujú oba problémové okruhy — otázky národnej osobitosti a predstava národného územia — súbežne, pretože úsilie o formovanie národnej samobytnosti bez územného substrátu ako jeho realizačnej bázy je nemysliteľné.

Vývoj predstáv o slovenskom území ovplyvňovali do istej miery jednak historické reminiscencie na veľkomoravskú štátnosť a jednak osobitosti neskorších organizačných foriem Slovákmi osídleného územia severnej časti Uhorska.

Opodstatnene možno vyjadriť názor, že hoci požiadavky uvedomovacieho procesu slovenského sídelného územia jeho slovenskými obyvateľmi po prvýkrát pozvoľna kulminovali v období tureckej okupácie nížinnej časti Uhorska, opätovne sa aktualizovali najmä počas prvých obranných bojov Slovákov v 18. a 19. storočí. V tomto období sa po prekonaní jednostranných odkazov na historickú kontinuitu Veľkomoravskej ríše pod vplyvom romantických predstáv o obsahu pojmu národ začali zdôrazňovať komponenty etnografické oproti geografickým.[4])

Vývoj národného obrodenia tak konkretizoval nielen požiadavku jazykových práv v konfrontácii so silnejúcou maďarizáciou, ale vyústil do požiadavky uplatnenia osobitného postavenia slovenského národného kolektívu so všetkými atribútmi národa v rámci Uhorska. Súčasne potvrdil existenciu prvkov novej kvality, príznačných pre etapu slovenského národného územia: rast národného uvedomenia jeho obyvateľov a ich schopnosť i pripravenosť na úspešné zápasy o svoje sociálne a národné práva.

Predchádzajúci vývin, ktorý umocnil národné uvedomenie, pomáhal utvoriť reálnejšie predpoklady na vznik a uplatnenie požiadavky slovenského národného územia. Predstavy o rozsahu slovenského územia v začiatkoch svojej genézy celkom objektívne obsahovali istú nejednotnosť, najmä ak vezmeme do úvahy skutočnosť, že sa v zásade opierali o dva rozdielne prístupy — historický a etnický.

Historický prístup čerpal argumentačnú pôsobivosť z vtedajšej úrovne poznania starej slovenskej minulosti, ktorá sa zásluhou národovcov uplatňovala v 18.

---

[3]) Sociálno-uvedomovací a súčasne na demokratickom základe prebiehajúci stmeľujúci proces napomáhal utváranie pozitívneho vzťahu k poddanému ľudu a k jeho záujmom, ako aj jeho odraz na riešení jazykovej otázky, vývine obrodeneckého programu a sociálneho myslenia v obrodeneckej spoločnosti vôbec. Prvý, ale základný krok v tomto smere treba vidieť v kritike vtedajších spoločenských pomerov, postrehnuteľnej najmä v postojoch J. I. Bajzu, J. Fándlyho, S. Tešedíka, J. Francisciho, J. Kráľa atď.

[4]) Bokes, F.: Vývin predstáv o slovenskom území v 19. storočí. Martin 1945, str. 8.

až 19. storoči čoraz intenzívnejšie.[5]) Etnické chápanie teritoriálneho vymedzenia slovenského územia môžeme celkom konkrétne identifikovať vo vtedy aktualizovaných myšlienkových prúdoch, striktne vychádzajúcich z rešpektovania prirodzeného práva národa.

Prvý náznak určitej formulácie s požiadavkou zriadenia samostatného slovenského národného územia nachádzame však až v žiadosti Ľ. Štúra pripravenej pre snem roku 1840.[6]) Napriek tomu, že tento návrh bol včas pripravený, nebol v tom čase zaradený do zoznamu snemových žiadostí, ba nebol ani publikovaný. Obsahoval požiadavku utvorenia osobitného slovenského územného celku s vlastným snemom pod ochranu kráľa, zjavne podľa vzorov Chorvátska-Slavonska.[7]) Vychádzal z národnostnej mapy Uhorska, ktorú vyhotovil Ján Čaplovič už v roku 1819.[8]) Čaplovičovo vymedzenie slovenského etnického územia zdá sa byť značne ovplyvnené subjektívnymi korektúrami autora v prospech Slovákov, najmä v južných lokalitách, no celkový význam práce nemení ani konštatovanie istých prednosti, najmä ak vychádzame z jej porovnania s vtedajšou národnostnou mapou od maďarského autora J. Aszalaya.[9])

Pre Slovákov priaznivejšie vyznieva vymedzenie slovenského etnického územia P. J. Šafárikom, ktoré bolo obsiahnuté v jeho Slovanskom národopise[10]) vydanom roku 1842, t. j. v období začiatkov silnejúceho maďarizačného tlaku. Hranice slovenskej etnickej oblasti vymedzil na báze slovenského nárečia. Pri vymedzovaní národopisnej (jazykovej) hranice bral do úvahy predovšetkým faktor ľudovej reči. Podľa tohto pozitívneho vymedzenia slovenského etnika obývali Slováci v západných a východných Karpatoch celkom 15 žúp, pričom obývali celú Trenčiansku, Turčiansku, Oravskú, Liptovskú, Zvolenskú župu; z veľkej časti Nitriansku, Spišskú, Šarišskú, Tekovskú, Zemplínsku, Gemerskú a Hontiansku župu; v Bratislavskej, Novohradskej a Abovskej župe bolo slovenské etnikum v menšine.

Treba zdôrazniť, že Šafárikovo vymedzenie slovenského etnika,[11]) ako aj predtým Čaplovičovo úsilie, boli cenným pokladom pre nastávajúce postoje slo-

---

[5]) Na dobové historické práce zdôrazňujúce veľkomoravskú kontinuitu nadväzujú nielen diela slovenských básnikov evokujúce svätoplukovské a cyrilometodejské obdobie dejín, ale aj akcie štúrovskej generácie, kulminujúce v štyridsiatych rokoch 19. storočia.

[6]) Porovnaj Bokes, F.: „Über die Entwicklung des Gebietes der Slowaken", Carpatica Slovaca, zv. I, II, Bratislava 1943—1944, str. 95.

[7]) O Štúrovskej petícii pozri bližšie Hurban, J. M.: „Životopis Ľ. Štúra", Slovenské pohľady, II, str. 246—252; tiež Rapant, D.: Dejiny slovenského povstania, zv. I — 1, Martin 1937, str. 130.

[8]) Čaplovičova etnografická mapa bola uverejnená ako príloha k jeho práci Gemälde von Ungarn, vydanej roku 1829.

[9]) Porovnaj Svetoň, J.: „Aszalayho mapa Uhorska z roku 1830—1838", Náš národ, 1944, č. 11, str. 133 a n.

[10]) Šafárik, P. J.: Slovenský prosbopis, Praha 1842, str. 23 a n., vrátane mapovej prílohy — Slovanský zeměvid.

[11]) Šafárik v prílohe svojho národopisu uvádza aj počet Slovákov: 2 milióny 753 tisíc.

venských národovcov v ich úsilí o formulovanie požiadaviek, medzi ktorými sa čoraz viac presadzovala práve požiadavka osobitného slovenského územia.

2. Slovenské štátoprávne požiadavky v rokoch 1848—1849 a realita ďalšieho územného vývoja

Posledný uhorský stavovský snem rokujúci v Bratislave od novembra 1847 o reformách, ktoré mali v podstate zmodernizovať Uhorsko, nedokázal vo svojich uzneseniach prijatých na jar 1848 obsiahnuť ani rámec revolučných požiadaviek peštianskeho ľudu napriek tomu, že v tzv. dvanástich bodoch ich akceptovala aj Miestodržiteľská rada v Budíne. Uznesenia, ktoré realizoval snem po 15. marci, boli vlastne uskutočnením programu, ktorý vypracovala na pretvorenie Uhorska opozičná liberálna šľachta už v predchádzajúcich rokoch. Chýbalo im riešenie národnostnej otázky, ktorá sa vôbec nedostala na program rokovania snemu, hoci práve v Uhorsku patrila medzi najnaliehavejšie. Naopak, väčšina snemových uznesení sledovala kodifikáciu takých opatrení, ktoré mali zabezpečiť trvalú supremáciu maďarského živlu a napomáhať realizáciu teórie o národnostne jednotnom Uhorsku.[12]) Predstavitelia maďarského politického života v tom čase neopodstatnene predpokladali, že vyriešenie národnostnej otázky občianskym zrovnoprávnením Nemaďarov v Uhorsku bude nielen postačujúce, ale aj definitívne. Naostatok na tejto názorovej platforme formuloval svoje stanovisko aj Kossuth, ktorý predpokladal, že „zázračné účinky slobody" sú „silnejšie ako národnosť, ako viera, ako pokrvné a bratské príbuzenstvo".[13]) Preto ilúzie vtedajších politických kruhov Uhorska o otázke riešenia postavenia národností sa už v jarných a letných mesiacoch roku 1848 ukázali ako nepodložené a nereálne. Nemaďarské národy a národnosti Uhorska, vrátane Slovákov, bezprostredne reagovali formulovaním svojich národných požiadaviek a usilovali sa o ich prijatie uhorským snemom, resp. Viedňou.

Slovenský vývin charakterizovala síce totožná tendencia ako u ostatných nemaďarských národov a národností, avšak v tejto súvislosti treba konštatovať, že slovenské národné požiadavky v porovnaní s požiadavkami iných nemaďarských národností (napr. Srbov, Rumunov), ako to možno dokumentovať na Žiadostiach slovenského národa[14]) z 10. mája 1848, boli miernejšie. Ešte

---

[12]) V tomto zmysle možno poukázať na fikciu tlačového zákona prijatého snemom, podľa ktorej trestný postih vyplýva pre každého, kto „poburuje proti úplnej územnej celistvosti krajiny podriadenej svätej korune". Pozri Haraksim, L.: „Národnostná otázka a slovenské národné hnutie v revolúcii 1848—1849", in: zborník Slováci a ich národný vývin, Bratislava 1969, str. 135.

[13]) Haraksim, L.: tamže, str. 135.

[14]) Pozri Paška, K.: Žiadosti slovenského národa 1848—1968, Martin 1969, str. 13—15, 36—39; Rapant, D.: Slovenské povstanie roku 1848—1849, zv. I, 2, Martin, str. 202—205; Bokes, F.: Dokumenty k slovenskému národnému hnutiu v rokoch 1848—1914, zv. I, Bratislava 1962, str. 23—26.

stále vychádzali z možnosti dohody s Maďarmi, no okrem sociálnych požiadaviek po prvýkrát v slovenských dejinách nastolili štátnopolitické požiadavky v duchu národnej samobytnosti a samourčovacieho práva.[15]) Týmto programom nepochybne vo všetkých smeroch predstihli buržoázne reformy marcových zákonov, ba navyše vyslovujú názor, že rovnoprávnosť národov možno najbezpečnejšie dosiahnuť federalizovaním Uhorska na etnickom princípe. V tomto zmysle sa požadovalo:

1. vytvorenie celouhorského všeobecného snemu s adekvátnym zastúpením jednotlivých národov;

2. vytvorenie osobitných národných snemov s kompetenciou vo veciach národných aj celoštátnych;

3. vymedzenie etnických hraníc každého národa v záujme účasti v národných snemoch a potreby organizovania administratívy (obecnej, okresnej a stoličnej);

4. zriadenie slovenskej národnej gardy (so slovenskými veliteľmi a slovenským veliacim jazykom) v záujme garancie slovenských národných práv a k dispozícii slovenským politickým orgánom;

5. používanie slovenských národných farieb a zástavy ako výsostného znaku politickej samobytnosti;

6. priznanie všeobecného, rovného, aktívneho a pasívneho volebného práva;

7. zabezpečenie základných občianskych práv a slobôd, konkrétne slobody tlače, zhromažďovania a spolčovania, vrátane záruky osobnej bezpečnosti občana na celom území krajiny;

8. zabezpečenie národných práv haličským Poliakom.[16])

Netreba osobitne zdôrazňovať, že požiadavky Slovákov boli zlučiteľné s duchom buržoázno-revolučnej demokratičnosti a poskytovali priestor pre rovné spolunažívanie s ostatnými národmi na platforme Uhorska. Boli logickým završením slovenského národného hnutia štyridsiatych rokov s dostatočnou základňou pre perspektívnu dohodu s maďarskými politickými predstaviteľmi a zodpovedajúcejšie usporiadanie uhorských národnostných pomerov.

Mikulášske žiadosti z 10. mája 1848 však ešte neobsahovali výslovnú požiadavku samostatného územia, aj keď sa v záujme primeranej účasti v národnom sneme zdôrazňovala potreba etnických hraníc. Táto otázka se pertraktovala v konkrétnejších podobách až na Slovanskom zjazde v Prahe. Sám Ľ. Štúr tu vyslovil myšlienku včlenenia Slovenska do „slovanského rámca rakúskeho", v ktorom by územné celky obývané jednotlivými slovanskými národmi tvorili súčasť federatívneho celku.

Z obavy pred možnou hegemóniou Čechov sa tento návrh, najmä pre negatívny postoj J. M. Hurbana, nestretol s porozumením. Námietky totiž vyjadril aj M. M. Hodža, ktorý predpokladal eliminovanie maďarizačného tlaku na slo-

---

[15]) Pozri Rebro, K.: „Myšlienka národného štátu a Slováci v revolúcii 1848—1949", Právnické štúdie, XVI, 1968, č. 3, str. 551.

[16]) Paška, L.: cit. dielo Žiadosti slovenského národa 1848—1968.

venské obyvateľstvo spoločným začlenením Slovenska aj s Maďarmi do ústredného rakúskeho snemu. V podstate na Slovanskom zjazde do momentu jeho predčasného rozpustenia sa napokon prijalo súhlasné stanovisko, ktoré odporúčalo, aby sa osudy Slovenska riešili spoločne s osudmi Rusínov.[17])

Slovenské predstavy o územnej osobitosti nadobúdali čoraz zreteľnejšiu podobu, najmä keď ich konfrontujeme nepochybne s úspechmi Maďarov v boji za úplnú nezávislosť, ako aj s vyvolanými reakciami viedenskej vlády, usilujúcej sa o kontrolu Uhorska.

Návrhy, ktoré viedenská vláda predložila koncom roku 1848, predpokladali zriadenie samostatných národných provincií s vlastnou samosprávou a podriadenosťou ústrednej ríšskej správe.[18]) Vychádzali z kalkulácií, že vytvorenie týchto provincií na etnografickom princípe by mohlo podlomiť maďarské ambície, pričom slovenská aktivita bola v tomto čase pre Viedeň veľmi latentná.

Viedenská vláda zriadila koncom roku 1848 v Olomouci osobitnú komisiu (pod predsedníctvom Kübecka), ktorá rokovala o všetkých pamätných spisoch adresovaných vláde v súvislosti s návrhmi na reorganizáciu rakúskeho štátneho celku. Tieto návrhy vychádzali z vlastných vládnych, resp. dvorských kruhov (úvahy Stadiona, Schwarzenberga, Windischgrätza). Rokovanie a celková práca komisie smerovali však predovšetkým k takému rozdeleniu Uhroska, ktoré by zabezpečilo, aby jednotlivé národnostné a administratívne celky v pomere k ostatným krajinám mocnárstva nemohli získať potenciálnu prevahu.

V priebehu rokovania uvedenej komisie sa koncom roku 1848 posudzoval aj plán na eventuálne zriadenie slovenského kráľovstva.[19]) Toto kráľovstvo malo teoreticky zahŕňať župy — Bratislavskú, Nitriansku, Trenčiansku, Oravskú, Liptovskú, Hontiansku, Tekovskú, Turčiansku, Zvolenskú, Gemerskú, Novohradskú a Šarišskú, pričom zo Zemplínskej a Abovskej župy prichádzali do úvahy len ich slovenské časti. Plán podporovali aj vedúci českí politici, ba korešpondoval aj s vládnymi kruhmi, ktoré v tom čase, hoci iba teoreticky, pripúšťali včlenenie Uhorska do jednotného rámca monarchie na základe zásady národnej rovnoprávnosti. Pritom sa zdôrazňovala potreba oddeliť jednotlivé národy od osobitných okresov, ktorých hranice sa mali presnejšie a definitívnejšie vymedziť.

Realizácia tohto návrhu, obdobne ako v prípade ostatných návrhov predložených J. Majláthom, E. Desseffym, dvorným radcom Rosenfeldom, Stadionom, Schwarzenbergom, narážala však už v štádiu teoretických úvah nielen na názorovú nejednotnosť vládnúcich kruhov, ale aj na Kossuthov radikálny postoj, ktorý akékoľvek rozdelenie Uhorska pokladal za „vraždu vlasti".[20])

---

[17]) Pozri Goláň, K.: „Prispevok k vývoju slovenskej politickej myšlienky", Historický zborník MS, I, II, 1943, str. 270 a n.

[18]) Pozri Bokes, F.: cit. dielo Vývin predstáv o slovenskom území v 19. storoči, str. 18.

[19]) Porovnaj Berzeviczy, A.: Das Zeitalter des Absolutismus in Ungarn, Bd. I—IV, Budapest 1922—1937, str. 58, 59 (I.).

[20]) Pozri Rebro, K.: cit. dielo, str. 568.

Slovenské požiadavky, ktoré reagovali na objektívnu politickú situáciu, mali za týchto zložitých podmienok síce v rámci snemových rokovaní v Kroměříži určitý ohlas. Treba to pripísať celkovej aktivizácii slovenského povedomia vyvolanej slovenskými národovcami, ktorí na ľudových zhromaždeniach v Turčianskom Martine (29. 1. 1849), Dolnom Kubíne (7. 2. 1849) a Liptovskom Mikuláši (12. 2. 1849) dokázali formulovať požiadavku administratívno-právneho odlúčenia, resp. vyčlenenia z Uhorska. No vyhlásená oktrojovaná Stadionova ústava, prijatá po rozpustení kroměřížskeho snemu, odmietla slovenské snahy včlenené do Petície adresovanej panovníkovi, napriek modifikácii, ktorá zmierňovala pôvodný obsah.[21])

Už reakcia panovníka, ktorý vo svojej odpovedi ubezpečil deputáciu Slovenskej národnej rady iba všeobecným vyhlásením, že bude dbať o to, aby v zmysle manifestu z 2. decembra 1848 „žiaden národ nevládol nad druhým",[22]) bola veľmi nekonkrétna. Gróf Stadion neskôr síce politicky veľmi prezieravo, dokonca aj pre Slovákov, precizoval ponuku možného vyčlenenia z Uhorska (s podmienkou „že si to bude priať celý národ"), avšak celá jeho iniciatíva bola motivovaná len úsilím vzbudiť u Slovákov akúsi mentálnu rezerváciu voči formujúcej sa „ústavnej opozícii".

Oktrojovaná ústava v týchto súvislostiach v očiach slovenských národovcov poskytovala potenciálnu záruku aspoň určitých, aj keď všeobecne formulovaných práv, a tým aj nových nádejí na riešenie národnostnej otázky, kým výhľady na pozitívnejšie rokovania o tejto veci s Kossuthom boli už v tom čase, ako to napokon potvrdil ďalší vývoj, nereálne a nerealizovateľné.

Je historická pravda, že chybou nielen slovenských, ale všetkých nemaďarských národov bolo, že popri svojom pokrokovom hnutí spájali svoje úsilie o získanie národných práv s Viedňou, ktorá bola v skutočnosti odporcom demokratických reforiem a pokroku. Na druhej strane nemožno však prehliadnuť, že na začiatku revolučných premien bolo objektívne ťažko rozpoznať pravé zámery viedenskej vlády, pretože zmeny, ktoré uvádzala do života, v ničom nezaostávali za zmenami realizovanými uhorským snemom, ba v niektorých smeroch ich aj prevyšovali.

V tomto zmysle treba hodnotiť aj súhlasný tón v stanoviskách slovenských dôvernikov (J. Kollára, F. Hanricha, J. Hlaváča) k rakúskemu zákonu o obecnom zriadení, aj ich ochotu, s ktorou začali rokovať so Stadionom bezprostredne po zrušení maďarskej komisie začiatkom marca 1849. Vo svojom rozhodnutí

---

[21]) Deputácia Slovenskej národnej rady predniesla 20. marca 1849 panovníkovi v podstate súbor nasledovných požiadaviek: 1. uznať slovenský národ za samobytný a vyčleniť mu na etnickom základe osobitné územie; 2. zabezpečiť rovnoprávnosť slovenského národa s inými národmi monarchie; 3. vytvoriť mu v zmysle § 71 oktrojovanej Stadionovej ústavy také konkrétne inštitúcie (provinčný snem, vlastnú administratívu), ktoré by brali zreteľ aj na národné osobitosti; 4. odstrániť znovuzavádzanie maďarčiny ako úradnej reči v slovenských komitátoch, okresoch a obciach; 5. vytvoriť ústredný administratívny úrad pre Slovensko, ktorý by podliehal viedenskej vláde. Pozri Rebro, K.: cit. dielo, str. 566.

[22]) Rebro, K.: Tamže, str. 566.

vychádzali zrejme zo skutočnosti, že zákon poskytuje nielen určité prvky samosprávy a ľudového zastúpenia, ale brali zreteľ aj na čiastočné uspokojenie z hľadiska národnostného.[23])

V záujme konkretizovania svojich predstáv predložili slovenskí dôverníci F. Hanrich a J. Kollár (každý osobitne) aj vlastné návrhy na riešenie slovenských požiadaviek. F. Hanrich predložil svoj Pamätný spis priamo ministrovi vnútra Stadionovi už 28. marca 1849.[24]) Nežiadal v ňom sice samostatné slovenské územie, ale navrhoval rozčleniť ho na tri jazykové oblasti s ohľadom na výkon vnútornej administratívy a zabezpečenie jazykových práv. Usiloval sa predovšetkým o ustálenie základných predpokladov pre národnostné rozdelenie uhorských žúp do jednotlivých oblastí, resp. kategórií.

Do prvej oblasti zahŕňal čisto slovenské stolice: Nitriansku, Trenčiansku, Oravskú, Liptovskú, Turčiansku, Zvolenskú, Spišskú a Šarišskú, pričom v tomto celku navrhoval ako úradnú reč slovenčinu. Do druhej oblasti s prevládajúcim počtom slovenského obyvateľstva inkorporoval Bratislavskú, Tekovskú, Hontiansku, Novohradskú, Gemerskú, Turniansku, Abovskú, Zemplínsku, Berežskú, Užskú a Ugočskú župu. Pokiaľ ide o neslovenské časti uvedených jednotiek, odporúčal pričleniť ich k jazykovo príbuznej oblasti, prípadne zriadiť „samostatné osobitné okresy". Stolice, v ktorých bolo slovenské obyvateľstvo atomizované v maďarskom etnickom území, a teda nikde netvorilo väčšinu, zaradil Hanrich naostatok do tretej oblasti.

Možno konštatovať, že jeho projekt bol v porovnaní s inými návrhmi na úpravu národnostných pomerov maximalistický, pretože do slovenského národného územia zahŕňal aj východoslovenské a podkarpatské župy, ktoré sa v iných návrhoch, vrátane neskorších, už neobjavovali.

Takto chápané slovenské teritórium nebolo koncipované ani v Petícii Hurbana, Štúra a Hodžu z 13. apríla 1849, ktorou sa obrátili na viedenskú vládu. Naopak, ťažisko ich požiadaviek spočívalo iba vo všeobecných formuláciách, ktoré sa usilovali predovšetkým zdôrazniť, že Slováci z hľadiska etnografického aj geografického predstavujú celok, ktorému nestojí nič v ceste, aby mohol mať v Rakúsko-Uhorsku osobitné postavenie.[25])

Pri porovnaní jednotlivých koncepcií sa preto z hľadiska pokusov o konkretizáciu slovenských územno-politických požiadaviek javí pozoruhodným

---

[23]) Rebro, K.: Tamže, str. 567.

[24]) Pozri text Hanrichovho Pamätného spisu v prílohách práce F. Bokesa: cit. dielo Vývin predstáv o slovenskom národnom území v 19. storočí, str. 75—80.

[25]) Porovnaj s dikciou príslušnej pasáže pôvodného textu: „Im Bezug auf ethnographische und geographische Stellung der Slowaken steht einer gesonderten Konstituierung derselben durchaus nichts im Wege; denn sie sind ein beinahe drei Millionen Menschen umfassender Stamm, der sich in einer kompakten Masse längs der Karpatenkette gruppiert und in einer unterbrochenen Reihe von der Donau östlich bis an die Flüsse Topľa und Ondava ausdehnt. Einzelne Ausläufer des Stammes in das Magyarenlad sind kein Hindernis der Absonderung für das übrige Volk." Príloha k cit. dielu Bokesa, F., str. 80—81.

návrh J. Kollára, podľa ktorého malo dôjsť k vymedzeniu územia Slovenska jednak v rozsahu úmernom súvislému teritóriu osídlenému Slovákmi v severnej časti Uhorska, jednak sa mali brať do úvahy slovenské etnické oblasti v ostatných častiach Uhorska.[26]) Slovenskú krajinu navrhoval vnútorne rozčleniť na štyri dištrikty: Horné Považie (so severnou časťou Trenčianskej župy, vrátane Trenčianskej, Oravskej, Liptovskej stolice), Dolné Považie (so slovenskou časťou Bratislavskej a Nitrianskej župy, vrátane južného okruhu Trenčianskej župy), Banský kraj (so Zvolenskou, Tekovskou, Ostrihomskou, Hontianskou, Novohradskou, Gemersko-Malohontskou stolicou) a napokon Torysský kraj (so Šarišskou, Spišskou, Zemplínskou a Abovskou stolicou).

Pre Slovensko ako celok J. Kollár v podstate požadoval len kultúrnu a administratívnu autonómiu na platforme habsburskej monarchie, pričom však predpokladal ponechať značnú decentralizáciu aj pre jednotlivé časti. Územný rozsah dištriktov vymedzil Kollár okrem národnostného zreteľa zrejme aj pod vplyvom konfesionálneho rozdelenia obyvateľstva.

Záverom možno konštatovať, že slovenské požiadavky na úpravu a vymedzenie slovenského národného územia (nevynímajúc ani plány F. Hanricha a J. Kollára) viedenská vláda v rámci organizácie vnútornej správy — uskutočňovanej v zmysle dočasných zásad z októbra 1849 — nerešpektovala. Uhorsko rozdelila do piatich dištriktov, z toho dva boli na území Slovenska.[27]) Ich južnú hranicu, obdobne ako v 17. storočí, tvoril Dunaj s Tisou a čiara spojujúca ohyb Dunaja pri Vacove po línii župných hraníc.

Dištriktuálne delenie slovenského územia z obdobia absolutizmu (bratislavský a košický dištrikt) bralo zreteľ na jeho historické hranice, bachovský režim však nedokázal natrvalo konsolidovať vnútorné pomery Uhorska. Politická situácia bola čoraz kritickejšia a dôvera v administratívno-teritoriálne členenie variabilnejšia. Zákonite dochádzalo k situácii, v ktorej centralizačný a germanizačný systém vlády musel kapitulovať, aby aspoň do istej miery ustúpil požiadavkám nevyhnutnej premeny mnohonárodnostnej monarchie na štátny útvar, ktorý by bol schopný ďalšej existencie.

Po skončení tejto absolutistickej éry sa preto viedenský dvor a rakúska vláda usilovali o včlenenie súhrnu svojich predstáv na perspektívnejšie usporiadanie štátoprávnych pomerov habsburskej monarchie do Októbrového diplomu. Nemožno nevidieť, že tento dokument, ktorý sa striktne pridržiaval zásady zachovania historicko-politických individualít jednotlivých častí monarchie a nepripúšťal uplatnenie modernejších zásad na jej prestavbu, vďaka nápadne oznamovaným prísľubom návratu k ústavným pomerom predsa len vzbudil nové nádeje Slovákov a podnietil ich národné hnutie.

Táto aktivita, ktorá naostatok vyústila do vyhlásenia slovenského národného

---

[26]) Pozri Karásek, J.: Kollárova dobrozdání a nástin životopisný z r. 1849, Praha 1903, str. 16 a n; Bokes, F.: cit. dielo Vývin predstáv o slovenskom národnom území, str. 29 a n.

[27]) Berzeviczy, A.: cit. dielo, I, str. 212 a n.

programu — Memoranda slovenského národa,[28]) vyvolala však na maďarskej strane vlnu protiakcií. Nehľadiac na epizódu s podpisovou kampaňou proti Memorandu, ktorú ihneď začala maďarská a maďarónska šľachta, v popredí týchto akcií stojí najmä rozsiahla protimemorandová aktivita uhorského snemu. Na tomto sneme J. Eötvös už 10. júla 1861 (t. j. necelý mesiac po odovzdaní Memoranda uhorskému snemu) navrhol utvoriť 27-členný stály výbor na „riešenie" národnostnej otázky. Tento výbor ihneď, len čo začal svoju činnosť, pokladal za nezlučiteľné so zásadou rovnoprávnosti vyjadrenou roku 1848, aby sa „hocaká otázka, ktorá tak úzko súvisí s osobnou slobodou, ako uspokojenie národnostných požiadaviek, riešila cestou ústupkov".[29]) Prakticky to znamenalo, že za jediné východisko riešenia všetkých národnostných problémov sa v tejto relácii naďalej považovalo akceptovanie myšlienky jednotného uhorského štátu. Táto koncepcia kategoricky popierala akékoľvek práva národnosti. Preto bolo logické, že keď panovník reskriptom z 21. 8. 1861 rozpustil uhorský snem, nemaďarské národnosti, podobne ako v rokoch 1848—1849, očakávali, aby im viedenské vládnúce kruhy vyšli v ústrety.

Za týchto okolností sa slovenský národný výbor rozhodol predložiť v podstate už uplatnené požiadavky Memoranda priamo panovníkovi. Stalo se tak 12. decembra 1861 s tým rozdielom, že k Memorandu bol pripojený obsiahly návrh Privilégia pre slovenské Okolie, ktorý zo štátoprávneho hľadiska upravoval postavenie slovenského Okolia, charakterizoval politicko-administratívnu organizáciu a jeho začlenenie do uhorského štátu.[30])

Nie je bez zaujímavosti, že požiadavku vymedzenia slovenského Okolia, obsiahnutú v návrhu autora Memoranda Š. M. Daxnera, účastníci slovenského národného zhromaždenia neprijali bez námietok. Nezhody sa však naostatok predsa len preklenuli utvorením osobitného 24-členného výboru, ktorý sa za predsedníctva J. Franciscihо zjednotil na formulácii: „Uznanie osobitosti národnej sa žiada v priestore tam, ktorý národ ako súvislá, nepretrhnutá masa skutočne zaujíma pod menom Hornouhorského slovenského okolia so zaokrúhlením hraníc podľa národnosti."[31])

Slovenské Okolie malo tvoriť 16 okresov, ktoré mali byť na juhu ohraničené slovensko-maďarskou národopisnou hranicou.[32]) Zatiaľ čo o začlenení čisto

---

[28]) Holotík, K.: „Memorandum slovenského národa roku 1861", HČ, XI, 1963, č. 1, str. 3—30.
[29]) Holotík, L.: „Slováci medzi Pešťou a Viedňou 1860—1877", HČ, XX, 1972, str. 528.
[30]) Pozri Holotík, L.: cit. dielo Memorandum . . ., str. 3 a n.; tiež Rapant, D.: „Viedenské memorandum slovenské z r. 1861", in: Zborník MS. XIX, str. 30 a n.
[31]) Porovnaj Bokes, F.: cit. dielo Vývin predstáv o slovenskom národnom území v 19. storočí, str. 39.
[32]) Návrh slovenského Okolia presne vymedzuje rozsah svojho územia, ktoré tvoria jednak stolice úplne slovenské: Trenčianska, Oravská, Turčianska, Liptovská a Zvolenská, vrátane slovenských častí stolíc: Bratislavskej, Nitrianskej, Tekovskej, Hontianskej, Novohradskej, Gemerskej, Spišskej, Šarišskej, Turnianskej a Abovskej. Zemplínska stolica, ktorá podľa Martinského memoranda tvorila ešte súčasť slovenského Okolia, bola s ohľadom na Rusínov vynechaná. Rapant, D.: cit. dielo „Viedenské Memorandum slovenské z r. 1861", str. 6 a n.

slovenských žúp do Okolia nebolo pochybností, v zmiešaných župách — Bratislavskej, Nitrianskej, Komárňanskej, Tekovskej, Hontianskej, Novohradskej, Gemerskej, Turnianskej, Abovskej, Zemplínskej — sa pri určovaní hraníc navrhoval postup, ktorý by rešpektoval jestvujúce národopisné hranice.

Okolnosť, že pri vymedzení územia Okolia sa rozhodujúci dôraz kládol na etnografické pomery a už menej sa akceptovali ohľady geografické, bola podmienená skutočnosťou, že Slováci so zreteľom na realitu situácie roku 1861 v porovnaní s podmienkami roku 1849 ani teoreticky nenaznačovali pokus o vyčlenenie z Uhorska. Okolie malo tvoriť integrovanú súčasť Uhorska s podriadenosťou uhorskému snemu a uhorským ústredným úradom, pričom však malo mať vlastný snem a samostatnú administratívnu a súdnu sústavu.

Viedenské Memorandum (spoločne s Privilégiom tvoriacim jeho prílohu) je nielen najširším a najpreciznejšie vypracovaným programom, aký si kedy slovenské buržoázne hnutie vytýčilo, ale oproti Mikulášskym žiadostiam obsahovalo navyše už aj presnejšie štátoprávne, správne i územné požiadavky.

Slovenské Okolie nepredstavovalo len vyjadrenie úsilia Slovákov o samostatné národné územie, ale stalo sa aj osobitným geografickým pojmom. Predstavovalo profilujúci komponent štátoprávneho programu širokej územnej a národnostnej autonómie. Vyjadrovalo úsilie Slovákov rozhodnejšie čeliť idei jednotného Uhorska a zámer presnejšie vymedziť postavenie slovenskej národnosti v rámci ňou obývaného územia. Napriek tomu, že sa požiadavky Memoranda vrátane Privilégií nesplnili (putovali z Rišskej rady na vyjadrenie do Kráľovskej uhorskej dvorskej kancelárie, kým naostatok nezapadli v archívoch uhorského miestodržiteľstva), veľmi významne prispeli k postupnému prenikaniu predstáv o osobitnom slovenskom území do najširších vrstiev národa.

Od polovice šesťdesiatych rokov sa obnovila politická hegemónia maďarských vládnúcich kruhov, povolila sa činnosť uhorského snemu a silneli tendencie uhorských vládnúcich kruhov dohodnúť sa s viedenskou vládou. Vyrovnaním roku 1867 sa im to aj podarilo. Uhorský snem definitívne utvára priestor na jednostranné presadzovanie nacionalisticko-mocenských záujmov a uplatnenie úpravy štátoprávneho vzťahu medzi Predlitavskom a Uhorskom, forsírovanej Maďarmi.

3. Dôsledky rakúsko-maďarského vyrovnania na úpravu vnútorných pomerov Uhorska

Slovenská politika, ktorá sa do roku 1867 so zreteľom na výraznú ohraničenosť svojich hospodárskych a politických síl snažila využívať pre svoje ciele mocenské rozpory medzi Viedňou a Budapešťou, dostala sa vyrovnaním do slepej uličky. Taktika viedenskej orientácie bola už neaktuálna, aj keď dovtedy boli Slováci v diplomatickej stratégii viedenského dvora činiteľom, ktorého si držal v zálohe pre prípadnú, hoci len čiastočnú elimináciu maďarského tlaku. Nemožno ne-

vidieť, že z tejto skutočnosti vyplývali pre slovenské národné hnutie najmä v šesťdesiatych rokoch aj isté kultúrne výdobytky. Najväčším prínosom pre Slovákov nepochybne bolo schválenie založenia Matice slovenskej panovníkom roku 1863 a jej uvedenie do života ako inštitúcie, ktorá v slovenských podmienkach prekročila čisto kultúrny rámec, pretože sa stala symbolom národného hnutia.

Táto skutočnosť sa zreteľne odrazila aj na aktivite, ktorú Matica slovenská vyvinula v záujme vymedzenia slovenského územia vo forme vydania podrobnej mapy slovenského Okolia. Na návrh svojho člena M. Čulena sa Matica slovenská konkrétne obrátila na D. Štúra, účastníka martinského zhromaždenia roku 1861, aby vyhotovil návrh mapového elaborátu, ktorý by presne znázorňoval územie slovenského Okolia.[33]) Treba však poznamenať, že D. Štúr chápal slovenské Okolie už bezprostredne po memorandovom zhromaždení nie v rozsahu vymedzenom hoci len v náznakoch totožných s martinským, resp. neskôr viedenským memorandom — t. j. nie ako kompaktné, národnostne ucelené a jednotné slovenské územie — ale geograficky. Určil hranice Okolia na západe, severe a východe masívom Beskýd, berúc pritom ohľad na historické hranice s Moravou, Sliezskom a Poľskom. Na juhu lokalizoval územie riekami Dunajom a Tisou. Predmetné ohraničenie v podstate zodpovedalo rozsahu slovenskej časti Veľkomoravskej ríše a historickému Slovensku. Pri podrobnejšom určovaní slovenského Okolia pristúpil však D. Štúr ešte k spresneniu svojho elaborátu. Vymedzené slovenské územie rozdelil v pohorí Matry na dve časti: západnú, podtatranskú a východnú, nadtisskú, pričom to odôvodňoval okrem iného tým, že zo západnej podtatranskej časti slovenského Okolia tečú všetky rieky (okrem Popradu a Dunajca) do Dunaja, z východnej zasa do Tisy.[34])

Pokus Matice slovenskej vydať v spracovaní D. Štúra mapu slovenského Okolia napokon však stroskotal vzhľadom na výraznú zmenu politických pomerov, ktoré po rakúsko-uhorskom vyrovnaní nepripúšťali akékoľvek koncepcie alebo úvahy o samostatnom národnom území.

Požiadavky nemaďarských národov žijúcich v Uhorsku, vrátane Slovákov, sa preto museli nevyhnutne prispôsobiť zmenenej situácii. V dôsledku tejto situácie sa v ich programoch namiesto s návrhmi osobitného národnostného územia stretávame už len s koncepciou zaokrúhlenia stolíc podľa národnostného princípu.

Rešpektovanie vtedajšej politickej reality a jestvujúcich pomerov možno v nich postrehnúť, nie však do tej miery, aby medzi Slovákmi dokázalo utvoriť jednotu v otázke vymedzenia slovenského územia.

Tvorcovia oboch memoránd sa totiž naďalej pridržiavali platformy požiadaviek Okolia, hoci si už museli uvedomovať skutočnosť, že tento návrh

---

[33]) Bokes, F.: „Pokus o slovenskú mapu Uhorska r. 1866—1867", in: Zbornik MS, XX, str. 25 a n.
[34]) Bokes, F.: cit. dielo Vývon predstáv o slovenskom území v 19. storočí, str. 46.

sa v danej situácii stal nerealizovateľným a z hľadiska politickej únosnosti neaktuálnym. Tieto faktory nebralo do úvahy ani vedenie tzv. národnodemokratickej slovenskej strany,[35]) ktoré zo svojho programu predloženého uhorskému snemu síce vynechalo dokonca aj požiadavku zaokrúhlenia stolíc podľa národností, no na druhej strane však rovnako zachádzalo do extrému pri odhade politickej reality, keď vyhlásilo, že „slovenský národ je doplňujúcou časťou rovnoprávnych národov Uhorska".[36])

Svoju predstavu slovenského národného územia prejavila slovenská opozícia okrem toho len nepriamo — určením sídel vyšších a nižších slovenských škôl. Z toho aspektu však možno usúdiť, že celkový rozsah slovenského územia sa v podstate približuje koncepcii zodpovedajúcej Memorandu,[37]) pravda, berie väčší zreteľ na slovenské enklávy v neslovenskom území Uhorska.

V porovnaní s projektmi Memoranda, ktoré zotrvávali na platforme zásadnej požiadavky Okolia, v niektorých slovenských návrhoch z roku 1868 stretávame sa s už spomenutou požiadavkou zaokrúhlenia žúp podľa národnostných pomerov. Najdôraznejšia formulácia spomínaných požiadaviek je obsiahnutá v tzv. Spišskej petícii (z januára 1868), podpísanej predstaviteľmi 21 obcí Spiša a zaslanej priamo snemu. Obsahom obdobné zameranie bolo vyjadrené v marci 1868 aj v Liptovskej petícii. Obidve petície upúšťajú od vtedy už nerealizovateľného návrhu slovenského Okolia, pričom však zásadne formulujú nároky na uplatnenie požiadavky zaokrúhlenia stolíc podľa národnosti.[38])

Možno konštatovať, že v nich sa už jasne odráža pochopenie vtedajšej politickej reality, čo napokon uznávajú aj autori Memoranda. Ak odhliadneme od ich výčitky adresovanej autorom oboch petícií, pretože vynechali požiadavku osobitného slovenského Okolia, vcelku vyjadrujú porozumenie a považujú ich za podporu národného úsilia.

V priebehu roku 1868 sa však v slovenskom politickom živote čoraz výraznejšie uplatňoval nový jav, spočívajúci v tom, že do tých čias zdanlivo jednotný politický front sa rozdelil na dve krídla: na tzv. novú školu — so strediskom v Budapešti, sústredenú okolo časopisu Slovenské noviny, ktorá nesúhlasila s požiadavkou osobitného slovenského územia, a na starú školu, naďalej obhajujúcu Memorandum z roku 1861.

Nová škola sa usilovala utvárať vhodné predpoklady na ovplyvnenie priebehu rokovaní národnostného výboru uhorského snemu, zdôrazňujúc predovšetkým jazykové a školské požiadavky, pričom sa však veľmi ostentatívne, a teda

---

[35]) Národnodemokratická slovenská strana vedená J. N. Bobulom, zoskupená okolo Slovenských novín, vznikla roku 1868.

[36]) Slovenské noviny (Bobulove), I, 1868, č. 57.

[37]) Slovenské národné územie malo mať podľa uvedeného návrhu tri kultúrne strediská: Nitru, Banskú Bystricu a Prešov. Slovenské noviny, I, 1868, č. 112.

[38]) Porovnaj text Spišskej a Liptovskej petície uverejnený v Pešťbudínskych vedomostiach, roč. VIII, 1868, č. 11 a 34; pozri aj Bokes, F.: Dokumenty k slovenskému národnému hnutiu v rokoch 1867—1884, zv. II. Bratislava 1965, str. 55.

netakticky dištancovala od návrhu Okolia. Tento návrh, zrejme naivne, pokladala za príčinu stroskotania možného pokusu o vyrovnanie sa s maďarskou vládnúcou triedou.

Stupňujúci sa rozpor medzi obidvoma krídlami slovenského národného hnutia, ktorý často vyvolával bezvýznamné spory, prirodzene využila maďarská vládnúca trieda, najmä keď sa medzi organizátormi odštepnej skupiny nachádzali aj „maďarsky mysliaci" príslušníci drobnej šľachty a rodiacej sa slovenskej buržoázie — títo kalkulovali s eventuálnou možnosťou svojho perspektívneho rozvoja v línii Budapešti.

Za tejto situácie, keď bol odhlasovaný zákon o úprave postavenia nemaďarských národností uhorským snemom, nezostávalo hlavnému prúdu slovenského národného hnutia nakoniec nič iné, ako tvrdošijne sa pridržiavať programu Memoranda, napriek tomu, že už bola známa odiózność jeho uskutočnenia.

Pokus o preklenutie nezhôd v otázke vymedzenia slovenského územia medzi oboma tábormi národného hnutia vyslovený historikom J. Hložanským (uverejnený v jeho zborníku „Biele Uhorsko" roku 1868) preto prichádza už neskoro.[39]) Jeho historický význam vo vývoji predstáv a upevňovaní povedomia územnej osobitosti slovenského národa nemožno však napriek tomu opomenúť. Vychádza z progresívnej koncepcie riešenia slovenského problému na základe rešpektovania územnej osobitosti a uznania slovenského národa ako štátoprávneho subjektu na báze modelu blízkeho chorvátsko-maďarskému vyrovnaniu z roku 1868.

Základom celého projektu bol predpoklad federatívneho usporiadania nezávislého Uhorska, pričom by sa rešpektovala jeho teritoriálna integrita. V záujme priaznivého utvárania jednotlivých nových územných celkov akcentuje predovšetkým geografický zreteľ. Uhorsko (vrátane Sedmohradska a Chorvátska-Slavonska) malo zahŕňať štyri oblasti — provincie: panónsku, sedmohradskú, chorvátsku a napokon bielouhorskú, t. j. slovenskú.[40])

Rozšírenie hraníc slovenského územia (po Dunaj a Tisu s ohraničením vnútorného pásma Matry) odôvodňoval J. Hložanský pohľadmi na národohospodárske potreby, v zmysle ktorých sa mala realizovať lokalizácia obchodných stredísk na území Slovenska, predovšetkým do Bratislavy, Komárna a Vacova.

Maximalistické vymedzenie slovenského územia vytváralo zo Slovenska kompaktné teritórium, odôvodnené historicky, geograficky aj národopisne. Pre slovenský národ odvodzoval J. Hložanský suverenitu na základe historického práva, pričom oporu na obnovu štátoprávnych pomerov nachádzal v stave jestvujúcom už v období vlády veľkomoravských a arpádovských kniežat.

Napriek skutočnosti, že koncepciu J. Hložanského vzhľadom na politické pomery už nebolo možné akceptovať, jeho aktivita, ktorá sa neobmedzila len

---

[39]) Porovnaj Matejko, Q.; Hložanský, J.: „Zabudnutý slovenský politik a jeho koncepcia", Slovenské pohľady, 58, 1942, str. 327 a n.

[40]) Pozri Bokes, F.: cit. dielo Über die Entwicklung . . ., str. 119 a n.

na vypracovanie a zverejnenie elaborátu s návrhom na riešenie slovensko-maďarskej problematiky, mala pozitívny prínos. Aj keď ex post, ale s konečným efektom naďalej evokoval spresňovanie slovenských teritoriálnych požiadaviek u vedúcich predstaviteľov vtedajšej slovenskej politiky, majmä u predsedu stáleho výboru (zvoleného na martinskom zhromaždení) J. Franciscího.

J. Hložanský navrhoval, aby otázku slovenského územia, jeho rozsah a organizáciu teoreticky vypracoval trojčlenný výbor (Š. M. Daxner, M. Mudroň, J. Hložanský); tento výbor by nakoniec predložil návrh predlohy obsahujúci lokalizáciu územia a jeho veľkosť zvolanému slovenskému národnému zhromaždeniu, ktoré by sa definitívne uznieslo na určení hraníc na historickom a právnom základe.[41])

Nečasovosť týchto návrhov v dôsledku toho, že Slováci stratili aj poslednú nádej na pozitívny obrat, pretože bol prijatý zákon o úprave postavenia nemaďarských národností v Uhorsku, spôsobila, že iniciatíva J. Hložanského nevyvolala primeraný ohlas.

Národnostný zákon č. 44 z roku 1868, presnejšie povedané zákon o úprave poskytovania istých jazykových práv príslušníkom nemaďarských národností, vyjadruje dovŕšenie zjednocovacieho úsilia Maďarov o územne integrálny uhorský štát obývaný tzv. jednotným národom uhorským. Tento zákon mal stmelením rôznych etnických celkov neskôr stelesňovať nielen politickú, ale aj etickú jednotu.

Ďalšie akcie smerujúce k vynúteniu zmien národnostného zákona boli rovnako neúspešné, pretože Maďari objektívne nepociťovali politický tlak, ktorý by u nich vyvolával potrebu vyrovnať sa so Slovákmi, skôr to bolo naopak. Maďarské vládnúce kruhy v období dualizmu túto zmenu ani nepripustili, ale ďalšími zákonodarnými a najmä administratívnymi opatreniami upierali Slovákom právo a možnosť na uplatnenie vlastnej existencie. Takmer bezprostredne po prijatí národnostného zákona začali sa u Maďarov aktivizovať hlasy, že v župách obývaných väčšinou nemaďarských národností je skryté potencionálne nebezpečenstvo vytvorenia tzv. národnostných oblastí.[42])

Maďarská vláda preto pokladala za naliehavú úlohu urýchlene uplatňovať opatrenia, ktoré by čo najbezpečnejšie obmedzili vznik a pôsobenie odstredivých, proticentralistických a nacionálne orientovaných síl. Už roku 1876 sa pristúpilo k územnej úprave žúp s ohľadom na „dopravno-geografické pomery" a osobitný zákon (zák. čl. XX. z roku 1876) zrušil výsady slobodných kráľovských miest, v dôsledku čoho zostali na území dnešného Slovenska z dvadsiatichdvoch slobodných kráľovských miest len štyri: Bratislava, Košice, Komárno a Banská Štiavnica.

---

[41]) Tamže, str. 121.

[42]) K tomu bližšie pozri Holotík, Ľ.: „Slováci medzi Pešťou a Viedňou", HČ. XX. 1972. č. 4. str. 537—538.

Slovenské národné hnutie síce ani po roku 1868 neprestávalo zdôrazňovať požiadavku zaokrúhlenia žúp podľa národnostných pomerov[43]) a kritizovať skutočnosť, že jeden národ, netvoriaci ani väčšinu obyvateľstva, si privlastňoval atribúty štátnosti. Maďarské vládnúce kruhy však túto argumentáciu kategoricky odmietali, vyvodzujúc represívne dôsledky, pretože ju považovali za útok proti celistvosti uhorského štátu.

Uskutočnená úprava územného rozsahu žúp v Uhorsku (z roku 1867) sa už prakticky do roku 1918 nezmenila.[44]) Krivka vzostupu slovenského národného hnutia po necelom desaťročí aktivity začala klesať a vrátila sa, obrazne povedané, do podstaty svojho ľudového substrátu. Opätovný vzostup nastal až koncom 19. storočia, a to v úzkej spolupráci s národnými hnutiami ostatných nemaďarských národností — Rumunov a Srbov. Táto aktivita v paralele s inými činiteľmi postupne vnútorne rozkladala uhorský štát. Negatívne dôsledky vyrovnania, ktorým sa dualistický štát usiloval zabezpečiť monopolné mocenské postavenie vládnúcich národov na úkor oprávnených požiadaviek ovládaných národov, sa začali objavovať v plnom rozsahu. Ďalší vývoj jednoznačne potvrdil, že vyrovnaním sa podarilo rozpad rakúsko-uhorskej monarchie na určitý čas len oddialiť.[45])

---

[43]) Táto požiadavka bola najvýraznejšie formulována v programe, ktorý schválil zjazd nemaďarských národností uskutočnený roku 1895 v Budapešti.

[44]) Nové rozdelenie Uhorska bolo formálne použité pri uverejnení výsledkov sčitania ľudu z roku 1880. S iniciatívou vyšiel maďarský štatistik K. Keleti, ktorý Uhorsko rozdelil na šesť oblastí (dve sa týkali Slovenska). Obidva celky zaberali približne geografické Slovensko, resp. severnú časť Uhorska, pričom však do týchto oblastí zasahovali aj pomerne rozsiahle územia maďarské, ktoré narušovali slovenský ráz. Pozri Bokes, F.: cit. dielo Vývin predstáv o slovenskom území v 19. storočí, str. 64—65.

[45]) Pozri zborník Der österreichisch-ungarische Ausgleich, Bratislava 1967, str. 313—314.

Стремление словаков политически выразить право на национальную территорию

Йозеф Климко

Резюме

Национальная борьба словаков в рамках Венгрии в значительной мере ускорили не только развитие словацкого сознания, но направляла также стремление словацкой интеллигенции политически сформировать идеологию словацкой национальности. Мы констатируем, что с 17-го века словацкая интеллигенция — Я. Якобеус, Я. Б. Магин, М. Бел — уже ясно определяют территорию словацкой национальности. Поэтому в данной ситуации не случайно выступил на первый план также вопрос отношений языков, ставший основным вопросом в процессе образования нации словаков. Их чувство языка развивалось в тесной связи с возрастающим сознанием родства, причем все яснее определялось представление о словацкой этнической территории. Обе проблемы, вопрос национальной самобытности и представление о национальной территории входят в национально-политические программы параллельно, так как стремление формировать национальную самобытность без территориального субстрата в качестве основы реализации немыслимо. Несмотря на это впервые более конкретно было сформулировано требование образования самостоятельной словацкой национальной территории в предложении Людовита Штура, подготовленной для обсуждения в сейме в 1840 г. В предложении содержалось требование образовать специальную словацкую территорию со своим сеймом под защитой короля, по образу Хорватии и Славонии. В данном предложении исходилось из карты национальностей Венгрии, которую составил Ян Чаплович в 1819 г.

Определение словацкой этнической территории с успехом реализовал П. Я. Шафарик в его Словацкой этнографии, изданной в 1842 г. Границу словацкой этнической области Шафарик определил на основе словацкого диалекта. Согласно данному положительному определению словацкой этнической территории словаки занимали в Западных и Восточных Карпатах всего 15 жуп (административных округов), причем занимали всю Тренчианскую, Турчианскую, Оравскую, Липтовскую, Зволенскую жупы; большую часть Нитрианской, Спишской, Шаришской, Тековской, Земплиан-

ской, Гемерской и Гонтианской жуп; в Братиславской, Новоградской и в Абовской жупах словацкая этническая группа составляла меньшинство.

Стремление определить словацкую этническую территорию как Чаплоничем так и Шафариком было ценным основанием для последующих словацких сторонников создания собственной словацкой территории. Хотя Ходатайства словацкого народа, принятые в Липтовском Микулаше еще не содержали ясного требования самостоятельной территории, но в них явно подчеркивалась необходимость этнических границ в целях соответствующего участия словаков в Национальном сейме. Конкретизацию данной идеи мы находим уже в предложениях Ф. Ганриха и Я. Коллара, которые содержались в Знаменательном документе, переданном министру внутренних дел Стадионову 28 марта 1849 г. В словацкую национальную территорию включались также восточнословацкие и подкарпатские жупы, которые однако в Петиции Гурбана, Штура и Годжи, направленной венскому правительству 13 апреля 1849 г. уже не появляются. Венское правительство в рамках организации внутреннего управления не учитывало словацких требований к урегулированию и определению словацкой национальной территории. Оно разделило Венгрию на пять районов, два из них находились на территории Словакии.

Завершение абсолютистской эры снова вызвало у словаков надежду, их активность нашла выражение в провозглашении словацкой национальной программы — Меморандума словацкого народа с 1861 г. Словацкие сторонники создания собственной территории решили предложить требования, провозглашаемые в Меморандуме прямо правителю. Это произошло 12 декабря 1861 г., к Меморандуму был присоединен обширный проект Привилегий для словацкого Околия, который с точки зрения государственно-правового регулировал положение словацкого Околия. В нем характеризовалась политически-административная организация и его включение в венгерское государство.

В состав Околия входило 16 районов, которые должны были быть на юге ограничены словацко-венгерской этнографической границей. Со времени австро-венгерского примирения в 1867 г., когда возобновилась политическая гегемония венгерских правящих кругов, дальнейшие попытки осуществить словацкое требование определить особую национальную территорию с точки зрения политической уже становятся неактуальными. Предложения Я. Гложанского с 1868 г., хотя в них укрепляется историческое значение развития идеи территориальной самобытности словацкого народа, появлякутся с опозданием.

ZÁKON NA OCHRANU REPUBLIKY A SVOBODA TISKU V ČSR

Ladislav Soukup

Po vítězství v boji o moc dosaženém na počátku 20. let začala vládnouci buržoazie otevřeněji a novými prostředky posilovat své mocenské postavení a výrazně potlačovat občanská práva. Velmi hlubokým zásahem do dosavadní demokratické úpravy práv a svobod občanů se stal pověstný zákon na ochranu republiky z r. 1923.[1]) Tato trestněprávní norma podstatným způsobem okleštila i svobodu projevu a tiskovou svobodu.[2]) Zakotvila řadu deliktů, které mohly být mj. spáchány obsahem tiskopisu. Některé další trestné činy v ní upravené měly charakter výhradně tiskových deliktů.

Vydání zákona na ochranu republiky lze právem považovat za počátek nové etapy vývoje tiskového práva buržoazního Československa, etapy zostřeného útisku protivládních, protiimperialistických postojů proletariátu v tisku. Pružně formulovaná ustanovení zákona vytvořila legální podmínky pro potlačování revolučního tisku a trestní stíhání odpovědných osob. Podle zákona na ochranu republiky byl vládou pronásledován veškerý opoziční tisk, v největší míře pak pro buržoazii nejnebezpečnější periodický tisk komunistický. Způsobem uplatňování soudními a správními orgány v praxi se stal typickým „persekučním zákonem na zabezpečení buržoazního pořádku v Československu".[3])

Příprava a přijetí zákona na ochranu republiky probíhaly za štvavé, nenávistné kampaně buržoazních politických stran proti komunistům.[4]) Práce na návrhu byly urychleny po atentátu na A. Rašína, který se stal záminkou k osočování komunistické strany, přes obecně známý odmítavý postoj komunistu

---

[1]) Zákon č. 50/1923 Sb. ze dne 19. 3. 1923.

[2]) Její protilidový a protikomunistický charakter vystihuje Houser, J., „K dějinám teroristického zákona na ochranu republiky", Právník, roč. 92, 1953, str. 499—512; Kučera, B., „Občanská práva a zákon na ochranu republiky č. 50/1923 Sb.", Sborník prací učitelů právnické fakulty v Brně, I, 1972, str. 7—25; Vaněček, V., Dějiny státu a práva v Československu do r. 1945, III. vydání, Praha 1975, str. 439 a n.

[3]) Houser, J., cit. d., str. 503.

[4]) O počátcích protikomunistické kampaně před přijetím zákona na ochranu republiky a boji KSČ proti jeho návrhu viz nejnověji Sivák, F., Z bojov KSČ proti buržoáznemu parlamentarizmu (1921—1938), Bratislava 1981, str. 196 a n.

k individuálnímu teroru jako prostředku řešení politických konfliktů.[5]) Vládní návrh konstatoval, že osnova není namířena proti určité politické straně nebo hnutí.[6]) Avšak v parlamentních jednáních, v buržoazním tisku apod. byla označována jako největší nebezpečí pro československých stát komunistická strana a její program a celé parlamentní projednávání probíhalo v proti-komunistickém duchu.[7])

Návrh připravovali politikové vládních stran[8]) ve spolupráci s odborníky z řad předních buržoazních právníků. Jako expert ministerstva spravedlnosti a ústavněprávního výboru poslanecké sněmovny působil, jak sám uvádí, prof. Milota.[9]) Prof. Hoetzel vypracoval pro ústavněprávní výbor poslanecké sněmovny odborný posudek o dosavadní a navrhované úpravě skutkové podstaty zločinu velezrady (nově úkladů o republiku) z hlediska ústavního, v němž obhajoval správnost návrhu a jeho soulad s ústavou.[10]) Významně se na tvorbě návrhu zákona na ochranu republiky podílel dále prof. Mířička, který všemožně podporoval reakční koncepci návrhu. Nastínil politické ovzduší v ústavněprávním výboru při sporech o jednotlivá ustanovení i o celou koncepci osnovy, která od počátku byla připravována proti komunistům. Představitelé „dělnických" vládních stran v ústavněprávním výboru souhlasili s návrhem po ujištění, „. . . že zákona proti nim samým použito nebude".[11]) V plénu poslanecké sněmovny během projednávání podrobili poslanci stran opozice osnovu ostré kritice. Uvedli řadu protilidových, protidemokratických rysů navrhované restrikce občanských práv a svobod. Mnohokrát projevovali nesouhlas s navrhovaným omezením svobody tisku. Mluvčí všech opozičních stran poukazovali na porušování demokratických zásad ústavy a potlačování aktivity protivládních stran v předkládaném návrhu, který má umožnit neomezený policejní dozor a státní kontrolu veškerého politického života v zemi a je namířen zejména také proti tisku.[12])

---

[5]) Srovnej Rudé právo, 4. 4. 1923.

[6]) Vládní návrh zákona na ochranu republiky. Tisk č. 3996 poslanecké sněmovny Národního shromáždění (dále jen NS) 1923, str. 22.

[7]) Viz např. Těsnopisná zpráva o 194. schůzi poslanecké sněmovny NS dne 6. 3. 1923, řeč poslance lidové strany Medveckého, zpravodaje ústavněprávního výboru, str. 2364, řeč komunistického poslance Buriana, str. 2390, dále např. Venkov, 7. 3. 1923.

[8]) Tehdejší vládu pod Švehlovým předsednictvím tvořili 4 agrárníci, 4 národní socialisté, 4 sociální demokraté, 2 lidovci a 2 národní demokraté. Viz Národní shromáždění v prvém desetiletí, Praha 1928, příloha D.

[9]) Milota, A., Zákon na ochranu republiky, Kroměříž 1930, str. III.

[10]) Viz Mířička, A., „Poznámky k zákonu na ochranu republiky", Právník, roč. 62, 1923, str. 164.

[11]) Tamtéž, str. 162. Srovnej také komentář Mířičkovy přednášky v Rudém právu dne 28. 4. 1923, a dále Kučera, B., cit. d. str. 15.

[12]) „Kde zůstalo provedení slibů o svobodě ohlášených v úvodě k ústavní listině? . . . jako dříve je každé naše slovo kontrolováno státním zástupcem, policistou, četníkem . . .," řeč poslance německé soc. dem. strany dělnické Czecha, Těsnopisná zpráva o 194. schůzi poslanecké sněmovny NS dne 6. 3. 1923, str. 2375; „Předložené návrhy . . . mají za účel stíhati každý, té které vládě nevítaný projev v tisku, na veřejnosti . . .," řeč poslance německé strany národní

Z třídních pozic proletariátu kritizovali návrh zákona především komunističtí poslanci. Výstižně charakterizovali účel předkládané osnovy — utužit třídní panství buržoazie a tomu přizpůsobit právní řád a jeho aplikaci. Dělnická třída má být zbavena prostředků boje za svá práva, zvláště svobody slova a tisku. Má jí být znemožněna kritika vládní politiky.[13]) Poslanci komunistické strany se také pokoušeli dosáhnout úpravy ve vládním návrhu zákona předložením pozměňovacích návrhů.[14])

Přes odpor opozičních stran, jejichž řečníci otevřeně a často nevybíravými slovy odhalovali reakční charakter i účel projednávaného zákona, byl většinou hlasů poslanců vládních stran v obou sněmovnách parlamentu prosazen. Nabyl účinnosti dne 8. 4. 1923. Měšťácký tisk jeho vydání uvítal jako počátek zostřené represe svobody projevu využívané v politickém boji dělnickou třídou.[15])

Zákon na ochranu republiky měl 44 ustanovení; upravoval různé formy trestné činnosti v 25 paragrafech, z nich 11 bylo možno aplikovat vedle jiných jednání též na obsah tiskopisu. Výhradně tiskové povahy, u nichž to bylo v zákoně výslovně uvedeno, byly dva přečiny nebo přestupky — nedovolené zpravodajství a zanedbání povinné péče. U všech deliktů spáchaných obsahem tiskopisu šlo o uveřejnění textů z hlediska tohoto zákona závadných. Podle své povahy mohly být jednotlivé případy uveřejnění posuzovány na základě ustanovení o nejzávažnějších protistátních zločinech, jako např. úklady o republiku, nebo jako řada jiných přečinů a přestupků. Ve smyslu ustanovení zákona na ochranu republiky mohlo být postupováno proti odpovědným osobám, zpravidla redaktorům, v subjektivním řízení, mohly však být postihovány i samotné periodické tiskopisy v řízení objektivním. Pro použití zkoumaného zákona v oblasti tiskového práva byl nejdůležitější § 34, který uváděl delikty, k jejichž spáchání mohlo dojít obsahem časopisu.

Křepka, tamtéž, str. 2377; „Predložený návrh . . . tlač opozičnú úplne umličia . . .," řeč poslance slovenské strany ľudové Boboka, tamtéž, str. 2378; „Ak nadobudne návrh moci zákona, prestane v tomto štáte právo spolčovacie, shromažďovacie a sloboda tlače . . ." — z řeči poslance křesťansko-socialistické strany (maďarské) Szentiványiho, tamtéž, str. 2380. Proti návrhu zákona, zvláště proti omezování občanských práv, se dále vyslovili poslanec Patzel (německá národně sociální strana dělnická), poslanec Mičoch (strana živnostensko-středostavovská), soc. dem. poslanec Klein jménem odborových organizací, viz tamtéž, str. 2381 a n.

[13]) „Předloha zákona je výsměchem všem slavným slibům ústavním . . . třídě dělnictva chce vyraziti všechnu zbraň z rukou, zbaviti tisku, zbaviti svobody slova . . ." — řeč komunistického poslance Roučka, Těsnopisná zpráva o 194. schůzi poslanecké sněmovny NS dne 6. 3. 1923, str. 2369. „. . . Oběť, kterou si vláda vyhlédne, je a musí být ztracena. Prostředky jsou: sekýrování a zastavování tisku, . . . Zákon na ochranu republiky zamezuje a trestá kritiku poměrů vycházející z nižších tříd a šetří hříchů tříd vyšších . . ." — z řeči komunistického poslance Buriana, tamtéž, str. 2389.

[14]) Srovnej návrh poslance Bohumíra Šmerala a soudruhů na vypuštění § 14 (rušení obecného míru) a celé hlavy IV. s řadou otázek týkajících se tisku, tamtéž, str. 2426 a n.

[15]) „Shovívavost, s jakou se trpěla svoboda slova a tisku . . . tímto zákonem musí zmizeti," Národní listy, 7. 4. 1923.

Z trestných činů prvé hlavy, nazvané „Úklady o republiku", se mohlo jednat o velmi závažný zločin úkladů podle § 1. Spočíval v pokusu změnit násilím ústavu, znemožnit činnost nejvyšších ústavních činitelů, připojit k jinému státu území republiky nebo jeho část odtrhnout. Skutková podstata zde byla koncipována velmi široce, uvážíme-li, že se předpokládal pokus o násilnou činnost uskutečněnou obsahem časopisu. Pojem násilí pak byl v soudní praxi vykládán nejen jako skutečný násilný skutek, ale i jako nebezpečná výhrůžka bezodkladným násilným činem.[16]) Propaganda proti republice pod toto ustanovení nespadala.[17]) Charakter tiskového zločinu mohlo mít dále ohrožení bezpečnosti republiky podle § 3, které v podstatě předpokládalo vydání republiky v nebezpečí války nebo ozbrojeného napadení zvenčí nebo zevnitř v úmyslu poškodit republiku. Opět velmi neurčitý byl termín válečného nebezpečí — byl vykládán např. i jako pouhá možnost, že republika bude vojensky napadena.[18]) V obou těchto ustanoveních I. hlavy záleželo na posouzení konkrétní skutkové podstaty soudem, zda budou žalovaní odsouzeni pro nejtěžší zločiny s vysokými sazbami těžkého žaláře (až doživotí), nebo bude jejich činnost posuzována mírněji podle dalších ustanovení zákona, např. jako přečin rušení obecného míru podle § 14.

Ze zločinů a přečinů druhé hlavy zákona na ochranu republiky „Poškozování republiky a útoky na ústavní činitele" naznačoval § 34, že obsahem periodického tiskopisu může být naplněna skutková podstata zločinu zrady státního tajemství podle § 5 odst. 1. Jednalo se o přímé i nepřímé vyzrazení skutečností utajovaných v důležitém zájmu republiky nebo vyzvídání těchto skutečnosti s cílem je vyzradit. Za případ nepřímého vyzrazení se považovalo např. uveřejnění utajovaných skutečností, třeba jen náhodně zjištěných, v tisku, byl-li odpovědné osobě prokázán úmysl takto státní tajemství zveřejnit.[19]) Bez tohoto důkazu mohlo jít o přečin nedovoleného zpravodajství podle § 23 zákona, který charakterizujeme dále. Rovněž zločinu vojenské zrady (§ 6 odst. 2 a 3 zákona) se mohla dopustit osoba odpovědná za obsah časopisu. Šlo podobně jako u zrady státního tajemství o nepřímé vyzrazení skutečností utajovaných v zájmu obrany státu uveřejněním v tisku. Trestná např. mohla být publikace statistických údajů a informací o poměrech v pohraničí, podle nichž by si cizí stát mohl utvořit představu o vojenském potenciálu republiky na části jejího území. Nezáleželo ani na tom, zda tyto údaje byly na tomto území obecně známé.[20])

Ze skupiny deliktů nazvaných „Ohrožování míru v republice a její vojenské bezpečnosti" a zařazených ve třetí hlavě mohl být použit proti tisku ve smyslu

---

[16]) Viz např. Rozhodnutí nejvyššího soudu Československé republiky ve věcech trestních, pořádá F. Vážný (dále jen Vážný), č. 2577/1926, str. 736.

[17]) Nestačilo např. rozšiřování mapy území republiky, na níž je jeho část připojena k jiným státům, viz Milota, A., cit. d., str. 6.

[18]) Milota, A., cit. d. str. 14.

[19]) Tamtéž, str. 22 a n.

[20]) Vážný, č. 4402/1932.

§ 34 přečin rušení obecného míru podle § 14 odst. 1 (veřejné pobuřování proti vzniku a samostatnosti státu, jeho ústavní jednotnosti a demokraticko-republikánské formě) nebo podle odst. 2 (veřejné popuzování k násilí proti skupinám obyvatel pro jejich národnost, jazyk apod.). Tato ustanovení zákona na ochranu republiky jsou zvláště proslulá kaučukovými formulacemi trestného jednání. Soudní praxe zde postupovala podle zásady, že rušení obecného míru je povšechným rysem, který není třeba dále zjišťovat při naplnění uvedených skutkových podstat přečinů.[21]) Mírem v republice vyšetřovací a soudní orgány rozuměly právem chráněný pořádek ve státě.[22])

Pobuřování nebo popuzování mělo v soudní agendě převážně charakter mluvených výroků, ale v menším počtu byly stíhány i výroky tištěné nebo zobrazené apod.,[23]) i když tisk většinou „zachraňovala" před trestem cenzura konfiskací. Politickým zájmům vládnoucí velkoburžoazie bylo podřizováno řešení jednotlivých trestních případů i způsobem, který se odchyloval od běžné praxe. Např. byl trestán řečník pro výroky, které byly se souhlasem cenzury publikovány v časopise.[24])

Jako zločin spáchaný obsahem časopisu mohlo být posuzováno dále podněcování k úkladům o republiku a dalším zločinům I. a II. hlavy analyzovaného zákona (a též branného zákona a vojenského trestního zákona) podle § 15 odst. 3. Na příliš široké uplatňování tohoto ustanovení poukazovala i buržoazní literatura.[25]) Teoretické výklady o změně společenského řádu ve vzdálené budoucnosti podle Marxova učení byly kvalifikovány jako zločin podle tohoto ustanovení.[26]) Pojem podněcování byl totiž mnohoznačně vykládán jako protizákonné působení na vůli a jednání neurčitého počtu lidí různými formami. Za protizákonnou formu působení v tomto smyslu byla volnou úvahou soudu uznána reprodukce článku hovořícího o Leninovi prvně otištěného 1. 11. 1914 v komunistickém časopise.[27]) Podobně v jiném případě bylo trestně uveřejnění výňatků článků z děl K. Marxe a V. I. Lenina veřejně přístupných i v knižních vydáních a povolených cenzurou k uveřejnění.[28])

Přečin rušení obecného míru podle § 14 a podněcování k trestné činnosti uvedené v § 15 zákona na ochranu republiky patřily k nejpoužívanějším důvodům

---

[21]) Tamtéž, č. 1721/1924.

[22]) Srovnej rozhodnutí Vážný, č. 2098/1925.

[23]) Srovnej Milota, A., cit. d. str. 66.

[24]) Viz Vážný, č. 2547/1926.

[25]) Viz např. Milota, A., cit. d. str. 94—5.

[26]) Nejvyšší soud v nich viděl prostředek podněcování k násilné změně ústavy republiky. Vážný, č. 2517/1926.

[27]) „. . . okolnost, že jde o reprodukci článku napsaného před vznikem ČSR, nevylučuje, že reprodukující chtěl jeho obsahem podněcovati ve smyslu nezákonném." Vážný, č. 2931/1927.

[28]) „Neboť vytržením jednotlivých citovaných míst z původní souvislosti a vpravením jich do jiné souvislosti mohou tato nabýti významu zcela odchylného, po případě závadného . . .", Vážný, č. 3037/1927.

cenzurních zásahů, které směřovaly v prvé řadě proti komunistickému tisku. Po vydání zákona na ochranu republiky r. 1923 stále stoupal počet konfiskací.[29]) Zabavení se stalo nejrozšířenějším, v masovém měřítku používaným prostředkem represe opozičního tisku v předmnichovské ČSR. Podle § 17 rakouského tiskového zákona tiskárna předkládala policejnímu úřadu (v místech, kde nebyl, příslušnému okresnímu úřadu) současně s počátkem rozšiřování časopisu ke kontrole povinný výtisk.[30]) Cenzurní úředník v jeho textu označil místa, kterými byl podle jeho názoru spáchán trestný čin a navrhl státnímu zastupitelství zabavení, které pak muselo být projednáno soudně. Současně s podáním návrhu přistoupily orgány policie a četnictva k preventivnímu zabavení.[31]) Pozdější rozhodnutí soudu toto opatření zpravidla potvrdilo. O konfiskaci celého nákladu mohlo být rozhodnuto na základě i nepatrné části textu. Ve snaze čelit takovým zásahům podroboval se komunistický tisk dobrovolně předběžné cenzuře, která, jak uvádíme výše, byla ústavou vyloučena. Tiskárna předkládala jako povinné výtisky cenzurním úředníkům kartáčové otisky. Podle výsledku kontroly pak při konečné úpravě vynechala závadné části textu. Tuto praxi ministerstvo spravedlnosti zakázalo už v r. 1921 a nařídilo předkládání povinných výtisků v konečné úpravě.[32]) Komunističtí vydavatelé pak našli východisko v dalším způsobu dobrovolné předběžné cenzury. Vytiskli naplocho několik desítek výtisků k cenzurním účelům. Někteří policejní úředníci za odměnu jejich tiskárnám urychleně sdělovali telefonem, posličky apod. výsledek kontroly. Cenzurovaná místa textu byla vypuštěna na válcích připravených do rotaček, které pak tiskly nezávadné, „druhé, po konfiskaci opravené vydání" novin. Takto bylo zabráněno velkým finančním ztrátám ze zabavení celého prvého vydání. Došlo pouze k posunutí redakční uzávěrky o několik hodin dopředu.[33]) Od prosince 1924 ministerstvo spravedlnosti zamezovalo i tento způsob cenzury s tím, že konfiskovaná místa textu i s odůvodněním měla být na jeho pokyn oznamována až při výkonu zabavení vytištěného nákladu v tiskárně.[34]) Aby vydavatelství byla způsobena co největší finanční škoda, policie záměrně občas konfiskaci

---

[29]) Jak uvedlo Rudé právo dne 26. 1. 1930, bylo v Rudém právu a Rudém večerníku konfiskováno

r. 1920	14 čísel a 29 článků	r. 1925	50 čísel a 69 článků
r. 1921	72 čísel a 145 článků	r. 1926	105 čísel a 157 článků
r. 1922	43 čísel a 103 článků	r. 1927	307 čísel a 630 článků
r. 1923	96 čísel a 140 článků	r. 1928	462 čísel a 1426 článků
r. 1924	207 čísel a 265 článků	r. 1929	489 čísel a 1914 článků

[30]) Vaš, K., „Perzekuce revolučního dělnického a komunistického tisku v buržoazním Československu", Sešity novináře, roč. VI., č. 2/1972; str. 63 vykládá tuto právní úpravu chybně.

[31]) Hrabánek, J., Soustava československého práva tiskového, 1934, str. 159.

[32]) Kreč, J., Malá, I., Štěpán, F., Vrbata, J., „Konfiskační praxe 1918—1938", Sborník archivních prací, roč. XVI, 1966 (dále jen Konfiskační praxe . . .), str. 327.

[33]) Podrobně tuto praxi popisuje Dolejší, V., Noviny a novináři, Praha 1963, str. 229 a n.

[34]) Konfiskační praxe . . ., str. 328.

utajovala a po vytištění celého nákladu jej zabavila.[35]) Konfiskační praxi na základě zákona na ochranu republiky kritizovali už buržoazní autoři.[36]) Protikomunistické zaměření a vývoj této formy omezování svobody tisku v buržoazní ČSR podrobně popisuje K. Vaš.[37])

Tiskovým deliktem obsahovým mohl také být zločin schvalování trestných činů podle § 16 odst. 2 zákona na ochranu republiky, kde bylo skutkovou podstatou vychvalování zločinu nebo pachatele, nebo peněžní podpora pachateli zločinu úkladů o republiku a dalších z I. a II. hlavy zákona podobně jako u § 15. Trestným mohlo být např. uveřejnění pochvalného článku nebo básně o pachateli uvedeného zločinu pro jeho čin.[38]) Oficiální odůvodnění návrhu tohoto ustanovení, jak se objevilo v parlamentě, že má čelit herostratovským choutkám mladých lidí, mělo zakrýt jeho politický účel.[39]) U všech uvedených případů zásahů proti periodickému tisku, jak je umožňoval § 34 zákona na ochranu republiky, bylo možno s odsuzujícím výrokem proti odpovědné osobě (redaktoru) nebo proti inkriminovanému textu spojit současně rozhodnutí, že časopis může být zastaven. Toto rozhodnutí mohl soud vydat i v případě, kdy obžalovaného zprostil viny a kdy vlastně bylo kombinováno subjektivní a objektivní řízení. Soud tedy uznal, že obsah periodického tiskopisu tvoří skutkovou podstatu některého z uvedených deliktů a za předpokladu, že v poměrně krátké době byl nejméně dvakrát (tak byl vykládán pojem „opětovně") vydán podobný rozsudek nebo nález, mohl umožnit zastavení. Krátkost doby od minulých rozsudků a nálezů se posuzovala individuálně podle toho, jak často časopis vycházel. Předchozí rozhodnutí se nemusela týkat stejného deliktu. Stačilo, že šlo o některý z uvedeného okruhu. Přitom ustanovení § 34 přímo uvádělo, že o tentýž časopis jde, i když případně změnil po předchozích rozhodnutích název. Soud mohl usuzovat z totožnosti osob vydavatele, redaktora, tiskárny, ideového zaměření apod. Opětovnost spáchání některého z uvedených trestných činů v krátké době pak musela vyvolat důvodnou obavu, že časopis bude v takové trestné činnosti pokračovat. Toto ustanovení skutečně dalekosáhle a prakticky neomezeně umožňovalo postih periodického tisku jeho zastavením ve všech případech, na kterých vládě nejvíce záleželo, neboť při velmi neurčitě a široce formulovaných skutkových podstatách a při jejich extenzivním výkladu soudy byla pod ně podřazována rozmanitá činnost takřka libovolně. Nejvíce byl postihován komunistický tisk, i když jeho vydavatelé využívali všechny možnosti, jak zastavení časopisu alespoň oddálit. Dolejší uvádí zajímavý případ z r. 1933, kdy se vydavatel deníku Vorwärts po tři týdny skrýval, aby mu nemohla

---

[35]) Rudé právo, 26. 6. 1932.
[36]) Hrabánek, J., Soustava . . ., str. 165.
[37]) Vaš, K., cit. d., zvl. str. 73 a n. včetně statistických přehledů od str. 113.
[38]) Viz Milota, A., cit. d., str. 102.
[39]) Zpráva ústavoprávního výboru poslanecké sněmovny NS o vládním návrhu zákona na ochranu republiky, Tisk poslanecké sněmovny NS č. 4021/1923, str. 35.

být doručena obsílka k soudu. O tuto dobu déle vycházel jeho časopis.[40])

Poté, co soudní rozhodnutí nabylo právní moci, měl zemský úřad (politický úřad druhé instance) právo nařídit zastavení časopisu. Maximální délka doby zastavení byla šest měsíců u časopisů, které vycházely méně než třikrát týdně, u časopisů vydávaných alespoň pětkrát za týden jeden měsíc. Proti tomuto rozhodnutí správního orgánu nebyl opravný prostředek. S použitím této právní úpravy byl už 30. 11. 1923 zastaven časopis Komunistická mládež na dobu šesti měsíců.[41]) Rudé právo a Rudý večerník — nejrozšířenější komunistický tisk — byly na 1 měsíc zastaveny poprvé dne 29. X. 1928 rozhodnutím zemského úřadu v Praze.[42]) I jinak protikomunisticky zaměřený buržoazní list považoval takový zákrok za nespravedlivý, neboť zákon na ochranu republiky jako důvod zastavení předpokládal skutečně trestný obsah. Poukázal dále na pochybnost tvrzení, že bude v trestné činnosti pokračováno, když se text předem předkládá ke schválení policejnímu úřadu a bez jeho souhlasu není publikován.[43]) Persekuci komunistického tisku a potlačování svobody tisku vůbec v této době ilustruje protestní prohlášení tzv. kulturní pětky (prof. F. Krejčí, J. S. Machar, Z. Nejedlý, A. Stašek, F. X. Šalda), k němuž dal podnět Zdeněk Nejedlý: „Druhé desetiletí zahájila naše vládnoucí společnost smutným činem: zastavováním časopisů jí nepohodlných. Není to nahodilý čin. Je v tom systém, systém nejsmutnější reakce, jaká kdy ohrožovala český duchovní život . . . Ve druhém desetiletí budou se patrně ničiti přímo existence listů, jichž vládnoucí reakce nemůže potřebovat, jako se již ničí, a ne pro činy, ale pro pouhé jen přesvědčení, existence lidí. Děje se tak pod záminkou boje proti socialismu, komunismu. Jest to však především zbabělý útěk měšťáctva samého i od nejprimitivnějších zásad pouhého liberalismu minulého století . . .[44])

Ustanovení § 34 odst. 3 mělo zabránit případnému obcházení zastavení časopisu tak, že by podle tiskových předpisů na místo zastaveného byl zřízen jiný periodický tiskopis s novým jménem. V takovém případě mohl tiskový úřad zakázat vydávání i nového časopisu. V období stále zesilované represe komunistického tisku bylo např. policejním ředitelstvím v Praze zakázáno v červenci 1929 vydávání časopisu Rozhlas ohlášené J. Fučíkem, s odůvodněním, že jde o náhradu za Rudé právo.[45]) Porušení úředního zákazu vydávání časopisu bylo trestáno jako přečin vězením až na 3 měsíce, v případě recidivy tuhým vězením až na 6 měsíců.

Skupinu deliktů, které mohly být podle zákona na ochranu republiky spáchány tiskem, dále podstatně rozšiřoval zde nově zavedený výklad pojmu „veřejného"

---

[40]) Dolejší, V., Noviny a novináři, Praha 1963, str. 234.
[41]) Srovnej Vaš, K., cit. d. str. 67.
[42]) Konfiskační praxe . . ., str. 337.
[43]) Lidové noviny, 4. 11. 1928.
[44]) České slovo, 11. 11. 1928.
[45]) Konfiskační praxe . . ., str. 339.

vykonání popsané trestné činnosti. § 39 odst. 2 zákona totiž na rozdíl od trestního zákoníku vyložil aspekt veřejnosti vedle obvyklé činnosti pachatele za přítomnosti dalších osob nebo na místě veřejně přístupném také tak, že se za veřejné považuje spáchání v tiskopise nebo v rozšiřovaném spise. Toto pojetí bylo oficiálně označováno jako odpovídající požadavkům moderní trestní vědy.[46])

Nabízí se otázka, proč je zde vedle tiskopisu kladen další termín — rozšiřovaný spis. Zatímco pojem tiskopis má podle tiskových předpisů jasný obsah, mělo označení rozšiřovaný spis zřejmě zahrnout i případy, kdy by delikt byl páchán jednotlivým tištěným textem nebo několika rozmnoženými výtisky (např. ilegálními letáky), na které by nemohl být vztahován pojem tiskopisu. Podobně chápala tuto otázku i dobová právní teorie.[47]) Soudní praxe pak význam „rozšiřovaného spisu" ve smyslu zákona na ochranu republiky dále upřesnila, ovšem extenzívně, v neprospěch žalovaných. Rozšiřovanými spisy podle ní byly písemnosti, jejichž obsah je přístupný většímu počtu osob bez ohledu na to, zda skutečně se s ním seznámily. Takovým spisem je i podání zaslané veřejnému úřadu nebo soudu.[48]) Podobně i text nerozmnožený, existující v jediném exempláři, je rozšiřovaným spisem, je-li jeho obsah přístupný více osobám.[49]) Toto stanovisko Nejvyšší soud opíral o názor, že není třeba, aby obžalovaný měl v úmyslu spis určit veřejnosti, a že stačí vědomá nedbalost — vědomí pachatele, že se s obsahem spisu může seznámit více lidí. S tímto, zřejmě účelovým stanoviskem polemizovala právní teorie, dovozujíc, že podobně nelze např. za rozšiřovaný spis považovat soukromý, uzavřený dopis.[50])

Jak byl tedy vykládán pojem veřejnosti v souvislosti s tiskopisem? Z formulace zákona na ochranu republiky a z rozhodnutí Nejvyššího soudu vyplývá, že spáchání činu v tiskopise bylo považováno za veřejné na vyšším stupni (tzv. kvalifikovaná veřejnost), mající větší míru publicity.[51]) Byl to zřejmě důsledek technických možností působení tisku na široké masy čtenářů, proti němuž se stát chtěl bránit zpřísněným postupem. Podmínka veřejnosti byla splněna vytištěním tiskopisu, nezáleželo na tom, zda byl skutečně rozšiřován a dostal se ke čtenářům. Trestného činu spáchaného veřejně obsahem tiskopisu se podle § 39 zákona na ochranu republiky dopouštějí všechny osoby, které měly podíl na tom, že obsah tiskopisu působil na veřejnost. Jsou to podle § 7 trestního zákoníka spisovatel, překladatel, vydavatel, nakladatel nebo obstaravatel prodeje, knihkupec, tiskař, u časopisů také odpovědný redaktor a další.[52]) Trestnost

---

[45]) Zpráva ústavněprávního výboru poslanecké sněmovny NS o vládním návrhu zákona na ochranu republiky, Tisk poslanecké sněmovny NS č. 4021/1923, str. 39.

[47]) Např. Milota, A., cit. d. str. 168.

[48]) Viz Vážný, č. 1629/1924.

[49]) V jednom případě byl za „rozšiřovaný spis" uznán zápis do třídní knihy na obecné škole ve znění: „Římští katolíci by nyní zase Ježíše křižovali." Srovnej Vážný, č. 1792/1924.

[50]) Milota, A., cit. d. str. 169.

[51]) K tomu srovnej např. rozhodnutí Nejvyššího soudu, Vážný, č. 1489/1924 a č. 1608/1924.

[52]) Vážný, č. 2127/1925 a č. 1719/1924.

odpovědného redaktora začíná od okamžiku, kdy byl text odevzdán do tisku. O pokus trestného činu jde např. v případě, že byl zhotoven pouze kartáčový otisk, který nebyl určen k rozšiřování.[53])

Podle tohoto speciálního výkladu pojmu jednání na veřejnosti uskutečněném v tiskopise nebo rozšiřovaném spise bylo možno stíhat pomocí zákona na ochranu republiky další obsahové tiskové delikty. Pružně formulovaný přečin urážky prezidenta republiky podle § 11 odst. 2 spočíval v ublížení na cti prezidenta výhrůžkou zlého nakládání nebo jiným hrubě znevažujícím projevem, nebo uvedením ve veřejný posměch. Judikatura podřazovala pod čest hlavy státu nejen osobní čest prezidenta, ale i obecnou úctu k prvnímu prezidentu vycházející z jeho zásluh o zřízení našeho státu. Za urážku proto považoval Nejvyšší soud i tvrzení, že T. G. Masaryk za války sloužil francouzskému kapitálu.[54]) V jiném případě Nejvyšší soud konstatoval, že „i vtip a ironie, stejně jako satira a karikatura mohou tvořiti skutkovou podstatu trestného činu podle § 11 zákona na ochranu republiky . . .“[55]) Ublížení na cti prezidenta mohlo být spácháno také vyobrazením.[56])

Veřejně, tedy i v tisku, mohla být naplněna skutková podstata přečinu rušení obecného míru podle všech pěti odstavců § 14 — typického perzekučního ustanovení zákona na ochranu republiky. Význam jeho prvých dvou odstavců pro tisk jsme vyložili výše. Třetí odstavec upravoval popuzování k zášti proti jednotlivým skupinám obyvatel. Např. nacionální plakátová akce proti návštěvníkům českého kina.[57]) Čtvrtý odstavec obsahoval přečin popuzování k násilnostem nebo jiným nepřátelským činům proti jednotlivci. Obsahem jednoho článku mohly být v tisku spáchány různé přečiny podle § 14.[58]) Odstavec pátý hovořil o surovém nebo štvavém způsobu hanobení republiky, národa nebo národní menšiny, který může snížit vážnost republiky, ohrozit v ní obecný mír nebo její mezinárodní vztahy. Za takové hanobení republiky byla r. 1926 Nejvyšším soudem považována mj. výtka nedostatku sociálního cítění a nehumánního jednání republiky vůči chudému lidu („. . . . u nás se vymáhají na dělnících daně, kdežto milionářům se čeká . . .“).[59]) Další rozhodnutí Nejvyššího soudu charakterizující justiční praxi podle tohoto ustanovení říká, že i podání poslané v uzavřené listovní zásilce soudu je způsobilé ohrozit obecný mír v republice.[60])

Veřejné podněcování ke zločinu nebo přečinu podle § 15 odst. 2, případně

---

[53]) Tamtéž, č. 2108/1925 a č. 2294/1926.

[54]) Tamtéž, č. 2513/1926, srovnej také rozhodnutí Vážný, č. 2412/1926, kde rovněž byla trestána kritika prezidentovy činnosti za války.

[55]) Vážný, č. 2483/1926.

[56]) Milota, A., cit. d. str. 52.

[57]) Vážný, č. 1923/1925.

[58]) Milota, A., cit. d. str. 77, opírá tento názor o judikaturu.

[59]) Vážný, č. 2491/1926.

[60]) Tamtéž, č. 1629/1924.

veřejné vybízení k hromadnému páchání přestupku podle § 15 odst. 4 zákona na ochranu republiky se mohlo také stát obsahovým tiskovým deliktem. Na základě ustanovení § 15 odst. 2 byl odsouzen např. obžalovaný za pokus rozšiřování závadných letáků.[61]) Bylo podle něho také posuzováno otištění pasáží z projevů V. I. Lenina, vykládaných jako pokyny pro přípravu revoluce.[62]) V praxi však bylo těchto ustanovení používáno hlavně k postihu za ústní projevy.

Jednání se znakem kvalifikované veřejnosti upravoval dále § 16, jehož závažnější část — odst. 2, zakládající skutkovou podstatu zločinu, jsme uvedli výše. Přečinem bylo podle odstavce prvého veřejné vychvalování zločinu, přečinu a jeho pachatele, případně odměna nebo náhrada za peněžní trest odsouzenému. Trestné bylo i uveřejnění výzvy ke shromažďování darů pro odsouzeného.[63]) V soudní praxi bylo stíháno i projevení souhlasu se zločinem, který dosud nebyl spáchán.[64]) Skutková podstata § 16 odst. 1, jako schvalování násilí na osobě, byla podle rozhodnutí Nejvyššího soudu naplněna i článkem v komunistickém časopise, který polemizoval s textem sociálně demokratického časopisu o příčinách usmrcení jednoho člena strany.[65]) Další — třetí odstavec § 16 stanovil zákaz uveřejnění obrazu (fotografie) pachatele zločinu vraždy nebo tělesného poškození ústavních činitelů vyjmenovaných v § 7 a 8 zákona na ochranu republiky (prezident, předseda vlády aj.) v tiskopise nebo rozšířeném spise. Kdo by zákaz porušil do jednoho roku po spáchání deliktu, byl by stíhán pro přestupek. Výjimkou bylo zveřejnění podobizny k vědeckým účelům nebo na žádost státního orgánu pro potřeby trestního řízení.

Na obsah tiskopisů se vztahoval i § 18 zákona na ochranu republiky o šíření nepravdivých zpráv, které pachatel rozšiřuje, přestože nemá důvod pokládat je za pravdivé a ví, že takto vážně znepokojí obyvatelstvo určitého místa nebo jeho část. Takové jednání bylo kvalifikováno jako přestupek. Věděl-li pachatel, že rozšiřovanou zprávou poškozuje bezpečnost státu, veřejný pořádek nebo působí poruchy v obchodě a peněžnictví, dopouštěl se přečinu. Zprávou je ve smyslu tohoto ustanovení podle rozhodnutí Nejvyššího soudu jakékoliv tvrzení skutečností minulých, současných nebo budoucích.[66]) Za nepravdivou zprávu pro přečin podle § 18 odst. 2 byl odsouzen např. autor článku, ve kterém uváděl, že Československo zbrojí do války proti SSSR. Toto sdělení podle stanoviska Nejvyššího soudu mohlo vyvolat potíže v mezinárodních vztazích a neklid mezi občany. Příznačné pro postoj soudu v takových případech bylo odůvodnění nepravdivosti zprávy, kterou prý ukázal časový odstup od vytisknutí článku dne 14. února 1928 do rozhodnutí Nejvyššího soudu dne

---

[61]) Tamtéž, č. 1858/1925.
[62]) Milota, A., cit. d. str. 91.
[63]) Vážný, č. 1936/1925.
[64]) Tamtéž, č. 2206/1925.
[65]) Tamtéž, č. 2256/1926.
[66]) Tamtéž, č. 2109/1925, č. 1819/1924.

19. října 1929, během něhož se „. . . nepravdivost onoho sdělení zřetelně projevila".[67]) Stále rostoucí represi hnutí odporu dělnické třídy proti buržoaznímu vedení republiky ilustruje použití § 18 odst. 2 zákona na ochranu republiky na citaci úryvku ze schválených stanov komunistické strany, „revoluce se blíží". Citát byl jako nepravdivá zpráva přečinem.[68])

Výstižně ironizovala tuto praxi Tvorba, když uvedla: „Podle ustanovení o šíření nepravdivých zpráv možno zabavit tvrzení, že zítra vyjde slunce, neboť dokud slunce nevyjde, je možno takovou zprávu považovat za nepravdivou."[69])

Za rozšiřování nepravdivé zprávy bylo považováno i sdělení určitých skutečností pouze jedné osobě, o které pachatel ví, že je bude šířit dále, poněvadž k tomu má možnosti, jako např. redaktor časopisu.[70]) Ke spáchání přečinu rozšiřování nepravdivé zprávy stačí její uveřejnění pouze v malém venkovském časopise, který má čtenáře jen na malém území. Není rozhodující velikost místa, kde zpráva byla rozšiřována.[71]) Odevzdání letáků komunistické strany s protiprávním obsahem k poštovní přepravě, během níž byly zadrženy četnictvem, bylo pokusem trestného činu podle § 18 zákona na ochranu republiky.[72]) Beztrestnost pachatele přicházela v úvahu pouze v případě, kdy měl dostatečný důvod považovat zprávu za pravdivou. Takovým důvodem bylo předchozí uveřejnění zprávy v periodickém tisku.[73]) Stihány pak byly osoby odpovědné za její uveřejnění.

Zákon na ochranu republiky obsahoval dvě ustanovení výslovně se týkající pouze tisku. První (§ 21) stíhalo jako přečin nedovoleného zpravodajství uveřejnění zpráv vojenské nebo obranné povahy v tisku přesto, že to bylo úředně zakázáno, nebo když z okolností zprávy vyplývalo, že uveřejnění ohrožuje státní zájem. Zakázány byly zejména zprávy o přípravách k mobilizaci branné moci a k protiletecké obraně, zprávy o nových bojových prostředcích, o dodávkách válečného materiálu apod.[74]) Jiná alternativa nedovoleného zpravodajství v tisku byla publikace mimořádných opatření k zajištění pořádku, jejichž uveřejnění bylo také úředně zakázáno. V obou případech šlo o jednání z nedbalosti. Úmyslné jednání by bylo trestné jako vojenská zrada, kterou jsme vyložili výše. Druhé ustanovení (§ 42) bylo novelizací článku III. č. 5 recipované tiskové novely z r. 1868,[75]) který upravoval zanedbání povinné péče. Vedle méně významné změny ve výměře trestů novela k původnímu znění připojovala druhý odstavec, podle něhož se posuzovalo zanedbání povinné péče v případech,

---

[67]) Tamtéž, č. 3630/1929.

[68]) „I části programu politické strany, je-li sdělována nebo rozšiřována jako skutečnost, jest ‚zprávou', jak ji má na mysli ono trestní ustanovení . . .", tamtéž, č. 3511/1929.

[69]) Krejčí, J., „O svobodě projevu", Tvorba, roč. IX, 17. 5. 1934.

[70]) Milota, A., cit. d. str. 110, Vážný, č. 1489/1924.

[71]) Vážný, č. 1572/1924.

[72]) Tamtéž, č. 2070/1925.

[73]) Milota, A., cit. d. str. 112.

[74]) Vyhláška MNO ze dne 27. 1. 1927, Úřední list ČSR ze dne 13. 2. 1927.

[75]) Zákon č. 142/1868 ř. z. ze dne 15. 10. 1868.

kdy bylo možno podle § 34 zákona na ochranu republiky (viz výše) zastavit periodický tiskopis, jako přečin. Tento delikt předpokládal výhradně jednání z nedbalosti. Trestnost podle něho začínala až od okamžiku rozšiřování tiskopisu a hrozila v prvé řadě odpovědnému redaktorovi.[76]) K jeho trestnosti stačilo, že časopis, který otiskl závadné články, začal být rozšiřován (např. omezený počet výtisků byl předán redakčním posličkům) bez ohledu na to, zda články někdo četl.[77]) Povinnosti odpovědného redaktora bylo za všech okolností pečovat o právní nezávadnost obsahu časopisu. Zanedbání povinné péče bylo podle stanoviska Nejvyššího soudu i v tom, že redaktor neučinil opatření, aby článek závadného obsahu nebyl v časopise vytištěn a rozšiřován v době jeho nemoci nebo jiné překážky v plnění redaktorských povinností.[78]) Zanedbání povinné péče upravené zákonem na ochranu republiky bývalo zpravidla aplikováno proti odpovědným osobám, kterým nemohly policejní a soudní orgány prokázat závažnější, úmyslnou trestnou činnost. Tak byl např. podle tohoto ustanovení odsouzen odpovědný redaktor brněnské Rovnosti po publikaci článku srovnávajícího názory Blanquiho a Lenina na revoluci, ve kterém byly použity citáty z děl obou autorů v té době u nás knižně vydávaných.[79]) Velmi široce byla vykládána v této souvislosti také odpovědnost rozšiřovatele. Ten se mohl dopustit přečinu zanedbání povinné péče nejen rozšiřováním soudně zakázaného tiskopisu, ale i takového, který zakázán nebyl, avšak svým titulem, obsahem nebo způsobem zaslání mohl vzbudit jeho pozornost.[80]) Stíhání pro delikt podle tohoto ustanovení mohlo probíhat vedle objektivního řízení a soudy této možnosti k persekuci tisku hojně využívaly.[81])

Trestné činy spáchané obsahem tiskopisu podle § 36 zákona na ochranu republiky projednávaly v prvé instanci sborové soudy I. stolice (krajské soudy). U obžalovaných vojenských osob soudy divizní. Výjimku tvořil např. zločin úkladů o republiku, pro nějž byl příslušný státní soud,[82]) a některé přestupky (výzva k neplnění zákonných povinností nebo k trestným činům podle § 15 a šíření nepravdivých zpráv — § 18 odst. 1) přidělené okresním soudům. Zákon výslovně uváděl, že sborovým soudům první stolice náleží zločiny i přečiny, i když byly spáchány obsahem tiskopisu.[83]) Takto začalo být zákonem na ochranu republiky vytlačováno porotní soudnictví z projednávání tiskových

---

[76]) Vážný, č. 3459/1929, č. 1750/1924.

[77]) Tamtéž, č. 3226/1928.

[78]) Tamtéž, 3640/1929.

[79]) V odůvodnění rozhodnutí Nejvyššího soudu se říkalo: „I citace článků nezávadně uveřejněných a každému přístupných může se státi trestně závadnou." Vážný, č. 3036/1928.

[80]) Tamtéž, č. 3605/1929.

[81]) Srovnej např. rozhodnutí Vážný, č. 1750/1924, č. 3705/1929.

[82]) Viz zákon č. 51/1923 Sb. ze dne 19. 3. 1923, o státním soudě. Příslušnost státního soudu byla stanovena se zpětnou působností.

[83]) Kučera, B., cit. d., str. 23, chybně připisuje státnímu soudu příslušnost k projednávání všech deliktů uvedených v § 36 zákona na ochranu republiky.

věcí. Sborové soudy, případně státní soud, kde převažoval vliv byrokratických soudců z povolání, byly pro stíhání trestné činnosti ohrožující zájmy buržoazie daleko vhodnějšími orgány než poroty. O nespolehlivosti porot při ochraňování zájmů buržoazie se otevřeně vyjadřoval Mířička.[84]) Oficiální zdůvodnění této úpravy příslušnosti soudů pro projednávání tiskových deliktů hovořilo o nutnosti ochrany před státu nepřátelským tiskem, kterým bývá páchána „značná část trestných činů v tomto zákoně uvedených".[85]) Příslušnost státního soudu byla ospravedlňována ochranou státu. Méně závažné delikty byly určeny soudcům z povolání podle důvodové zprávy v zájmu obviněných a rychlého řízení.[86])

Zákon na ochranu republiky podstatně rozšířil právní prostředky represe hnutí proletariátu, proti němuž byl převážně používán, při stíhání politické trestné činnosti. Velmi citelně byla celou řadou jeho ustanovení omezena svoboda projevu a svoboda tisku dosud široce uplatňovaná dělnictvem a komunistickou stranou na „tiskové frontě třídního boje".[87]) Navenek zákon na ochranu republiky zachovával demokratické zásady buržoazní demokracie a zákonnosti. Jeho třídní podstata a účel — ochrana zájmů vládnoucí třídy proti revolučnímu hnutí — se skrývaly za obecné formulace o ochraně a bezpečnosti státu, státního zřízení a ústavních činitelů, veřejného pořádku apod. před útoky jakékoliv motivace. Konkrétní aplikace jednotlivých ustanovení, kterou prováděly soudy, však byla jasně třídní. Svědčí o tom vzorová rozhodnutí Nejvyššího soudu, z formálně právního hlediska bezvadně odůvodňující represi dělnického tisku. Řada příkladů, které jsme uvedli v předcházejícím výkladu, dokazuje, že podle širokých formulací ustanovení zákona na ochranu republiky se vždy dala právnicky kvalifikovat kritika vnitřní i zahraniční politiky buržoazní vlády i protesty proti těžkým sociálním podmínkám proletariátu jako obsahové tiskové delikty. Pro ně byly odsuzovány a trestány odpovědné osoby a zabavovány periodické tiskopisy. Záměr vlády využívat zákona na ochranu republiky k represi dělnického tisku a revolučního hnutí vůbec výstižně charakterizovala komunistická strana na jednání mimořádného demonstračního sjezdu dne 1. 4. 1923: „. . . tímto zákonem má být zaveden výjimečný stav proti dělnictvu vůbec a v prvé řadě proti komunistické straně jako předvoji dělnické třídy . . . my přes tento zákon najdeme formy a způsob, abychom i nadále mohli vést boj proti buržoazii a jejím přisluhovačům."[88]) Potlačování pokrokového tisku pomocí zákona na ochranu republiky postupně sílilo. Vyvrcholilo ve třicátých letech. Neustálé útoky zvláště na komunistický tisk byly, jak je charakterizoval K. Gottwald, „součástí příprav fašistické diktatury".[89])

---

[84]) Mířička, A., Poznámky . . ., str. 168.
[85]) Důvodová zpráva vládního návrhu zákona na ochranu republiky. Tisk č. 3996 poslanecké sněmovny NS 1923, str. 23.
[86]) Tamtéž.
[87]) Gottwald, K., Spisy, sv. 5, str. 197.
[88]) Ze zahajovací řeči s. Muny, Rudé právo, 4. 4. 1923.
[89]) Gottwald K., Spisy, sv. 5, str. 199.

Закон на охрану республики и свобода печати в Чехословакии

Ладислав Соукуп

Резюме

Изданием закона на охрану республики начался новой этап развития права печати в буржуазной Чехословакии, характерный повышенным притеснением противоправительственных позиций пролетариата в печати. Закон на охрану республики существенным образом ограничивал демократические права и свободы граждан, включая свободу печати. Одиннадцать постановлений закона можно было применить по отношению к преступным действиям, посягающих на содержание печатного произведения. Некоторые случаи могли квалифицироваться в качестве особо опасных преступных действий — преступлений. Для применения закона на охрану республики в области права печати важнейшее значение имел § 34, который приводил деликты, причиной совершения которых могло быть содержание журнала. В субъективном судопроизводстве привлекались к ответственности лица, ответственные за содержание журнала, как правило, редакторы. В рамках объективного судопроизводства подавлялись даже периодические печатные произведения.

Преступления, причиной совершения которых было содержание, рассматривались коллегиальными судами первой инстанции, некоторые преступления, напр. посягательство на республику были подсудны государственному суду. Выбранные проступки поручались районным судам. Таким способом ограничивалась компетенция суда присяжных, которому были подведомственны дела в области печати. Закон на охрану республики с формальной точки зрения соблюдал демократические принципы буржуазной законности. Конкретное применение постановлений последнего, проводимое судами, явно носило классовый характер и это вытекает из вышеприведенных решений Верховного суда.

SÚDNA APLIKÁCIA ZÁKONA NA OCHRANU REPUBLIKY DO VYPUKNUTIA VŠEOBECNEJ HOSPODÁRSKEJ KRÍZY NA VÝCHODNOM SLOVENSKU

Peter Mosný

Vyhlásením československého štátu 28. októbra 1918 zvíťazila buržoázno-demokratická koncepcia usporiadania vnútorných celospoločenských, a v ich rámci aj sociálnych problémov tohto nástupníckeho štátneho útvaru. Legislatívnym výrazom stabilizácie mocensko-triednych pomerov sa stáva prijatie Ústavy predmnichovskej ČSR — ústavného zákona č. 121/1920 Zb. z. a n. Jej jednotlivé ustanovenia v celom komplexe predstavovali dôsledné upevnenie moci buržoázie, čomu veľmi výrazne v politickej rovine napomohli aj následné výsledky decembrových udalostí z roku 1920.

Zvlášť citeľne sa to prejavovalo v oblasti zakotvenia základných občianskych práv a slobôd. Právo občanov na slobodné zhromažďovanie, spolčovanie, na slobodný prejav mienky slovom, písmom a tlačou, osobná sloboda, domová sloboda, sloboda vyučovania a vyznania a podobne boli formálno-právne zakotvené v piatej hlave ústavy. To ale neznamenalo, a praktické upotrebenie to jednoznačne dokumentovalo, že tieto oprávnenia patrili rovnako všetkým, vždy na základe jednotnej aplikácie ich obsahu. Kvalita ich uplatňovania bola poznačená niekoľkými faktormi.

Dôkazom toho, že už v Ústave z roku 1920 nešlo o také zakotvenie práv a slobôd, ktoré i v deklaratórnej podobe bolo nemožné reálne zabezpečiť, podávala samotná piata hlava ústavy. Vládnuca česká i slovenská buržoázia pokladala za nevyhnutné napríklad v § 113 odst. 3 ústavného zákona č. 121/1920 Zb. z. a n. výslovne uviesť, že obyčajným zákonom je možné zaviesť obmedzenia hlavne pre zhromažďovanie mimo budovy ... . za vojny alebo vtedy, ak by vypukli vo vnútri štátu udalosti ohrozujúce zvýšenou mierou republikánsku štátnu formu, ústavu alebo verejný kľud a poriadok".[1]) Táto ústavne predpokladaná široko koncipovaná možnosť ipso facto nemohla garantovať ani v rovine právnej normy najvyššej právnej sily to, čo v predchádzajúcich ustanoveniach obsahovala, čím v plnom rozsahu vylučovala záväzné ustanovenia, z ktorých vznikla.

[1]) Citované podľa F. Sivák, J. Klimko: Dokumenty k dejinám štátu a práva na území ČSSR, RUK, Bratislava 1974, str. 81.

Z toho vyplýval aj ďalší faktor. Ako mohli byť občianske práva a slobody zaručené, pokiaľ ich konečná úprava bola zverená obyčajným zákonom, ktoré ústavne zakotvenou následnou legislatívnou praxou sa tak zákonite a prirodzene museli dostávať, a dostávali sa, do rozporu s ustanoveniami právnej normy najvyššej právnej sily, tj. ústavy?

Na nie poslednom mieste je treba vidieť možnosti ich faktického výkonu. Absenciu ich materiálneho zabezpečenia umožňovali jestvujúce a upevňujúce sa kapitalistické výrobné vzťahy. V ich rámci široké masy pracujúcich, a to bola prevažná väčšina obyvateľstva, nemali vinou existujúceho statu quo ante, v triedno-mocenských dispozíciách prevahy buržoázie pre to potrebné ekonomické predpoklady. Zákonné medze proklamácie i realizácie všetkých základných občianskych práv a slobôd určovala vládnúca trieda — buržoázia — tak, aby právny poriadok zabezpečoval jej nadvládu aj pro futuro.

Hoci Ústava z roku 1920 zakotvovala buržoázno-demokratické štátne zriadenie, svojimi širokými formuláciami vymedzenia základných občianskych práv a slobôd umožňovala realizovať v dobe čo aj potenciálneho ohrozenia panstva vládnúcej buržoázie perzekučné opatrenia, pretože aj „. . . najdemokratickejšia buržoázna republika nie je nič iné, než mašinéria na potláčanie robotníckej triedy buržoáziou, pracujúcich más hŕstkou kapitalistov".[2]) Tomu napomáhalo aj prijatie takých následných právnych noriem, ktoré ďalším „rozpracovávaním" v ústave zakotvených občianskych práv a slobôd a ich aplikáciou bezprostredne prevádzali súdnu, policajnú či administratívnu perzekúciu revolučného robotníckeho hnutia vedeného KSČ. K jednej z nich patril aj zákon č. 50/1923 Zb. z. a n., nazvaný Zákon na ochranu republiky.[3])

Pokiaľ hovoríme, že počas trvania celej predmníchovskej republiky realizovaním čechoslovakistických teórií vládnúcou buržoáziou dochádzalo k národnostnému, politickému a hospodárskemu útlaku Slovenska, je nutné zdôrazniť, že jeho časť — východné Slovensko — bola týmto postupom postihnutá najviac aj sociálne. Bolo preto zákonité, že revolučné robotnícke hnutie vedené Komunistickou stranou Československa, podnietené stále živým odkazom prvého pokusu o nastolenie diktatúry proletariátu na našom území, svojimi prejavmi a intenzitou revolučného zápasu patrilo na východnom Slovensku k najaktívnejším. Na strane druhej adekvátne tomu zodpovedali aj zásahy brachiálnej štátnej moci.

Vyhranené triedne perzekučné postoje sa prejavili aj v súdnictve. Aplikácia právnych noriem, a predovšetkým zákona na ochranu republiky, bola toho nezvratným dôkazom.

---

[2]) V. I. Lenin: Spisy, zv. 28, Bratislava 1954, str. 418.

[3]) Pozri bližšie: J. Houser, „K dejinám teroristického zákona na ochranu republiky". Právnik, č. 8, 1953, str. 499—512; L. Bianchi: Súdna perzekúcia robotníckeho hnutia na Slovensku podľa zákona na ochranu republiky, Bratislava 1955; L. Bianchi: „Formy súdnej perzekúcie robotníckeho hnutia na Slovensku v rokoch 1918—1938", Právnické štúdie, č. 1, 1957.

Náznaky spôsobov následnej perzekučnej aplikácie zákona na ochranu republiky sa prejavovali aj v metódach reagencie mocenských orgánov v čase prerokovávania jeho návrhu. Sédria v Košiciach dňa 27. marca 1923 nariadila svojím rozhodnutím na základe § 493 Trestného poriadku a § 24 odst. 3 zák. čl. 14/1914 zabavenie a zničenie komunistického časopisu Munkás zo dňa 23. marca 1923 pre článok „Az Internacionale a rendtörvény ellen" (Internacionála proti zákonu o poriadku) pre nasledovné myšlienky: „Republika je v kritickej situácii... Československá buržoázia mala päť rokov času, aby pred najširšími masami poukázala na význam formálnej demokracie demokratického štátu. Túto úlohu vykonala dôkladne. Na celom území Slovenska do dnešného dňa nevypísala obecné voľby... Československá vládna koalícia nútená je pred najširšou verejnosťou doznať, že je so svojou politickou mocou u konca, že by sa ale mohla voči cieľom pracujúcich más brániť... zvláštnym zákonom proti komunistickej strane, ale zároveň aj proti každej vážnej politickej činnosti a verejnej kritike."[4]) Kritické postrehy článku na vypuklé odchýlky od buržoáziou proklamovanej demokracie i reagencia naň v podobe zastavenia a zničenia celého periodického čísla potvrdili to, na čo komunistickí poslanci predvídavo poukazovali pri samotnom prerokovávaní zákona na ochranu republiky. Totiž že z ľudu, o ktorom sa v Ústave z roku 1920 hovorí ako o zdroji všetkej moci, sa robí objekt reakčného útlaku a násilia, že ostrie zákona bude namierené predovšetkým proti Komunistickej strane Československa, že zákon je zameraný v konečnom dôsledku na paralyzovanie všetkých foriem triedneho boja formou perzekučných zásahov štátneho aparátu podľa jeho perzekučných ustanovení.

Ostrosť stíhania robotníckeho hnutia vedeného komunistami v polovici 20. rokov často vyúsťovala v šikanovanie jednotlivých miestnych funkcionárov, ba zameriavala sa výhradne na nich. Štátne zastupiteľstvo v Košiciach dňa 23. novembra 1924 začalo trestné stíhanie proti G. Goldhammerovi pre výrok „Nieder mit Kapitalizmus, es lebe die Weltrevolution" (Dolu s kapitalizmom, nech žije svetová revolúcia), ktorý údajne menovaný predniesol na verejnom zhromaždení komunistickej strany v Nižnom Medzeve, policajne riadne povolenom a konanom z príležitosti 10. výročia vypuknutia I. svetovej vojny. Hlavný a jediný svedok, istý F. Klinovský, okresný referent v Moldave, z tohto 300—500 členného zhromaždenia vo svojej výpovedi pred košickou Sédriou 16. februára 1925 vypovedal tak, že Sédria, hoci začala trestné stíhanie, G. Goldhammera podľa § 14 odst. 1 zák. č. 50/1923 Zb. z. a n. musela ho spod žaloby oslobodiť. V odôvodnení rozsudku sa muselo priznať, že „... výpoveď je úplne neistá a tento svedok sa o veci dozvedal až od četníckeho strážmajstra,

---

[4]) Štátny oblastný archív v Košiciach (ďalej len ŠOBA), fond Krajského súdu v Košiciach, Tk 2304/1923-B, č. krabice 11.

teda na základe priameho vlastného pozorovania o veci nič vypovedať nemohol".[5])

Pozoruhodný bol prípad trestného stíhania vtedajšieho poslanca komunistickej strany H. Taussiga za výroky prednesené na verejných schôdzach v Gelnici, Košiciach, Michalovciach, Nižnom Medzeve, Čani, Trebišove, Humennom a Medzilaborciach v priebehu rokov 1923 a 1924. Spolu bol stíhaný za 44-násobné porušenie ustanovení zák. č. 50/1923 Zb. z. a n. Sédria v Košiciach 13. marca 1925 vyniesla úhrnný trest nepodmienečného odsúdenia v trvaní 3 rokov a 4 mesiacov a vyslovila zároveň stratu občianskych práv v trvaní 3 rokov. Rozsudok spolu s odôvodnením mal 56 strán a okrem iného obsahoval: „Obžalovaný uvádzaním zrejmých nepravdivostí, skresľovaním udalostí, nepravdivým zobrazovaním pomerov v štáte, jednostrannou kritikou tendečne hanobil jednotlivé zložky verejného života republiky a ústavných činiteľov... Pôsobil na city poslucháčov... aby vo vhodnej chvíli bola zmenená demokraticko-republikánska forma štátu... teda vyzýval k prípravám na revolúciu podľa zásad Leninových..."[6])

Ani trestné konanie, rozsudok či citované odôvodnenie rozsudku nevynikali zvláštnou pozoruhodnosťou, ba naopak. Každá kritika vládnucej triedy a oficiálnej politiky bude sa stále prezentovať ako trestný čin, ako konanie protizákonné. Zvláštnosť prípadu spočívala v ďalšom postupe odsúdeného H. Taussiga, ktorý požiadal prezidenta republiky o milosť. Vo svojej žiadosti uvádza: „Po rozkole v Československej sociálnodemokratickej strane vstúpil som z príkazu výkonného výboru... do vtedajšej ľavice a neskoršie do KSČ... Vzdávam sa svojho komunistického presvedčenia, prerušujem styky s komunistickou stranou a nezúčastňujem sa politického života."[7]) Za toto svoje politické vyznanie a prísľub dodržania zrady na komunistických ideáloch i v budúcnosti, prezident republiky mu milosť abolíciou udelil.[8])

Obrana buržoáznej demokracie pred útokmi sprava mala naopak často podobu ochrany a nadržovania oficiálnemu fašistickému hnutiu. Dôkazom toho bolo aj trestné konanie proti J. Sobolovi za prejav prednesený na verejnej schôdzi obchodných zamestnancov (III. internacionály) dňa 14. decembra 1924 v Košiciach. Medzi iným povedal: „Nedávno odišiel z Košíc kat Gajda, ktorý je známi svojimi činmi na Sibíri, kde dal zničiť asi 10 000 ľudí. ... Gajda, vodca fašistov, zriadil i tu fašistickú organizáciu Otokar a svojimi dôstojníkmi nútil kaviarnikov, aby zamestnávali len členov tejto organizácie."[9])

---

[5]) ŠOBA, fond Krajského súdu v Košiciach, Tk 2431/1924-B, č. krabice 229.

[6]) ŠOBA, fond Krajského súdu v Košiciach, Tk 2047/1924-B, č. krabice 228.

[7]) Tamtéž.

[8]) Zdalo by sa, že Masaryka k tomu viedli humánne dôvody. Ako poukážeme na niektorých ďalších prípadoch, ak sa odsúdení komunisti dožadovali milosti bez zrady svojho kumunistického presvedčenia uvádzaním napr. dôvodov hmotného nezabezpečenia rodiny počas žalárovania vtedy ich žiadosti o milosť boli zamietnuté.

[9]) ŠOBA, fond Krajského súdu v Košiciach, Tk 2607/1924-B, č. krabice 229.

Tieto výroky, ktoré sa zakladali na pravde, stali sa náplňou trestného konania za prečin podľa § 18 odst. 1, 2, 3 a za zločin podľa § 15 odst. 3 zák. č. 50/1923 Zb. z. a n. pred Sédriou v Košiciach, ktorá J. Sobola uznala vinným a odsúdila k trestu doňatia slobody v trvaní 5 mesiacov a 15 dní. V odôvodnení sa výslovne uvádzalo: „. . . verejne zdeloval vedome zrejme nepravdivú správu, i keď vedel, že vzhľadom k dôležitému postaveniu, ktoré zaujíma R. Gajda v Československej republike, vážne tým znepokojil časť obyvateľstva a verejný poriadok."[10])

Aj u tohto prípadu do popredia vystupujú zrejmé prvky demagogického, protizákonného a zvráteného výkladu zákona na ochranu republiky. Obžalovaný bol súdený za porušenie ustanovení šírenia nepravdivých správ a výzvy k neplneniu zákonných povinností alebo výzvy k trestným činom. Sédria ako prvostupňový súd si musela byť vedomá toho, že to, čo J. Sobol povedal, bola pravda. Úradom predmníchovskej republiky bolo dostatočne známe zakladanie fašistických organizácii týmto legionárskym generálom. Preto o to nápadnejšie sa dostali do popredia protiprávne prvky odsúdenia za šírenie nepravdivých správ, keď táto skutočnosť sa dala fakticky potvrdiť a aj sa potvrdila. Váha zvráteného výkladu tejto právnej normy bola znásobená tým, že po odvolaní sa J. Sobola druhoinštančný súd — Súdna tabula v Košiciach — dňa 23. februára 1926 dokonca zvýšila trest odňatia slobody na 7 mesiacov, ktorý Najvyšší súd v Brne svojim rozhodnutím dňa 11. mája 1926 v plnom rozsahu potvrdil. Čiže v žiadnom prípade nešlo o lokálny výklad a uplatňovanie zákona na ochranu republiky, ani o prípadný omyl prvostupňového súdu. Posudzovanie tohto prípadu, ako aj všetkých ostatných ďalších, možno bez výhrad zovšeobecniť na posudzovanie obdobných prípadov v celej republike, ktoré vyplývalo z realizácie vládnej politiky.

V období dočasnej a relatívnej stabilizácie kapitalizmu dochádza k čiastočnému zmierňovaniu ostrosti vystúpení robotníckej triedy vedenej KSČ v triednych zápasoch. Túto okolnosť sa snažil mocensko-potlačovací aparát využiť pre dosiahnutie rozkolu v radoch komunistov. Jednou z foriem bolo zastrašovanie vedúcich funkcionárov komunistickej strany cestou neodôvodneného zvyšovania trestných sadzieb. Názorným prípadom takýchto metód bolo aj trestné stíhanie J. Maurera, J. Humeňanského, E. Heimanna, P. Bardiovského, P. Kostovčíka a J. Fantazíra pred Sédriou v Košiciach dňa 14. októbra 1925 pre rozširovanie komunistických letákov v Michalovciach s nadpisom „Celej robotníckej verejnosti v Československu". Boli obžalovaní z prečinu podľa § 24 zák. čl. 14/1914 a § 18 odst. 1, 2 zák. č. 50/1923 Zb. z. a n. a odsúdení všetci na pokutu, každý vo výške 80 Kč. Po odvolaní sa štátneho žalobcu Súdna tabula dňa 23. marca 1926 zrušila rozsudok prvostupňového súdu v prípade Humeňanského a Heimanna, vyniesla nový — trest odňatia slobody v trvaní 10 dní a 100 Kč pokuty. Z odôvodnenia rozsudku Súdnej tabule sa nedali zistiť príčiny takéhoto postupu. Po komplexnejšej analýze celého prípadu vzišiel jedine možný záver. Obaja

---

[10]) Tamtiež.

boli významnými funkcionármi komunistickej strany, J. Humeňanský bol tajomníkom KS v Michalovciach a E. Heimann predsedom KS v Michalovciach.[11])

Ostro potláčaná bola sloboda hlásania politických názorov a programu komunistickej strany. Spájalo sa to často s tlačovou neslobodou, čo spolu s prenasledovaním komunistických schôdzí a iných schôdzkových podujatí pokrokových organizácii znemožňovalo náležité plnenie ich činnosti a funkcií, čo i keď v nepriamej formálno-právnej úprave zabezpečoval platný právny poriadok.[12]) Komunistická tlač bola zabavovaná a ničená často len preto, že obsahovala výklad programu strany, teda strany, ktorá existovala z hľadiska právneho stavu legálne.

V tomto zmysle je možné spomenúť trestné konanie proti T. Weissovi, redaktorovi periodického časopisu „Munkás", pre výroky v článkoch „A kommunista kisértet ellen!" (Proti komunistickému strašidlu) a „Hogyan akarnak verebet fogni a kormánypártok" (Ako chcú vládne strany chytať vrabce), obidva uverejnené dňa 8. mája 1925. Sédriou v Košiciach dňa 2. decembra 1925 podľa § 15 odst. 2 zák. č. 50/1923 Zb. z. a n. boli stíhané nasledovné výroky: „Vy len súďte nad nami dnes, zajtra sa zrúti na Vás tvrdá päsť robotníkov, zajtra vystrčíme na zboreniny kapitalistických zámkov červenú zástavu a potom budeme súdiť my . . . Ale buržoázny súd nie len komunistických robotníkov trestá, ale vôbec všetko robotníctvo bez rozdielu . . . S opovržením hľadí na Vás dedinský pracujúci, ľud ale vie a pamätá si, že k pôde príde len následkom použitia svojich paží a pästí, tak ako to spravili ruskí poddaní."[13]) Oproti predchádzajúcim prípadom pozoruhodnou zmenou bola zmena taktiky buržoázneho súdu v tom, že T. Weiss nebol stíhaný podľa § 18 zák. č. 50/1923 Zb. z. a n., teda pre trestný čin šírenia nepravdivých správ, čo v takýchto prípadoch bývalo bežné a jednoznačné. Prečin výzvy k neplneniu zákonných povinností alebo k trestným činom podľa § 15 zák. č. 50/1923 Zb. z. a n. umožňoval v tomto prípade (i v prípadoch ďalších) účinnejší a „hodnovernejší" postih inkriminovaných článkov pri zachovaní širokého výkladu ustanovenia právnej normy. A spôsob nepripustenia obhajoby T. Weissa pred Sédriou v Košiciach z dôvodov

---

[11]) SOBA, fond Krajského súdu v Košiciach, Tk 630/1925-B, č. krabice 230. V letákoch bol zaznamenaný priebeh udalosti v Svajlave na Podkarpatskej Rusi, kde 3. júla 1924 pri protivojnovej demonštrácii bol políciou zavraždený robotník nesúci červenú zástavu.

[12]) Existencia, činnosť, funkcie, práva a povinnosti politických strán boli v buržoáznom Československu právne upravené len nepriamo. Napr. zák. č. 123/1920 Zb. z. a n., o volebnom poriadku do poslaneckej snemovne, zák. č. 124/1920 Zb. z. a n., o zložení a právomoci senátu, zák. č. 125/1920 Zb. z. a n., o volebnom súde, a pod. Negatívne vymedzenie až zák. č. 201/1933 Zb. z. a n., o zastavovaní činnosti a rozpúšťaní politických strán, a vlád. nar. č. 202/1933 Zb. z. a n., ktorým sa vydávali podrobné predpisy o zabavovaní, úschove a správe majetku politických strán, ktorých činnosť bola zastavená alebo ktoré boli rozpustené.

[13]) SOBA, fond Krajského súdu v Košiciach, Tk 876/1925-B, č. krabice 230.

„šírenia komunistickej agitácie" spolu s trestom odňatia slobody v trvaní 2 mesiacov jednoznačne pertraktuje perzekučné metódy v činnosti súdov.[14])

Extenzívny výklad zákona na ochranu republiky možno v nadväzujúcich reláciách vidieť aj v prípade trestného stíhania Š. Stojku pre článok „Egyet a levegöbe — a többit a tömegbe" (Jednu do vzduchu, ostatné do davu) uverejneného v časopise „Munkás" 25. júla 1925. Sédria v Košiciach pisateľa článku odsúdila dňa 3. mája 1926 pre zločin podľa § 15 odst. 2, 3 zák. č. 50/1923 Zb. z. a n. na trest odňatia slobody v trvaní 2 mesiacov. Sédria pri posudzovaní výroku: „U armády sa nachádzajúci naši bratia (roľníci — pozn. P. M.) dnes nebudú bojovať proti robotníkom, ale . . . po boku komunistickej strany budú bojovať až do krajnosti proti svojim utlačovateľom,"[15]) vychádzala a odvolávala sa na rozhodnutie Najvyššieho súdu v Brne. Tento v odôvodnení svojich rozsudkov zo dňa 4. októbra 1924, 7. novembra 1924 a 22. apríla 1925 kvalifikoval trestný čin podnecovania k zločinu podľa § 15 zák. č. 50/1923 Zb. z. a n. takto: „. . .povšecké, abstraktné, teoretické pôsobenie na myseľ, nie len na oblasť vôle, ale aj oblasť intelektu . . . ba stačí i utvrdzovanie v duševnej už podnecovaním sa utvoriacej nálade . . ."[16]) To znamenalo, že podľa výkladu Najvyššieho súdu, ktorý bol pre ostatné nižšiestupňové súdy v celej republike záväzný, podľa zákona na ochranu republiky sa nestíhalo len konanie preukázateľné, ale aj myslenie, sloboda názoru. Pričom za kvalifikovaný dôkazný prostriedok postačovala príslušnosť ku komunistickej strane alebo k inej pokrokovej organizácii či triedna príslušnosť perzekvovaného.

Aj keď všetky politické strany mali formálno-právne, a vychádzajúc i z parlamentných zvyklostí, navonok garantovanú rovnakú možnosť bojovať o vládnu moc (to vraj bola z hľadiska triedneho boja veľmi pokroková vymoženosť buržoáznej demokracie), už i len zmienka či náznaky odchýlok od oficiálneho politického kurzu boli súdne tvrdo postihované.

J. Maurer, A. Horkay, V. Boldiszár, Š. Košík a Š. Stojka boli pred Sédriou v Košiciach dňa 26. januára 1927 trestne stíhaní pre výroky prednesené na verejnom zhromaždení komunistickej strany v Košiciach dňa 23. júla 1925, a odsúdení podľa § 14 odst. 5 a § 15 odst. 2, 3 zák. č. 50/1923 Zb. z. a n. spolu na 7 mesiacov za výroky: „Nech žije vláda robotníkov a sedliakov!, Nech žije sovietske Československo!"[17]) Hoci A. Horkay výrokom: „Budeme pracovať väčšou silou a ukážeme vláde, že my komunisti si prajeme zmenu terajšej

---

[14]) Tamtiež; T. Weiss pri výsluchu na Policajnom riaditeľstve uviedol na svoju obranu v prípade prvého článku toto: „Článok . . . je výkladom programu komunistickej strany a fakty, ktoré sú v tom článku uvedené, sú všeobecne známe." V prípade druhého článku uviedol: . . . . môžem dokázať, že skutočne pozemková reforma proti ustanoveniam zákona o pozemkovej reforme bola a bude prevedená tak, že ľudia, ktorí na pôdu majú nárok, zo zabratej pôdy vôbec nič nedostanú."

[15]) ŠOBA, fond Krajského súdu v Košiciach, Tk 1339/1925-B, č. krabice 230.

[16]) Pozri rozhodnutie Najvyššieho súdu v Brne Zm. I. 491/1924, Zm. I. 254/1924, Zm. II. 79/1925.

[17]) ŠOBA, fond Krajského súdu v Košiciach, Tk 1364/1925-B, č. krabice 230.

vlády a nastolenie vlády robotníkov a sedliakov,“[18]) vyzýval len k boju o vládnu moc podobne ako R. Gajda výrokom: „K svojmu cieľu dôjdeme, je treba len tuhej práce, disciplíny a odvahy,“[19]) komunistické stanoviská boli predsa pre vládnucu buržoáziu podstatne menej prijateľné a blízke ako fašistické, ktoré trestne stíhané neboli.[20])

Československá buržoázna štátoveda vždy oficiálne kládla dôraz na vysoký stupeň spravodlivosti a masarykovskej humánnosti právneho poriadku. Aj samotné prijatie zákona na ochranu republiky sa odôvodňovalo snahou o ochranu uvádzaných atribútov. Súdna prax uplatňovaním perzekučných postupov však toto v plnej miere vyvracala.

Tak to bolo i v prípade trestného konania proti J. Kizmanovi pre výroky prednesené na verejnom zhromaždení komunistickej strany vo Veľkej Ide dňa 6. septembra 1925. Obžalovaný okrem iného povedal: „Vy robotnici nedostanete zem (vo vzťahu k pozemkovej reforme — pozn. P. M.), lebo ju obrábať neviete . . . je v ministerstve jeden istý Beneš . . . ktorý dostal 2000 jutár pozemku a jeden kaštieľ. On to vie obrábať?“[21]), čím podľa rozsudku Sédrie dňa 5. mája 1926 spáchal prečin podľa § 14 odst. 5, § 15 odst. 2 zák. č. 50/1923 Zb. z. a n. a prečin podľa § 2 a § 4 odst. 2 zák. čl. 41/1914 a odsúdený bol na trest odňatia slobody v trvaní 1 mesiaca a 100 Kč pokuty. V odôvodnení rozsudku sa hovorilo: „. . .hanobenie toto je surové a štvavé, lebo obžalovaný tvrdil zrejme vymyslené veci, tvrdil, akoby robotnícka trieda bola perzekvovaná, a to tými najhoršími násilnými prostriedkami. . . Obžalovaný je príslušníkom komunistickej strany, nie pasívnym, ale ako z jeho vystúpenia ako rečníka na schôdzi vyplýva, príslušníkom aktívnym . . . Súd je toho názoru, že výkon trestu obžalovanému prísúdený je k jeho polepšeniu i v záujme verejnom nutným.“[22])

I ďalší prípad typicky spĺňal uvádzané atribúty. Sédria v Košiciach dňa 21. mája 1926 odsúdila A. Meschánovú za prečin podľa § 24 odst. 3 zák. čl. 14/1914 na trest odňatia slobody 3 dni a 100 Kč pokuty za to, že dňa 15. novembra 1925 v Košiciach rozširovala komunistické letáky. Hoci pri pojednávaní obžalovaná zdôrazňovala, že má štvormesačné dieťa, „. . . . podmienečný výkon trestu (Sédria — pozn. P. M.) nepovolila, lebo má za to, že výkon trestu je potrebný, aby sa polepšila“.[23])

Teda pri obidvoch prípadoch je nápadné to, že perzekučné metódy sa

---

[18]) Tamtiež.

[19]) Porovnaj aj ďalšie výroky v knihe: V. L. Vodák: NOF a její vůdce R. Gajda, Praha, bez roku vydania, str. 10.

[20]) A. Horkay na svoju obranu pred súdom uviedol: „. . . . výrokmi o nastolení vlády robotníkov a roľníkov som sa trestného činu nedopustil . . . . lebo každá politická strana môže v našej republike bojovať o vládnu moc a v tom trestný čin nie je možné vidieť.“

[21]) SOBA, fond Krajského súdu v Košiciach, Tk 1617/1925-B, č. krabice 230.

[22]) Tamtiež. Súdna tabuľa dňa 11. októbra 1926 zvýšila trest na 2 mesiace a 100 Kč pokuty.

[23]) SOBA, fond Krajského súdu v Košiciach, Tk 41/1926-B, č. krabice 231.

stupňovali (a vtedy sa zahadzovala aj maska legality a masarykovskej humánnosti) v prípadoch funkcionárov a aktívnych členov komunistickej strany. Ti boli najnebezpečnejší. Len takto a takéto odôvodnenia rozsudkov mohli splniť to, pre aký skutočný cieľ bol prijatý zákon na ochranu republiky a popri ňom stále používané aj staré uhorské zákony.

Perzekučné ustanovenia zákona na ochranu republiky postihovali aj slobodu vyučovania a hlásania výsledkov vedeckého bádania. Samozrejme, že predovšetkým boli trestne stíhaní prednášatelia a účastníci školení v marxisticko-leninskom svetonázore. Dôkazom toho bolo aj prenasledovanie T. Weissa, G. Goldhammera a F. Weichherza pre zorganizovanie výcvikového maďarského kurzu KSČ v Košiciach v apríli 1926. Napriek tomu, ako to vyplývalo z výpovede T. Weissa, že išlo o „. . . zriadenie školy pre inštruktorov . . . o základných pravidlách idei Marxových, ich upotrebení vo verejnom živote, že programom bolo predniesť a vysvetliť . . . knihu Štát a revolúcia od V. I. Lenina, v Prahe legálne kolportovanú . . .“,[24]) štátne zastupiteľstvo podalo žalobu pre zločin prípravy úkladov podľa § 2 zák. č. 50/1923 Zb. z. a n.

Jednou z čŕt zvrátenosti trestného súdnictva bolo, že skúmanie úmyslu obžalovaného tam, kde to zákon požadoval, sa nahradzovalo vytrhnutím z nezávadného prejavu záverečného zvolania. Tak tomu bolo aj v prípade J. Balázsa, ktorý na verejnej schôdzi komunistickej strany v Košiciach dňa 1. mája 1926 na konci svojho prejavu zvolal: „Nech žije sovietske Rusko!, Nech žije III. Internacionála!“ Odôvodnenie rozsudku poukazuje práve na kaučukovosť uplatňovania zákona na ochranu republiky a na ekvilibristické nadanie sudcov pri výklade prejavov komunistických funkcionárov: „Je síce pravda, že obžalovaný sa zmienil vo svojej reči, že až proletariátu sa podarí zvrhnúť kapitalistický poriadok, že bude nasledovať oslobodenie robotníkov . . . súd je však toho názoru, že i tieto výroky je nutné posudzovať nie osamotene, že sa im má dať ten zmysel . . . ktorý vysvitá zo záveru ‚Nech žije sovietske Rusko‘ . . . čím obžalovaný sa snažil presvedčiť svojich poslucháčov o tom, že záujmom proletariátu nevyhovuje forma štátu dnes platná, ale taká forma štátna, aká je v dnešnom Rusku.“[25])

Stupňujúca sa militantnosť Československej republiky, ako jeden zo znakov buržoázneho štátu, bola tiež chránená zákonom na ochranu republiky. Prísne sa stíhali protivojnové letáky, ako aj ich rozširovatelia. G. Goldhammer, tajomník komunistickej strany v Košiciach dňa 26. septembra 1927 za prečin podľa § 15 odst. 1, 3 zák. č. 50/1923 Zb. z. a n. pre rozširovanie letákov s týmto závadným textom: „Sme proti akéjkoľvek vojne. Keď nás však k tomu prinútia

---

[24]) ŠOBA, fond Krajského súdu v Košiciach, Tk 596/1926-B, č. krabice 231.

[25]) ŠOBA, fond Krajského súdu v Košiciach, Tk 845/1926-B, č. krabice 231. Sédria v Košiciach 24. októbra 1927 obžalovaného J. Balázsa odsúdila za prečin rušenia obecného mieru podľa § 14 odst. 1 zák. č. 50/1923 Zb. z. a n. na trest odňatia slobody v trvaní 2 mesiacov, Súdna tabula 13. marca 1928 zvýšila trest na 6 mesiacov.

a musíme vziať zbrane do naších rúk . . .“[26]) na jeden mesiac žalára, ktorý Súdna tabula v Košiciach zvýšila na 6 mesiacov.

Nepohodlní rečníci boli často perzekvovaní bez dostatočného dôkazového materiálu, tak ako v prípade Š. Stojku, ktorý vraj podľa výpovede notára Ľ. Weisza na komunistickej schôdzi v Perine 18. júla 1926 predniesol inkriminované výroky smerujúce na vyvolanie revolúcie. Hoci druhý svedok, robotník J. Csardás, uviedol, že „. . . je pravda, že obžalovaný hovoril čosi o organizovaní maloroľníctva, o daniach a podobne, nepočul som však, aby hovoril o revolúcii“,[27]) jeho svedectvo sa nevzalo do úvahy a Š. Stojka bol Sédriou v Košiciach odsúdený podľa § 15 odst. 3 zák. č. 50/1923 Zb. z. a n. na žalár v trvaní 3 mesiacov.

Buržoázny mocensko-potlačovací aparát veľmi citlivo reagoval na akúkoľvek verejnú kritiku buržoáznej demokracie. Nekompromisný postup mal nahradiť skutočnú podobu demokracie a prípadne zvrátiť mienku obyvateľstva o správnosti a vhodnosti takýchto postupov pri jej prezentovaní a obrane. Všeobecne sa zabúdalo, že stupeň reálnej demokracie závisí vždy hlavne od pokrokovosti spoločenského zriadenia, v ktorom platí, že medzi prvé hodnotiace znaky patrí úroveň realizácie základných občianskych práv a slobôd. Dovolenú mieru kritiky buržoáznej demokracie názorne ilustrujú nasledovné prípady.

V. Balogh a F. Martiník boli trestne stíhaný za to, že počas prvomájového sprievodu v Košiciach v roku 1926 prevolávali heslo „Eljen a világforradalom“ (Nech žije svetová revolúcia). Vo výpovedi V. Balogh okrem iného uviedol: „Kričal som preto, lebo nemám prácu a nedostávam ako vojnový invalid podporu.“[28]) Hoci obaja vojnoví invalidi mali značne podlomené zdravie, v odôvodnení rozsudku sa uvádzalo, že „. . . podmienečný odklad výkonu trestu nebol obžalovaným povolený vzhľadom na ich povahu“.[29])

J. Lapšanský bol trestne stíhaný za výroky použité na verejnej schôdzi komunistickej strany v Stakčíne dňa 8. novembra 1925 a pre pokračovanie v prejave po rozpustení schôdze slovami: „Vidíte, takáto je naša demokracia.“ Košická Sédria ho dňa 14. marca 1927 uznala vinným z dvojnásobného prečinu podľa § 14 odst. 5 a z prečinu podľa § 14 odst. 3 zák. č. 50/1923 Zb. z. a n., a odsúdila na 1 mesiac žalára. Najpresvedčivejšie z tohto prípadu vyznela obrana buržoáznej demokracie v odôvodnení rozsudku: „Naznačil obžalovaný touto poznámkou, že v republike vlastne žiadna demokracia nie je, že ľudu sa odopierajú práva zaručené mu ústavnou listinou, že i keď sloboda zhro-

---

[26]) ŠOBA, fond Krajského súdu v Košiciach, Tk 867/1926-B, č. krabice 231.
[27]) ŠOBA, fond Krajského súdu v Košiciach, Tk 1463/1926-B, č. krabice 231.
[28]) ŠOBA, fond Krajského súdu v Košiciach, Tk 1535/1926-B, č. krabice 231. Obaja boli Sédriou v Košiciach odsúdení dňa 21. januára 1927 pre zločin podľa § 14 odst. 1 zák. č. 50/1923 Zb. z. a n. na žalár v trvaní 10 dní.
[29]) Tamtiež.

mažďovania je ľudu zaručená, stačí slovo vládneho úradníka, aby toto právo ústavou zaručené bolo ľudu odňaté."[30])

Takýto úzky triedny pohľad a výklad právnych noriem nielenže súvisel, ale prerastal v demagógiu. Veď predsa podľa prevzatých a stále platných uhorských zhromažďovacích predpisov, konkrétne podľa obežníka č. 7430/1913 B. M., ustanovenie A, č. 6 a 7, mohla sa dať vrchnosť zastupovať na každom verejnom zhromaždení. Zástupca mal pozorne sledovať priebeh zhromaždenia. V prípade pobúrovania (výklad tohto pojmu bol veľmi široký) mal vyzvať predsedníctvo zhromaždenia na zastavenie vedených prejavov. Ak sa nevyhovelo tomuto upozorneniu, bol úradný zástupca povinný zhromaždenie, čo aj násilím, rozpustiť. Teda, faktický výkon ústavou zaručeného zhromažďovacieho práva mohol byť protiústavne, a pre vládneho úradníka zároveň úplne beztrestne, prekazený. Samozrejme súd nemal a ani nemohol mať problémy s protiústavnosťou niektorých perzekučných obyčajných zákonov, keď pri posudzovaní prejavov kritiky jestvujúcej tzv. buržoáznej demokracie rozhodol podľa ustanovení najvýznamnejšieho perzekučného zákona — zákona na ochranu republiky.

Za podobný výrok („Otvorene hovorím, že naša slávna demokracia je cárem na papiere"), prednesený na verejnej schôdzi komunistickej strany 1. mája 1926 v Nižnom Medzeve, bol F. Weichherz odsúdený Sédriou v Košiciach dňa 8. februára 1929 za prečin podľa § 14 odst. 5 zák. č. 50/1923 Zb. z. a n. na 21 dní odňatia slobody.[31])

Buržoázne súdnictvo upúšťalo niekedy i od pokrokových zásad trestného procesu. Hlavne vtedy, keď perzekučný výklad ustanovení zákona na ochranu republiky mal s čo najväčšou váhou posilniť čoraz viac otriasajúce sa pozície vládnúcej buržoázie. Dokladom toho môže byť aj odôvodnenie rozsudku Súdnej tabule v Košiciach zo dňa 14. februára 1928 pri odvolaní sa Sédriou odsúdeného V. Alexiho za prevolávanie hesla: „Nech žije socialistická revolúcia!", za čo bol odsúdený podľa § 14 odst. 1 zák. č. 50/1923 Zb. z. a n. na žalárovanie v trvaní 15 dní. Toto príliš nebezpečné heslo (dosiaľ sa stíhali komunisti len za súvislosti s prevolaním na slávu svetovej revolúcie) posúdila Súdna tabula na 2 mesiace žalára, čo bolo aj Najvyšším súdom v Brne potvrdené 16. mája 1928. Z odôvodnenia Súdnej tabule vyberám: „. . . . javí sa preto z verejného záujmu potrebným . . . aby sa nerozšírila vo verejnosti eventuálne mylná domnienka, že podobné činy sú netrestné."[32]) Týmto odôvodnením vyššej hranice trestu československá buržoázna justícia vedome (i v niektorých ďalších prípadoch) niekedy prechádzala k priorizovaniu represívnej stránky trestu. K javu, ktorý bol, je a bude typický pre všetky reakčné, nedemokratické a taktiež i fašistické štátne a politické režimy.

Buržoázna justícia bola zároveň citlivá aj na akúkoľvek kritiku perzekučných

---

[30]) ŠOBA, fond Krajského súdu v Košiciach, Tk 1890/1927-B, č. krabice 232.
[31]) ŠOBA, fond Krajského súdu v Košiciach, Tk 83/1927-B, č. krabice 232.
[32]) ŠOBA, fond Krajského súdu v Košiciach, Tk 1552/1927-B, č. krabice. 237.

ustanovení zákona na ochranu republiky. Š. Košík a Ľ. Vydra na verejnej schôdzi komunistickej strany v Košiciach dňa 8. októbra 1927 vyslovili niektoré opodstatnené názory na účel prijatia a zamerania zákona na ochranu republiky. Š. Košík okrem iného konštatoval hlavne toto: „Bol uzákonený zákon na ochranu republiky, na základe ktorého sú naši súdruhovia odsudzovaní na niekoľko rokov väzenia . . .", a Ľ. Vydra zase nasledovné: „Preto bol uskutočnený (prijatý — pozn. P. M.) zákon na ochranu republiky . . . aby sa nemohli odkrývať pravdy"[33]) Výrok Š. Košíka podľa rozsudku zo dňa 8. februára 1929 naplnil skutkovú podstatu prečinu podľa § 14 odst. 1 zák. č. 50/1923 Zb. z. a n., podobne výrok Ľ. Vydru naplnil skutkovú podstatu prečinu podľa § 15 odst. 3 zák. č. 50/1923 Zb. z. a n., za čo Š. Košík bol odsúdený na 21 dní a Ľ. Vydra na 5 mesiacov žalára. Odôvodňujúc, že . . . . prvý súd zvážil pri výmere trestu a kvalifikácii poľahčujúce okolnosti a priťažujúce okolnosti nehľadal . . ."[34]) Vrchný súd v Košiciach dňa 3. septembra 1929 svojim rozhodnutím zvýšil výmery trestov. V prvom prípade z 21 dní žalára na 2 mesiace a v druhom prípade z 5 mesiacov na 8 mesiacov.

Ďalší prípad potvrdzuje, podobne ako v už uvádzanom prípade poslanca H. Taussiga, že československá vládnúca buržoázia si vedela náležite oceniť ideových odpadlíkov, ktorí dokázali zavrhnúť svoje komunistické presvedčenie za udelenie milosti abolíciou prezidentom republiky. O to vhodnejší boli pre ňu v čase silných hospodárskych a politických otrasov československej spoločnosti, v rokoch všeobecnej celosvetovej hospodárskej krízy.

Z. Holanová bola Krajským súdom v Košiciach[35]) pre výroky na verejnej schôdzi komunistickej strany v Michalovciach a v Košiciach uznaná vinnou z dvojnásobného prečinu podľa § 14 odst. 1 zák. č. 50/1923 Zb. z. a n. a odsúdená na trest žalára v trvaní 3 mesiacov. V žiadosti o milosť abolíciou, o ktorú cestou Ministerstva spravodlivosti požiadala prezidenta republiky, poukazuje hlavne na svoj definitívny rozchod s ideami i s komunistickou stranou. Žiadosti bolo 5. apríla 1934 vyhovené kladne.[36])

Obdobne to bolo i v prípade J. Mižika, ktorý bol odsúdený za výroky na verejnom zhromaždení komunistickej strany v Michalovciach dňa 27. januára 1929. V celom prípade je pozoruhodným spôsobom prejavená práca buržoáznej justície pri vyvíjaní psychického nátlaku na funkcionára KSČ (bol tajomníkom KSČ v Košiciach — pozn. P. M.) s cieľom spracovať ho tak, aby prestal vyvíjať aktívnu činnosť v strane a vzdal sa komunistických ideálov.

Inkriminovaným výrokom, pre ktorý bol J. Mižík trestne stíhaný, sa stali nasledovné slová: . . . . vojenské nebezpečenstvo je dnes väčšie, než bolo v roku

---

[33]) SOBA, fond Krajského súdu v Košiciach, Tk 1945/1927-B, č. krabice 237.
[34]) Tamtiež.
[35]) Reformou súdnictva na základe zák. č. 201/1928 Zb. z. a n. boli zriadené Krajské súdy a Vrchné súdy namiesto Sédrií a Súdnych tabúl.
[36]) SOBA, fond Krajského súdu v Košiciach, Tk 178/1929-B, č. krabice 247.

1914 . . . proletariát celého sveta je povinný pripravovať sa na obranu sovietskeho Ruska . . .“[37]) Aj keď Štátne zastupiteľstvo v Košiciach podalo na krajskom súde v Košiciach na menovaného žalobu pre zločin podľa § 15 odst. 3 zák. č. 50/1923 Zb. z. a n., 30. apríla 1930 ho tento spod žaloby oslobodil. Po odvolaní sa štátneho zastupiteľstva na Vrchný súd v Košiciach tento dňa 5. decembra 1930 uznal ho vinným a odsúdil na trest odňatia slobody v trvaní 7 mesiacov, čo Najvyšší súd v Brne dňa 8. júla 1931 potvrdil. Zvrátené prvky výkladu ustanovení zákona na ochranu republiky možno vidieť aj v odôvodnení rozsudku: „Z tohto zloženia a zmyslu reči obžalovaného je teda zrejmé, že . . . myslel na vojnu obrannú pre prípad vojnového konfliktu so sovietskym Ruskom . . . snažil sa pôsobiť na náladu a cit poslucháčov . . .aby nevykonávali (vojenskú službu — pozn. P. M.) v prospech vlastného štátu, ale naopak, na obranu sovietskeho Ruska a proti vlastnému štátu.“[38]) Skutočne, proti takémuto výkladu a prekrúcaniu slov nemal pred buržoáznou justíciou nikto žiadne šance dovolať sa spravodlivosti.[39]) Takýto psychický nátlak, pocit bezmocnosti bol tým pravým sledovaným stavom, ktorý vytváral predpoklady vzdania sa akéjkoľvek opozičnej činnosti voči oficiálnej vládnej politike tak, aby sa mohli naplniť odporúčania na udelenie milosti, ako to v tomto prípade formulovalo Policajné riaditeľstvo v Košiciach: „Vzhľadom k tomu, že odklon menovaného od komunistickej strany je trvalý, doporučujem žiadosť milosti prezidenta republiky.“[40])

Diametrálne odlišné stanovisko zaujala buržoázna spravodlivosť v prípade J. Szabóa, kolára, ktorý za výroky na verejnej schôdzi komunistickej strany vo Vranove nad Topľou bol Krajským súdom v Košiciach uznaný vinným zo zločinu podľa § 15 odst. 3 zák. č. 50/1923 Zb. z. a n. a dňa 24. februára 1930 odsúdený na trest žalára v trvaní 6 mesiacov. Pochopiteľne, že hoci si podal žiadosť o milosť z dôvodu vyživovania 5-člennej rodiny, z toho 4 maloletých detí, kladne mu vyhovené nebolo, pretože odmietol sa vzdať svojho komunistického presvedčenia a organizačnej príslušnosti ku Komunistickej strane Československa.[41])

Perzekučnými ustanoveniami zákona na ochranu republiky sa útočilo aj na slobodu spolčovaciu. Časté bolo trestné stíhanie robotníckych komunistických spolkov a organizácií, ich rozpúšťanie a najmä snahy po ich obnovení sa veľmi prísne sankcionovali. V takýchto prípadoch sa ešte dôraznejšie a preciznejšie

---

[37]) SOBA, fond Krajského súdu v Košiciach, Tk 213/1929-B, č. krabice 248.

[38]) Tamtiež.

[39]) J. Mižik v záverečnej reči povedal: „Je nemožné . . . aby namiesto pravého zmyslu reči a slov vzal súd ako podklad svojho rozsudku tak ďaleko siahajúce umelé závery a logické útvary, ktoré vôbec neboli obsiahnuté v reči, a ktoré vôbec nemôžu byť vyčítané z obsahu tej reči. Tendencia mojej reči bola vyzvať pozornosť posluchu na hroziacu prípadnú vojnu . . . na nutnosť všeobecného mieru.“

[40]) Tamtiež, milosť bola udelená.

[41]) SOBA, fond Krajského súdu v Košiciach, Tk 1042/1929-B, č. krabice 252.

narušovala osobná sloboda organizátorov-komunistov — spolkového života, porušovalo sa právo na obhajobu, na predvolanie svedkov, ktoré udávala protizákonne obviňovaná procesná strana.

Názorným príkladom takýchto praktík buržoáznej justície bolo aj trestné stíhanie a odsúdenie I. Gulyása — obuvníka a spol., pre založenie tajnej organizácie komunistickej mládeže v roku 1924 v Čope a pre jej činnosť až do roku 1929. Krajský súd v Košiciach dňa 1. októbra 1930 odsúdil podľa § 17 odst. 1, 2 zák. č. 50/1923 Zb. z. a n. I. Gulyása a ďalších piatich obžalovaných za prečin združovania štátu nepriateľského na trest žalára v trvaní 1 mesiac pre každého napriek tomu, že v odpore podanom proti svojmu trestnému stíhaniu obžalovaní okrem iného uviedli: „Obžalovací spis tvrdí, že sme boli . . . členmi komunistickej mládežníckej organizácie, ktorá bola v roku 1922 Ministerstvom vnútra rozpustená . . . popierame však rozhodne . . . že naša organizácia bola totožnou s organizáciou rozpustenou . . . Na dôkaz toho, že organizácia komunistickej mládeže . . . je súčasťou strany komunistickej, uvádzame ako svedka K. Gottwalda . . . a poslanca J. Kopeckého . . . najlepším dôkazom toho, že organizácia nie je tajnou, že organizácia mládeže . . . vydává rad legálnych časopisov ako: Priekopník, Pracujúca mládež na Podkarpatskej Rusi a časopis Fiatal Dolgozó.“[42]) Pochopiteľne, že menovaní svedkovia, ktori by boli dokázali legálnosť tejto mládežníckej organizácie, predvolaní na pojednávanie neboli. Buržoázna justícia sa totiž vždy veľmi obávala, aby politický súdny proces neprerástol v hnutie politické, v možnosť poukázať na perzekučné praktiky justičnej praxe, a to práve vtedy, keď vzhľadom na vzrastajúcu hospodársku krízu a podlamovanie sa buržoázneho triedneho panstva v Československu fašizmus sa stáva potenciálne jediným možným riešením ťažkostí pri zachovaní kapitalistickej triedno-vykorisťovateľskej spoločensko-ekonomickej formácie.[43])

Rast oficiálneho fašistického hnutia rokom 1929 nadobúdal na intenzite. Tieto skryté snahy v časti československej buržoázie boli ochraňované aj súdnou praxou, a pokiaľ niekto na ne poukázal, bol trestne stíhaný v zmysle rozširovania „vraj“ nepravdivej správy so štvavými hanobiacimi účinkami pre republiku.

Dôkazom tohto tvrdenia je aj prípad J. Kovana, ktorý na schôdzi Okresného zastupiteľstva v Košiciach dňa 4. februára 1929 povedal: „Vo veľmi zrýchlenom tempe pokračuje fašizácia štátneho aparátu. Toto fašizovanie dochádza svojho najostrejšieho výrazu v orabovaní politických práv pracujúcich más.“[44])

---

[42]) SOBA, fond Krajského súdu v Košiciach, Tk 188/1929-B, č. krabice 247.

[43]) Tým prípad neskončil. Krajský súd v Košiciach 5. januára 1931 mladistvého A. Molnára súdil pre prečin podľa § 17 odst. 1 zák. č. 50/1923 Zb. z. a n. preto, že asi koncom roku 1929 na nahováranie sa prihlásil do organizácie komunistickej mládeže. Dôkazný prostriedok: „. . . a tiež kupoval časopis Fiatal Dolgozó“ — citované tamtiež.

[44]) SOBA, fond Krajského súdu v Košiciach, Tk 498/1929-B, č. krabice 248. Krajský súd v Košiciach 26. mája 1930 za prečin podľa § 18 odst. 2, 3 a § 14 odst. 5 zák. č. 50/1923 Zb. z. a n. vyniesol trest odňatia slobody v trvaní 2 mesiacov.

Podobne bol trestne stíhaný Š. Košík za výroky: „V republike československej berú sa teraz proletariátu všetky politické práva a potom priberú sa (buržoázia — pozn. P. M.) na prevrat fašistický. Čo robí Gajda, to je len hračka . . . pravý fašizmus koná vláda, keď postupuje proti hnutiu proletariátu . . .“,[45]) ktoré predniesol na verejnom zhromaždení komunistickej strany v Strede nad Bodrogom 1. mája 1929. Krajský súd v Košiciach ho dňa 20. októbra 1930 uznal vinným z prečinu podľa § 18 odst. 2, 3 a § 14 odst. 5 zák. č. 50/1923 Zb. z. a n. a odsúdil na 14 dní žalára. Všetky tieto a podobné prípady upozorňujúce na rast fašistického nebezpečenstva v predmníchovskej republike boli trestne stíhané podľa zákona, ktorý mal obraňovať buržoáznu demokraciu práve pred útokmi reakčnej pravice — fašizmu.

Zo základných občianskych práv a slobôd sa porušovala aj rovnosť občanov pred zákonom. Príslušnosť k robotníckej triede, ale hlavne členstvo v Komunistickej strane Československa, boli dôvodom k triedne zaujatým postojom zo strany československých súdov. Začiatkom hospodárskej krízy, ale hlavne v 30-tych rokoch sa tento „zákonný“ dôvod vyskytoval veľmi často a otvorene.

Možno to vidieť aj v prípade odôvodnenia Krajského súdu v Košiciach k rozsudku, ktorým odsúdil Š. Havelku za to, že v obci Ubľa na oslavu 10-ročného trvania ČSR vylepoval plagáty s nápisom „10 litnoje jarmo“. Z odôvodnenia citujem: „. . . obžalovaný je človek známy ako rečník komunistickej strany, ktorý opätovne robí nepriame narážky a poznámky svedčiace o naprostej neloajalite voči štátnemu zriadeniu a ústave . . .“[46])

Svojský prístup k odôvodneniu rozsudku zaujal Krajský súd v Košiciach aj v prípade J. Siváka — pekára a člena komunistickej strany — pri jeho odsúdení za prečin podľa § 15 odst. 2 zák. č. 50/1923 Zb. z. a n. v trvaní 8 dní žalára. Korunný a jediný svedok jeho výrokov notár J. Vozur, sedel v druhej miestnosti ako odsúdený rečník, ale aj tak jeho výpoveď bola hodnoverná preto, lebo „. . . svedok J. Vozur ako úradný orgán iste (podč. P. M.) dával lepšie pozor na výroky prítomných, lebo musel o tom napísať úradnú správu“.[47])

A úradná správa musela byť jednoznačná, teda taká, aká bola potrebná pre odsúdenie robotníka a ešte k tomu člena komunistickej strany. To bol dostatočný dôvod na odsúdenie. Súd ktoréhokoľvek stupňa na ktoromkoľvek území buržoáznej ČSR neúplný dôkazný materiál vedel vhodne upraviť. Hoci sa odsúdení proti takýmto rozsudkom odvolávali na druhostupňové súdy a Najvyšší súd, obyčajne tieto súdne inštancie, pokiaľ nezvýšili trestnú sadzbu, tak aspoň rozsudok v plnom rozsahu potvrdili. V politickom trestnom súdnictve táto

---

[45]) SOBA, fond Krajského súdu v Košiciach, Tk 725/1929-B, č. krabice 250.

[46]) SOBA, fond Krajského súdu v Košiciach, Tk 814/1929-B, č. krabice 251. Odsúdený bol za prečin podľa § 14 odst. 1 zák. č. 50/1923 Zb. z. a n. na trest žalára v trvaní 3 mesiacov.

[47]) SOBA, fond Krajského súdu v Košiciach, Tk 1790/1929-B, č. krabice 258.

skutočnosť sa stala široko zaužívaným precedentom proti revolučnému robotníckemu hnutiu a Komunistickej strane Československa.

Všetky tieto načrtnuté aspekty a prejavy perzekučnej činnosti zložiek štátneho aparátu neznamenajú lokalizovaním zvoleného teritória a časového úseku lokalizáciu záverov. To, čo môžeme dokumentovať na základe archívnych materiálov použitých so špecifikáciou na juhovýchodnú časť východného Slovenska, rozhodne môžeme obsiahnuť sledovaním danej problematiky tak v rámci celého východného Slovenska, Slovenska ako aj republiky. Týmto všetkým je možné dokumentovať charakter predmnichovskej Československej republiky aj ako štátu buržoázneho s formálno-právne síce zakotvenými občanskými právami a slobodami pri ich výraznej triednej aplikácii v neprospech širokých vrstiev pracujúcich más.

Судебная апликация закона на охрану республики перед возникновением всеобщего экономического кризиса в восточной Словакии

Петер Мосны

Резюме

Исторический прогресс, достигнутый образованием самостоятельной Чехословацкой республики был ограниченным. Однако национальное освобождение чешского и словацкого народов не означало, что будет справедливо решен вопрос социального положения широких слоев трудящихся.

Определение и закрепление классовой сущности чехословацкого буржуазного государства проявлялось также в области формально-правового понимания и применения основных гражданских прав и свобод. Право граждан на свободу собраний, на свободу мысли, слова, печати, личная свобода, свобода неприкосновенности жилища, свобода обучения и вероисповедания как и другие были закреплены в пятой главе Конституции домюнхенской Чехословакии (конституционный закон № 121/1920 СЗ). Однако это не означало, как об этом свидетельствует практическое применение, что данными правами пользовались в равной мере все, всегда на основе единого применения их содержания. Качество их применения отличалось несколькими факторами.

Свидетельством того, что смыслом Конституции с 1920 г. не было закрепление прав и свобод, которые даже и в деклараторной форме невозможно было реально обеспечить, была сама пятая глава Конституции. Правящая буржуазия считала необходимым напр. в § 113 п. 3 констит. закона № 121/1920 СЗ ясно указать, что обычным законом можно привести ограничения главным образом для собрания вне здания в определенных, установленных случаях. Значит, данная Конституцией предусматриваемая возможность ipso facto не могла гарантировать даже в области правовой нормы высшей правовой силы то, что в предыдущих постановлениях содержала и этим в полном объеме исключала обязательные постановления из которых возникла.

Далее необходимо выделить также возможность фактического исполнения данных основных буржуазных гражданских прав и свобод. Отсутствию их материального обеспечения способствовали существующие и укрепляющиеся капиталистические производственные отношения. В их рамках

широкие массы трудящихся вследствие существующего statu quo ante в классово-властных диспозициях преимущества буржуазии не имели для этого необходимые экономические предпосылки. Законные границы прокламации и реализации всех основных буржуазных гражданских прав и свобод определял господствующий класс — буржуазия — таким образом, чтобы правопорядок обеспечивал их господство и в будущем.

В Конституции в 1920 г. были закреплены формуляции основных гражданских прав и свобод, которые давали возможность одновременно реализовать даже во время потенциальной угрозы господству буржуазии меры, касающиеся преследования эксплуатируемых масс. Этому способствовало также принятие таких последующих правовых норм, которые дальнейшей разработкой, закрепленных в конституции основных буржуазных гражданских прав и свобод и их апликацией непосредственно сопровождали судебное, полицейское или административное преследование, направленное в первую очередь на членов революционного рабочего движения и членов Коммунистической партии Чехословакии.

К одной из таких норм относился также закон № 50/1923 СЗ, названный Закон на охрану республики. Вместе с последним в некоторых случаях обострения судебного преследования применялись и некоторые правовые нормы, имеющие характер преследования, перенятых из Австро-Венгрии.

Преследованию, в нашем случае судебному преследованию из области юговосточной области части восточной Словакии подвергалась прежде всего деятельность революционного крестьянства и коммунистов. Данное судебное преследование согласно важнейшему закону о преследовании, согласно закону на охрану республики проявлялось в разных формах, их конкретизация была проведена на основе архивных материалов.

Эти конкретные, явные факты являются примером неустанной деятельности рабочего класса руководимого КПЧ в острой классовой борьбе при достижении поставленной им цели — социализма.

SOCIALISTICKÉ KODIFIKÁCIE V ČESKOSLOVENSKU*)

Leonard Bianchi

Štát a právo sa vyvíjajú v nadväznosti na vývin spoločnosti a jej ekonomiky; preto zaznamenávajú pozoruhodné zmeny nielen v oblasti zákonodarstva, vo vydávaní nových zákonov a nariadení, ale aj v ich aplikácii. Historicky vzaté, vývojové znaky štátu a práva sa najviac odrážajú v normotvorných prípravách, ktoré sú niekedy pohotové, inokedy zdĺhavé. Niekedy sa realizujú až v ďalšom vývinovom období, keď príčiny a motívy ich legislatívneho vzniku (tzv. occasio legis) mohli už aj pominúť.

Štát a právo nemajú svoj samostatný vývoj, ale sprevádzajú vývoj spoločnosti a vývoj spoločnosti sa v nich určitým spôsobom dialekticky odzrkadľuje. Našim záujmom musí byť predovšetkým zistiť, či štát a právo pomohli socialistickému vývoju, prípadne či priaznivo ovplyvnili spoločnosť a jej ekonomiku. Veď všetci vieme, akým dôležitým nástrojom boli a budú štát a právo pri uskutočňovaní zmien v socialistickej spoločnosti.[1])

Účinok právnych noriem pri rozvoji socialistickej spoločnosti v porovnaní s inými spoločenskými formáciami je umocnený tým, že uznesenia najvyšších orgánov KSČ — závery zjazdov a konferencií KSČ a uznesenia plén ÚV KSČ a ÚV KSS — sa realizujú a dostávajú do občianskeho života aj cez právne normy. Legislatívny akt sa takto stáva vyjadrením vôle vládnúcej triedy v istej všeobecnej podobe, platnej pre celú spoločnosť, pre všetkých jej členov.

Ak sa len letmo pozrieme na to, čo sa od roku 1945 v právnej oblasti vykonalo

---

*) Redakčná poznámka: Štúdia predstavuje organickú súčasť obsiahlejšieho zpracovania tejto problematiky autorom, ktorý už systematicky zpracoval a publikoval viaceré závažné otázky uvedenej tématickej oblasti formou parciálnych článkov a statí: Bianchi, L., Bakiča, J., „Československé ľudovodemokratické právo v rokoch 1944—1948", PHS, 19, Praha 1977; Bianchi, L., „Charakter práva prechodného obdobia 1945—1948", Rozvoj socialistického štátu a práva v oslobodenom Československu, Bratislava 1977; Bianchi, L., Čič, M., „Nové československé kodifikácie a zmeny v štruktúre štátnych orgánov na Slovensku v rokoch 1961 až 1965", Rozvíjanie socializmu na Slovensku v prvej polovici šesťdesiatych rokov, Bratislava 1979.

[1]) V. Vaněček: „K problematice vzniku a vývoje socialistického práva", in: Vznik a vývoj socialistického práva, I. Univerzita Karlova, Praha 1976, str. 16.

pre prechod k socializmu, pridu nám na um predovšetkým normy z obdobia národnej a demokratickej revolúcie, ktorými sa položili základy nášho znárodneného priemyslu a ktorými sa utvorili predpoklady pre neskoršie združstevňovanie poľnohospodárstva (konfiškačné a znárodňovacie dekréty, zákony a nariadenia SNR, revízia pozemkovej reformy, plánovacie normy a pod.). Okrem týchto noriem, urýchľujúcich pretvorenie hospodárskej základne na socialistickú, množstvo predpisov z oblasti mocenskej umožnilo prevzatie moci robotníckou triedou, t. j. nastolenie diktatúry proletariátu. Možno uviesť napríklad uzákonenie národných výborov, potrestanie fašistov a kolaborantov, stíhanie nepriateľov ľudovodemokratického zriadenia atď. Istotne, v období prerastania národnej a demokratickej revolúcie mali ešte niektoré právne normy aj buržoázne nánosy a práva aplikovali aj osoby nepriateľské socializmu.

Právny poriadok, ktorý vznikol za národnej a demokratickej revolúcie v rokoch 1945—1948 pod hegemóniou robotníckej triedy vedenej jej predvojom, Komunistickou stranou Československa, vo svojom celku však kodifikoval materiálno-technickú základňu socializmu, umožnil prechod k diktatúre proletariátu a upevňoval ju po Víťaznom februári. Túto úlohu zohrala predovšetkým Ústava 9. mája (ústavný zákon č. 150/1948 Zb.) a zákony, ktoré ju vykonali, v tom smere, aby sa moc diktatúry proletariátu realizovala a garantovala vo všetkých jej funkciách. Závažné bolo napríklad aj zľudovenie súdnictva (zákon č. 319/1948 Zb.), zriadenie Štátneho súdu a iné zákony.

V oblasti štátu a práva sa v tom čase vyriešili aj také otázky, ktoré nemali len určujúci socialistický charakter, ale ktoré splnili úlohu zjednotenia (unifikácie) mnohých odvetví práva v Československu. Tak sa odstránili historické rozdiely medzi českými krajinami a Slovenskom. Tu treba povedať, že sa to mohlo uskutočniť až za socializmu, lebo buržoázia nemala a nemohla mať na unifikácii práva záujem. V niektorých odvetviach jej dokonca vyhovovalo zaostalejšie právo na Slovensku, lebo jej umožňovalo vyššiu mieru vykorisťovania námezdných síl. Na druhej strane buržoázia sa bránila zavádzaniu niektorých pokrokovejších čŕt slovenského práva do českých krajín.

V tejto štúdii sa zaoberáme len tými kodifikáciami v užšom slova zmysle, ktoré sa dotýkajú občana z hľadiska občianskeho, trestného a pracovného práva, tj. z hľadiska tzv. judiciálneho práva.

Pravda, spomenieme aj kodifikáciu hospodárskeho práva, ktorá sa odštiepila od občianskeho práva a súčasne sa utvorili osobitné arbitrážne orgány a konanie. Žiaľ, nedotkneme sa iných súborných zákonov, ktoré sú pre život občana práve tak dôležité, ba možno ešte dôležitejšie, ako napr. zákonov o národných výboroch (č. 65/1969 Zb. a č. 69/1967 Zb.) alebo predpisov o administratívnom konaní (nar. č. 20/1955 Zb. a 91/1960 Zb. a zákon č. 71/1967 Zb.).

Po prijatí Ústavy 9. mája, v rámci právnickej dvojročnice 1948—1950, sa vypracovali základné právne normy, ktoré v jednotlivých oblastiach občianskeho, hospodárskeho a štátneho života uskutočňovali socialistické princípy, inštitúty

a zásady v nej zakotvené. Ako prvý bol prijatý zákon č. 265/1949 Zb. o rodinnom práve. Za základ svojej úpravy prijal zásadu rovnoprávneho postavenia muža a ženy vo všetkých otázkach manželstva a rodiny a tomu prispôsobil jednotlivé inštitúty rodinného práva.[2])

Ako druhé v poradí prišli kodifikácie trestnoprávneho charakteru: Trestný zákon, Trestný súdny poriadok a Trestný zákon správny (zákon č. 86, 87 a 88/1950 Zb.). Trestnoprávne zákony nezakryte vyjadrili svoju socialistickú triednu podstatu, zakotvili ochranu socialistických spoločenských vzťahov a za tým účelom zaviedli nové skutkové podstaty trestných činov. Boli budované na teórii marxisticko-leninskej filozofie a boli spracované dialektickou metódou pri využití sovietskej a našej vedy a justičnej praxe. Podobne ako všetky ostatné kodifikácie trestnoprávne zákony splnili súčasne aj požiadavky unifikácie práva na území Československej republiky a odstránili staré, neprehľadné, roztrieštené a ťažko zrozumiteľné predpisy rakúskeho a uhorského pôvodu a buržoázneho charakteru. Trestný zákon z roku 1950 prirodzene odrážal aj atmosféru studenej vojny a intenzívnej aktivizácie politických a ideologických neprajníkov a nepriateľov socializmu.

Ako tretie treba spomenúť Občiansky zákoník a Občiansky súdny poriadok (zákon č. 140 a 141/1950 Zb.). Občiansky zákonník vykonal v porovnaní s Ústavou 9. mája zreteľnejšiu právnu klasifikáciu druhov vlastníctva len vo forme štátneho a družstevného vlastníctva (paragraf 100—101). Neuznal tzv. komunálne vlastníctvo.[3])

Národný majetok mohol byť len v štátnom vlastníctve (paragraf 102). Petrifikovalo sa osobné vlastníctvo občanov. Súkromné vlastníctvo traktoval Občiansky zákonník len ako nediferencovanú, už aj tak miznúcu vlastnícku kategóriu (paragraf 106). Ekonomicko-spoločenská relevancia vlastníctva sa v tomto období veľmi rýchlo menila. Do popredia sa dostávalo osobné vlastníctvo, založené na výsledkoch práce v socialistickom hospodárstve (paragraf 105). Dedenie sa vzťahovalo prevažne na osobné vlastníctvo. Dedičské právo zúžilo príbuzenský okruh oprávnených dedičov zo zákona a posilnilo ich právne postavenie voči testamentárnym dedičom.

V záväzkovom práve sa zaviedli záväzky z vykonávania jednotného hospodárskeho plánu, tzv. hospodárske zmluvy (paragraf 212). Podľa Občianskeho zákonníka mohli na to príslušné orgány uložiť záväzok. Celá problematika hospodárskych zmlúv zostala zatiaľ v lone občianskeho práva, i keď vyšiel zákon č. 99/1950 Zb. o hospodárskych zmluvách a štátnej arbitráži. Citovaný

---

[2]) O. Planková: „Pokrokové premeny v právnej úprave manželstva po oslobodení", in: Tridsať rokov vývoja československého socialistického občianskeho a rodinného práva, zv. 35, PÚMS, Bratislava 1975, str. 29; P. Mates: „30. výročí právnické dvouletky", Právny obzor, 63, 1980, č. 8.

[3]) S. Luby: „Tridsať rokov vývoja socialistickej vlastníckej sústavy", in: Tridsať rokov vývoja československého socialistického občianskeho a rodinného práva, zv. 35, Bratislava 1975, str. 15.

zákon s účinnosťou od 1. októbra 1950 osobitným spôsobom, ale v súlade s Občianskym zákonníkom upravil právne vzťahy pri dodávke a odbere tovaru v dôsledku plnenia jednotného hospodárskeho plánu. Občiansky zákonník sám nadobudol účinnosť 1. januára 1951.

Občiansky zákonník bol pripravený pod vplyvom sovietskeho zákonodarstva, ale v systematike niesol ešte pečať rakúskeho Všeobecného občianskeho zákonníka z roku 1811,[4]) ktorý platil v českých krajinách do konca roku 1950.

Občiansky súdny poriadok vychádzal z nových socialistických princípov pri riešení právnych sporov. Napomáhal súdom zabezpečiť spravodlivú ochranu práv a oprávnených záujmov občanov a organizácií a vychovávať k dodržiavaniu zákonov a pravidiel socialistického spolužitia, k čestnému plneniu povinností a k úcte voči právam občanov.[5]) Občiansky súdny poriadok vyjadril v novom socialistickom poňatí zásady materiálnej pravdy, voľného hodnotenia dôkazov súdom, zásadu rokovania, dispozičnú zásadu, zásadu verejnosti a ústnosti konania a zásadu rovnosti účastníkov konania. Už spomenutý zákon č. 99/1950 Zb. o hospodárskych zmluvách a štátnej arbitráži vyňal z rozhodovania súdov majetkové spory štátnych, národných a komunálnych podnikov a ľudových družstiev z hospodárskych zmlúv o dodávke a odbere tovaru na plnenie jednotného hospodárskeho plánu a dal ich na rozhodovanie štátnej arbitráži. Krajské arbitrážne komisie zriadilo vládne nariadenie č. 134/1950 Zb.

Významná, svojím obsahom a dosahom nová etapa v trestnom zákonodarstve sa zaznamenalo po roku 1956. Celoštátna konferencia Komunistickej strany Československa roku 1956 sa zaoberala otázkami socialistickej zákonnosti a kriticky poukázala na nedostatky, ktoré sa vyskytovali v práci orgánov bezpečnosti, prokuratúry a súdov. Konferencia konštatovala predovšetkým závažné nedostatky v prvých štádiách trestného konania, v ktorých sa porušovala zásada objektívnej pravdy, neuplatňovalo sa dôsledne právo obvineného na obhajobu a pod.

Pod vplyvom záverov XX. zjazdu Komunistickej strany ZSSR prehodnotila Celoštátna konferencia KSČ roku 1956 stav zákonnosti v Československej republike a prijala závery a postuláty, ktoré mali byť politickou smernicou pri odstraňovaní medzier v trestnom poriadku i pri náprave vzniknutých chýb. Keďže sa vynorili viaceré zásadné i čiastkové otázky, ktoré si vyžadovali úpravu alebo zmenu, neprikročilo sa k novelizácii, ale k vypracovaniu celkom nového trestného poriadku, ktorý bol vydaný ako zákon č. 64/1956 Zb. Tento trestný poriadok rozšíril okruh osôb, ktoré majú právo podať odvolanie

---

[4]) S. Luby: „Význam sovietskej právnej vedy a praxe pre našu teóriu a právnu politiku". Právny obzor, 54, 1971, č. 2.

[5]) J. Bavorský: „Vývoj a uplatnenie socialistických procesných zásad". In: Tridsať rokov vývoja československého socialistického občianskeho a rodinného práva, zv. 35, PÚMS, Bratislava 1975, str. 87.

v prospech obvineného, predĺžil lehotu na podanie opravného prostriedku, sankcionoval porušenie ustanovení o trestnom konaní tým, že ustanovil právo odvolacieho súdu vrátiť vec až do štádia prípravného konania, dôsledne uplatnil zásadu dvojinštančného konania a vylúčil Najvyšší súd z prerokúvania veci v prvej stolici.

Konferencia dospela tiež k záveru, že socialistickému vývoju v našom štáte už nehrozí kontrarevolučný zvrat, a preto možno pristúpiť k revízii trestného zákona. Najpodstatnejšie zmeny obsiahnuté v novele Trestného zákona č. 63/1956 Zb. sa prejavili v zrušení trestu doživotného odňatia slobody, v zúžení okruhu trestných činov, za ktoré možno uvaliť trest smrti, v alternovaní trestu smrti trestom odňatia slobody, v zrušení niektorých skutkových podstát, v rozšírení možností súdu pri ukladaní trestov, vo zvýšení možností podmienečného odsúdenia a pod. Napríklad súd mohol aj upustiť od potrestania, zrušil sa príkaz uložiť trest prepadnutia majetku a zrušil sa trest prepadnutia štátneho občianstva.

Napriek uplatneniu socialistického humanizmu a princípu individualizácie nemožno v novele trestného zákona vidieť nijaké lineárne zmiernenie trestnej represie. Zákon poskytoval dosť možností použiť adekvátne sankcie v zmysle princípu individualizácie a požiadavky ochrany spoločnosti pred páchateľmi trestných činov. Sme toho názoru, že novoprijaté trestné zákony spolu s inými opatreniami významne prispeli k procesu upevňovania socialistickej zákonnosti.

S rozpakmi sa hodnotí prijatie zákona č. 24/1957 Zb., o disciplinárnom stíhaní rozkrádania majetku v socialistickom vlastníctve. Dával právny predpoklad stíhať drobné majetkové delikty, ktorých sa dopustil zamestnanec na majetku socialistickej organizácie. To je už príznak prenášania niektorých funkcií socialistického štátu na orgány, ktoré nemajú typický mocenský charakter. Zákon bol zrušený Zákonníkom práce (zákonom č. 65/1965 Zb.).

Napokon sa treba dotknúť aj ľahkovážneho hodnotenia následkov porušovania socialistickej zákonnosti. Komunistická strana Československa sa v celom historickom vývoji v podmienkach diktatúry proletariátu pri rôznych príležitostiach, najmä po roku 1945, dištancovala od metód, ktoré boli v rozpore so socialistickým právom; v záujme nápravy chýb prijala politické, kádrové i legislatívne opatrenia.

Na základe uznesenia Celoštátnej konferencie KSČ došlo po roku 1956 aj k preskúmaniu súdnych procesov. Otázka rehabilitácií však v tom období nebola definitívne uzavretá, čím sa poskytla možnosť reakčným, protisocialistickým silám vo vhodných podmienkach žiadať viac ako rehabilitáciu princípov socialistickej zákonnosti a nápravu dôsledkov ich porušovania.[5])

Taká bola právna situácia po desiatich rokoch (na začiatku šesťdesiatych

---

[5]) M. Čič: „Vývojové tendencie čs. trestného zákonodarstva po r. 1945 a niektoré jeho súčasné problémy". Právnické štúdie. XX., Bratislava 1972, str. 22—25.

rokov), keď základy socializmu v krajine boli vybudované a začali sme s výstavbou rozvinutej socialistickej spoločnosti.

V občianskoprávnej a trestnoprávnej oblasti roku 1960 platili kódexy z roku 1950, s desaťročnou dobou trvania a overovania ich vhodnosti v praxi. Prečo teda došlo v rokoch 1961—1965 k vydaniu celej série nových zákonníkov?

Na zodpovedanie tejto otázky treba poznať politickú pohnútku obsiahnutú v uznesení Ústredného výboru KSČ zo 7. a 8. decembra 1960 o ďalšom upevnení socialistickej zákonnosti a zľudovení súdnictva.

Už pri vydaní novej Ústavy ČSSR (ústavný zákon č. 100/1960 Zb.) sa konštatovalo, že sme vybudovali základy socializmu a vstúpili do novej etapy vývoja našej spoločnosti, do etapy budovania rozvinutej socialistickej spoločnosti. Završili sa formálne ukazovatele prechodu k triedne neantagonistickej spoločnosti; primerane tomu sa mali teda upraviť aj práva a povinnosti občanov v nových zákonoch. Ústava ČSSR sa koncipovala ako ústava celej spoločnosti, a nielen ako ústavu štátu. Pritom Ústava ČSSR z roku 1960 nezostala len pri konštatovaní dosiahnutých výsledkov ako Ústava 9. mája, ale mala i charakter programu.[7]) Zakotvila aj úlohu predvoja robotníckej triedy, Komunistickej strany Československa, a to nielen v štáte, ale aj v spoločnosti (čl. 4). V hlave VIII. novým spôsobom a rozsahom upravila účasť ľudu na výkone súdnictva a princíp voliteľnosti všetkých sudcov. Novú inštitúciu miestnych ľudových súdov zaradila do sústavy súdov ako jej nový článok. Ich vytvorením sa sledovala účasť pracujúcich v procese upevňovania socialistickej zákonnosti, zabezpečovania spoločenského poriadku a pravidiel socialistického spolužitia (čl. 101).

Citované decembrové uznesenie ÚV KSČ vychádzalo zo správnej tézy, že „náš právny poriadok musí udržiavať krok s vývojom našej spoločnosti, jej úlohami a potrebami, i s rozvojom uvedomenia našich pracujúcich. Predovšetkým treba podľa potreby upraviť predpisy, ktoré už nezodpovedajú požiadavkám socialistického rozvoja a uviesť ich do súladu s novou socialistickou ústavou".[8])

Vyslovilo požiadavku, že „zdokonalenie nášho právneho poriadku vyžaduje v súčasnej etape, aby sa právna úprava niektorých dôležitých spoločenských vzťahov uviedla do súladu s potrebami rozvoja vyspelej socialistickej spoločnosti. . .".[9]) Ale ďalej sa už v uznesení XII. zjazdu KSČ roku 1962 okrem iného nie celkom správne konštatovalo: „Diktatúra proletariátu zabezpečila u nás úplné víťazstvo socialistického poriadku. Tým vstúpil náš štát do nového vývojového obdobia, v ktorom prebieha proces prerastania štátu diktatúry proletariátu v štát všeľudový . . . S likvidáciou zvyškov vykorisťovateľských tried

---

[7]) Usnesení a dokumenty ÚV KSČ od XI. sjezdu do Celostátní konference KSČ 1960, SNPL, Praha 1960, str. 695 a 697.

[8]) Usnesení a dokumenty ÚV KSČ od Celostátní konference KSČ 1960 do XII. sjezdu KSČ, zv. 1, NPL, Praha 1962, str. 245.

[9]) Tamže.

postupne odumiera potlačovateľská funkcia štátu.“[10]) Zjazd KSČ súčasne potvrdil tézu, že časť funkcií a úloh štátu aj na úseku represie prejde na spoločenské organizácie. Aj konštatovanie, že postupne odumiera potlačovateľská funkcia štátu, znamenalo oslabenie postavenia, funkcií a úloh socialistického práva pri výkone tejto funkcie. Uvádzanie tejto myšlienky do praxe podporovali aj skreslené informácie o politickej a morálnej úrovni celej našej spoločnosti, o iniciatíve jednotlivcov i kolektívov vystupovať v záujme dodržiavania nielen právnych, ale aj morálnych pravidiel socialistického spolunažívania. „Prakticky sa opustila myšlienka, že socialistický štát je mocenským nástrojom robotníckej triedy a všetkého ľudu, a to tak v záujme socialistickej výstavby, ako aj obrany socialistických cieľov proti všetkým, čo ich chcú narušovať. Od roku 1960 sa u nás hlásala predstava nadtriedneho všeľudového štátu, preskakovali sa etapy, hlásalo sa, že už sme dospeli do takého stavu, keď už nepôsobí triedny antagonizmus alebo nepôsobí negatívne.“[11])

Skúsenosti niekoľkých rokov ukázali, že predstavy o vysokej politickej a morálnej úrovni našej spoločnosti sa nezískali hodnotením sociologicko-politického faktografického materiálu, ktoré by umožnilo vysloviť objektívny súd o úrovni predpokladov pre uplatnenie týchto významných a vo svojej podstate správnych demokratických prvkov socialistickej spoločnosti.

Pri formulovaní úloh orgánov bezpečnosti, prokuratúry a súdu, ktoré majú ochraňovať naše zriadenie, uplatňovať vo svojej činnosti socialistickú zákonnosť, bojovať s individuami ohrozujúcimi práva a slobody občanov, socialistické vlastníctvo, verejný poriadok a narušujúcimi normy socialistického spolužitia, sa vychádzalo zo spomenutých ideových predpokladov. V tomto duchu bol pripravovaný Trestný zákon č. 140/1961 Zb., zákon o trestnom konaní súdnom č. 141/1961 Zb., zákon o miestnych ľudových súdoch č. 38/1961 Zb. a zákon o úlohách národných výborov pri zabezpečovaní socialistického poriadku č. 60/1961 Zb. Posledné dva zákony spomíname v súvislosti s justičným zákonodarstvom preto, že ich prijatie zasiahlo aj činnosť súdov. Tieto dve normy mali v podstatnej miere prehĺbiť výchovné poslanie československého trestného zákonodarstva. I keď nereprezentujú trestné právo v pravom zmysle slova, predsa len upravovali postih protispoločenských činov, ktoré pred ich uzákonením kvalifikovali buď ako trestné činy, alebo ako priestupky podľa Trestného zákona správneho. Formulovali aj niektoré nové skutkové podstaty. Oba zákony zaviedli novú kvalitu právneho následku, ktorý mal charakter opatrenia a nie sankcie, vyjadrenej trestom. Prijatím týchto noriem vznikla roku 1961 hmotnoprávna tripartícia protispoločenských činov: priestupky, previnenia, trestné činy.

Miestne ľudové súdy sa v zmysle zákona č. 38/1961 Zb. začali postupne zriaďovať len v niektorých obciach a závodoch. Ich zavedenie do života

---

[10]) XII. zjazd KSČ, VPL, Bratislava 1962, str. 720.

[11]) G. Husák: State a prejavy, Nakladatelstvo Epocha, Bratislava 1970, str. 297.

prinášalo niektoré organizačno-právne, materiálne i kádrové problémy. Začali sa však zjavovať aj nedostatky, ktoré mali základ v ich predčasnom konštituovaní. To viedlo zákonodarcov k tomu, aby niektoré problémy súvisiace s previneniami korigovali zákonom č. 58/1965 Zb., o stíhaní niektorých previnení a priestupkov okresnými súdmi. Ukázalo sa totiž, že dobrodenie zákona o miestnych ľudových súdoch zneužívali práve tí jednotlivci, ktorých mal postihnúť dôraznejší právny následok, a nielen opatrenie, ktorým disponoval miestny ľudový súd. To napokon viedlo k zrušeniu miestnych ľudových súdov ústavným zákonom č. 155/1969 Zb. ako potrebnú správnu reakciu na zložitú situáciu spoločnosti, ku ktorej došlo v dôsledku kumulácie nedostatkov a chýb v riadiacej, organizátorskej a ideovo-politickej práci. Prax opätovne potvrdila, že právne normy musia zodpovedať stupňu celkovej vyspelosti spoločnosti a primerane, v správnej kombinácii represívnej a výchovnej funkcie štátnych a spoločenských opatrení, reagovať na rozsah, štruktúru, kvalitu spoločenských javov a ich nositeľov.

Podobne aj Dôvodová správa k Trestnému zákonu z r. 1961 hneď úvodom konštatovala: „... Politická a morálna jednota ľudu sa stále upevňuje. Vzrastajúca sila morálneho pôsobenia spoločnosti sa prejavuje čoraz výraznejšie aj v uvedomelom zachovávaní pravidiel socialistického spolužitia a v dodržiavaní socialistickej zákonnosti. Nezvratným dôkazom toho je aj pokles kriminality. Počet odsúdených osôb roku 1960 klesol oproti roku 1951 na 54,6 percenta. Pri presadzovaní socialistickej morálky má spoločnosti pomáhať, ako jej dôležitý nástroj, trestný zákon.“[12])

Trestný zákon č. 140/1961 Zb. rozšíril zásadu pomocnej úlohy trestnej represie jednak tým, že zúžil trestnú zodpovednosť za činy, ktoré sa v čase jeho prípravy považovali za menej nebezpečné a ktoré sa mali riešiť jednak výchovnými opatreniami národných výborov a miestnych ľudových súdov, jednak prehĺbením výchovného poslania Trestného zákona. Trestný zákon rozvinul princípy demokratizmu a proletárskeho internacionalizmu. Osobitne výrazne vystupovala do popredia zásada individualizácie, ktorá sa premietala v systéme trestov, v podmienkach ich ukladania, v novej úprave podmienečného prepustenia z výkonu trestu odňatia slobody, podmienečného odsúdenia, v úprave trestnej zodpovednosti mladistvých a pod. Trestný zákon ďalej spresnil niektoré ustanovenia všeobecnej časti, prehĺbil materiálne poňatie trestného činu, pokusu, prípravu konštruoval ako všeobecnú formu trestnej činnosti, zaviedol organizátorstvo, inštitúciu obzvlášť nebezpečného recidivistu, formuloval nové skutkové podstaty a viaceré spresnil. V porovnaní s predchádzajúcou právnou úpravou mal miernejšie sankcie: namiesto trestu odňatia slobody v trvaní 25 rokov sa ustálila hranica 15 rokov, rozšírili sa možnosti prerokovať trestné činy bez uloženia trestu. Trest smrti sa zo systému trestov vyčlenil a pokladal sa

---

[12]) Trestný zákon. Komentár. Bratislava 1964, str. 8.

za výnimočný trest, ktorý bolo možné uložiť iba za splnenia striktne stanovených zákonných podmienok.

Zásada rozšírenia účasti pracujúcich na výkone socialistického práva sa prejavila aj v zavedení ustanovení o spolupráci orgánov činných v trestnom konaní so spoločenskými organizáciami, v možnosti ponúknuť záruku za nápravu obvineného, v možnosti vysielať v trestnom konaní spoločenského obhajcu a obžalobcu, ďalej v spresnení práv obvineného a pod.[13])

Trestné zákonodarstvo z roku 1961 sa aj preto niekedy hodnotí ako príliš demokratické, humánne a liberálne, nedostatočne vybavené prostriedkami a formami represívneho charakteru, čo vraj neumožňuje adekvátny postih páchateľov trestných činov. V tejto súvislosti sa žiada konštatovať a podčiarknuť, že vo vývoji nášho socialistického trestného zákonodarstva sa skutočne a opodstatnene uplatňujú demokratizačné a humanizačné tendencie. Vyplýva to z humanistickej podstaty socialistického poriadku. Komunistická strana Československa podľa svojho sociálno-politického programu presadzuje tieto snahy ako integrálnu súčasť svojej politiky, založenej na demokratických zásadách.

Už sme uviedli, že začiatočné štádiá budovania socializmu sa ochraňovali rigoróznejšími a najmä proti triednym nepriateľom zameranými prostriedkami a že v tom období právo a aplikujúce orgány zohrávali typickú revolučnú úlohu.[14]) Postupom času, tak ako sa upevňovali základy socializmu, prejavovali sa tendencie obmedziť represívnu stránku trestného práva a rozšíriť jeho výchovnú funkciu. Zámerne akcentujeme tendenciu týchto pochodov, pretože mnoho ráz sa tendencie zamieňajú za konkrétne inštitúty.

Podstatu každého trestného práva a vôbec práva možno poznať z toho, aký účel toto právo plní. Trestný zákon z roku 1961, rovnako ako Trestný zákon z roku 1950, má evidentne triedny charakter. Podstatný rozdiel medzi oboma citovanými zákonmi možno však nájsť predovšetkým pri porovnaní účelu trestu. Trestný zákon z roku 1950 orientuje účel trestu v prvom rade na „zneškodnenie nepriateľa pracujúceho ľudu", v druhom rade účelom trestu je zabrániť páchateľovi v ďalšom páchaní trestných činov a vychovávať ho k tomu, aby dodržiaval pravidlá socialistického spolužitia. V účele trestu sa teda akcentuje prvok potlačenia triedneho nepriateľa. Trestný zákon z roku 1961 aj pod vplyvom vyhlásenia, že v našej krajine zvíťazil socializmus a zlikvidovali sa zvyšky nepriateľských tried, nezdôrazňuje úlohu zneškodniť triedneho nepriateľa. Túto stránku trestu však nevylučuje, pretože na prvé miesto stavia ochranu spoločnosti pred páchateľmi trestných činov. Rozdiel je tu teda v tom, že už výslovne nerozlišuje páchateľov z radov triednych nepriateľov a páchateľov z ostatných tried a spoločenských vrstiev. Aj v tomto

---

[13]) M. Čič: cit. dielo, str. 25—31.

[14]) M. Čič: Československé trestné právo ako súčasť trestnej politiky, Bratislava 1976, str. 41.

bode sa stretávajú názory, a to rozdielne, do akej miery rešpektuje a ochraňuje platný trestný zákon triedne záujmy našej spoločnosti, keď ich ochranu nezdôrazňuje výslovným zameraním proti nepriateľským individuám. Tento problém sa nám zdá vykonštruovaný. Cieľ trestu je primárne závislý od účelu trestného zákona. Osobu páchateľa možno podľa ustanovení všeobecnej i osobitnej časti platného trestného zákona kvalifikovať aj ako triedneho nepriateľa a na základe všetkých významných kritérií mu uložiť taký trest, ktorý bude adekvátny stupňu spoločenskej nebezpečnosti jeho činu a ostatným sociálno-politickým a právnym záujmom. Sme tej mienky, že formulácia účelu platného trestného zákona neprekáža uplatniť triedne hľadiská. Takýto postup dokonca predpokladajú niektoré ustanovenia prvej hlavy Trestného zákona o trestných činoch proti republike. Trestných činov proti základom republiky sa dopúšťajú predovšetkým nepriatelia socializmu, respektíve deklasované živly.

Koncom roka 1963 a začiatkom roka 1964 sa však vo zvýšenej miere začali vyskytovať niektoré trestné činy násilnej povahy, trestné činy proti životu a zdraviu, výtržníctvo a pod. Týmto sociálnopolitickým javom sa zaoberali príslušné stranícke a štátne orgány. Predsedníctvo ÚV KSČ v júni 1964 konštatovalo, že zákony na ochranu spoločnosti, štátu a občanov pred kriminálnymi a asociálnymi živlami sa vykladajú benevolentne, liberálne, uplatňujú sa pseudohumanistické názory, čo má v konečnom dôsledku vplyv na narastanie kriminality, najmä recidívy a oslabovanie autority a dôvery v štátne orgány. Aj pod vplyvom tejto analýzy došlo v nasledujúcich rokoch k niektorým zmenám a doplnkom v Trestnom zákone i v Trestnom poriadku.

Aj tu sa žiada aspoň stručne konštatovať, že nemožno — ako sa to často robí — zamieňať nedostatky v aplikácii s nedostatkami zákonodarnými. Predsedníctvo ÚV KSČ poukázalo na nesprávnu interpretáciu a aplikáciu právnych noriem, na určitý druh benevolencie voči páchateľom ohrozujúcim verejný poriadok štátu, život a zdravie ľudí atď. Na druhej strane by bolo taktiež nedialektické vidieť prax na úseku boja proti kriminalite izolovane. Súdy a iné orgány v trestnom konaní sa vo svojej činnosti riadia právnym poriadkom a vysvetľujú aj uplatňujú ho v duchu socialistického právneho vedomia. I táto kategória spoločenského vedomia je dynamická, elastická a podlieha aj nežiadúcim vplyvom, ktoré sa prenášajú do vedomia orgánov bezpečnosti, prokurátorov a sudcov.

Preto je permanentne aktuálna požiadavka, aby pracovníci týchto exponovaných mocenských orgánov boli politicky, ideologicky a odborne na vysokej úrovni a spôsobili v duchu zákonnosti a politiky KSČ korigovať nesprávne lokálne názory, postoje a vplyvy, ktoré koniec koncov môžu viesť nielen k nesprávnej rozhodovacej činnosti, ale priamo k porušovaniu zákonov socialistického štátu.

Výskum majetkovej kriminality dospelých vyústil do návrhu rozvíjať sociálnopsychologický faktor, ktorý by vyjadroval socialistické právne vedomie k majetku

v socialistickom vlastníctve.[5]) Zákonodarca reagoval na nežiadúce trendy trestnej činnosti a novelou Trestného zákona č. 56/1965 Zb. vytvoril predpoklady pre zintenzívnenie boja proti porušovaniu verejného poriadku a socialistického spolunažívania. Novela zaviedla skutkové podstaty (neuposlúchnutie výzvy verejného činiteľa na zachovanie verejného poriadku, nebezpečného vyhrážania spoluobčanom, marenia výkonu súdneho rozhodnutia o výchove maloletých detí); sprísnila postih osôb, ktoré ilegálne opustia republiku, sprísnila podmienky na podmienečný odklad výkonu trestu odňatia slobody a zaviedla diferenciáciu výkonu trestu odňatia slobody podľa stupňa narušenosti odsúdeného. Podobný účel sledovala aj novela Trestného poriadku č. 57/1965 Zb. Zavedením dvoch foriem prípravného konania: vyhľadávania a vyšetrovania — sa sledovalo rýchlejšie a účinnejšie trestné stíhanie. Novela rozšírila oprávnenia obhajoby, spoločenských organizácií a výrobných družstiev a upravila niektoré oprávnenia súdu. Do štruktúry trestného zákonodarstva zasiahol už spomenutý zákon č. 58/1965 Zb., ktorý korigoval pôsobnosť miestnych ľudových súdov a upravoval postih previnení a priestupkov okresnými súdmi, a najmä zákon č. 59/1965 Zb. o výkone trestu odňatia slobody. Túto normu treba pokladať za významný krok pri upevňovaní socialistickej zákonnosti v štádiu prevýchovy odsúdených, ako aj zárodok postpenitenciárnej starostlivosti.

Tieto zmeny v trestnom zákonodarstve vyvolané spoločenskou potrebou sprevádzala aj aktivizácia rezortov ministerstva vnútra, generálnej prokuratúry a ministerstva spravodlivosti, ktoré v záujme účinnosti boja proti kriminalite prijali Spoločnú smernicu ministrov vnútra, spravodlivosti, generálnej prokuratúry a predsedu Najvyššieho súdu na urýchlený postih trestných činov, ktoré vyvolávajú pobúrenie verejnosti. Táto smernica sledovala predovšetkým rýchlosť konania pred všetkými orgánmi, bez ohľadu na to, či išlo o väzobné alebo iné veci.

Novelizácia trestného zákonodarstva roku 1965 spolu s opatreniami straníckych a štátnych orgánov sa niekedy posudzujú ako prvý odklon od právnej politiky nastúpenej roku 1960. Nazdávame sa, že tieto zmeny nemožno hodnotiť ako opustenie procesu demokratizácie a humanizácie trestného práva a trestného súdnictva. Nie každé spresnenie a sprísnenie podmienok trestnej zodpovednosti je negáciou základných princípov a tendencií. Navyše normotvorba z polovice šesťdesiatych rokov významne prispela k upevneniu socialistickej zákonnosti tým, že dôslednejšie chránila významné spoločenské vzťahy a že priniesla nové úpravy potrebné na zlepšenie práce orgánov činných v trestnom konaní a uplatnenie práv občanov v trestnom konaní.

Vývoj v oblasti trestného práva po roku 1966 poznamenali mnohé problémy, ktoré sa dovtedy nepodarilo uspokojivo vyriešiť. Na program dňa sa dostávali

---

[5]) L. Schubert: Základné otázky politiky boja s kriminalitou. Veda, Bratislava 1978, str. 102—105.

také otázky, ako sú miestne ľudové súdy, sudcovia z ľudu, spoločenskí obhajcovia a obžalobcovia, záruky spoločenských organizácií,[10]) formy prípravného konania, vyšetrujúci sudcovia, princíp sudcovskej nezávislosti, postavenie a funkcia prokuratúry, náprava chýb, ktoré vznikli porušovaním socialistickej zákonnosti, a iné. Tento stav názorovej rozkolísanosti sa nepodarilo odstrániť ani po XIII. zjazde KSČ roku 1966, ktorý v tom čase venoval pozornosť predovšetkým aplikácii právneho poriadku v záujme ochrany spoločnosti. Zjazd zdôraznil požiadavku prísneho dodržiavania socialistickej zákonnosti a uložil povinnosť prísne postihovať jednotlivcov, ktorí svojou protispoločenskou činnosťou poškodzujú záujmy spoločnosti. Štátnym orgánom uložil povinnosť upevňovať verejný poriadok a zvýšiť ochranu socialistického vlastníctva, posilniť boj proti neplneniu občianskych povinností a poškodzovaniu práv občanov, prísne postihovať akúkoľvek nepriateľskú činnosť proti republike, zvýšiť úroveň práce bezpečnosti, prokuratúry a súdov a skvalitniť trestné konanie, najmä pokiaľ ide o odhaľovanie a boj proti príčinám protispoločenského konania. Aj z toho vidieť, že Komunistická strana Československa videla mnohé vážne sociálno-politické problémy na úseku boja proti protispoločenskej činnosti. Tvrdenia, že KSČ pred XIII. zjazdom nevenovala pozornosť justičnej politike, neobstoja. Na druhej strane otázky koncepcie ďalšej normotvorby v oblasti trestného zákonodarstva ostali v úzadí, a preto sa nie vždy riešili na fórach povolaných.

Zákonné úpravy z roku 1965 vzhľadom na nepresne odhadnutý stav a perspektívny vývoj pokladáme za akutálnu, časove i funkčne správnu reakciu na potreby ochrany spoločnosti, na ktoré bolo treba reagovať aj prostriedkami trestného práva.

V tejto súvislosti treba aspoň letmo poukázať na vplyv sovietskeho zákonodarstva na naše trestné právo. Sovietsky vplyv sa v koncentrovanej podobe a v konkrétnom zužitkovaní prejavil pri kodifikácii v rámci tzv. právnickej dvojročnice. Naša legislatíva si v rokoch 1948—1950 osvojila nový spôsob tvorby práva, zásadu účasti širokej verejnosti na politicko-právnych smeroch, a bola to aj významná politicko-ideová a teoretická príprava ako predpoklad aplikácie sovietskych skúseností na naše podmienky. Výsledkom právnickej dvojročnice — ako sme už povedali — boli trestnoprávne kódexy, ktoré aj po odstupe času a pri rešpektovaní vnútroštátnych i zahraničných činiteľov, kontrarevolučných a sabotážnych akcií znesú náročné kritériá hodnotenia. V šesťdesiatych rokoch iste nemožno bezvýhradne hovoriť o odraze sovietskeho práva na celý náš právny systém. V jednotlivých právnych odvetviach sa predsa len prejavili určité rozdielnosti v kvalite i v kvantite. Takýto stav dokumentujú

---

[10]) Päťnásť rokov po vydaní trestných zákonov sa r. 1975 konštatovalo, že účasť spoločenských organizácií na trestnom konaní bola ešte stále nedostatočná a sporadická. Pozri materiály zo seminárov: Účasť spoločenských organizácií na boji s protispoločenskou činnosťou, ÚV Socialistickej akadémie SSR, Bratislava 1975, str. 23—24.

najmä teoretici občianskeho práva, ktorí konštatujú, že legislatívna tvorba sa odklonila od sovietskeho príkladu, čo sa prejavilo pri tvorbe Občianskeho zákonníka a Hospodárskeho zákonníka.[1]) O Trestnom zákone a Trestnom poriadku z roku 1961 možno povedať, že boli konštruované na tých princípoch, ktoré sú nosné aj pre sovietske trestné zákonodarstvo. V tejto súvislosti možno spomenúť iba možnosť väčšieho využitia sovietskej legislatívnej úpravy trestného súdneho konania. Pravda, nešlo o mechanickú kópiu Základov trestného zákonodarstva ZSSR a zväzových republík z 25. decembra 1958. V plnom rozsahu sa premietli len základné otázky týkajúce sa trestnoprávnej zodpovednosti, definičných prvkov trestného činu, podstaty účelu Trestného zákona a trestu a iných inštitútov trestného práva hmotného a trestného práva procesného. Pri konfrontácii oboch zákonodarstiev by sa zaiste našli aj určité rozdielnosti. Tie však nemožno pokladať za rozhodujúce. Napokon v sovietskych podmienkach samo Všezväzové trestné zákonodarstvo dovoľovalo republikovým zákonodarstvám priestor pre rozdielne úpravy.

Hodnoteniu trestného zákonodarstva sme venovali dostatok pozornosti. Robili sme tak zámerne, lebo nosnosť idei socialistickej spoločnosti sa meria aj schopnosťou vyrovnať sa práve s konfliktnými situáciami, ktoré sa najvýraznejšie odrážajú v protispoločenských javoch a v kriminalite. A v tejto situácii je zaujímavé, že navzdory kritike stavu, štruktúry a dynamiky našej kriminality naše trestné právo nepodľahlo škodlivým tendenciám ani sa neodklonilo od sovietskeho práva a od zásad prijímaných v iných socialistických štátoch. Na druhej strane ostatné odvetvia nášho práva — rodinné, občianske a hospodárske — sa v značnej miere odklonili od sovietskeho vzoru a od vývojových tendencií ostatných socialistických štátov. Aj v spoločenských oblastiach upravovaných týmito odvetviami práva sa pozorovali nedostatky, ale neboli také výrazné. Sovietske vplyvy na naše zákonodarstvo neboli vždy rovnaké. Spomíname to len preto, že úlohu práva pri vývoji socialistickej spoločnosti ovplyvňuje mnoho činiteľov. Najlepšie právne úpravy môžu stroskotať, ak sa aplikujú neadekvátne, na nevhodné pomery. Menej dobré zákony nemusia narobiť až také škody, ak mechanizmus, v ktorom pôsobia, je imúnny voči zlým vplyvom, ak je na vysokej úrovni socialistických zásad hospodárskeho a verejného života.

Pri tvorbe nového zákona o rodine (zákon č. 94/1963 Zb.) sa už natoľko nebrali do úvahy sovietske a socialistické právne úpravy ako pri trestnom práve. Napriek protestom teórie, legislatívna prax presadila tézu, že rodinnoprávne vzťahy sú len osobnými vzťahmi; v dôsledku toho vylúčili z rodinného kódexu úpravu inštitúcie manželského majetkového spoločenstva a v podobe bezpodielo-

---

[1]) Š. Luby: „Význam sovietskej právnej vedy a praxe pre našu teóriu a právnu politiku". Právny obzor, 54, 1971, č. 2, str. 102—103.

vého spoluvlastníctva manželov ju včlenili do Občianskeho zákonníka.[18]) V porovnaní so zákonom o rodinnom práve z roku 1949[19]) upravil zákon o rodine nielen vzťahy vnútri rodiny, ale všimol si aj vzájomné vzťahy spoločnosti k rodine a naopak. V novom rodinnom kódexe došlo k podstatným obsahovým zmenám oproti dovtedajšiemu právu len v rozvodovom konaní, v osvojovaní detí a v úprave výživného, predovšetkým v príspevku na výživu rozvedenému manželovi (manželke). Aj keď má zákon o rodine uvedené nedostatky svojej genézy, po odstupe niekoľkých rokov ho treba hodnotiť ako relatívne dobrý predpis. Zodpovedal danej etape vývoja spoločnosti v oblasti vzťahov medzi manželmi, rodičmi a deťmi a starostlivosti o deti z hľadiska spoločenských záujmov.[20]) Pravda, pritom treba uvážiť, že zákon o rodine, najmä pokiaľ ide o starostlivosť o deti, sa vykonával spolu so súborom noriem, ktoré zabezpečovali sociálnu starostlivosť o deti a sociálno-právnu ochranu mládeže vôbec.

Pre oblasť občianskeho práva a právne vzťahy socialistických hospodárskych organizácií vytýčil úlohy bod II/2 uznesenia ÚV KSČ zo 7.—8. decembra 1960 týmito slovami:

„Hlboké zmeny sa prejavujú aj v oblasti spoločenského života, ktorý je upravený československým občianskym zákonníkom a právnymi predpismi o vzťahoch socialistických hospodárskych organizácií.

Československý Občiansky zákonník vydaný roku 1950 zohral kladnú úlohu pri budovaní nového spoločenského poriadku. V súčasnom období je tento zákonník už značne zastaraný a musí sa nahradiť novým občianskym zákonom.

Nový občiansky zákon musí vychádzať z nerozlučnej spojitosti socialistického vlastníctva a osobného vlastníctva, ktorého hlavným zdrojom je u nás práca každého občana. Bude vychádzať zo zásadnej jednoty záujmov občana ako osobného vlastníka a ako hospodára na pracovisku. Jedným z jeho hlavných cieľov bude jasno a prehľadne stanoviť majetkové práva občanov; najmä upraviť majetkové vzťahy medzi občanmi a socialistickými hospodárskymi organizáciami a medzi občanmi navzájom. Pôjde najmä o vzťahy vznikajúce pri zásobovaní obyvateľstva, pri poskytovaní služieb, pri užívaní bytov a pod. Právna úprava musí v tejto oblasti zabezpečovať nedotknuteľnosť osobného vlastníctva a ostatné majetkové práva občanov a ich uplatňovanie, a v súlade so starostlivosťou strany tak napomáhať zvyšovaniu životnej úrovne nášho ľudu.“[21])

---

[18]) Tamže.

[19]) Zákon o rodinnom práve z r. 1949 bol doslova totožný s poľským zákonom o rodinnom práve. Bol to jeden z pokusov o unifikáciu práva vo dvoch socialistických štátoch.

[20]) Zákon o rodině. Komentář, Orbis, Praha 1970, str. 10.

[21]) Usnesení a dokumenty ÚV KSČ od Celostátní konference KSČ 1960 do XII. sjezdu KSČ, I. NPL, Praha 1962, str. 246—247.

Kodifikačné práce sa teda orientovali na taký Občiansky zákonník, ktorý bol pozbavený úpravy všetkých vzájomných hospodárskych vzťahov socialistických organizácií, zameraných na plnenie jednotného hospodárskeho plánu odberu a dodávok tovaru. Predpisy obsiahnuté v občianskom zákonníku sa dotýkali len realizačných foriem osobného vlastníctva, užívania bytov, poskytovania služieb, zásobovania obyvateľstva, užívania miestnosti a pozemkov, a to vo vzťahu k socialistickým organizáciám i vo vzťahu občanov navzájom. Občiansky zákonník (zákon č. 40/1964 Zb.) sa svojou systematikou aj obsahom nepodobal občianskym zákonníkom ostatných socialistických štátov a vydával sa za originálne dielo. Opomenutie sovietskeho občianskeho práva, ktoré sa v tom istom čase paralelne kodifikovalo, vyvolalo kritiku v odbornej právnickej literatúre.[22]) V československom Občianskom zákonníku chýbala a chýba osobitná časť záväzkového práva, ustanovenia o držbe, zaužívané členenie na všeobecnú časť, na vecné práva a pod. Zmluvné typy, ako je kúpna zmluva, zmluva o dielo, pôžičky atď., sa zaradili pod osobitnú kapitolu: služby. Kúpa sa potom objavuje ešte raz v piatej časti medzi právami a povinnosťami z iných právnych úkonov. V šiestej časti, pri zodpovednosti za škodu, sa ustálila iba náhrada skutočnej škody. Uniknutý majetkový prospech, ktorý sa vyskytuje skoro vo všetkých socialistických kodifikáciách (s výnimkou bulharskej), sa v československom Občianskom zákonníku nepriznáva.[23]) Právna veda aj učebnice občianskeho práva si potom vypomáhali tým spôsobom, že tam, kde v Občianskom zákonníku chýbali ustanovenia záväzkového práva, podporne používali ustanovenia Zákonníka medzinárodného obchodu (zákon č. 101/1963 Zb.).[24])

Napriek týmto kritickým pripomienkam treba s uznaním konštatovať, že nový Občiansky zákonník prispel k ochrane spotrebiteľa v styku so socialistickými výrobnými, obchodnými a opravárskymi organizáciami, lebo určil záväzné parametre kvalít a záväzné lehoty pri reklamácii chýb predmetov osobnej spotreby a pri ich opravách.

Pokiaľ ide o Občiansky súdny poriadok (zákon č. 99/1963 Zb.), pri jeho novej kodifikácii išlo, podobne ako pri Trestnom poriadku, o posilnenie účasti pracujúcich pri uskutočňovaní právnych predpisov a o umožnenie plného rozvinutia výchovného pôsobenia súdov.[25]) Občiansky súdny poriadok sa musel vyrovnať s tým, že nový Občiansky zákonník sa vlastne obmedzuje a sústreďuje na vzťahy, ku ktorým dochádza v oblasti uspokojovania hmotných a kultúrnych

---

[22]) S. Luby: cit. dielo, str. 102—103.

[23]) J. Klapáč: „Niektoré úvahy de lege ferenda o budúcej úprave Občianskeho zákonníka", Právny obzor, 58, 1975, č. 4 a 7, str. 329 a n. a 624 a n.

[24]) Nadobudol účinnosť spolu s Občianskym zákonníkom 1. apríla 1961.

[25]) Usnesení a dokumenty ÚV KSČ od Celostátní konference KSČ roku 1960 do XII. sjezdu KSČ, 1. NPL, Praha 1962, str. 247, bod. 3.

potrieb občanov. V tejto súvislosti mohlo a môže dochádzať k sporom medzi občanmi a socialistickými organizáciami, ako aj k sporom medzi občanmi navzájom.[26]) Nová úprava kládla dôraz na rýchle poskytnutie súdnej ochrany a na to, aby rozhodnutie súdu bolo reálnym riešením poruchy v spoločenských vzťahoch, najmä v rodinných pomeroch a v pracovných sporoch, ktoré súdy riešia popri rozhodcovských orgánoch.

Vydanie Hospodárskeho zákonníka (zákon č. 109/1964 Zb.) inšpirovala predovšetkým prax. Ona požadovala jednotnú vzájomne sklbenú úpravu všetkých druhov hospodárskych vzťahov aspoň v základných otázkach, pri prenechaní úpravy podrobností, podliehajúcich častejším zmenám vykonávacím predpisom. Súčasne sa presadila aj požiadavka komplexnej úpravy vzťahov vznikajúcich pri riadení národného hospodárstva a pri hospodárskej činnosti socialistických organizácií. Hospodársky zákonník vymedzil pojem hospodárskoprávnych vzťahov, stanovil najzákladnejšie princípy plánovitého riadenia národného hospodárstva, upravil socialistické spoločenské vlastníctvo, zriaďovanie a právne postavenie štátnych, družstevných (nie však poľnohospodárskych) a niektorých ďalších socialistických organizácií, hospodárske záväzky a platobné a úverové vzťahy. Tak došlo k integrácii právnej úpravy väčšiny hospodárskych vzťahov medzi socialistickými organizáciami a súčasne k prakticky úplnému oddeleniu úpravy týchto vzťahov od úpravy v Občianskom zákonníku. K tomuto oddeleniu došlo teraz už nielen na úseku záväzkov, ale aj na úseku právnej subjektivity, právnych úkonov a socialistického spoločenského vlastníctva. Nevyhnutným dôsledkom bolo už spomenuté nové poňatie predmetu úpravy Občianskeho zákonníka a vydanie Zákonníka medzinárodného obchodu. Hospodárske právo sa aj v pedagogickej oblasti odčlenilo od občianskeho práva. Oddelená zostala aj úprava rozhodovania hospodárskych sporov medzi socialistickými organizáciami v zákone o hospodárskej arbitráži.[27]) Zákon o hospodárskej arbitráži (č. 121/1962 Zb.) s účinnosťou od 1. januára 1963 stanovil novú štruktúru orgánov štátnej arbitráže a ten istý zákon v paragrafoch 20—43 stanovil pravidlá arbitrážneho konania. Prvé obdobie po vydaní Hospodárskeho zákonníka, zhruba do konca roku 1967, bolo v podstate obdobím postupného zavádzania zdokonalenej sústavy plánovitého hospodárenia. V tom čase boli vydané niektoré vykonávacie predpisy k Hospodárskemu zákonníku. Pravda, ešte sa v nich neprejavili myšlienky zdokonalenej sústavy. Do tejto skupiny patrila napríklad vyhláška č. 114/1964 Zb., o podnikovom registri, vyhláška č. 117/1964 Zb.,

---

[26]) J. Bavorský: „Zásady nového OSP", Právny obzor, 40, 1966, č. 6, str. 546.

[27]) Z. Přibyl: „Hlavní etapy vývoje čs. hospodářského práva", Právník, CXV, 1976, č. 8, str. 697—698.

o správe národného majetku. Vyhláškou č. 116/1964 Zb. sa rozšírila právomoc hospodárskej arbitráže na prerokúvanie a rozhodovanie sporov, v ktorých stranou je JRD.[28])

Hospodárske právo vo forme československej kodifikácie je komplexným predpisom, ktorý má svoje výhody, a v období svojho štrnásťročného používania sa v podstate osvedčilo. To isté platí o samostatnej úprave rozhodovania hospodárskych sporov medzi socialistickými organizáciami. Nie celkom vyzretou je otázka rozsahu predmetu úpravy Hospodárskym zákonníkom a vzťahu hospodárskeho práva k ostatným právnym odvetviam. Pri riešení týchto otázok si aj naši hospodárski právnici želajú spoluprácu a pomoc teoretikov ostatných socialistických štátov.[29])

Najvýznamnejšou kodifikáciou šesťdesiatych rokov je Zákonník práce (zákon č. 65/1965 Zb.). Jeho význam je daný nielen frekvenciou jeho používania na každý pracovný pomer, ale zračí sa najmä v tom, že v oblasti pracovného práva do roku 1965 bolo len málo jednotných československých socialistických predpisov, že tu platilo 25 predvojnových úprav z rokov 1811 až 1944 a ďalších 58 povojnových úprav, ktoré Zákonník práce nahradil jednotnou systematickou socialistickou kodifikáciou. Preto kódex práce splnil vlastne úlohu, ktorú plnili už spomínané kodifikácie občianskeho, rodinného a trestného práva z obdobia právnickej dvojročnice 1948—1950.

Kodifikácia sa riadila úlohami, ktoré jej uložil II. bod uznesenia ÚV KSČ zo 7.—8. decembra 1960:

„1. Stále väčší význam nadobúda oblasť socialistického práva, ktorá upravuje vzťahy občanov v procese spoločenskej práce. V socialistickej spoločnosti je pracovné právo zárukou práv pracujúcich a súčasne aktívnym nástrojom rozvoja socialistických výrobných vzťahov i výchovy pracujúcich más. Musí vyjadrovať súlad záujmov jednotlivcov so záujmami spoločnosti.

Postupne sa vykonala úprava viacerých úsekov pracovného práva. Rozšírila sa právomoc odborových organizácií pri uskutočňovaní pracovného práva, nanovo sa upravila platená dovolenka zamestnancov na zotavenie a zvýhodnila sa práca robotníkov a ostatných pracujúcich v nočných smenách a urobili sa mnohé iné opatrenia.

Dosiahnutá úroveň našej spoločnosti a súčasné potreby však umožňujú a vyžadujú vykonať úpravu niektorých ďalších pracovnoprávnych úsekov . . .

---

[28]) Proti opakovaniu sa ustanovení o štátnom socialistickom vlastníctve v úpravách Občianskeho zákonníka, Zákonníka medzinárodného obchodu a Hospodárskeho zákonníka sa ozvali vážne kritiky proti nejednotnosti tohto prístupu a žiadali rešpektovať zásady používané v sovietskej legislatíve (Š. Luby: cit. dielo, str. 102—103).

[29]) Z. Přibyl: cit. dielo, str. 701.

Je žiadúce, aby proces dobudovania socialistického pracovného práva sa zavŕšil kodifikáciou — vypracovaním Zákonníka práce. Ústredný výbor strany poveruje Ústrednú radu odborov spracovaním návrhov na úpravu celej sústavy pracovného práva."[30])

Zákonník práce postavil nové chápanie povahy pracovného pomeru; v paragrafe 1 vyjadril, že pri účasti občanov na spoločenskej práci vznikajú medzi občanmi a organizáciami pracovnoprávne vzťahy. Tieto vzťahy upravuje predovšetkým Zákonník práce. Naše pracovné právo sa tak pozbavilo všetkých pozostatkov predchádzajúcich zamestnaneckých a zamestnávateľských vzťahov. Novými subjektmi pracovného vzťahu sa stali pracovník a organizácia. Zákonník práce vychádzal zo snahy zjednotiť pokiaľ možno úpravu pracovných pomerov pre všetkých pracujúcich. V základných článkoch upravil Zákonník práce také otázky ako právo na prácu, osobitnú právnu ochranu žien a mladistvých a systém opatrení na ochranu zdravia pracovníkov pri práci. V článku II. Zákonníka práce sa konštatuje, že spoločenské zriadenie Československej socialistickej republiky vylučuje vykorisťovanie človeka človekom v akejkoľvek forme.

Zákonník práce upravil takmer všetky otázky pracovnoprávnych vzťahov, a to vyčerpávajúcim spôsobom. Zvláštnym a vykonávacím predpisom sa prenechala len úprava tých základných otázok, u ktorých sa očakávali častejšie zmeny so zreteľom na rýchle sa vyvíjajúce ekonomické vzťahy, napríklad usmerňovanie pohybu pracovných síl a štátny odborný dozor nad bezpečnosťou a ochranou zdravia pri práci, a úprava podrobností, ako napríklad postup pred rozhodcovskými orgánmi a výpočet priemerného mesačného zárobku. Zákonník práce upravil pracovné podmienky a iné otázky pracovného pomeru prevažne kogentne, a to tak, že nedovoľuje odchýlky pracovnej zmluvy ani v neprospech pracovníka, ani v jeho prospech. Pokiaľ sa vyskytovala určitá dispozitívnosť, dovoľovala sa odchylná úprava spravidla len pre celú výrobnohospodársku jednotku, organizáciu alebo závod vo forme kolektívnej zmluvy alebo opatrením vedúceho v dohode s odborovým orgánom. Len ojedinele bolo možné stanoviť odchýlky od pravidla Zákonníka práce dohodou medzi účastníkmi pracovného pomeru. Zákonník práce upravoval pracovné vzťahy komplexne, t. j. riešil všetky otázky pracovnoprávnych vzťahov. V dôsledku toho nebolo potrebné na riešenie niektorých otázok pracovnoprávnych vzťahov používať ustanovenia iných právnych odvetví. Naopak, niektoré ustanovenia Zákonníka práce sa použili aj na vzťahy členov výrobných družstiev a jednotných roľníckych družstiev k družstvám. Dnes sú najdôležitejšie vnútrodružstevné vzťahy členov družstiev čoraz viac obsahovo a čiastočne aj formálnoprávne regulované Zákonníkom práce. Došlo teda

---

[30]) Usnesení a dokumenty ÚV KSČ od Celostátní konference KSČ 1960 do XII. sjezdu KSČ. I. NPL, Praha 1962, str. 245—246.

k úplnému a dôslednému osamostatneniu pracovného práva od iných právnych odvetví, napríklad občianskeho a správneho práva.[31])

Zákonník práce bol síce od svojho uzákonenia viac ráz novelizovaný (roku 1968, 1969, 1970 a 1975), ale možno o ňom povedať, že „je v oblasti pracovnoprávnych vzťahov účelným právnym prostriedkom napomáhajúcim realizáciu línie XIV. zjazdu KSČ a podporu ďalšieho rastu nášho národného hospodárstva a zvyšovania jeho efektívnosti, založenej na uplatňovaní intenzívnych faktorov rastu, rozvoja iniciatívy pracujúcich a ich účasti na riadení, ako aj upevňovania istôt pracujúcich . . . Pri úvahách o charaktere stability Zákonníka práce neopomíname ani prvok časový. Zastávame však stanovisko, že stabilitu nemožno redukovať iba na dĺžku trvania tej-ktorej normy alebo jej jednotlivých inštitútov. Od prijatia Zákonníka práce prešla naša spoločnosť búrlivým a protirečivým pohybom. Na oblasť pracovnoprávnych vzťahov a ich úpravu pôsobila ‚ekonomická reforma' s množstvom protichodných stanovísk a názorov. Zákonník prešiel i skúškou krízového obdobia".[32]) Autori končia svoje úvahy konštatovaním, že prvá úprava pracovnoprávnych vzťahov z roku 1965 svedčí o zodpovednom koncepčnom riešení, ktoré nevyžadovalo rozsiahle zmeny.

Záverom k problematike kodifikácií rokov 1961 až 1965 chceme povedať ešte toľko, že všetky platia dodnes (okrem zákona o miestnych ľudových súdoch č. 38/1961 Zb.), všetky prešli aj krstom krízového obdobia a po menších novelizáciách obstáli. Isteže je čo naprávať, novelizovať a meniť, najmä v občianskom práve, kde je pripravená novelizácia. Dynamika dnešného života je však neporovnateľná s tokom udalostí prvej polovice nášho storočia, respektíve s 19. storočím, keď mohli právne normy „zostarnúť". Komunistická strana Československa ako vedúca sila našej spoločnosti pozorne sleduje vývoj nášho hospodárstva i našej spoločnosti a včas upozorňuje na potrebné zmeny v právnom poriadku a formuluje ideové zámery. Pravda, je aj úlohou vedy, aby vedeckými metódami, a nielen odhadmi, odhaľovala nedostatky v sociálnej, ekonomickej, nadstavbovej oblasti, ako aj v legislatíve, a tak pomáhala správnymi, organizačnými, riadiacimi a kontrolnými prostriedkami plniť náročné úlohy budovania rozvinutej socialistickej spoločnosti.

---

[31]) K. Witz: „Československé pracovní právo v období 1945 až 1975", Právník, 114, 1975, č. 7, str. 643.

[32]) J. Filo, A. Bláha: „Úvahy nad novelizáciou Zákonníka práce", Právny obzor, 58, 1975, č. 9, str. 856.

Социалистическая кодификация в Чехословакии

Леонард Бианки

Резюме

Правопорядок, создаваемый в ходе национальной и демократической революции в 1945—1948 гг. кодифицировал материально-техническую базу социализма, дал возможность перейти к диктатуре пролетариата и после февраля 1948 г. диктатуру укреплял. Эту роль сыграла, в частности, Конституция 9-го мая и законы, которые ее реализовали. Работа занимается вопросом кодификаций гражданского, уголовного и трудового права. Она воспроизводит существенные черты приведенных норм и рассматривает обстоятельства их возникновения и новеллизаций. Новый этап в развитии уголовного права датируется с 1956 г., со времени общегосударственной конференции КПЧ, которая переоценила состояние законности в ЧСР. Вслед за конференцией изданный уголовный кодекс и новелла уголовного закона в значительной мере содействовали укреплению социалистической законности.

Из идейных предпосылок, включенных в постановления ЦК КПЧ с декабря 1960 г. о дальнейшем укреплении социалистической законности и стремлении сделать правосудие народным, исходили другие нормы — уголовный закон, уголовный кодекс, закон о местных народных судах и закон о задачах национальных комитетов при обеспечении социалистического порядка. Все они были изданы в 1961 г. Тезис об отмирании подавляющей функции государства означал ослабление функций и задач социалистического права. Конституционный закон № 155/1969 СЗ отменил закон о местных народных судах. Практика показала, что правовые нормы должны соответствовать степени общей зрелости общества, а не опережать ее. Об уголовных законах с 1961 г. иногда утверждается, что они слишком демократические и либеральные, однако недостатки проявились в конкретном применении данных законов, а не в тексте норм. Новеллы уголовного закона и уголовного кодекса с 1965 г. создали предпосылки для более интенсивной борьбы против нарушителей общественного порядка и социалистического сожительства.

Данному этапу развития нашего общества соответствовал новый закон

о семье с 1963 г. В том же году был издан гражданский процессуальный кодекс и в следующем году был издан гражданский кодекс и хозяйственный кодекс. Самой значительной кодификацией шестидесятых годов является Кодекс труда с 1965 г., который исчерпывающим образом урегулировал почти все вопросы трудовых правоотношений.

K NĚKTERÝM OTÁZKÁM VÝVOJE TRESTNÍHO PRÁVA V ZEMÍCH STŘEDNÍ A JIHOVÝCHODNÍ EVROPY V LETECH 1944—1960

Pavel Mates

V období od roku 1944 do počátku 60. let prošly země střední a jihovýchodní Evropy vývojem, během něhož se v každé z nich, v souvislosti s konkrétními subjektivními a objektivními podmínkami, uskutečnila národní a demokratická revoluce, vznikly státy diktatury proletariátu a byly vybudovány sociálně politické a hospodářské základy socialismu.

V každé fázi tohoto procesu docházelo vždy k příslušným změnám ve sféře institucionálně mocenské a ekonomické. Vznikl nový, lidový státní aparát, bylo provedeno vyvlastnění výrobních prostředků v průmyslu a v návaznosti na to socialistická industrializace, v zemědělství proběhly demokratické pozemkové reformy, které vytvořily předpoklady pro združstevnění, atd.

Současně s těmito procesy probíhaly analogické přeměny i v oblasti práva, které dané sociálně ekonomické posuny nejen odráželo, ale zároveň je i zajišťovalo. Tento proces nebyl ovšem nijak jednoduchý a přímočarý.

Právo je závislé na dosaženém stupni vývoje v ekonomické základně a politice a nikoli naopak. Proto se vždy v jistém smyslu za těmito opožďuje. Kromě toho, jak ukázaly zkušenosti většiny socialistických zemí, mohly být po přechodnou dobu využity v zájmu nové moci i právní normy předchozího řádu, třebaže ne samozřejmě všechny a rovněž jejich výklad musel odpovídat novým potřebám. Konečně je třeba připomenout, že potřeba změny byla různá v různých právních odvětvích: větší a rychlejší přeměny bylo vždy třeba učinit u předpisů, které se týkaly základních otázek, chránily základy nové státní moci, zatímco v ostatních mohly být relativně dlouhou dobu využívány i staré normy.[1])

---

[1]) Podrobnosti k těmto otázkám srovnej zejména: Š. Luby: „Revolučný boj Komunistickej strany Československa a vznik ľudovodemokratického právneho poriadku", Právny obzor, 5/1971; L. Bianchi, J. Bakiča: „Československé ľudovodemokratické právo v rokoch 1944—1948", Právněhistorické studie 19, Praha 1975; J. Mečl: „Vznik lidové demokratického práva v Československu z hlediska marxisticko-leninské teorie historického typu práva", in: Vznik a vývoj socialistického práva, Univerzita Karlova, Praha 1976.

1. Právní kontinuita a diskontinuita

Uvedená charakteristika platila v plném rozsahu i pro právo trestní, kde docházelo velmi záhy k vydávání norem zaměřených na ochranu politických a ekonomických základů nového zřízení, ale zároveň lidová moc využívala i některé předpisy svržených tříd, jež byly naplňovány novým třídním obsahem.[2])

Bylo již naznačeno, že v uvedených státech byla v převažující většině zvolena varianta právní kontinuity. V Československu se tak stalo výslovně dekretem prezidenta republiky č. 11/44 Úř. věst. z 23. 8. 1944 O obnovení právního pořádku a nařízení SNR č. 1/44 Zb. n. SNR z 21. 9. 1944. Výjimkou se naopak stala úprava Jugoslávie a od roku 1951 také Bulharska. V Jugoslávii vydal AVNOJ 3. 2. 1945 zákon o neplatnosti právních předpisů vydaných před 6. dubnem 1941 a za nepřátelské okupace.[3]) Podle něho byly prohlášeny za neplatné nejen všechny předpisy vydané za okupace orgány okupantských států a jejich pomahačů, ale i veškeré normy platné k 6. 4. 1941 (totéž pravidlo bylo vztaženo i na judikaturu soudů). Na druhou stranu mohlo však prezídium Skupštiny výjimečně stanovit, které jednotlivé předpisy z doby před okupací lze použít a jakým způsobem.

Pokud jde o Bulharsko, byl vydán 20. 11. 1951 zákon o zrušení všech zákonů vydaných do 9. září 1944, který obsahoval obdobné zásady.

Zvláštní situace byla v tomto ohledu v Německu a konkrétně pak v jeho východní části. Na základě rozkazu Kontrolní rady č. 4 z 30. 10. 1945 byl zrušen nacistický právní systém a soudy směly nadále aplikovat pouze právo zbavené fašistických prvků. Tento princip byl pak konkretizován nařízeními orgánů jednotlivých zemí sovětské okupační zóny, jimiž byla výslovně obnovena platnost předpisů, včetně trestních, z doby Výmarské republiky.[4])

V ostatních zkoumaných zemích nebyly předpisy, jež by výslovně řešily otázky kontinuity a diskontinuity, vydány, nicméně i zde platila obecná zásada zakazující užívání reakčních předpisů, resp. v závislosti na rozvíjení revoluce byly staré normy užívány judikaturou soudů i praxí správních orgánů ve prospěch nové moci.

V prvé fázi vývoje lidově demokratických států stál v popředí trestního práva úkol, napomáhat při likvidaci fašistických režimů a nositelů fašismu, zničení vlády vykořisťovatelů, dořešení úkolů buržoazní revoluce a uvolňovat cestu revoluci socialistické. Těmto cílům napomáhalo nejen využívání starých předpisů v zájmu nové moci, ale i vydávání nových trestních norem.[5])

---

[2]) Voprosy ugolovnogo prava, Moskva 1963, str. 6—7.

[3]) Cit. podle výnosu prezídia Lidové skupštiny FLRJ z 3. 11. 1946 (Službeni list 1946, br. 86).

[4]) Srovnej sborník Strafgesetzbuch und andere Strafgesetze, Berlin 1958, str. 5; K. H. Schöneburg, R. Mand, H. Leichtfuss, K. Urban: Vom Werden unseres Staates, Eine Chronik, Band I, 1945—1949, Berlin 1966, str. 108.

[5]) Československé trestní právo (učebnice), sv. I, obecná část, Praha 1959, str. 105—106.

a) Retribuce

V prvé řadě je třeba uvést uskutečnění retribuce, která byla provedena ve všech zemích střední a jihovýchodní Evropy. V Československu byla retribuce zakotvena zejména v dekretech prezidenta republiky z 19. 6. 1945 č. 16, o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech, a 17 Sb., o Národním soudě, resp. v nařízeních SNR č. 33 Zb. n. SNR z 15. 5. 1945 a v nařízení předsednictva Sboru pověřenců č. 55/45 Zb. n. SNR z 5. 6. 1945. Z hlediska hmotného práva byl postih v českých zemích prováděn podle zákona na ochranu republiky č. 50/23 Sb., zatímco na Slovensku byly formulovány nové skutkové podstaty. Podle těchto předpisů byly postihovány např. velezrada, válečné zločiny, udavačství a další. Sankcí byla vedle trestu smrti a vězení též konfiskace majetku.[6])

Velmi podrobná byla v tomto směru úprava polská, z níž připomeňme zejména dekret Polského výboru národního osvobození (dále PKWN) z 31. 8. 1944 o potrestání fašistických hitlerovských zločinců vinných vraždami a týráním civilních obyvatel a vojenských zajatců, jakož i zrádců polského národa (Dz. U. Nr. 4. poz. 16), který byl vícekrát novelizován v letech 1945—1949, dále dekret PKWN o odpovědnosti za zářijovou porážku a fašizaci státního života z 18. 2. 1946 (Dz. U. Nr. 5, poz. 46), dekret PKWN z 28. 6. 1946 o trestní odpovědnosti za odpadnutí od národa v době války 1939—1945 (Dz. U. Nr. 41, poz. 237), dekret PKWN z 13. 9. 1946 o vyloučení z polské společnosti osob německé národnosti (Dz. U. Nr. 55) a další. Obdobně jako v Československu byly podle těchto norem stíhány různé formy kolaborace s okupanty, válečné zločiny, členství v některých organizacích a dále též protidemokratická opatření oslabující vnitřní sílu státu před válkou, přihlášení se k nepřátelské národnosti apod. Podobné byly i tresty podle polské úpravy: trest smrti, vězení, konfiskace majetku a ztráta čestných občanských práv.[7])

V Maďarsku došlo k vydání první retribuční normy ještě před úplným osvobozením země. Šlo o nařízení Prozatímní vlády z 25. 1. 1945 č. 81 M. E., o lidovém soudnictví, které bylo několikrát doplněno ještě v témže roce, a v září 1945 jej Prozatímní národní shromáždění znovu vydalo jako zákon pod č. VI/1945 zák. čl. Podobně jako dekrety prezidenta republiky v Československu, byl trestní postih činěn převážně podle starších předpisů, zejména též trestního

---

[6]) Podrobnosti viz např. A. Rašla: Ľudové súdy ako forma mimoriadného súdnictva, Bratislava 1969; L. Bianchi: „Hlavné procesy s ľudákmi pred Národným súdom v Bratislave", Právnehistorické studie 22, Praha 1977; E. Eysselt: „Mimořádné lidové soudnictví", in: Nové zákony a nařízení ČSR 1945, Praha 1945, str. 357 a násl.

[7]) R. Lessel: Zrajcy przed sądem. Sądownictwo specijalne w Polsce, Warszawa 1945; J. Sawicki: „O právu polských zvláštních soudů", Právník, 5—6/1946, str. 163 a násl.; V. A. Stanik: Ugolovnoje pravo Polskoj narodnoj respubliki, Moskva 1955, str. 76—78.

kodexu, jehož subsidiární platnost byla výslovně uznána. Stihána byla obdobná jednání jako v obou předchozích státech, a navíc i kontrarevoluční akce proti Maďarské republice rad. Rovněž pokud šlo o sankce, nalézáme analogii, protože těmi byly opět trest smrti, tresty na svobodě, majetkový postih, ztráta politických práv a další.[8])

Základním retribučním předpisem v Bulharsku se stal zákon z 30. 9. 1944 o předání lidovým soudům osob odpovědných za zavlečení Bulharska do světové války proti spojencům a za důsledky s tím spojené. Postih byl zaměřen vůči válečným zločincům, osobám, které porušily mírové smlouvy, kolaborantům, ale též např. těm, kteří získali za války nezákonné materiální zisky atd. Bulharsko tedy postupovalo podobně jako např. Polsko, to znamená, že retribuční zákon obsahoval zcela nové skutkové podstaty. Co do druhů trestu se nelišila bulharská úprava od předchozích zemí.[9])

Rovněž v Jugoslávii obsahoval zákon o trestních činech proti národu a státu ze 16. 7. 1946 (Služební list 1946 br. 56) nové skutkové podstaty, které neměly oporu v předchozím trestním právu. Postihoval ovšem prakticky stejné jednání jako obdobné předpisy jiných zemí, tedy např. válečné zločiny, rozmanité formy kolaborace, ale též např. účast v boji proti partyzánům. Rovněž v Jugoslávii byla kromě trestu smrti, na svobodě a konfiskace majetku užívána ztráta politických a občanských práv, pokuty atd.[10])

Podle rumunského zákona z 24. 4. 1945 byli stíháni ti, kdo nesli vinu na zkáze země, vyhlásili válku proti spojencům nebo v ní pokračovali, páchali činy proti zásadám mezinárodního válečného práva, spolupracovali s hitlerovskými vojsky při rasistické a vyhlazovací politice atp. Tresty byly v Rumunsku prakticky shodné s předcházejícími zeměmi.

Poněkud zvláštní charakter měla retribuce v dnešní NDR, kde probíhala ve dvou rovinách. Jednak před mezinárodními soudními tribunály, jednak před vlastními německými soudy. Pokud jde o konkrétní právní úpravu, je třeba vzpomenout především zákon Kontrolní rady č. 10 z 20. 12. 1945 o potrestání osob vinných válečnými zločiny a zločiny proti míru a lidskosti, který byl proveden rozkazy Sovětské vojenské správy č. 38 z 12. 10. 1946 a č. 201 ze 16. 8. 1947. Vzhledem k poměrům Německa byla retribuce zaměřena poněkud odlišně ve srovnání s předchozími státy: tak např. se nestíhalo automatic-

---

[8]) A. P. Záturecký: „Maďarské ľudové súdnictvo", Právny obzor, 4—5/1947, str. 134—137; H. Donath: Przemiany ustrojowo-prawne na Węgrzech 1939—1949, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdansk 1979, str. 88.

[9]) A. Vojnov: „Dvadeseti i pet godini socialističesko pravosudie v NR Balgarija", in: Dvadeseti i pet godini socialističeska državna i pravo, Sofija 1969, str. 65—66; M. A. Krasnopolina: Osnovnyje voprosy ugolovnogo prava Narodnoj respubliki Bolgarii, Moskva 1960, str. 10—11; S. Pavlov: Ugolovnoje pravosudije Narodnoj respubliki Bolgarii, Moskva 1954, str. 30.

[10]) Federativnaja narodnaja respublika Jugoslavija, Moskva 1957, str. 98 a násl.; zákon byl doplněn novelou ze 4. 12. 1947 (Službeni list, br. 106).

ky členství v NSDAP, ale pouze tehdy, když pachatel zastával vedoucí funkci. Ostří bylo zaměřeno především proti špičkám nacistického režimu, přičemž daleko častěji byli souzeni i představitelé průmyslových a peněžních kruhů. V řadě případů došlo konečně k tomu, že určitá osoba byla sice zproštěna rozsudkem mezinárodního tribunálu, ale odsouzena německým soudem.[11])

Bez ohledu na to, zda se retribuční normy odvolávaly na předchozí předpisy nebo obsahovaly vlastní skutkové podstaty, představovaly nový prvek v trestním právu. Na prvém místě je třeba se zmínit, že šlo o předpisy, které měly ve svých důsledcích významný třídní dosah. Ačkoliv se retribuce samozřejmě vztahovala na všechny osoby, nejcitelněji se dotkla představitelů vykořisťovatelských tříd, kteří byli hlavními představiteli fašistických režimů, nejčastěji se dopouštěli kolaborace atp. Tato skutečnost platí bez ohledu na to, že třídní charakter v nich nebyl ještě otevřeně vysloven. Vedle toho napomáhala retribuce i při řešení dalších otázek národní a demokratické revoluce. Na jejím základě došlo k přímému, fyzickému postihu představitelů nejreakčnějších složek politického života a prakticky současně byla likvidována legální základna jejich aktivity. V některých zemích (markantně např. v Československu a Polsku) napomohla retribuce i k vyřešení národnostní otázky v souvislosti s postihem příslušníků nepřátelských národností. Progresivní ráz retribuce je třeba dále spatřovat v tom, že postihována byla vesměs nejen jednání spáchaná přímo za války, ale i před ní, která napomáhala nástupu fašismu či reakčních režimů vůbec (např. v Maďarsku, Polsku, Bulharsku). Z formálního hlediska je třeba ještě dodat, že retribuce byla chápána jako výjimečné opatření, platnost jednotlivých norem byla omezena na určité období, přičemž však zároveň vzhledem ke smyslu retribuce byla všude stanovena zásada retroaktivity.

b) Znárodnění a konfiskace

Součástí národní a demokratické revoluce bylo rovněž přijetí předpisů, jimiž nová moc zasahovala do ekonomiky, zejména prováděla znárodnění a konfiskaci průmyslových podniků a pozemkovou reformu v zemědělství. Současně s tím byly vydávány i příslušné trestní předpisy, které jednak chránily provádění těchto zásahů, jednak poskytovaly ochranu novému druhu vlastnictví.

Charakteristické byly v tomto ohledu především znárodňovací předpisy, které byly přijímány v zemích střední a jihovýchodní Evropy v letech 1945—1949. Ve všech případech obsahovaly v závěru zvláštní trestní ustanovení, kterými byla stihána taková jednání jako zničení, poškození nebo ukrývání předmětů podléhajících nacionalizaci (např. čl. 9 polského zákona o přechodu rozhodujících

---

[11]) Lehrbuch des Strafrechts der DDR, Berlin 1959, str. 166; Strafgesetzbuch und andere Strafgesetze, str. 5.

průmyslových odvětví do rukou státu z 3. 1. 1946 a § 38 výnosu z 28. 12. 1949 o znárodnění různých průmyslových a dopravních podniků v Maďarsku). Trestáno bylo dále maření nacionalizace, její ztížení či znemožnění (např. podle bulharského zákona z 27. 12. 1947 o znárodnění soukromých a hornich podniků). Posledně uvedených deliktů se mohl pachatel dopustit zejména jejich rozkrádáním, nezákonným převáděním, zatajováním atd.[12]) Všechny normy pokládaly za trestné jednání úmyslné i nedbalostní. Nacionalizační předpisy byly ovšem normami speciálními a v tomto smyslu se neuplatňovaly tam, kde byl spáchán čin přísněji trestný podle obecných předpisů, jakým byl např. v Bulharsku zákon o ochraně lidové moci (Državen vestnik 1945, br. 62). Konečně je třeba ještě připomenout, že trestní ochrana znárodnění byla později zahrnována jednak do zvláštních norem chránicích proces zespolečenštění vůbec, jednak byla zařazena do nových trestních kodexů (např. v Československu zákon číslo 165/46 Sb., o trestní ochraně národních a znárodněných podniků, a § 130 trestního zákona správního).

Sankce za uvedené delikty byly poměrně velmi přísné. Např. podle čl. 18 rumunského zákona z 11. 6. 1948 o znárodnění bylo možno uložit trest nucených prací v rozsahu 5—10 let a konfiskaci veškerého majetku. Vězením na 4—10 let byli stíháni rovněž úředníci, kteří by porušili svoje povinnosti při uskutečňování znárodnění. Podle předpisů maďarských a polských bylo možno uložit trest vězení do 5 let a při okolnostech přitěžujících až do 10 let; podobná byla úprava německá a jugoslávská, i v Československu.[13])

Speciální trestní ochranou byly vybaveny i předpisy o pozemkových reformách, s tím rozdílem, že sankce zde byly poněkud méně přísné, než tomu bylo u nacionalizačních norem.[14])

c) Trestní ochrana stabilizace hospodářství, plánování a společenského vlastnictví

V složitých podmínkách poválečného hospodářského rozvratu musela nová moc věnovat zvýšenou péči chodu ekonomiky vůbec a zvláště zabezpečování zásobování obyvatelstva. Urychleně bylo nutno likvidovat takové jevy jako šmelinářství, černý obchod, předražování, ale též sabotáže, diverzní akce apod.

---

[12]) Nejpřehledněji k této otázce viz A. N. Iodkovskij: Nacionalizacija v jevropejskich stranach narodnoj demokratii, Moskva 1956, str. 22, 72—73, 100.

[14]) V. F. Kiričenko: „Borba s prestupnymi posjagatelstvami na ekonomičeskij stroj jevropejskich gosudarstv narodnoj demokratii", Sovetskoje gosudarstvo i pravo, 6/1951, str. 38—39; V. A. Krasnopolina, cit. práce, str. 25—26.

[13]) Spíše výjimečná byla polská úprava, která zahrnula ochranu pozemkové reformy do zákona z 30. 10. 1944 o ochraně státu, podle jehož čl. 2 bylo možno za bránění nebo ztěžování reformy dát i trest smrti.

Mimořádná role, kterou tu hrálo trestní právo, je patrná na první pohled.

Příkladů takových norem je celá řada. Tak v Polsku byl již 25. 10. 1944 vydán PKWN dekret o boji se spekulanty a proti mrhání v době války, jenž byl nahrazen zákonem z 2. 6. 1947 o boji s předražováním a nadměrnými zisky v obchodě (Dz. U. Nr. 43, poz. 218). Cílem těchto norem bylo zabránění spekulaci, zavedení pořádku do distribuce a zajištění dodržování cen, hlavně základních životních prostředků. Tresty se pohybovaly v rozmezí do 5 let káznice či peněžité pokuty do 5 miliónů zlotých. Podobný smysl měl bulharský zákon z 18. 9. 1945 (Državen vestnik 1945, br. 213), o zásobování a cenách, podle něhož byly stíhány nezákonné zisky, nadměrné zvyšování cen, spekulace a další. Vedle trestů na svobodě a majetku bylo možno podle něho při zvláště přitěžujících okolnostech uložit i trest smrti.

Analogické skutkové podstaty nalézáme i v trestních předpisech dalších zemí. V Maďarsku bylo v roce 1946 vydáno vládní nařízení 8800 o trestní ochraně ekonomického pořádku, podle něhož bylo stíháno předražování, ukrývání zboží nebo odnímání jeho účelu, v Rumunsku postihoval dosahování nadměrných zisků zákon z roku 1945 o zabránění spekulaci a ekonomické sabotáži, v Československu byl rovněž vydán zvláštní zákon o stíhání černého obchodu a podobných pletich č. 25/47 Sb. z 13. 2. 1947.[15])

Velmi záhy došlo k vydání norem zaměřených proti útokům, jejichž cílem bylo podkopávat novou moc narušováním její hospodářské základny, tedy zejména proti sabotážím a diverzím. Tato jednání byla nejdříve stíhána podle starých trestních kodexů, ale ty nemohly vyhovovat novým poměrům. V sovětské okupační zóně byl 3. 12. 1946 vydán rozkaz Sovětské vojenské správy č. 160 o odpovědnosti za sabotáž a diverzní akty, jenž byl doplněn rozkazem č. 161 z 11. 10. 1948 o boji s rozkrádáním na železnicích, podle kterých bylo možno uvedená jednání stíhat odnětím svobody do 15 let, případně až trestem smrti. Mimořádně velký význam na tomto úseku mělo nařízení Německé hospodářské rady z 23. 9. 1948 o stíhání trestních činů proti hospodářskému pořádku, které zahrnovalo široký okruh deliktů od úmyslně nekvalitní výroby přes nedodržování zásad o zadávání dodávek až po machinace s dokumenty, a to tresty vězení do 10 let a pokutami.[16])

Jako zvláštní skutková podstata byla sabotáž zařazena do polského zákona z 13. 6. 1946 o trestních činech obzvláště nebezpečných v době obnovy země (Dz. U. Nr. 30, poz. 192), který postihoval sabotáž trestem vězení od 3 let po doživotí, nebo i trestem smrti. Vysokými tresty hrozil i bulharský zákon o ochraně lidové moci z roku 1945, československý zákon č. 231/48 Sb.

---

[15]) V. F. Kiričenko, cit. práce, str. 43—45.

[16]) Toto nařízení bylo doplněno zákonem z 29. 10. 1953 (GSBl., S. 1077); K. Braune: „Der Schutz des gesellschaftlichen Eingentums in der Deutsche Demokratische Republik", Staat und Recht, 2/1953, str. 250 a násl.

ze 6. 10. 1948 na ochranu lidově demokratické republiky (§ 36), maďarský zákon o stíhání sabotáže zvláštními lidovými soudy[17]) a jugoslávský zákon o zabránění nedovolenému podnikání, spekulaci a hospodářské sabotáži z 11. 7. 1946.

V souvislosti se zavedením plánovitého řízení národního hospodářství byly zároveň vydávány i trestní předpisy stíhající porušování resp. nesplnění povinností plynoucích ze zákonů o hospodářských plánech. Tak v Československu byl vydán zákon 23/47 Sb. o trestní ochraně dvouletého hospodářského plánu. Obdobnou normou bylo nařízení maďarské vlády z 28. 11. 1947 č. 14 200 o trestní ochraně tříletého plánu, které bylo novelizováno výnosem prezidiální rady MLR č. 4/1950 o ochraně plánovitého hospodářství, podle nichž bylo trestáno neplnění plánu, ohrožování plnění plánu, poškozování zařízení sloužících k zajištění plnění plánu atd. tresty vězení do 10 let. Týž účel sledoval i rumunský zákon o hlášení množství výroby a zboží z roku 1947, na jehož základě byli stíháni pro narušování plánovité obnovy ekonomiky ti, kdo neposkytli údaje potřebné pro řízení hospodářství nebo úmyslně uvedli falešné informace.

S uvedenými oblastmi úzce souvisela i trestní ochrana nového společenského vlastnictví. Bylo příznačné, že právě zde se výrazně projevila diskontinuita právního vývoje. Platné buržoazní trestní kodexy se samozřejmě zaměřovaly především na ochranu vlastnictví soukromého a jen okrajově zachycovaly útoky proti státnímu majetku, jehož kvalitativní stránka i kvantita byly ovšem zcela odlišné od nově konstituovaných forem společenského vlastnictví. Charakter nové úpravy vystupuje tím zřetelněji, když si uvědomíme, že tyto předpisy byly později vesměs doslovně přebírány do socialistických trestních kodexů.

Typickým příkladem v tomto směru byl bulharský zákon z 24. 8. 1946 o doplnění trestního kodexu z roku 1896 (Državen vestnik 1946, br. 193), jímž byla XXII. hlava trestního zákoníku doplněna o skutkovou podstatu rozkrádání státního a společenského vlastnictví, podle níž byla stíhána nejen krádež, zpronevěra atd. ke škodě tohoto vlastnictví, ale i jeho zničení a zašantročení v důsledku nedostatečné péče odpovědných úředníků. Speciální trestní sankce obsahoval zákon z 5. 12. 1948 (Državen vestnik, br. 80) o družstvech, který chránil jednak proces kolektivizace, jednak družstevní majetek. Konečně je možno ještě zmínit zákon o ochraně státního a družstevního vlastnictví z 9. 11. 1950 (Državen vestnik, br. 270), kterým byla takovým majetkům poskytována ochrana vysokými tresty odnětí svobody a při okolnostech zvlášť přitěžujících i trestem smrti.[18])

---

[17]) I. Szabó: „Právny vývoj Maďarska od oslobodenia do dnešného dňa", Právny obzor, 7/1950, str. 348.

[18]) I. Nenov: Nakazatelno pravo na Narodna respublika Balgarija, osobena čast, tom prvi, Sofija 1956, str. 30—32.

Podobně v Rumunsku zákon z 29. 4. 1949 vyslovil trestní odpovědnost za rozkrádání jakéhokoliv majetku státních podniků, státních, družstevních či společenských organizací. Na základě zkušeností získaných s jeho uplatňováním byla dekretem č. 192 z 5. 8. 1950 zařazena do platného trestního kodexu z roku 1936 nová hlava nazvaná „Některé trestné činy proti společenskému vlastnictví", která výslovně uváděla, že účelem novely je ochraňovat materiální základnu rozvoje a budování socialismu před všemi formami poškozování, mimo jiné též nedodržováním povinnosti úředními osobami.[19])

V Polsku byla trestní ochrana společenského vlastnictví zahrnuta do tzv. malého trestního kodexu, dekretu z 13. 6. 1946 o trestních činech zvláště nebezpečných v době obnovy státu (Dz. U. Nr. 30, poz. 192), který stíhal zaviněné poškozování výroby a distribuce, kdežto zvláštní trestní předpisy byly v tomto směru vydány až poněkud později. Jednalo se hlavně o dva dekrety ze 4. 3. 1953, a to o zesílení ochrany společenského vlastnictví a o ochraně společenského vlastnictví před drobnými krádežemi (Dz. U. Nr. 17, poz. 68—69).[20]) Stejně jako u analogických předpisů ostatních lidově demokratických států se zde horní hranice trestů odnětí svobody pohybovala od pěti do deseti let.

Rovněž v Jugoslávii bylo vydáno v této oblasti několik zvláštních norem, zejména o trestních činech proti celospolečenskému vlastnictví, vlastnictví družstev a dalších společenských organizací z 11. 10. 1948 (Službeni list, No. 87), zákon o ochraně kulturních památek a přírodních zdrojů ze 4. 10. 1946 (Službeni list, No. 81) a další.

V Maďarsku byl 14. 7. 1950 vydán zákon č. 24 o trestní ochraně společenského vlastnictví, který doplnil, resp. nahradil příslušná ustanovení trestního zákona. Podle něho byly stíhány rozličné formy rozkrádání společenského vlastnictví, jeho ničení, poškozování a odnímání jeho určení. Trestné bylo i neoznámení těchto deliktů. V témže roce byly vydány i předpisy na ochranu finančního a devizového vlastnictví.

Pokud jde o NDR, bylo společenské vlastnictví chráněno trestními předpisy z let 1946—1949, o nichž byla řeč. V roce 1952 byl 2. října vydán zvláštní zákon o ochraně lidového a dalšího společenského vlastnictví, který stíhal vedle obecných forem poškozování takového majetku (krádeže, zpronevěry) také např. padělání a poškozování listin ke škodě společenského vlastnictví.[21]) v závislosti na výši způsobené škody se tresty pohybovaly v rozmezí od jednoho

---

[19]) V. Dongoroz: „Osnovnyje preobrazovanyja ugolovnogo prava Rumynskoj narodnoj respubliki v svete marksitsko-leninskogo učenija", in: Voprosy ugolovnogo prava stran narodnoj demokratii, Moskva 1963, str. 137.

[20]) I. Andrejew, L. Lernel, J. Sawicki: Prawo karne Polski ludowej, I, Wiadomości ogólne, Warszawa 1954, str. 221.

[21]) K. Braune, cit. práce, str. 250 a násl.

roku do pětadvaceti let odnětí svobody. V Československu byla zvláštní ochrana společenského vlastnictví poskytnuta až příslušnými ustanoveními trestního zákona z roku 1950.

Zvláštní skupinu tvořily normy, jež chránily různorodou skupinu objektů souvisejících s potřebou upevnění nového ekonomického pořádku. Sem spadal např. rumunský zákon z roku 1947 o racionálním využívání potravin a průmyslových výrobků prvořadé potřeby, nařízení maďarské vlády č. 8800/1946, postihující mimo jiné ukrývání zboží nebo jeho odnímání účelům, pro které bylo určeno. V NDR byl zase 15. 9. 1950 vydán zákon o ochraně vnitřního trhu a v témže roce několik vládních nařízení o označování výrobků, kontrole kvality apod. s příslušnými trestními sankcemi. V Polsku byla tato jednání stíhána nejprve na základě malého trestního kodexu a od roku 1953 podle zákona o zesílení boje proti výrobkům špatné jakosti.

Z uvedeného přehledu lze jednoznačně odvodit otevřeně třídní charakter těchto trestních norem, především pak oněch, jež byly vydány po přijetí lidově demokratických ústav, jež vyslovovaly preferenci a zvýšenou ochranu společenského vlastnictví, které označovaly za ekonomický základ lidové moci.

Společenské vlastnictví bylo trestními předpisy chráněno proti velmi široké skupině jednání, počínaje těmi, jež směřovala proti danému společenskému zřízení, které chtěla poškodit oslabením jeho ekonomiky (sabotáže, diverze), přes různé formy rozkrádání tohoto majetku až po činy, které oslabovaly ekonomický pořádek v širokém smyslu (např. spekulace, výroba nekvalitních výrobků). Zákonodárce přitom formálně nerozděloval mezi majetkem státu a lidových družstev, jimž poskytoval stejnou ochranu.

Konečně je třeba vidět zvýšený zájem na udržování a rozvoji společenského vlastnictví i na přísných sankcích, kdy dlouhodobé tresty odnětí svobody, někdy i trest smrti, byly doprovázeny majetkovým postihem (vysoké pokuty, konfiskace majetku).[22])

d) Politická moc dělnické třídy

Třebaže národní a demokratická revoluce i její přechod v revoluci socialistickou v zemích střední a jihovýchodní Evropy proběhly v zásadě pokojnou cestou, nemohla se nová moc obejít bez nástrojů, které sloužily k její ochraně před těmi silami, které usilovaly o zvrat revolučního procesu. Je samozřejmé, že důležitou roli zde hrálo právě trestní právo.

K prvním normám v této oblasti náležel dekret PKWN z 24. 8. 1944

---

[22]) A. Gelfer: „Ugolovno-pravovaja ochrana socialističeskoj sobstvennosti v jevropejskich stranach narodnoj demokratii", Socialističeskaja zakonnosť, 3/1956, str. 48, 50.

(Dz. U. Nr. 3, poz. 12) o rozpuštění tajných vojenských organizací, který porušení stanovených povinností stíhal vysokými tresty na svobodě, případně i smrtí. Vzápětí po něm následoval dekret z 30. 10 1944 (Dz. U. Nr. 10, poz. 50) o ochraně státu, podle něhož byly stejně stíhány útoky proti bojeschopnosti armády, řádnému chodu veřejné správy, proti provádění pozemkové reformy, a zejména též členství v organizacích zaměřených k svržení tehdejšího zřízení. V souvislosti s přechodem k mírovým poměrům byl tento předpis nahrazen dekretem z 16. 11. 1945 o stíhání trestných činů zvláště nebezpečných v období obnovy státu (Dz. U. Nr. 53, poz. 300), jenž obsahoval širokou škálu deliktů proti bezpečnosti státu, jeho hospodářským zájmům, úředním osobám a další.[23]) Zásadní význam mělo ovšem vydání již zmíněného stejnojmenného dekretu z 13. 6. 1946 (vícekrát novelizovaného v letech 1947—1949), zvaného malý trestní kodex, který zároveň nahradil všechny předcházející normy, o nichž byla řeč. Dekret postihoval pro společnost nebezpečná jednání, která směřovala proti politickým, institucionálním a hospodářským základům lidového Polska. Tak zde byla např. skutková podstata násilí na polském nebo spojeneckém vojsku, sabotáže, hromadění zbraní, falšování peněz, šíření falešných zpráv, maření činnosti zastupitelských orgánů, urážky národnosti a řada dalších. Tresty vězení se pohybovaly v rozsahu od 5 do 10 let, nezřídka však bylo možno uložit i doživotní a u nejzávažnějších trestných činů i trest smrti. O zásadním významu, který měla tato norma pro další rozvoj polského trestního práva, svědčí sám fakt, že byl později přímo zařazen do platného trestního kodexu z roku 1932.

Podobnou povahu měl rumunský zákon z 15. 1. 1949 o trestech za některé druhy trestných činů, ohrožujících bezpečnost státu, zásobování ozbrojených sil a rozvoj národního hospodářství (Monitor Oficial, No. 12). Jak ukazuje jeho název, byly na jeho základě stíhány nejtěžší trestné činy proti státu (vlastizrada, vyzrazování státního tajemství), jeho ozbrojeným silám (přeběhnutí k nepříteli, poškozování materiálu sloužícího potřebám armády) a jeho hospodářským základům (sabotáž). Za převážnou většinu deliktů bylo možno uložit výlučně trest smrti, který bylo možno výjimečně nahradit nucenými pracemi na doživotí resp. na určité období. Výlučně příslušné zde byly vojenské soudy. Zákon byl novelizován v roce 1950 (Bulletinul Oficial, No. 68) a 1953 (Bulletinul Oficial, No. 15), kdy do něho byly vsunuty další skutkové podstaty týkající se zejména ochrany hospodářství.[24])

Prakticky stejně by bylo možno charakterizovat i bulharský zákon ze 17. 3. 1945 o ochraně lidové moci (Državen Vestnik br. 62, ve znění novel z roku 1946

---

[23]) G. Auscaler, W. Wolter: „Prawo karne", in: Dziesięciolecie prawa Polski Ludowej 1944—1954, Warszawa 1955, str. 281—282; M. Siewierski: „O novém trestním právu polském", Justiční listy, 4—5/1947, str. 117.

[24]) V. Dongoroz, cit. práce, str. 137.

br. 97 a 1947 br. 254), podle něhož bylo trestáno organizování, členství atd. v protistátních skupinách, dále rozmanité útoky proti armádě, sabotážní akce, nepřátelská propaganda a další podobné delikty. Pokud jde o sankce, byly velmi podobné jako v rumunském zákonu z roku 1949; trest smrti, doživotí nebo dlouhodobé tresty odnětí svobody. Podobně jako polský malý trestní kodex zahrnoval tento zákon i některá obecná ustanovení a byl rovněž přímo včleněn do platného trestního kodexu z roku 1896.[25])

Zajímavá byla v tomto směru úprava NDR, kde byly nejtěžší delikty proti státu stíhány podle šestého článku ústavy, jenž stanovil jako trestná veškerá jednání směřující k bojkotu demokratických zařízení a organizací, vraždy demokratických politiků, hlásání náboženské, rasové či národnostní nenávisti, militaristickou propagandu, válečné štvaní i jiná jednání proti rovnoprávnosti.[26])

V Maďarsku poskytoval novému státnímu a společenskému zřízení zákl. čl. VIII/1946 o trestní ochraně demokratického zřízení a republiky, podle něhož byly stíhány nejtěžší protistátní delikty, rozdmýchávání nacionální či rasové nenávisti. Do této skupiny předpisů patří i zák. čl. VI/1945, podle něhož bylo stíháno maření činnosti státních orgánů a výnos č. 21/1951 o trestní ochraně státního a služebního tajemství.[27])

Rovněž v Jugoslávii a v Československu byly vydány zvláštní předpisy obdobného rázu jako v Bulharsku, Polsku a Rumunsku. U nás to byl již zmíněný zákon 231/48 Sb., zahrnující např. trestné činy velezrady, vyzvědačství, útoky proti ústavním činitelům apod. Stejně tomu bylo u jugoslávského zákona ze 6. 7. 1947, o trestných činech proti lidu a státu (Službeni list br. 59, ve znění zákona ze 4. 12. 1947, Službeni list br. 106).

Vedle těchto obecných předpisů byly přijímány i některé normy týkající se zvláštních otázek. Na počátku 50. let byly ve všech zemích střední a jihovýchodní Evropy přijaty zákony na ochranu míru, které stíhaly jednak verbální útoky proti míru, jednak veškeré činy způsobilé vyvolat válku, a to mimořádně vysokými tresty na svobodě (např. rumunský zákon na obranu míru z 15. 12. 1950, a polský zákon o obraně míru z 29. 12. 1950).

Dále to byl např. dekret PKWN o ochraně státního a služebního tajemství, kterým bylo stíháno vyzrazování tajemství, ztráta dokumentů obsahující tajemství apod.[28]) V roce 1948 byl v Polsku rovněž vydán dekret o trestání nelegálních

---

[25]) Zákon o změnách a doplňcích trestního zákona a dalších zákonů ze 7. 4. 1948 (Državen vestnik, br. 80) byl přímo včleněn do trestního kodexu.

[26]) Ugolovnyj i ugolovno processualnyj kodeksy Germanskoj demokratičeskoj respubliki, Moskva 1972, str. 6; J. Lekschas: Grundzüge des neuen sozialistischen Strafrechts, Berlin 1967.

[27]) S. G. Kelina: Osnovnyje voprosy ugolovnogo prava Vengerskoj narodnoj respubliki, Moskva 1960, str. 7, 11.

[28]) G. Auscaler: „Dekret o ochranie tajemnicy panstwowej i służbowej", Demokratyczny prezglad prawniczy, 1/1950, str. 30.

přechodů hranic, který chránil tytéž objekty jako zákon o pasech v dnešní NDR z 15. 9. 1949 (GSBl. S. 786). V ostatních lidových demokraciích byla tato jednání jednak stíhána podle obecných předpisů o ochraně státu, jednak byla zařazena jako zvláštní skutková podstata do nových trestních kodexů (např. v Bulharsku a Československu).

Jestliže byla předchozí skupina trestních předpisů označena jako otevřeně třídní, pak tím spíše je možno tuto charakteristiku vztáhnout na právě zmíněné normy, které chránily vlastní politicko-mocenský základ nového zřízení. Rovněž ony představovaly výraz diskontinuity ve vztahu k starému právu, a jak jsme mohli vidět, byly nezřídka přímo zařazovány do textů trestních zákoníků převzatých z předcházejícího období namísto pasáží, jež nevyhovovaly novým poměrům. Konečně je třeba podtrhnout i velmi přísné tresty, jež tyto normy obsahovaly a které soudní praxe užívaly nezakrytě podle třídně politických kritérií.

2. Trestní zákoníky 50. let

Zákony zmíněné v předchozích částech se ovšem týkaly jen některých úseků trestního práva. Jeho základní materie byla ve všech zemích střední a jihovýchodní Evropy v prvém období (s výjimkou Jugoslávie) upravena nadále v starých trestních kodexech, byť nově vykládaných a doplňovaných. S tím, jak došlo k úplnému politickému vítězství levicových sil, k probojování socialistické orientace těchto zemí, vznikla potřeba vydání nových trestních kodexů, jež by odpovídaly změněným poměrům.

V praxi se uplatnily celkem tři varianty: v některých zemích byly přijaty zcela nové zákoníky (Československo, Bulharsko, Jugoslávie), jinde byla novelizována obecná část trestního zákona (Maďarsko, v prvých letech Jugoslávie) a konečně v ostatních byly zachovány staré normy, jež byly postupně doplňovány a měněny (Polsko, NDR, Rumunsko). Přes tyto odlišnosti existovaly v těchto hlavních trestněprávních normách rysy shodné, typické pro socialistické trestní právo.

V prvé řadě bylo všude prosazeno materiální pojetí trestného činu, vycházející z vzoru sovětského.[29]) Tato zásada se projevila dvojím způsobem: buď byl trestný čin takto výslovně vymezen v trestním zákoníku, nebo do trestního řádu, a byl v tomto smyslu pojímán judikaturou.

Poprvé byl trestný čin jako jednání pro společnost nebezpečné vymezen v obecné části trestního zákoníku Jugoslávie z 13. 12. 1947 (Službeni list z 13. 12. 1947, br. 106). Rovněž v trestním kodexu Jugoslávské federativní republiky z 2. 3. 1951 (Službeni list br. 13) byl trestný čin v čl. 4 odst. 1 vymezen

---

[29]) Československé trestní právo, sv. I, obecná část, str. 108—109.

jako společensky nebezpečné jednání, jehož znaky jsou uvedeny v trestním kodexu.

Pokud jde o Československo, byla zásada materiálního pojetí rovněž jednoznačně vyjádřena v definici trestného činu obsažené v § 2 trestního zákona z roku 1950 (zákon č. 186/1950 Sb. z 12. 6. 1950),[30]) a to tak, že šlo o jednání pro společnost nebezpečné, jehož výsledek stanovený v zákoně pachatel zavinil.

Rovněž v Bulharsku vycházel nový trestní zákoník z 2. 2. 1951 (Izvestija na Prezidiuma na Narodnoto Sbranije, br. 13) z této zásady, když v čl. 2 určoval jako trestný čin jakékoli společensky nebezpečné jednání spáchané zaviněně.

Pokud jde o Rumunsko, byl zde sice ponechán v platnosti trestní zákoník z roku 1936, ale ten byl vícekrát novelizován, a to mimo jiné právě v části vymezující trestní čin. Na rozdíl od předchozích zemí nezahrnoval ovšem rumunský trestní zákoník materiální pojetí v definici trestního činu, nýbrž již v článku 1, který hovořil o cílech trestního zákonodárství, které mělo chránit Rumunsko a jeho právní řád před společensky nebezpečnými jednáními, za jaká byla prohlášena jednání a opomenutí narušující hospodářské, společenské či politické zřízení země, ohrožující její bezpečnost či právní pořádek (čl. 1 zákona č. 187 z 30. 4. 1949).

Trestní kodex z roku 1871 platný v NDR neznal naproti tomu výslovně materiální definici trestného činu, resp. delikty podle něho stíhané, tu byly chápány pouze z hlediska formálního (§ 1). V praxi se ovšem běžně uvažovala společenská nebezpečnost jako nutný předpoklad k tomu, aby určité jednání mohlo být považováno za trestné. Mimoto bylo materiální pojetí zařazeno do trestního řádu z roku 1952, do zákona na ochranu lidového vlastnictví a dalších nových předpisů. Proto mohl J. Lekschas i v NDR definovat trestný čin jako soubor znaků, které jsou ve svém souhrnu nebezpečné pro stát pracujících a jimi vytvořený společenský a státní řád, jednání delikventa, narušující trestní zákony, a proto stíhané, za něž tento podléhá trestní odpovědnosti.[31])

Rovněž platný polský trestní kodex z roku 1932 neobsahoval materiální pojetí trestného činu (čl. 1 a 2), nicméně i v polském trestním právu se tento princip plně prosadil. Význam měla z tohoto hlediska zejména novela k trestnímu řádu z roku 1950, která např. stanovila, že k trestnímu postihu se má přistupovat v případě, že byly poškozeny zájmy Polska, že soud má přihlížet při vyměřování trestu k společenské nebezpečnosti apod. Tato okolnost měla být též jako

---

[30]) J. Filipovský, J. Tolar, A. Dolenský: O obecné části trestního zákona, Praha 1951, str. 65 a násl.

[31]) J. Lekschas: „Zur Lehre vom Tatbestand eine Strafgesetznorm", Staat und Recht, 3/1953; H. Bein, M. Nast: „Sozialistische Gesetzlichkeit und Materieller Verbrechensbegriff", Staat und Recht, 4/1958, str. 389.

rozhodující uvažována ve smyslu judikatury Nejvyššího soudu.[32]) Připomeňme na okraj, že materiální pojetí bylo uvažováno jako východisko konstrukce trestního činu při přípravě nového polského trestního kodexu a v jeho návrzích z roku 1956 a 1961.[33])

Konečně i obecná část trestního zákona Maďarska (zák. čl. II z 18. 5. 1950) přejala materiální pojetí trestného činu, když stanovila, že cílem trestního zákona je ochrana před společensky nebezpečnými jednáními, přičemž za taková byla prohlášena jednání nebo opomenutí vydávající v nebezpečí nebo poškozující státní, společenské či hospodářské zřízení země a práva občanů (§ 1). Společenská nebezpečnost se přitom stala určující i pro další trestněprávní instituty jako přípravná jednání, nutnou obranu apod.

Tytéž zásady můžeme nalézt i v trestních zákonících ostatních lidových demokracií, např. pokud šlo o vznik trestnosti (čl. 12 bulharského trestního kodexu a § 9 trestního řádu NDR).

Nové trestní kodexy, resp. jejich novely vymezovaly shodně rovněž svůj účel. Tak čl. 1 odst. 1 jugoslávského trestního zákoníku z roku 1951 určoval jako hlavní cíl ochranu osobnosti občanů, jejich ústavou garantovaných práv a svobod, politicko-ekonomického zřízení, jakož i ústavního a právního řádu země před násilím, zvůlí, vykořisťováním a dalšími pro společnost nebezpečnými jednáními.[34])

Podobně i československý trestní zákoník stanovil v § 1, že účelem trestního zákona je ochrana lidově demokratické republiky, její socialistická výstavba, zájmy pracujícího lidu a jednotlivce a výchova k dodržování pravidel socialistického soužití.

Rumunský kodex z roku 1936 ve znění novely z roku 1949 stanovil v tomto ohledu, rovněž v čl. 1, že jeho cílem je ochrana Rumunské lidové republiky a jejího právního pořádku před společensky nebezpečnými jednáními pomocí prostředků sociální ochrany vůči osobám páchajícím takovéto činy.

Pokud jde o obecnou část maďarského trestního zákoníku, již její preambule říkala, že byla vydána v souvislosti s přeměnami, k nimž v zemi došlo po osvobození a jako svůj hlavní účel určovala upevnit principy trestního práva sloužící budování socialistického vlastnictví.

V trestních kodexech NDR a Polska se sice výslovně o účelu trestního kodexu

---

[32]) L. Lernell: „Założenia ideologiczne reformy procedury karnej", in Reforma procedury karnej, Warszawa 1949, str. 136.

[33]) I. Andrejev: „Voprosy ugolovnogo prava v Polskoj narodnoj respublike", in: Voprosy ugolovnogo prava stran narodnoj demokratii, str. 94—95.

[34]) A. Fono: „Razvitija našej sistemi nakazanija v period posle osvoboždenija", in: Razvitije gosudarstva i prava na protjaženii istekših 30 let v Vengerskoj narodnoj respublike, Associacija vengerskich juristov 1975, str. 44; S. Miličevič: Osnovy krivičnog prava i krivičnog postupia, Beograd 1959, str. 23—24; J. Brničic: „Biljeske uz član 1 novog krivičnog zakonika", Naša zakonitost, 1951, str. 13—22.

takto nehovořilo, ale vzhledem k celkovému pojetí trestního práva byly takto uplatňovány.

K naplnění skutkové podstaty bylo ovšem třeba, aby jednání splňovalo i formální znaky předepsané zákonem, třebaže na druhou stranu neplatil tento princip absolutně. Trestní zákoníky bulharský, rumunský a obecná část jugoslávského trestního kodexu z roku 1947 povolovaly totiž užívání analogie (při přípravě obecné části trestního zákona Maďarska se rovněž uvažovalo o jejím zařazení, ale v konečné redakci nebyl tento princip obsažen). V souvislosti s procesem upevňování socialistické zákonnosti došlo však v obou uvedených zemích k zrušení analogie, a to v roce 1956.[35])

Trestní zákoníky požadovaly kromě toho, aby jednání pachatele trestního činu bylo zaviněné, ať úmyslem, či nedbalostí.[36])

Socialistické trestní právo změnilo zásadně i problematiku trestů. Především zcela nově byl, opět podle sovětského vzoru, pojat smysl trestu, kde k složce postihu přibyly jako rovnocenné důkaz na převýchovu pachatele a generální prevenci. V trestních kodexech došlo rovněž uplatnění zásady socialistické zákonnosti, demokratismu a humanismu.

Výrazně se všechny tyto prvky prosadily v čl. 3 jugoslávského trestního kodexu, který stanovil, že smyslem trestu je: zabránit páchání společensky nebezpečných jednání vůbec i konkrétní osobě, převychovávat pachatele a působit výchovně na další osoby a přispívat k rozvoji socialistické morálky a disciplíny občanů.[37])

Prakticky ve stejném duchu byl koncipován i čl. 21 bulharského trestního kodexu, který určoval jako smysl trestu: zneškodnit pachatele, zabránit mu v spáchání dalších činů, převychovat ho a působit preventivně i na ostatní občany. Téměř stejnými slovy vymezoval účel trestu i československý trestní zákoník v § 17.

Trestní kodex NDR takové vymezení účelu trestu sice neobsahoval, ale jeho aplikace plně odpovídala výše zmíněným zásadám. V tomto směru měla zásadní význam judikatura Nejvyššího soudu NDR, jenž určil, že cílem trestu je: likvidace odporu svržených tříd, výchova delikventů k dodržování lidově de-

---

[35]) V Bulharsku byla analogie zavedena ovšem již v roce 1948 v souvislosti s potřebou vyplnit některé mezery ve starém trestním zákoně. Zákonem z roku 1956 byla zrušena a k tomu, aby určité jednání mohlo být kvalifikováno jako trestný čin, se nadále požadovalo i to, aby jeho znaky byly obsaženy v trestním zákoně; obdobně tomu bylo i v Rumunsku (srov. např. M. A. Gelfer: „Izmenenija i doplnenija ugolovnogo kodeksa Narodnoj Respubliki Bolgarii", Sovetskoje gosudarstvo i pravo, 4/1956, str. 112).

[36]) Viz např. I. Renneberg: „Bemerkung zum Schuldproblem", Neue Justiz, 13/1952, str. 539; S. Plawski: „Zagadnenie winy", Państwo i prawo, 5—6/1950, str. 60.

[37]) Le droit pénal nouveau de la Yougoslavie, Les éditions de l'épargne, Paris 1962, str. 27; A. Munda: „Ugolovnoje pravo Jugoslavii", in: Sovremennoje zarubežnoje ugolovnoje pravo, Moskva 1957, str. 520.

mokratické zákonnosti a výchova všech občanů k uvědomělé pracovní disciplíně a soužití.[38])

Pokud jde o maďarský trestní zákoník, jeho § 50 stanovil cíle trestu opět jako ochranu zájmů pracujícího lidu, nápravu a převýchovu delikventů, a vést tím zároveň všechny občany, aby dodržovali zákony.[39])

Zásadních odlišností nenalézáme v jednotlivých trestních kodexech ani co do druhů trestů. Všude existoval trest smrti, pojímaný jako nejzazší opatření. Nejčastější byl trest odnětí svobody, dále to byly tresty majetkové (pokuta, konfiskace majetku) a tresty zákazu činnosti a omezení občanských práv.

Zároveň ovšem existovala i různá specifika. Tak např. některé trestní kodexy rozeznávaly různě kvalifikované tresty odnětí svobody (v Rumunsku existovalo těžké a prosté vězení, v Polsku se rozlišoval trest káznice a vězení, stejně jako v NDR). V některých zemích bylo možno uložit trest odnětí svobody jen na určitou dobu, většinou však byl zaveden i doživotní trest. Konečně některé trestní zákoníky obsahovaly pestřejší škálu trestů než zmíněné schéma. Tak československý kodex znal dále jako vedlejší tresty vyloučení z vojska, vyhoštění, zákaz pobytu, uveřejnění rozsudku a ztrátu jmění. V trestním zákonu NDR byl trest policejního dohledu. Polský zákoník umožňoval mimo uvedené tresty i ztrátu veřejných práv, ztrátu práv rodičovských a pěstounských, oznámení rozsudku. Mimoto počítaly trestní zákoníky rumunský a německý i s trestem nucených prací, avšak vzhledem k úpravě výkonu vězeňství pozbyl tento trest praktického významu.[40])

Vedle trestů upravovalo socialistické trestní právo zvláštní systém ochranných opatření, která plnila zejména léčebné preventivní funkce. K těmto patřilo umístění chorých osob v nemocnici a odeslání nezletilců do výchovných zařízení na základě rozhodnutí soudu (čl. 61, 63 trestního kodexu Jugoslávie),[41]) zařazení recidivistů do zvláštních zařízení, vyhoštění cizinců, rozpuštění právnické osoby (čl. 71 rumunského trestního zákona), umístění do léčebného zařízení pro alkoholiky, zákaz výkonu určité činnosti (§ 42a trestního kodexu Německé demokratické republiky) apod.

Odlišnou povahu než tyto prostředky měl institut maďarského trestního práva nazvaný nápravné výchovná práce, který nebyl považován za trest, nýbrž za nástroj používaný k převýchově pachatele, bylo-li možno mít za to, že postačí jeho uložení, aniž by musel být uložen trest odnětí svobody. Pachatel tedy

---

[38]) Neue Justiz, 24/1953, str. 763; též I. Renneberg: „Die Funktion der Strafe in Deutschen Demokratischen Republik", Neue Justitz, 9/1957, str. 263 a násl. a 10/1957, str. 289 a násl.

[39]) S. G. Kelina, cit. práce, str. 67—68.

[40]) N. F. Kuznecova: Voprosy obščej časti ugolovnogo prava Germanskoj demokratičeskoj respubliki, Moskva 1957, str. 40.

[41]) A. Munda, cit. práce, str. 544—546; S. Miličevič, cit. práce, str. 49 a násl.

pracoval dále na svobodě, ale byla mu srážena určitá částka ze mzdy a kromě toho byl podroben ještě některým dalším omezením.[42])

Trestní zákoníky bulharský a československý znaly pouze jeden druh deliktu, zatímco v ostatních byla škála pestřejší. Tak trestní kodex Jugoslávie počítal se zvláštními hospodářskými delikty vedle trestných činů. Rumunský trestní zákoník obsahoval kromě trestných činů (čl. 22) přečiny (čl. 23), stejně jako polský kodex (čl. 12) a obecná část maďarského trestního zákoníku (§ 72), v trestním právu NDR existovala tripartice: zločin, přečin a přestupek (§ 1).

V obecných částech trestních kodexů lidově demokratických zemí nalézáme ovšem ještě některé další společné zásady: byl zde např. proveden ústavní princip stíhání jen ze zákonných důvodů, ukládání trestů stanovených zákonem, zakázána rektroaktivita a další. V obecných částech byly kromě toho řešeny též např. zásady účastenství, formy zavinění, působnosti trestních zákonů, stadií trestního činu, okolnosti přitěžující a polehčující, promlčení lhůty, zvláštnosti ukládání trestů nezletilcům apod.

Systematika zvláštních částí trestních kodexů neměla jednotné schéma. V úvodních hlavách byly ovšem ve všech kodexech zařazeny nejzávažnější delikty proti základům státního a společenského zřízení (např. úvodní XI. hlava zvláštní části jugoslávského trestního kodexu byla nazvána trestné činy proti lidu a státu, I. hlava zvláštní části bulharského trestního kodexu zahrnovala trestné činy proti lidové republice, hlava 1—2 rumunského kodexu obsahovala skutkové podstaty trestných činů a přečinů proti vnější a vnitřní bezpečnosti státu).

Dále následovaly v různém pořádku delikty proti majetku, tělesné integritě, veřejnému pořádku, činnosti státních orgánů, rodině, lidské důstojnosti atd.

Povšimněme si v této souvislosti některých zvláštností typických právě pro socialistické trestní kodexy. Především je třeba uvést, že se zde opakovalo to, co bylo zmíněno v předchozích částech: zvýšená ochrana byla poskytována socialistickému společenskému vlastnictví ve srovnání s vlastnictvím soukromým, resp. i osobním. V některých zákonících byly tyto delikty vyloučeny do samostatné hlavy (např. v bulharském, II. hlava zvláštní části), jinde (československý trestní kodex, hlava VIII. zvláštní části, XII. hlava jugoslávského trestního zákona) byla sice zařazena ochrana obou druhů vlastnictví do společné hlavy, ale zároveň stanoveny vyšší tresty při útocích proti společenskému majetku.

Dále je třeba upozornit na to, že se v těchto kodexech objevila rovněž ochrana sociálních práv pracujících. Tak v Jugoslávii byly stíhány jako trestné činy proti pracovním vztahům, porušování práv sociálního zabezpečení a porušování nařízení o právech osob v pracovním poměru, v Rumunsku byla zavedena nová hlava 3a VII. části, podle níž byly stíhány trestné činy proti ochraně práce.

---

[42]) I. Timár: „Příprava nového trestního zákoníku Maďarské lidové republiky", Právník, 1/1960, str. 48; podobný institut znalo i polské trestní právo ve formě nápravných opatření se zadržením části mzdy.

Chráněna však byla i další základní občanská práva politická (např. delikty rušení či maření voleb), osobní (delikty porušování domovní a osobní svobody) a podobně.

V těchto zemích, kde byly ponechány v platnosti staré trestní zákoníky, se naproti tomu vyskytovaly i delikty typické pro buržoazní trestní právo, jako např. čl. 273 polského trestního zákoníku, který stíhal lehkomyslný život, hazardní hry a mrhání majetkem v úmyslu poškodit věřitele, jež se však staly v nových poměrech fakticky obsoletní.

Významnější odlišností socialistického trestního práva byla úprava vojenských trestných činů. V řadě zemí došlo k vydání zvláštních vojenských trestních zákonů, které měly za úkol chránit bojeschopnost ozbrojených sil, kázeň a pořádek uvnitř nich a přispívat k zvýšení bezpečnosti státu.[43]) V jiných zemích existoval od počátku jednotný, obecně platný trestní kodex, v němž byly pouze vyčleněny zvláštní trestné činy proti brannosti a trestné činy vojenské (např. československý trestní zákon v hlavě IX. a X. zvláštní části).[44])

Uvedený přehled ukazuje na fakt, že při vypracování nových trestních kodexů resp. novelizací byly ve všech zemích střední a jihovýchodní Evropy využity zkušenosti sovětské, a to jak po stránce formální, tak zejména obsahové. Tento fakt ovšem na druhé straně neznamená, že by docházelo k nějakému zcela mechanickému kopírování, a je nepochybné, že všude byly respektovány stávající poměry daného státu, jeho tradice, dosažená ekonomická a kulturní úroveň a další zvláštnosti.

Pokud tedy hovoříme o sovětském vzoru, pak je třeba vidět, že se uplatnil v zásadních a podstatných otázkách, které jsou společné celému socialistickému trestnímu právu vůbec.

V prvé řadě byla všude otevřeně vyslovena třídní[45]) podstata nových trestních kodexů, resp. příslušných novel (dále bude pro jednoduchost používán jen pojem trestní kodex). Jestliže sovětské trestní právo mělo jako jednu z hlavních funkcí sloužit jako nástroj v třídním boji, k ochraně státu diktatury proletariátu, jeho společenského a státního zřízení, ekonomického základu atd. (srovnej např. čl. 5 trestního kodexu RSFSR z r. 1922), pak tentýž úkol, jak jsme mohli vidět,

---

[43]) Srovnej polský vojenský trestní zákoník z 23. 9. 1944 (Dz. Un., Nr. 6, poz. 27), bulharský trestní zákon vojenský z 3. 1. 1949 (Državen vestnik, br. 21) a maďarský trestní zákon vojenský, zák. čl. LXII/1948.

[44]) V Jugoslávii byl vydán 1. 12. 1948 zákon o vojenských trestných činech (Službeni list, br. 107), ale v něm obsažené skutkové podstaty byly posléze včleněny do XXV. hlavy trestného zákona z roku 1951. V NDR byl naproti tomu vytvořen v roce 1962 zvláštní vojenský trestní kodex, který však platil jen do roku 1968, kdy byl přejat do nového trestního zákona.

[45]) Ugolovnyj (obščaja čast) i ugolovno processualnyj kodeksy Vengerskoj narodnoj respubliky. Moskva 1953, str. VI.

si kladly i jednotlivé trestní zákoníky lidových demokracií hned v úvodních ustanoveních.

Z této okolnosti plynul i další prvek, který výrazně ovlivnil nové trestní kodexy lidových demokracií, totiž materiální pojetí trestného činu. Již Vedoucí zásady trestního práva RSFSR z roku 1919 v čl. 5 a 6, trestní zákoník RSFSR z roku 1922 v čl. 6 a konečně i čl. 6 trestního kodexu RSFSR z roku 1926[46]) vyslovily, že trestný čin je především pro společnost nebezpečné jednání, tedy konání nebo opomenutí zaměřené proti sovětskému společenskému či státnímu zřízení a jeho právnímu řádu. Na základě této konstrukce byly podle sovětského trestního práva stíhány všechny činy, které se příčily zájmům naprosté většiny obyvatelstva (samozřejmě při splnění dalších znaků, jako protiprávnosti, zaviněnosti a trestnosti), a tyto naopak chránilo. Instituce společenské nebezpečnosti umožnila rovněž náležitě vystihnout osobu pachatele, podmínky, za nichž čin spáchal, a všechny další okolnosti, které nutně unikají při pouhém formálním pojetí, typickém pro buržoazní trestní právo.[47]) Stejný účel mělo tedy i přijetí materiálního pojetí trestního činu trestními kodexy zemí střední a jihovýchodní Evropy.

Ačkoli tu nejde o práci z oblasti teorie trestního práva, nelze v této souvislosti nezmínit alespoň letmo skutečnost, že sovětské trestní právo, jeho aplikace a samozřejmě i nauka, jež rozpracovaly problematiku skutkové podstaty trestného činu na podkladě marxistického pojetí, se staly vzorem pro řešení obdobné sféry problémů v lidově demokratických státech. Platí to jednak o součástech skutkové podstaty (objekt, objektivní stránka, subjekt, subjektivní stránka), jejichž pojímání podle zkušeností sovětské teorie a praxe umožnilo těmto zemím potřebné zaměření a uplatnění trestní represe v potřebné míře vůči činům, jež byly v té které fázi pro jejich rozvoj zvláště nebezpečné.

Toto konstatování platí i o jiných institutech obecné části trestního kodexu. Podobně jako v SSSR začala být pojímána a užívána např. vývojová stadia trestného činu, vykládán pojem účastenství, kategorie mladistvých a uživání trestního práva vůči nim a další.

Další oblastí, kde se výrazně projevily rysy typické pro socialistické trestní právo, přičemž východiskem zde byla úprava sovětská, se stala otázka trestu. Tak čl. 8 trestního kodexu z roku 1922 stanovil, že účelem trestu je: obecné předcházení novým narušením samotným narušitelem i ostatními členy společnosti, přizpůsobení narušitele podmínkám soužití prostřednictvím nápravně pracovního působení a zbavení pachatele možnosti spáchat další trestné činy. Obecně byl ovšem trest pojat jako jeden z prostředků, jímž stát zajišťuje svoje funkce a při-

---

[46]) Podrobnosti k tomu viz zejména J. Beňa: „K vzniku sovietskeho trestného práva", Právny obzor, 9/1977, str. 833 a násl.: J. Beňa: „Trestný zákon RSFSR z roku 1922 a revolučná zákonnosť", Právny obzor, 9/1979, str. 721 a násl.

[47]) Viz např. Československé trestné právo, zv. I. všeobecná časť, Bratislava 1967, str. 96—100; Sovětské trestní právo, obecná část, Praha 1954, str. 137—141.

nucuje dodržovat stanovené normy. V každém případě měl trest i zde v prvé fázi především úlohu potlačovací, ovšem nikdy se neomezoval jen na ni. Vždy zároveň vystupovala i další složka, tj. výchovná. Trest měl pak jednak napomáhat k potlačování odporu svržených tříd i v boji proti přežitkům kapitalismu ve vědomí lidí, ale zároveň i vychovávat občany k tomu, aby dobrovolně plnili svoje povinnosti. V tomto druhém smyslu působil podle sovětského pojetí trest zároveň též preventivně, tedy snažil se předem odvrátit občany od porušování norem, a to jak pokud šlo o konkrétní jednotlivce, tak i členy společnosti vůbec (tedy speciální a generální prevence).

Všechny uvedené funkce trestu existovaly vždy zároveň bez ohledu na fakt, že v některých obdobích musela více do popředí vystoupit i potlačovatelská úloha represe.

Nové trestní kodexy lidově demokratických zemí však vyšly nejen z naznačeného obecného pojetí trestu vůbec, nýbrž v řadě případů upravily i konkrétní formy trestů (např. zákaz pobytu, vykázání pobytu, zákaz výkonu funkce), především ony, jež sledovaly výchovný cíl.

V těchto předpisech se odrážela sovětská zkušenost i v tom smyslu, že byl položen důraz na ochranu základů společenského a státního zřízení a společných zájmů a potřeb, přičemž v duchu socialistické demokracie a humanismu nebyly opomíjeny sociální, právní a osobní jistoty občanů. Na tom nic nemění ani fakt, že v určitém období došlo k porušení zákonosti a k jistým excesům, daným zejména zostřenou mezinárodní situací, konkrétně např. existencí studené války, jak o tom ještě bude řeč.

Nepochybné je, že trestní zákoníky všech zemí střední a jihovýchodní Evropy lze, vzhledem k uvedeným obecným rysům, kde se promítly sovětské zkušenosti a vzor, označit za předpisy nového typu, bez ohledu na to, že jen někde byly vydány nové trestněprávní normy. Tam, kde byla ponechána úprava stará, byla podstatnými novelami a judikaturou doplněna tak, že odpovídala požadavkům daných poměrů.

3. Zlidovění soudnictví a prokuratury

Při uplatňování nového trestního práva sehrály důležitou roli soudy a prokuratura. Brzy po přijetí ústavy jednotlivých lidově demokratických zemí byly vydány zákony o organizaci soudnictví a prokuratury, jež realizovaly ústavou stanovené zásady v této oblasti a zároveň určovaly i úkoly těchto orgánů a úseků trestního práva.[48])

V Bulharsku stanovil zákon ze 6. 10. 1948 o organizaci soudnictví v čl. 2, že

---

[48]) C. L. Zivs: „Socialističeskije principy organizacii suda i prokuratury v jevropejskich stranach narodnoj demokratii", Sovetskoje gosudarstvo i pravo, 7/1951, str. 54—56.

soudy mají zajišťovat demokratický společenský řád, ústavou garantovaná práva občanů a plnění zákonů všemi subjekty. V květnu téhož roku byl vydán ještě zákon o organizaci prokuratury, který určoval jako její přední úkol dozor nad dodržováním právních předpisů všemi státními orgány, organizacemi a občany.[49])

Prakticky tytéž úkoly byly stanoveny i v nové bulharské úpravě z 6. 11. 1952, kdy vyšly zákony o organizaci soudnictví a prokuratury (Izvestija na Prezidiuma na Narodnoto Sbranije br. 92). Soudům i prokuratuře zde bylo určeno, že mají chránit ústavní a společenské zřízení, socialistické vlastnictví a práva a zákonem chráněné zájmy občanů a organizací. U prokuratury byly dále zvýrazněny úkoly, které měla v trestním řízení, a dozor nad dodržováním zákonnosti všemi subjekty.

Téměř stejnou dikci nacházíme i v čl. 2 rumunského zákona o soudnictví z roku 1952 (Bulletinul Oficial, No. 12) a zákona o zřízení a organizaci prokuratury z téhož roku (Bulletinul Oficial, No. 6) a polských předpisů o organizaci soudů a prokuratury.[50]) Ani v Československu (zákony č. 319/48 Sb., o zlidovění soudnictví, ústavní zákon č. 64/52 Sb., o soudech a prokuratuře a zákon č. 66/52, o organizaci soudů), Maďarsku (zákon č. 1/1954 o soudní organizaci a výnos č. 13/1953 o prokuratuře Maďarské lidové republiky) a NDR (zákon o organizaci soudnictví NDR GSBl. No. 141 a zákon o prokuratuře NDR, GSBl. No. 66 z roku 1952) nebyly úkoly těchto orgánů až na drobnější odchylky stanoveny jinak.[51])

Naproti tomu v jugoslávské úpravě organizace justice a prokuratury nenacházíme nikde obecně formulovány základní úkoly těchto institucí v podobě, v jaké byly obsaženy v úvodních částech předpisů ostatních lidových demokracií, třebaže je ovšem i zde tyto organizace v praxi zajišťovaly.[52])

Úprava soudnictví a prokuratury, vytyčení jejich úloh na úseku trestního práva tedy plně odpovídaly celkovému zaměření trestního práva, jak o něm byla výše řeč. Opět se zde zdůrazňovala nutnost ochrany základů lidově demokratického zřízení, jakož i práv občanů.[53]) Soudy a prokuratury měly dbát o to, aby každý plnil

---

[49]) S. Pavlov: Ugolovnoje pravosudije Narodnoj respubliki Bolgarii, Moskva 1954, str. 38; G. Grigorov: „Prokuratura straž za socialističeska zakonnost", in: Dvadeseti i pet godini socialističeska država i prava, str. 98—101.

[50]) Vyhláška ministra spravedlnosti ze 16. 8. 1950 o uveřejnění úplného textu zákona o organizaci obecných soudů (Dz. U., Nr. 38, poz. 247) a zákona o prokuratuře Polské lidové republiky z 20. 7. 1950 (Dz. U., Nr. 38, poz. 248).

[51]) V. Radkov: „Socialističeskaja zakonnost v stranach narodnoj demokratii", Socialističeskaja zakonnost 8/1956, str. 57—58; O. Plundr: Organizace soudnictví a prokuratury, III. vydání, Praha 1971, str. 193 a násl.; K. H. Schöneburg: Staat und Recht in der Geschichte der DDR, Berlin 1973, str. 163.

[52]) Srovnej např. zákon o prokuratuře FLRJ z roku 1954 (Službeni list, br. 51).

[53]) Stranou pozornosti ponechávám zde otázky související s procesní úpravou.

svoje povinnosti uvědoměle a dobrovolně, tedy vychovávat občany. Není snad třeba zvláště zdůrazňovat, že byly povinny respektovat vždy základní demokratické principy, jakými byly rovnost všech před zákonem, zásada zákonnosti a další, jimiž zároveň byly realizovány obecné zásady ústav lidových demokracií.

4. Některé rysy vývoje trestního práva v 50. letech

V průběhu 50. let vyvstaly před trestním právem lidových demokracií nové úkoly. Jednou z důležitých otázek byla potřeba zvýšené ochrany socialistického vlastnictví. Tak v Bulharsku byl 3. 2. 1956 přijat zákon o změnách a doplňcích trestního kodexu (Izvestija na Prezidiuma na Narodnoto Sbranie, br. 12), kterým byl zařazen nový čl. 104a, zahrnující skutkovou podstatu loupeže socialistického majetku, zákon z 11. 11. 1958 (Izvestija na Prezidiuma na Narodnoto Sbranije, br. 13) zvýšil trestní ochranu socialistického majetku, přičemž přísněji byli trestáni navíc recidivisté, veřejní činitelé apod. V Rumunsku byl podobný zákon vydán 25. 9. 1957, došlo jím k zpřísnění postihu krádeže a loupeže společenského vlastnictví, za něž mohl být při existenci přitěžujících okolností uložen i trest smrti. Mimoto byl zákonem z 29. července téhož roku rozšířen okruh jednání kvalifikovaných jako spekulace. 21. 7. 1958 byly pak zařazeny přímo do trestního kodexu delikty o zvýšeném postihu útoků proti majetku náležejícímu ozbrojeným silám, s nímž zároveň byla formulována i nová skutková podstata neoznámení trestného činu rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví.

V Polsku byl 21. 1. 1958 vydán zákon o zvýšení ochrany společenského vlastnictví před škodami způsobenými trestnými činy (Dz. U. Nr. 4, pozn. 11), stanovující trestní sankce do 8 let odnětí svobody a pokuty do 100 tisíc zlotých za úmyslné i nedbalostní poškozování takového majetku. U nás je třeba připomenout novelu trestního kodexu č. 63 Sb. z roku 1956, která zavedla skutkovou podstatu spekulace (§ 134a) a poškozování majetku v socialistickém vlastnictví (§ 245a) a nově koncipovala rozkrádání socialistického vlastnictví (§ 245).

V NDR byl vydán zákon o doplňcích k trestnímu kodexu (GSBl. I, S. 643) z 11. 12. 1957, který výslovně zahrnul delikty proti socialistickému vlastnictví do trestního kodexu a zvýšil trestní sazby, a dále několik speciálních zákonů, jako např. o zřízení kontroly nad oběhem valut a valutami (GSBl., S. 2), zákon o ochraně před požáry z 18. 1. 1956 (GSBl., I, s. 110) a další.[54])

Dále je třeba zvláště zmínit trestní normy zaměřené k upevnění veřejného

---

[54]) M. A. Gelfer: Izmenenija i dopolnenija . . ., str. 123; Ja. Grobovenko: „Novoje v ugolovnom zakonodatelstve Rumynskoj narodnoj respubliki", Socialističeskaja zakonnost', 4/1958, str. 52; I. Oanča: „Nekotoryje zamečenija po voprosu ugolovnogo pravonarušenija", in: Voprosy ugolovnogo prava stran narodnoj demokratii, str. 171; Ugolovnyj i ugolovno processualnyj kodeksy Germanskoj demokratičeskoj respubliki, Moskva 1972, str. 6.

pořádku. Typickým příkladem se stal polský zákon z 22. 5. 1958 (Dz. U., Nr. 34, pozn. 152) o zostření trestní odpovědnosti za chuligánství, podle něhož byli zvláště stíháni recidivisté a útoky proti orgánům bezpečnosti. V Bulharsku byla zvýšena trestnost zmíněnou novelou k trestnímu kodexu z roku 1956. V Rumunsku byla zákonem z 29. 7. 1957 vytvořena nová hlava trestního zákona nazvaná trestné činy protispolečenských a parazitujících živlů, zahrnující mimo jiné skutkové podstaty chuligánství, prostituce a tuláctví, za něž mohl být uložen trest odnětí svobody, který se vykonával ve výchovně pracovních koloniích.

Z dalších nejvýznamnějších změn v jednotlivých zemích lze zmínit zejména tyto: v Bulharsku došlo zákonem z 13. 2. 1953 k zesílení trestní represe za protistátní delikty a za narušování disciplíny ve vnitřním a zahraničním obchodě a za narušování ustanovení o cenách, a novelou z roku 1956 k vytvoření XIV. hlavy trestního kodexu zahrnující vojenské trestné činy, a to v souvislosti se zrušením zvláštního vojenského trestního kodexu. Dále sem byly zařazeny nové skutkové podstaty, zejména nedodržení pravidel bezpečnosti práce, dezorganizace dopravy a plagiátorství. 14. 2. 1958 byl novelizován trestní kodex v části týkající se postihu mladistvých, které bylo možno nadále umisťovat ve zvláštních zařízeních, dopustili-li se méně závažných trestných činů. V Rumunsku došlo zákonem ze září 1957 k zesílení trestní represe za protistátní trestné činy a dále k zavedení doživotních nucených prací za některé druhy vraždy. Zároveň došlo k omezení trestního stíhání soukromožalobních deliktů, jakými byla např. pomluva, podrývání pověsti, pomlouvání památky mrtvého apod.[55])

K závažným změnám došlo novelou č. 63/1956 Sb. v československém trestním zákoně. Zrušen byl trest doživotního vězení, omezen okruh deliktů, za něž bylo možno uložit trest smrti, přičemž bylo většinou stanoveno alternování tohoto trestu s odnětím svobody a zrušeny byly některé druhy trestů vůbec, např. propadnutí státního občanství. Zrušeny byly rovněž některé skutkové podstaty,[56]) např. sdružování proti republice a různé útoky proti ústavním činitelům.

V Jugoslávii došlo novelou z 29. 6. 1959 (Službeni list, br. 30) k změnám v trestním zákoně v několika směrech. Omezeno bylo užívání trestu smrti jen na nejzávažnější delikty (např. genocida a vojenské trestné činy). Horní hranice trestu odnětí svobody byla snížena z 20 na 15 let v souvislosti se zjištěním, že dlouhodobé tresty se míjejí účinkem. Zesílena byla rovněž výchovná role trestů, zejména pokud šlo o mladistvé. Zrušen byl dále trest omezení občanských práv, naproti tomu však byla zvýrazněna role ochranných opatření, tj. léčení alkoholiků a narkomanů.[57])

---

[55]) „Porjadok vozbuždenija del po žalobam poterpevšich", Socialističeskaja zakonnost, 2/1958, str. 43—44.

[56]) L. Bianchi, M. Čič: „Vývoj štátu a práva v období budovania základov socializmu", in: Slovensko v období dobudovania základov socializmu, Bratislava 1978, str. 241.

[57]) Le droit pénal nouveau de la Yougoslavie, str. 18—21, 70.

K zmírňování trestní represe došlo i v Maďarsku. V roce 1954 bylo zavedeno jako zvláštní institut léčebně pedagogické opatření vůči nezletilcům a vůči těmto bylo možno též namísto trestu odnětí svobody použít nápravně výchovných prací. V roce 1955 byly výnosem č. 17 vyloučeny přestupky z trestního zákona, a tím také zanikla jejich trestnost. Přeryvem v tomto vývoji byl rok 1956, kdy v souvislosti s potřebou likvidovat následky kontrarevolučního vystoupení došlo k zesílení trestní represe za protistátní delikty a trestné činy proti socialistickému vlastnictví, jejichž postih byl svěřen zvláštním soudům. V témže roce však zároveň byly vydány výnosy č. 11 a 16, jež nahradily u některých skutkových podstat tresty pouhými disciplinárními opatřeními, o nichž rozhodovaly společenské soudy.[58])

K významnému zásahu do celé koncepce trestního zákoníku došlo v NDR zákonem z prosince 1957, který výslovně zavedl společenskou nebezpečnost jako nutný předpoklad trestného činu. Jím byly též přímo do trestního kodexu vřazeny protistátní delikty, stíhané vysokými tresty. Na druhou stranu došlo k zmírnění postihu u činů méně nebezpečných a jako zvláštní trest zavedeno společenské pokárání, jehož účelem bylo zvýšit výchovné působení trestního práva. Týž cíl sledovalo i zavedení zveřejňování rozsudků. Konečně je třeba ještě zmínit rozhodnutí rady ministrů SSSR z let 1954 a 1955, jimiž byly zrušeny všechny akty sovětských okupačních orgánů, jež byly v letech 1945—1949 vydány na území východní části Německa.

Mimo tyto vyšly v NDR v letech 1950—1959 zákony týkající se zvláštní ochrany mládeže, matek a dětí, plnění povinností oblasti sociálního pojištění a některé další.[59])

Závěr

Trestní právo v zkoumaném období prošlo tedy v podstatě dvěma stadii vývoje: v prvém pomáhalo plnit úkoly revoluce národní a demokratické, v druhém rozvoji socialistické výstavby. Mezi oběma fázemi ovšem nelze vést nějakou ostrou dělicí čáru, protože se mnohdy jejich prvky prolínaly. Trestní právo bylo od počátku právem třídním, třebaže pochopitelně tento moment se výrazněji projevil až po úplném vítězství socialistických sil. Důležité ovšem bylo, že se vždy zaměřovalo především k potlačování odporu svržených sil, ať už šlo o retribuci, či trestněprávní předpisy nacionalizace, nebo normy poskytující ochranu společenskému vlastnictví.

V této souvislosti je třeba se zmínit o skutečnosti, že konec 40. a především pak prvé roky 50. let byly charakteristické velmi složitou vnitřní i zahraniční politi-

---

[58]) A. Fono, cit. práce, str. 51—53.

[59]) Obecný přehled srov. zejména Voprosy ugolovnogo prava, Moskva 1963, str. 6—8.

kou. V podmínkách budování základů socialismu stále přetrvával odpor svržených tříd, jejichž představitelé nejen ideologickými formami, ale i přímým násilím podnikali teoretické a sabotážní akce proti nové moci. Veřejné mínění i právní vědomí občanů ovlivňovala nepřátelská propaganda, studená válka co chvíli hrozila přerůst v další celosvětový konflikt. Tyto okolnosti se nemohly neodrazit na činnosti státních orgánů, zejména soudů a prokuratury, a v některých případech došlo k deformacím socialistické zákonnosti, byla přeceňována úloha trestní represe, nesprávně zdůrazňována potřeba jejího zostřování atd.[60])

Byla to opět jako prvá KSSS, která na svém XX. sjezdu vyvodila závěry z této situace a přijala potřebná opatření k odstranění chyb, a to jak pokud jde o praxi státních orgánů, tak i o právní úpravu (v roce 1958 byly přijaty zásady trestního zákonodárství SSSR a svazových republik). Na tyto poznatky navázala i jednání vedoucích marxistických stran lidově demokratických zemí, jež neprodleně přistoupily k urychlenému odstranění nedostatků, jež zde dosud byly, a k vytvoření předpokladů pro uplatnění všech progresívních rysů socialistického trestního práva.

K těm je třeba řadit zejména zásadu socialistického humanismu, vycházející z toho, že boj proti trestným činům se děje v zájmu ochrany socialistické společnosti, vybudování komunismu, k zajištění mírové práce, práv a zájmů pracujících. Vedle této obecné roviny se socialistický humanismus projevuje i v prostředcích trestního práva: všeobecně byla přijata zásada, že trestní represe má být rozumnou, uplatňovat se jen v té míře, aby pachateli nebyly způsobovány zbytečné útrapy a snižována jeho důstojnost. Na druhé straně byl ovšem vyloučen liberalismus a pachatelé zvláště nebezpečných činů byli od počátku trestáni se vší přísností.

Dále je nutno zmínit zásadu socialistické demokracie, jež plyne z toho, že nové trestní právo vyjadřovalo vždy zájmy většiny a chránilo též práva a její zájmy.

Charakteristickým rysem socialistického trestního práva byla též jednota represe a výchovy. O této otázce byla již řeč, a proto v této souvislosti jen připomeňme, že zejména pokud šlo o tresty, bylo vždy zdůrazněno a v nových trestních kodexech i výslovně upraveno, že trest má vedle funkce postihu sledovat nápravu pachatele a působit výchovně na něj i na ostatní společnost.

Výrazným rysem nového trestního práva se stala zásada pomocné úlohy trestní represe. Třebaže, jak bylo naznačeno, v určitém období byla tendence zbytečně přeceňovat potlačovatelskou funkci trestního práva, prosazovalo se v zásadě vždy pojetí, že represe je sice nezbytná, ale vždy jen pomocná při plnění funkcí socialistického státu. Tato zásada bývá vyjadřována v konstatování, že trestní postih se má vždy uplatňovat pouze v nezbytných případech tam, kde

---

[60]) L. Bianchi, M. Čič: „Vývoj štátu a práva v období budovania základov socializmu", cit. práce, str. 239—240; M. Čič: Československé trestné právo ako súčasť trestnej politiky, Bratislava 1976, str. 45 a násl.

selhaly jiné prostředky společenského působení, a trestní represe byla vždy provázena důrazem na prohlubování preventivní činnosti.

Mezi obecné zásady socialistického trestního práva bývá zařazována i zásada socialistického internacionalismu.[61]) Ta se projevila např. v tom, že nové trestní předpisy postihovaly všechny formy buržoazního nacionalismu a rasismu, zvláštní ochranu poskytovaly udržení míru, trestány byly i projevy nepřátelství k ostatním socialistickým zemím apod.

V celkovém hodnocení je nutno podtrhnout, že trestní právo splnilo úkoly, jež na ně byly v dané etapě vývoje kladeny a na základě nabytých zkušeností mohlo být v průběhu 60. let přistoupeno k vydání nových trestních zákoníků, jež tvoří součást platného práva socialistických zemí.

---

[61]) Podrobnosti srovnej např. A. Růžek, J. Nezkusil: „Charakteristické rysy československého trestního práva v průběhu jeho historického vývoje", in: Vznik a vývoj socialistického trestního práva, II. část, Univerzita Karlova, Praha 1976, str. 225 a násl.

К некоторым вопросам развития уголовного права в странах средней и юговосточной Европы в 1944—1960 гг.

Павел Матес

Резюме

В процессе народной и демократической революции закономерно в странах средней и юговосточной Европы возникало новое право, включая области уголовного права. Большинство стран избрало в данной фазе развития вариант правовой преемственности (исключением была лишь Югославия), и одновременно новая власть начала создавать новые уголовно-правовые предписания (нормы). В первую очередь всюду была проведена ретрибуция, приносившая новые элементы в области уголовного права и процесса. В связи с экспроприацией буржуазии был издан ряд предписаний, охраняющих возникшую социалистическую собственность и одновременно с этим охранялось и плановое управление экономикой, стремление ликвидировать послевоенное разложение экономики и т. п. В связи с победой политической власти рабочего класса были во всех вышеприведенных странах приняты предписания, которые особо охраняли новую власть.

Хотя все приведенные нормы являлись значительным прогпессивным элементом, не могли заменить целостный уголовный кодекс. Страны народной демократии их стали издавать в конце 40-ых и в начале 50-ых годов, причем на практике возникли три варианта: или издавались совсем новые уголовные кодексы, или только их общая часть, или оставались старые кодексы по новому истолкованные. На этот процесс в значительной мере оказал влияние советский опыт и правовая теория. Одновременно по-новому была урегулирована организация правосудия.

В течение 50-ых лет данные предписания дополнялись и изменялись в связи с дальнейшим развитием социалистического строительства.

RECENZE

Essays on China's Legal Tradition. Edited by J. A. Cohen, R. R. Edwards and Fu-mei Chang Chen. Princeton, Princeton University Press, 1980. Str. 438. Váz. 39.50 dol.

Právnická fakulta Harvardovy univerzity spolu s East Asian Research Center a s jinými institucemi vydala od roku 1967 v sérii Studies in East Asian Law do roku 1979 jedenáct publikací, které jsou vesměs věnovány Číně, a to většinou platnému právu. Jen tři z nich se zabývají právní historií: D. Bodde a C. Morris, Law in Imperial China Exemplified by 190 Ch'ing dynasty Cases; Chinese Legal Tradition under the Mongols; The Code of 1291 as Reconstructed by Paul Heng-chao Ch'ien. Tři svazky již existujícího díla o zákoníku z doby vlády Mongolů v Číně by měly být alespoň citovány v recenzovaném sborníku: P. Ratchnevsky, Un Code des Yuan. Paris 1937, 1972 a 1977 (index k 1. a 2. svazku).

Sborník se zabývá vybranými otázkami dějin čínského práva, také v souvislosti s jeho recepcí v sousedních zemích a v různých obdobích. Kniha tedy zdaleka neposkytuje celkový přehled čínského právního systému, jehož počátky spadají do období starověku Číny, jsou známy jen fragmentárně a pozdější tradice o nich jsou často nespolehlivé. Také pro nedostatek příslušných odborníků bylo nutno spokojit se zatím deseti studiemi, které většinou popisují dosud málo známá období a problémy.

V úvodním obecném příspěvku se Jerome Alan Cohen, vedoucí činitel zmíněných výzkumů, zabývá zejména otázkou aktuálnosti výzkumu dějin čínského práva, které se v mnohém projevuje až do současnosti: v trestním právu malá nebo žádná úloha obhájců, předpoklad viny obviněného, zaujatost soudce vůči obžalovanému apod. Starověkému právu je věnována jen jedna, důkladná i zčásti kontroverzní studie H. G. Creela, Legal Institutions and Procedures during the Chou Dynasty (obvyklá data dynastie jsou 1021—454 př. n. l.; str. 26—55). Creel, velmi kritický badatel, zpracovává administraci justice, soudní řízení, Konfuciův postoj k právu, který byl často utopický, vztah mezi zákonem a přírodním řádem; rekapituluje některé ze svých názorů o legalistech (fa-ťia), které přinesly zcela nové pohledy na staročínské dějiny.

Poprvé v dějinách jsme byli v roce 1975 obeznámeni se zákony dynastie Čchin (221—206 př. n. l.), které byly nalezeny v Jün-mengu; první přehled

poskytl A. F. P. Hulsewé, The Ch'in Documents Discovered in Hupei in 1975, T'oung Pao LXIV (1978), str. 175—219 a 338. Texty čchinských zákonů, psaných na bambusu, otiskl časopis Wen Wu, 1978, čísla 6, 7, 8, a zpracovává je D. Bodde.

Pokud jde o významnou dobu Chan (206 př. n.—220 n. l.), je k dispozici kniha A. F. P. Hulsewé, The Remnants of Han Law, Vol. I, Leiden 1955, pro dobu Suej (581—618), kdy došlo k obnově jednoty Číny, je překlad E. Balazse, Le Traité juridique du Souei-chou, Leiden 1954, a pro nejdůležitější dobu Tchang (618—906) K. Bünger, Quellen zur Rechtsgeschichte der T'ang-Zeit, Peiping 1946 (o nové knize W. Johnsona, The T'ang Code, se zmiňuji ve zvláštní recenzi).

Druhá studie sborníku je proto věnována až dynastii Sung (960—1279): Ichisada Miyazaki, The Administration of Justice during the Sung Dynasty (str. 56—75). Miyazaki se zabývá právními normami, procesním řízením na různých úrovních a výchovou právníků, kde se za Sungů všude projevil kladný vývoj, zejména snížením počtu trestů smrti.

Dalších pět studií se zabývá různými aspekty práva poslední mandžuské dynastie Čching (1644—1911). První z nich napsal R. H. Brockman, Commercial Contract Law in Late Nineteenth-Century Taiwan (str. 76—136). Popisuje poslední desetiletí Tchaj-wanu, dokud ještě patřil Číně (do roku 1895) a kdy se tam stěhovaly různé čínské národnostní skupiny. Ve stejné době tam ještě platilo rozvinuté zvykové právo, které je velmi podrobně zachyceno v japonských publikacích tam vydaných.

Derk Bodde, význačný historik pozdního čínského starověku, navazuje na svou uvedenou knihu z r. 1967 studií Age, Youth, and Infirmity in the Ch'ing China (str. 137—169). Základním tématem studie je konfuciánský systém legalizované nerovnosti vůči zákonu, když jsou pachatelé stejného činu posuzováni zcela odlišně podle osobní hodnosti, příbuzenství, sociálního postavení, atd.; v tomto případě tedy zvláštní zřetele určené stářím, mládím a tělesnou neschopností ve čtyřiceti případech soudních rozhodnutí.

Systémem precedentů na základě studia 9000 případů (!) se obírá spoluvydavatelka Fu-mei Chang Chen: The Influence of Shen Chih-ch'i's Chi-chu Commentary upon Ch'ing Judicial Decisions (str. 170—221). Jde o soukromé, avšak velmi vlivné Sebrané komentáře Ti-ču, které Šen Č'-čchi uveřejnil 1715; jeho sbírka byla dále doplňována. Šenovy komentáře se vztahovaly na čchingský zákoník z roku 1646, který se však natolik vázal s předcházejícím zákoníkem mingským (1368—1644) Ming-lü, že Šenovy komentáře mají širší platnost. Pro mingské právo by měla být citována kniha F. Münzela, Strafrecht im alten China nach den Strafrechtskapiteln in den Ming-Annalen, Wiesbaden 1968.

Zajímavější je studie R. Randl Edwardse, Ch'ing Legal Jurisdiction over Foreigners (str. 222—269), i když popisuje spíše politické dějiny 18.—19. století než jejich právní aspekty. Šlo o to, že v případě zabití Číňanů cizinci

v Macau a v Kantonu chtěla mandžuská vláda uplatňovat svou jurisdikci, nikoliv však při vzájemných trestných činech mezi cizinci. Představitelé cizích států však při usmrcení Číňanů svými příslušníky požadovali jurisdikci vlastní s poukazem na nerovnoprávné postavení obžalovaného u čínského soudu; přesto však někdy vyžadovali čínský soudní zásah, když se cítili poškozeni jinými cizinci.

Poslední, desátá studie holandského diplomata M. J. Meiera, Slavery at the End of the Ch'ing Dynasty (str. 327—358) popisuje postavení soukromých a veřejných otroků, a zejména pokusy o odstranění této instituce na přelomu 19.—20. stol. Zvláštní pozornost věnuje Šen Tia-penovi (1840—1913), významnému znalci dějin čínského práva a komisaři pro reformu práva.

Dva příspěvky jsou věnovány recepci čínského práva v době Tokugawa (1603—1867), kdy se Japonsko izolovalo od západního světa, a v Koreji za dynastie Ri (1392—1910). D. F. Hendersson, Chinese Influences on Eighteenth-Century Tokugawa Codes (str. 270—301) dokazuje, že ačkoliv Japonci převzali čínský právní systém již v 8. století, řídili se později jen mingským zákoníkem. Ještě větší vliv měl tento zákoník v Koreji, dokud se koncem 19. stol. neprojevily reformní návrhy. Tyto okolnosti prostudoval W. Shaw, Traditional Korean Law and Its Relation to China (str. 302—326).

Oba příspěvky ukazují, že čínské právo se v Japonsku a v Koreji drželo zároveň s konfuciánstvím, lépe řečeno s neokonfuciánstvím. Otřesy státu tradičního čínského typu otevřely cestu k modernizaci, která probíhala pomalu a spíše jen na papíře. Teprve přechod ke kapitalismu — jako například v Japonsku — umožnil opuštění tradice. V knize postrádáme výklad o podstatných rysech práva ve Vietnamu, který také po dlouhá staletí patřil k čínskému kulturnímu okruhu. K tomu máme dobré předpoklady, protože vietnamský zákoník z roku 1483, založený na Tchangském zákoníku, přeložil R. Deloustal, La Justice dans l'ancien Annam, v Bulletin de l'École Francaise d'Extrême-Orient v letech 1908—1913, 1919, 1922. Jiný, pozdější zákoník přeložil P. L. F. Philastre, Le Code annamite, nouvelle traduction complète, I—II, Paris 1876 a 1909; přetisk Tchaj-pej 1967. Vietnamské zákoníky se ovšem liší od čínských, a proto mají oboustrannou studijní hodnotu.

Kniha je doplněna bibliografií publikací v západních a zejména ve východoasijských jazycích, rozsáhlým abecedním přehledem odborných výrazů v čínském a korejském písmu a dobrým indexem.

Cena knihy je dána spíše hodnotou jednotlivých příspěvků a jejich významem pro zájmy specializovaných odborníků. I když již existují určité ucelené přehledy dějin čínského práva, bude ještě zapotřebí více takových sborníků, jako je recenzovaný, aby bylo možné poskytnout kvalifikovaný přehled.

E. Bayerleová

Dora Alba M u s c a : Le denominazioni del principe nei documenti epigrafici romani. Contributo alla storia politico-sociale del'Impero. Fascicoli I, II, III. Bari (Adriatice Editrice), 1979, 220 str., po dvou skládacích přehledných tabulkách na konci každého ze tří svazků

Latinská epigrafie není jen pomocnou vědou historickou, ale i právní, jak svědčí např. vlastní zpráva císaře Augusta o jeho dílu — Res Gestae divi Augusti, zachovaná v Ankaře, nebo porůznu zachovaný Diokleciánův edikt o maximálních cenách zboží a služeb. Vedle těchto a podobných význačných nápisů mají pro poznávání římského státu a práva význam četné nápisy drobnější, rozptýlené po zemích, které tvořily římskou říši. Jejich soustavné shledávání a uveřejňování je spojeno se jménem Theodora Mommsena, na jehož podnět je počala r. 1863 vydávat Berlínská Akademie. Tato edice, Corpus Inscriptionum Latinarum, zkráceně C I L, pokračuje na základě nových nálezů doplňky i v naší době za mezinárodní, též české, spolupráce epigrafiků.[1])

O činnosti italské epigrafičky, v titulu uvedené profesorky university v Bari, jako pokračovatelky v pracích na základě CIL i jiných nápisových edicí, referoval jsem před patnácti lety,[2]) nynější výsledky jsou ovocem další její minuciózní práce. Nejde o reedice dokumentů, nýbrž ve třech svazcích, spojených paginací i předmluvou (str. 9—27) jsou evidovány římské nápisové doklady jakožto „příspěvek k sociálně politickým dějinám Impéria".

Autorka si vytkla za úkol shromáždit přehled označení, z nichž z kompetencí, které nelze odvodit z ústavních pravomocí republikánských, se konstruuje v latinských nápisech římské říše „titul" vladaře.[3]) Časově se její zkoumání vztahuje na dobu od Augusta až po Justiniána, a sledujíc titulatury jednotlivých vládců, rozděluje práci do devíti období, jak je vyznačily velké události politické. V nich se také zračí konkrétní tituly, jak se konstantně opakují: Imperator, Caesar,

---

[1]) Významným představitelem našim je prof. Ladislav V i d m a n, jako editor (Fasti Ostienses. 1982) i popularizátor (Psáno do kamene, 1975).

[2]) Dora Alba M u s c a: „Apuliae et Calabriae Latinarum inscriptionum Lexicon, Bari 1965, 269 str. + mapa", in: Listy filologické, 90, 1967, str. 439—441.

[3]) Tedy „principe" v italském širším smyslu, vládce, panovníka vůbec, nejde snad jen o římského princeps v užším smyslu a představitele vládní formy principátu.

Augustus, princeps, dominus, rex, a podle nich sestavuje autorka rovněž přehledné tabulky, o nichž více dále.

Po stránce obsahové si autorka všímá, jak z té či oné titulatury lze vyloupnout její základ, tu náboženský, tedy nejvyšší pontifikát, tu tribunský, tu vojenský, tu prokonsulský. Zmínky však zasluhuje ještě jiný její zájem, pro který právem označila svou studii jako přispěvek sociálně politický. Materiálem pro něj jsou nápisy na náhrobcích, které epilogují životní, resp. služební dráhu císařských otroků, propuštěnců, resp. funkcionářů. S upozorněním na náhrobní nápisy oněch otroků (str. 25 ap. 50, 51) čteme o nich již v Předmluvě (str. 19—26).

Když chronologicky sestavila seznam dokumentů — nápisů, jak se vyskytují z doby vlády toho kterého císaře, a připojila k jednotlivým dokladům kritické poznámky nebo alespoň odkazy na literaturu, připojuje A. Musca ke každému ze tří svazečků po dvou přílohách, složených z více stran, na nichž provádí statistický přehled vládců. Na první příloze (Tabula A) je to přehled titulatur (Imperatorum Appelationes, např. Imperator Caesar Augustus), na druhé (Tabula B) je přehled zmíněného základu titulu, Imperatorum magistratus et sacerdotia (např. Pontifex Maximus, Tribunicia potestas, Proconsul). V tabulkách se již neuvádějí jména panovníků, jen čas vlády a počet titulů s jejich součty.

Takto postupuje autorka ve všech třech svazečcích, do kterých utřídila zmíněná zkoumaná období. Každý z těchto svazků však představuje po stránce geografické samostatný celek, vybavený tedy svými tabulkami, svým seznamem zkratek (siglů), svým seznamem literatury a stránek. Toliko svazek první předchází zmíněná Předmluva.

Proč materiál souvislý časově rozdělila A. Musca zeměpisně, vykládá na str. 13—15. Základem prvního svazku, Inscriptiones urbis Romae, jsou nápisy všech čtyř dílů svazku VI. C I L, nápisy Říma, jakožto politickosprávního i duchovního střediska Říše. Ve druhém svazečku recenzované práce, Inscriptiones Hispaniae, je zkoumán z C I L II. materiál ze Španělska, protože jde o provincii představující romanizaci nejvyššího stupně. Ve třetím svazečku jsou nápisy z provincií východních, které naopak kladly pořímštění odpor, zvláště tam, kde se mu opíral živel řecký. Autorka mohla však zpracovat z této oblasti toliko nápisy latinské, na základě C I L III., doufajíc, že se k řeckým vrátí později (str. 15). Její práce zde věnuje zvláštní pozornost nápisům z Egypta (str. 17).

Ačkoli věnuje veškerou péči statistickému utřídění, nepřeceňuje autorka vyhlídky, které statistický postup otvírá, a připouští relativní cenu jím dosažených výsledků (str. 17 p. 16). Nicméně jsou zmíněné tabulky vítanou pomůckou, zejména když jde o první práci tohoto druhu.

Kdežto totiž se otázkou označení vládce — principa, císaře — zabýval značný počet badatelů, kteří použili pramenů literárních, právních i papyrových — autorka uvádí nejnovější na str. 12 v p. 5—8 — „neexistuje o panovnických titulech práce, opřená systematicky o nápisy, ba dosavadní práce je úplně ignorují". Tomuto autorčinu zjištění nutno bezvýhradně přisvědčit a možno

dodat, proč je tomu tak. A. Musca musila totiž zpracovat tisíce a tisíce dokladů, a pro tuto záslužnou a obětavou práci nutno vzdát ji velkou úctu.

Autorce nešlo jen o víceméně mechanické evidování dat a jejich zachycování pro statistiku. Studie ukazuje, jaké problémy kladlo v některých případech časové určení nápisu (str. 19—24) anebo zjištění rozdílu mezi nápisy oficiální a neoficiální povahy (str. 26—27). Ve všech případech uvádí A. Musca předchozí badatele-epigrafiky, jakož i významné historiky a právníky, Th. Mommsenem počínajíc a autory z poslední doby končíc.

Nezasvěcenému zraku by se jevila práce profesorky Alby Musca jen jako s velkou akribií svezené stavivo pro usnadnění dalšího bádání, které by bylo možno nazvat stavbou. Ale dlužno jí přisvědčit, že již tato práce je „užitečným přínosem pro poznání různého pojetí císařské moci", zejména když má v plánu použít shromážděných dat k srovnávacímu studiu ve svazku čtvrtém, který obsáhne též ještě podrobnější bibliografii k problému principátu a císařské moci (str. 27 a 8).

Jiří Cvetler

Univerzita Karlova 7
Právnická fakulta
knihovna
nám. Curieových 7, 116 40 Praha 1
-107-

Henryk Łowmiański, Religia Słowian i jej upadek (w. VI—XII). Warszawa 1979, Państwowe wydawnictwo naukowe, stran 433.

Rozsáhlá práce o starém náboženství Slovanů a jeho úpadku navazuje na autorovo pětisvazkové dílo Początki Polski (1964—1973), které by spíše mělo mít titul Počátky slovanských států (viz mou recenzi o něm v Právněhistorických studiích[1]). Jde tedy vlastně o šestý svazek citovaného veledíla. Důvody, které vedly autora k vyčlenění náboženské problematiky ze základního díla, jsou jednak povahy vnitřní (náboženství je specifickou oblastí společenského života), jednak povahy redakční. Spis spojuje v organický celek dva problémy, o nichž se v odborné literatuře zpravidla pojednává odděleně: skupinové náboženství Slovanů (pohanství) a jeho střetnutí s univerzálním křesťanstvím. Tato konfrontace byla podle autora „jedním z článků velkého přelomu, který dělí od archaické společnosti kmenové společnost třídní a státně organizovanou, vstupující do okruhu civilizace" (str. 5).

Nastíněné problematice je přizpůsobena trojdílná dispozice látky: I. Prolegomena. — II. Náboženství Slovanů. — III. Problematika christianizace Slovanů v raném středověku. Každý z těchto dílů je dále rozčleněn na 3 až 4 kapitoly. Přehled výkladů uvnitř kapitol umožňuje podrobný rejstřík.

V úvodní stati (Prolegomena, str. 7—77) řeší autor problémy značně různorodé. V kapitole nadepsané „Prameny a funkce náboženství" odpovídá především na otázku, jak lze historickou metodou osvětlit náboženskou problematiku.[1])

---

[1]) Široce založené dílo H. Łowmiańského je pramenem inspirace současné generace badatelů zabývajících se podobnou problematikou. Podněcuje také obecnější úvahy, zejména povahy metodologické. S. Piekarczyk publikoval své metodologické úvahy o obsahu tohoto díla v rozsáhlém recenzním článku „Religia — magia — chrystianizacja" (Kwartalnik historyczny, 88, 1981, čís. 4, str. 1037—1060). Jeho úvahy se týkají jednak problémů epistemologických čili rekonstrukce autorovy badatelské metody (způsobů postupu), jednak rekonstrukce jeho předpokladů ontologických, které se vztahují na široce chápané vlastnosti člověka v minulosti, a to jak Slovanů, tak i členů jiných etnik, kteří se stýkali se Slovany, např. jako autoři pramenů. Z těchto vlastností považuje uvedený recenzent za nejvýznamnější schopnost členění světa na svět „přirozený" a „nadpřirozený" (str. 1037 a n.). Hlavní výtka recenzenta záleží v tom, že H. Łowmiański, který je shodně se svým prohlášením (např. str. 61) stoupencem „klasické"

Definici náboženství navazuje spisovatel na koncepci nadpřirozeného světa: „Náboženství bere počátek z víry člověka v existenci nadpřirozeného světa a z jeho přesvědčení o možnosti udržovat s tímto světem kontakty užitečné pro lidi, a záleží v organizování těchto kontaktů a jejich využívání pro lidské účely" (str. 12).[2]) Náboženství plní tyto funkce: 1. pozemskou, která záleží v udělování pomoci nadpřirozenými silami v dočasném životě člověka; 2. eschatologickou, spojenou s představami o posmrtném životě; 3. „bezzájmovou" — kontemplační čili „hledající bezprostřední kontakt s nadpřirozeným světem" (str. 397). Samostatnost této poslední funkce vzhledem k oběma předchozím není zcela jasná. Autor se jí ostatně blíže nezabývá. Výkon obou prvních funkcí se děje v rámci kultu, v němž spisovatel rozlišuje složky věcné, osobní (kněží) a obřady. Bádání o dějinách náboženství je podle něho řešením dvou problémů: rozvoje systémů věr čili představ o nadpřirozeném světě a dějin kultu. V dějinách náboženství rozlišuje autor dvě hlavní etapy, z nichž starší odpovídá podmínkám společnosti předtřídní (na str. 398 je omylem uvedeno „třídní"), mladší je vlastní třídním společnostem organizovaným státně. V rané etapě mají náboženské víry formu **polydoxie**[3]) (nižší mytologie), do níž autor zahrnuje magii, víru v posmrtný život s kultem zemřelých, dále víru v nadpřirozené vlastnosti rozličných předmětů přírody a démonologii; na tomto stupni se náboženství

---

metody historické spočívající v analýze a interpretaci písemných pramenů, překročil ve svém díle badatelské směrnice tohoto druhu a došel k jednotlivým závěrům na základě své rekonstrukce opírající se ne tolik a nejen o data pramenů, ale o apriorně přijaté předpoklady ontologické týkající se podstaty náboženství a základních etap jeho vývoje. Rozhodná většina jeho závěrů je podle názoru S. Piekarczyka vědecky odůvodněna právě a jen na základě těchto předpokladů. Jejich odmítnutí a přijetí jiných umožňuje podle recenzenta jinou interpretaci stejných dat pramenů (str. 1038 a n.).

[2]) Tato definice je východiskem dalších výkladů autorových. S. Piekarczyk jí vytýká — kromě určité „neobratnosti", která prý je v tom, že se autor pokusil vymezit zároveň genezi náboženství i to, v čem ono „spočívá" — zejména dvojí: a) že suponuje, že (libovolný) člověk, a tedy i barbar např. z praindoevropského období, byl schopen výrazně rozlišovat a stavět proti sobě to, co je „přirozené" (naturalne) a „nadpřirozené" (str. 1039); b) že ji nelze uvést v soulad s jinými definicemi autora, zejména s vymezením termínů „polydoxie" a „prototeismus" (str. 1040). O těchto pojmech viz dále v textu. Pokud jde o první výtku, třeba připomenout, že dvojice pojmů „svět přirozený" a „nadpřirozený" je dvojice pojmů vědy (v daném případě historické), která pomocí nich definuje náboženství, nikoli pojmů lidí dávných společností, jejichž myšlení a chování je předmětem této vědy. H. Łowmiański sám uznává, že „pojem světa přirozeného" nebyl znám lidem předhistorickým (przedpismiennym, str. 14).

[3]) Třeba přisvědčit S. Piekarczykovi (str. 1040), že termín „polydoxie" je velmi řídce používán v historické vědě. Problematické zdá se mně zahrnování do „polydoxie" tak různorodých jevů, jako je magie, kult přírody a víra v duše zemřelých. H. Łowmiański souhrnný pojem „polydoxie" nedefinuje, nýbrž vypočítává jen její čtyři „základní formy", pokládaje je za nejstarší formy náboženství. Ale lze magii pokládat vůbec za zvláštní druh (formu) náboženství? Z toho, že autor zdůrazňuje (str. 23) druhořadou povahu rozdílu mezi magií a náboženstvím, dalo by se soudit, že magii nepokládá za náboženství. Rozdíl mezi nimi vidí v tom, že magie „obdařuje nadpřirozenou silou člověka, kdežto náboženství připisuje takovou sílu činitelům zevním"

ještě nestará o morálku. Za přechodnou formu k novější etapě pokládá spisovatel **prototeismus,**[4]), tj. víru v materiální nebe (jako nadpřirozeného činitele) spojenou s kosmogonickým mýtem. V pozdější etapě se na polydoxii, která se v určitém rozsahu ještě udržuje, navrstvuje **polyteismus** anebo vzniká nejvyšší syntetická forma náboženství — univerzální **monoteismus** (meziskupinový), který nutně přejímá kontrolu morálky věřících a rozvíjí eschatologickou koncepci.

Druhá kapitola Prolegomen pojednává o indoevropském dědictví v náboženství Slovanů (str. 31—56). Autor nesdílí teorii G. Dumézila o existenci indoevropského polyteismu.[5]) Z dat jazykových i historických dovozuje, že skupiny Indoevropanů původně neznaly vyšší formu víry a že první elementy polyteismu převzaly na základě styků s východními zeměmi. V okruhu středomořsko-indickém se tato forma rozšířila již ve 2.—1. tisíciletí př. n. l., ke Germánům pronikla teprve v 1. století n. l. (díky stykům s Římem), u Slovanů se počala rýsovat až v 10. století, kdežto Baltům nebyla asi vůbec známa. U Slovanů byla základním komplexem věr polydoxie, jak ji známe ze středověkých pramenů, zvláště ruských, českých a polských, které ilustrují zápas křesťanství s pohanstvím. Vrcholný prvek polydoxie, prototeismus, zdědili Slované podle H. Łowmiańského z epochy indoevropské. Nebi jako předmětu kultu dali název Svaroga, převzatý podle názoru autora od lidu „staroevropského" (Neurů a Venetů). Autor se domnívá, že Slované kultury zarubinecké ve 2. století př. n. l. pod vlivem Skytů nad středním Dněprem přenesli na Svaroga epitet „Perun" (podle vzoru řeckého Dia), zatímco západní Slované setrvali při názvu Svaroga, který se později na Polabí přeměnil v „bezčinného boha" (deus otiosus), kdežto v Čechách a Polsku byl uctíván až do přijetí křtu.

Ve třetí kapitole Prolegomen (str. 55—77) rozebírá autor výsledky novější literatury, a to od práce L. Niederla (Život starých Slovanů 2/1) až do doby

---

(str. 23 n.). S. Piekarczyk soudí, že věc vyžaduje nového prozkoumání (str. 1040) a pokouší se představit náboženství a magii v jiných terminech, než to učinil H. Łowmiański (str. 1042—1045 jeho recenze). Pokud jde o kult přírody, ptá se recenzent právem, jaký je jeho vztah k „víře člověka v existenci světa nadpřirozeného", která je — podle H. Łowmiańského — podstatným znakem každého náboženství (str. 1040).

[4]) Za nejasné pokládá S. Piekarczyk také vymezení „prototeismu", který je v díle H. Łowmiańského definován jako „kult hmotného nebe přeměňujici se v kult božstva". Z textu díla ovšem plyne, že autor soudí, že Indoevropané původně pěstovali kult nebe ve smyslu materiálním a teprve později (z textu však neplyne, pod vlivem jakých činitelů se tak stalo) se tento kult přetvořil v kult boha nebe. Je-li tomu tak, vzniká otázka, jak to, že hmotné nebe bylo vůbec předmětem náboženského kultu, když podle shora uvedené definice náboženství předmětem kultu mohlo být jen to, co bylo „nadpřirozené". Jinak řečeno, sémantické vymezení termínů „přirozený" a „nadpřirozený" v autorově pojetí podle názoru S. Piekarczyka není jasné (str. 1041).

[5]) Tato koncepce je dnes často přijímána v historiografii. Proti ní se vyslovil také S. Piekarczyk (str. 1050—1051), i když částečně z jiných důvodů než H. Łowmiański.

nejnovější, a kriticky uvažuje o úloze pramenů jazykovědných, historických, etnografických a archeologických v bádání o náboženství Slovanů. Jako historik zdůrazňuje základní význam písemných pramenů, které začínají od 6. století (Prokopios), a určují tak chronologický rámec dalších dvou dílů jeho práce (6.—12. stol.). Nerovnoměrné geografické i chronologické rozložení těchto pramenů je jedním z důvodů regionálního rozdělení dalších autorových výzkumů.

Druhý díl spisu pojednává postupně o náboženství jižních, východních, polabských a ostatních západních Slovanů. Tento postup je odůvodněn chronologií písemných pramenů pro uvedené oblasti.

U jižních Slovanů zjišťuje autor první polyteistické tendence již v 7. stol. Prokopios sice v polovině 6. stol. píše o podunajských Slovanech východního původu, že za jediného pána všech věcí považují „tvůrce hromu", ale z pozdějšího pramene (interpolace ve slovanském překladě kroniky Jana Malaly z 10. stol.) usuzuje autor, že druhá vlna slovanského osadnictva, přicházející v 7. století z polského území na Balkán, přenesla tam kult Svaroga, takže tam mohly vzniknout zárodky polyteismu, jehož dalším členem by byl Dažbog. Ten však označoval spíše materiální slunce a ne antropomorfistického boha. Podmínky pro rozvoj polyteismu u jižních Slovanů nebyly příznivé, neboť do 9. století se u nich udrželo kmenové zřízení a v 10. století tu vznikly slovanské státy, které přijaly křesťanství.

V severní skupině Slovanů je polyteismus podle H. Łowmiańského zjevem vesměs pozdním a čerpá impulsy ze styků s křesťanstvím (kult svatých). U východních Slovanů je známo jen jedno božstvo tohoto původu — bůh dobytka Volos, který byl vytvořen podle vzoru sv. Blažeje, patrona dobytka. Byl recipován v polovině 10. století (rusko-řecký traktát z r. 944 zná jen Peruna, teprve traktát z r. 971 uvádí Volosa). Kyjevský panteon knížete Vladimíra I., složený ze šesti bohů, je „umělou kombinací pečarského igumena Nikona"; opírá se totiž převážně o íránské názvy (s výjimkou Dažboga, což je podle H. Łowmiańského spíše označení slunce). Rozborem pramenů autor dovozuje, že kníže Vladimír původně zamýšlel dát podnět ke „slovanskému monoteismu" — proto zamítl Volosa a uznával jen Peruna.

Lutицko-obodrické Polabí pokládá spisovatel za jedinou slovanskou zemi s rozvinutým polyteismem. Přechod k polyteismu v severním Polabí vysvětluje úsilím vytvořit ideologickou protiváhu proti křesťanství v období německých útoků (od r. 928) a uvést do života kmenová ochranná božstva s kompetencí regionální (v hranicích malého kmene). Nejstarší antropomorfické božstvo vzniklo podle autora v Braniboru (Brenna) před jeho pádem v r. 940; byl to kult pražského sv. Víta, který byl po pádu Braniboru přenesen pod názvem „Svantovita" do Arkony. Vzorem Triglava, vzniklého někde v jižních zemích lutických, byla křesťanská sv. Trojice. Tato božstva se stala modelem dalších (Jarovit podle Svantovita apod.). S polyteismem vznikly v Polabí také příslušné

instituce kultu (svatyně a kněží), které nejsou známy jiným Slovanům. Polyteizace severního Polabí je podle přesvědčujícího výkladu H. Łowmiańského zjevem pozdním (10. stol.). Byla vyvolána určitými politickými příčinami regionální povahy a nepřekročila hranice lutického-obodrického Polabí.

Ve stati o moravském a českém pohanství rozebral autor s kritickou akribií písemné prameny z 9. až 14. století: Životy Konstantina a Metoděje, legendy Fuit, Crescende fide, Gumpoldovu a Kristiánovu (v poznámce 532 vyvrací názor Z. Fialy o závislosti Kristiána na legendě Oriente iam sole), dále legendu Oportet, kroniku Kosmovu, homiliář opatovický a kroniku Neplachovu — a dospěl k závěru, že v českých zemích existovaly velmi pestré formy polydoxie, ale všechno svědčí proti existenci českého polyteismu (str. 204—210). Ke stejnému výsledku dospěl také pro oblast polskou.[6])

Právního historika snad nejvíce zaujme třetí díl práce, a to zvláště první kapitola, nadepsaný „Právní aspekt náboženství Slovanů a jejich obrácení na křesťanství" (str. 239—264). Spisovatel zastává názor, že náboženství Slovanů bylo jednou z forem společenské konvence sankcionované příslušnou skupinou a tvořilo součást skupinového práva obyčejového.[7]) Změna náboženství byla možná jen na základě usnesení k tomu oprávněného skupinového orgánu („věc" malého kmene). Po rozkladu kmenového zřízení kompetence věců přešly na knížete, ale ani on neměnil náboženství, tj. nepřijímal křest bez souhlasu velmožů, a navíc se dovolával lidu. Tak se christianizace každé skupiny začínala právním aktem. O náboženství a jeho změně se uvažovalo ne v rovině teologické (ontologické), nýbrž politické (praktické). Proto se neofyti bouřili, když byli oklamáni — bez ohledu na to, že předtím přijali křest dobrovolně. Autor nepopírá úlohu donucení v procesu christianizace ani v těch zemích slovanských, které byly politicky samostatné. Jednou z forem donucení byl nátlak ústřední vlády na periferní střediska odporu (vojenská intervence Boleslava Křivoústého při christianizaci polabských hradů), jinou byl nátlak vlády na pohanské enklávy v zemi již křesťanské (Čechy r. 1092). Na Rusi knížecí vláda nezakročovala při christianizaci země, aby nevyvolala vnitřní politické komplikace. Hlavní tíha christianizace v praxi padala na duchovenstvo farních kostelů. Tento masový proces proběhl v jednotlivých slovanských zemích v různém čase, ale nejpozději do konce 12. století. Čím pokročilejší bylo státní zřízení, tím lehčí byla změna

[6]) Tezi o velmi pozdním vzniku polyteismu u těch společností indoevropských, které se nesetkaly ještě s náboženstvími společností antického Východu, pokládá S. Piekarczyk za základní, ale zároveň nejspornější tezi knihy H. Łowmiańského. Věnoval této otázce rozsáhlý výklad (str. 1045—1051), který uzavřel rezignovaně konstatováním, že nelze jednoznačně formulovat závěr o době vzniku polyteismu u Slovanů (str. 1051).

[7]) Proti této tezi vystoupil S. Piekarczyk (str. 1051—1056), který dovozuje, že stopy bezprostředních svazků pohanského náboženství Slovanů s právem jsou „nepatrné a teritoriálně omezené" (str. 1054).

náboženství. V kmenovém zřízení byla christianizace možná jen pod vnějším nátlakem (Polabí). Zvláštní pozornost věnoval autor přijetí křtu pod cizí státní vládou.

Další kapitola pojednává o konverzi Slovanů, jejich katechizaci a upevnění nové víry v jednotlivých slovanských zemích. Pro českého čtenáře je poučné, jak řeší autor složitou problematiku počátků křesťanství v českých zemích. „Oficiální christianizaci" Moravy klade do r. 831 a spojuje s misijní činností pasovského biskupa Reginharta. Toto datum jako počátek moravského křesťanství jsem uvedl již ve studii z r. 1968 (na základě záznamu v Notae de episcopis Pataviensibus).[8]) H. Łowmiański dovozuje, že christianizace Moravy r. 831 byla provedena z iniciativy moravského knížete (Mojmíra) „jednajícího zajisté pod vlivem již na víru obrácených Slovanů v Karantanii a Panonii" (str. 296), ne tedy pod nátlakem franckého státu, ani v důsledku franckých misií. Moravský kníže sám povolal pasovského biskupa, aby provedl křest, ten však vykonal tento úkol nedbale a nestaral se o to, aby vštípil neofytům zásady nové víry (bránila tomu i překážka jazyková), takže synoda mohučská ještě r. 852 si naříkala na „hrubé křesťanství" Moravanů. Závěry z těchto nedostatků vyvodil teprve kníže Rostislav. Příchod Konstantina a Metoděje na Moravu klade autor do r. 864. K zorganizování masové misie slovanské došlo však podle něho až po uplynutí 10 let, když Metoděj počal působit jako arcibiskup na Moravě a Svatopluk uzavřel s Ludvíkem Němcem mír ve Forchheimu (874), který mu zajistil svobodu jednání také na poli církevním. Pokud jde o zorganizování a výsledky slovanské misie na Moravě, opírá se spisovatel právem o věrohodný Život Metodějův. Zákroky Svatopluka proti slovanské misii po smrti Metodějově (885) vysvětluje politickými cíli moravského knížete (snahou uniknout ideologickému rozporu s latinským Západem a získat biskupství latinská).

Pozoruhodné jsou i závěry H. Łowmiańského o počátcích křesťanství v Čechách. Křest českých knížat r. 845 neměl podle něho vliv na christianizaci země. Křest Bořivojův Metodějem na dvoře Svatoplukově klade autor do let 883/884, kdy se Čechy poddaly Svatoplukovi, což je ve shodě se zprávou Kristiánovou a historickým kontextem (v poznámce 775a polemizuje autor s datací R. Turka, který klade tyto události do let 869—870). Po smrti Svatopluka (894) se Čechy odpoutaly od Moravy a uznaly svrchovanost německou; tehdy nástupce Bořivojův „musil přistoupit k latinské liturgii" (str. 298). Jinak nelze podle autora vysvětlit, proč německý pramen (legenda „Crescente" bavorské redakce) tvrdí, že Spytihněv z vlastní vůle zároveň s vojskem a vším lidem

[8]) H. Bulin, „Aux origines des formations étatiques des Slaves du moyen Danube au IXe siècle", in: L'Europe aux IXe—XIe siècles, Varsovie 1966, str. 181. Stejně H. Łowmiański, Początki, Polski, IV, Warszawa 1979, str. 313—315, kde autor podrobně dokazuje archaičnost citovaného záznamu.

zavrhl „neřád model" a pokřtil se. Ve skutečnosti kníže zavrhl jen slovanský obřad, neboť již Bořivoj byl křesťanem, ale to Němci ignorovali.

Poslední dvě kapitoly pojednávají o „pozemské" a „eschatologické" funkci křesťanství. V této druhé funkci vidí autor hlavní zdroj autority a moci církve a jejích aspirací na hegemonii nad mocí světskou. Nauka o spasení byla podle něho také významným prostředkem politickým. Kapitola končí úvahou o konfrontaci církve a státu (klatba a interdikt).

Knihu uzavírá polsky psané „shrnutí", index osob, geografických a etnických názvů, index božstev a postav mytologických a věcný rejstřík s podrobným roztříděním látky uvnitř kapitol.

Jako předchozích 5 svazků má i toto dílo ráz analyticko-syntetický a spojuje autorovo umění mikroanalýzy pramenů a obrovské odborné literatury (jejich rozboru je věnováno 1105 poznámek) s jeho smyslem pro monumentální syntézu. Pro nedostatek písemných pramenů pro starší období nemohl autor všude dospět k definitivním závěrům. Některá jeho řešení jsou problematická a diskusní, např. názor o skytské genezi kultu Peruna nebo o pražském původu arkonského Svantovita. I tam, kde vyslovuje pouhé domněnky, vychází však autor vždy z historického kontextu nebo z analogií. Po Niederlově Životu starých Slovanů (díl 2/1, 1916) je dílo H. Łowmiańského první velkou syntézou, která vyčerpává obě témata — pohanství Slovanů a zápas křesťanství s ním. Proto je nebude moci pominout žádný badatel, který se bude v budoucnosti zabývat touto problematikou.

Hynek Bulín

Hagan Keller, Adelsherrschaft und städtische Gesellschaft in Oberitalien (9.—12. Jh.), Max Niemeyer Verlag, Tübingen 1979, 463 stran

Málokterým dějinám se věnuje taková pozornost jako dějinám středověké a renesanční Itálie, v níž se již od středověku vidí především země měst. Právě v existenci měst v Itálii spatřoval již Otto von Freising ve dvanáctém století základní rozdíl Itálie od Německa, kde je podle něho určován život velkými šlechtickými rody a biskupstvími, kdežto v Itálii bychom stěží nalezli šlechtice, který by se nemusil podrobit vrchní moci města. Tato skutečnost pak ovlivnila i historiografii 19. a 20. stol., jež považovala feudalismus v Itálii více méně za podružný. Itálie byla podle většiny historiků feudálně převrstvena až v době karlovské a zbavila se feudalismu velmi brzy, tj. již ve 13. stol. Máme ovšem na mysli především Itálii severní a pak Toskánu. Přitom se ponechávala stranou skutečnost, že právě v italských městech sehráli feudálové podstatnou úlohu.

Ve své práci se naopak Keller snaží dokázat, že šlechta v italských městech nebyla jen takzvanou peněžní šlechtou, nýbrž feudální šlechtou ve vlastním slova smyslu, jejíž počátky je možno datovat až do doby karlovské, a dokazuje mimo jiné feudální ráz italského města tím, že v něm rozhodující funkci vykonávali právě šlechtici, a oslabuje pak význam měšťanstva ještě v jiném ohledu. V Itálii se podle něho vlastně nevyvinulo měšťanské vědomí, jež by bylo zaměřeno proti šlechtě, a takzvaná komunální idea nesměřovala proti šlechtě, nýbrž proti excesům šlechtické vlády.

Z tohoto hlediska si Keller vytkl úkol prozkoumat i genezi vlastní vedoucí složky ve městech, vycházeje přitom z diferenciace, jež se prosadila ve městech ve 12. stol., přičemž hlavní představitele vládnoucí složky, tj. capitanei a valvassores, přičítá jednoznačně feudální třídě. Za klad Kellerovy práce možno považovat, že se snaží blíže určit pozemkový majetek šlechty usedlé v městech. Metodologicky přitom navazuje i na některé současné italské historiky (Tabacco, Violante), kteří dospěli k obdobným závěrům v případě některých severoitalských měst.

Z hlediska metodologie hraje v Kellerově práci velmi podstatnou úlohu interpretace pojmů, jimiž jsou vyznačeny jednotlivé sociální vrstvy, přičemž Keller klade velký důraz na spojitost věcného, místního a časového kontextu a zároveň ukazuje, že pojmy mohou i v rozmezí jednoho sta let nabýt jiného

významu, a mohou se dokonce vztahovat i na jiné sociální skupiny. Tak např. pojmy jako milites a nobiles mají ve dvanáctém století mnohem širší dosah než ve století desátém. Na závadu pojmové interpretace ovšem je, že se v listinách — na rozdíl od kronik — prakticky s pojmy, jež přímo označují pojmově feudální složku, nesetkáváme, a proto musíme rekonstruovat sociální a majetkové postavení a na jeho základě usuzovat o charakteru jednotlivých sociálních skupin.

Názorně se přednosti tohoto postupu projevují v kapitole věnované vývoji tzv. stavovské terminologie. Tak lze např. dokázat — a Keller tak činí —, že vlastní termín „plebs", jímž se označují nešlechtické složky ve městech, pochází již z 10. stol., v 11. stol. je pak nahrazen terminem populus, který byl původně indiferentní a mohla se jím označit i šlechta. Specifického významu se mu dostalo v okamžiku, kdy se šlechta počala diferencovat od vrstev nešlechtického původu. Totéž je možno říci o termínu cives, kdy se pod cives minores rozuměl vlastně populus, kdežto capitanei a valvassores byli počítáni mezi cives maiores. Vcelku je pak možno dokázat, že význam termínu populus, civis, popularis souvisel s vlastním vývojem komun, přičemž se pojem civis nikdy plně nevyhranil.

Nevyhraněnost se pak projevuje i u jiných terminů, např. capitanei a valvassores. Již kolem r. 1100 vystupují capitanei a valvassores jako milites a byli počítáni mezi šlechtu, která dokonce figuruje jako ordo capitaneorum.

Keller exemplifikuje rozborem listin sociální postavení capitanei především v oblasti Monte Velate a Lago Varese a ukazuje, že capitanei disponovali velkým pozemkovým majetkem a měli k dispozici vasaly, jež obdarovávali půdou. Od 12. stol. vystupují pak capitanei jako domini loci, a to především na biskupských statcích. Často pak spravují i vlastní císařské léna. Přitom se tato hodnost dědila z pokolení na pokolení. Samotní valvassores se pak podíleli na moci capitanei.

Podobně jako je tomu u capitanei, je možno alespoň u některých skupin valvassorů sledovat vývojovou linii až do doby karlovské. Ovšem v jejich případě jde o potomky nižší feudální šlechty. Velká část valvassorů však pocházela z řad svobodných, kteří se diferencovali. Část se jich dostala do řad valvassorů, část klesla na úroveň rustiků. Keller minuciózní analýzou osvětluje původ desítek jednotlivých capitanei a valvassores, přičemž z pramenu vyplývá, že nebylo podstatných rozdílů mezi valvassores a capitanei žijícími na venkově a ve městech. Valvassores byli ve městech označováni ingenui civitatis milites, jak o tom svědčí již zprávy kronikáře Landulfa z 11. století. Navíc se pak Keller snaží dokázat, že alespoň jedna část capitanei 12. stol. odvozovala svůj původ od iudices 11. století, i když se většina capitanei nebyla schopna podepsat.

Capitanei pocházeli ze staré šlechty, velmi často vlastnili majetek v oblastech od sebe vzdálených, kdežto majetek valvassorů byl omezený a valvassores se víceméně blížili svobodným a mnohdy nebylo ve městech ani rozdílu mezi nimi a kupci a řemeslníky.

Starší původ je možno dokázat u vassi episcopi — a to od karolinských vassi regis, kteří již v době otonské hráli důležitou úlohu ve městech. Nezapomeňme, že se italské město vyvíjelo především pod záštitou církevních imunit.

Z řečeného vyplývá, že za klad Kellerovy práce je možno považovat, že se snaží ukázat souvislost šlechty 12. století se starším obdobím karlovským. Z tohoto hlediska je pak podán i výklad vývoje vlastní vasality. Keller prakticky odvozuje vasalitu z období karlovského, vasaly měli biskupové, opati a samozřejmě hrabata. Tak např. cremonský biskup měl 15 vasalů, a vasaly disponovali dokonce i jiní příslušníci církevního stavu a příslušníci státního aparátu. Přitom je možno dokázat, že valná část vassů byla zaalpského původu.

Dosti pronikavou změnu přinesl pak konec 9. století, kdy nebylo řídkým jevem, že jednotliví vasalové mohli mít i své vlastní vasaly. Na druhé straně ovšem dochází i k rozkladu vrstvy královských vasalů a mnozí z těch, kdož figurovali jako vasalové království, se stávají vasaly biskupů a zámožných hrabat. Mezi vasaly hrabat figurují i notáři. Ke značným přeskupením v lenních vztazích dochází pak podle Kellera v období pokarlovském, kdy se objevují nové šlechtické rody, kdy se rozšiřuje moc biskupů, v nichž se nyní vidí jakási protiváha proti světské aristokracii, což bylo umožněno tím, že se biskupové v té době mohli již opřít o města a že dochází k osobitému spojenectví mezi biskupy a královskou mocí, a kdy do služeb biskupů vstupují i království vassi.

Jak již řečeno, dochází pak v 11. století k přeskupení vlastní feudální třídy. Vedle šlechty, která disponuje vlastními teritorii a vlastními hrady, setkáváme se i s vasaly, jejichž postavení je možno přirovnat k postavení rytířů a s tzv. famuli ecclesiae, jimž se nepodařilo dospět do stavu vasalů. Z hlediska tohoto přeskupení je pak nutno chápat i zákon Konráda II. Constitutio de feudis, jímž byly upraveny lenní vztahy v severní Itálii a hlavně pak konsolidována moc vazalů.

Keller přesvědčivě dokázal, že oproti velké šlechtě, která vcelku vykazuje kontinuitu s obdobím karlovským, se složka vasalů vyznačuje značnou sociální mobilitou. Vasalové se rekrutovali především z řad někdejších svobodných. Teprve v XI. stol. se vytváří samostatný vasalský ordo, jímž se vasalové odlišují od velké světské feudality. Jsou ovšem počítáni mezi šlechtu, mají podíl na všech šlechtických privilegiích a ostře se distancují od vlastních rustiků. Tento proces probíhá i ve městech, kde se do řad svobodných dostávají i nesvobodní. Ovšem na rozdíl od capitanei postrádají vlastní alodiální báze. Jejich moc je zajištěna na základě vasalských vztahů. Vasalských vztahů pak využívá i velká šlechta ve městech k tomu, aby do okruhu své moci začlenila některé kategorie městského obyvatelstva. K tomu ji slouží vlastní komendace a tzv. factitium, jímiž se ve městech vytváří i jakýsi druh klientely.

Vcelku je možno říci, že pozice šlechty se tak podstatně posílila a lidová povstání tohoto období, jakým byla např. milánská patarie, je možno vysvětlit jako reakci na tuto sílící moc šlechty.

Jakkoliv se dají ve vývoji feudálních vztahů v Itálii 9.—12. století sledovat

mnohé paralely se zeměmi západní Evropy, nelze pominout i vlastní rozdíly. V Itálii se např. nesetkáváme s feudály, kteří by stáli v čele dílčích teritoriálních knížectví (principautés territoriales, Stammeherzogtümer). Značné rozdíly je pak možno např. hledat i v postavení markrabat, kteří byli v 11. stol. plně integrováni do ordo capitanei. Rozdíly mezi vývojem v Itálii a ve Francii je mimo jiné možno vysvětlit i tim, že v Itálii nebylo navázáno ve francké době na starši langobardskou šlechtu, kdežto ve francké říši byla merovejská šlechta v karlovském období integrována. Tedy vlastní šlechta, na niž navazovali capitanei, se vytvořila v Itálii až v pozdní době karlovské, a je od ní proto možno vyvodit i lenní postavení, vasalitu a pozemkový majetek. Ovšem nikoliv sociální postavení a majetek valvassorů. Valvassoři byli co do postavení zrovnoprávněni s capitanei až ve dvanáctém století, kdy jsou mimo jiné vtahováni i do samotného města, kdy jsou podrobeni vlastní dietio městské komuny a stávají se členy vlastní vůdčí složky ve městech. Keller přitom dochází k závěru, že dobře můžeme postihnout postavení šlechty, nikoliv však měst bez šlechty, neboť ještě ve dvanáctém století se městská vládnoucí složka rekrutuje z feudálů, capitaneí a valvassores, a vztahy ve městech jsou určovány jako vlastní feudální vztahy.

Ale dodejme, že světská šlechta neměla ve městech přece jen postavení rozhodující. To patřilo spíše biskupům, kteří byli představiteli královské a veřejné jurisdikce, jež se vztahovala na svobodné. Tak byly dodrženy zásady pojetí veřejného práva. To se ovšem podle Kellera nepříčí poznatku, že komuny jsou v pravém slova smyslu produktem feudalismu, produktem různých stupňů feudální závislosti.

Kellerova práce právem upozorňuje na dosud zanedbávané stránky vývoje italské feudální společnosti, snažíc se především izolovat vlastní složky staršího feudalismu. Vychází z venkova, nikoliv z města, vychází z nadstavby feudálních vztahů, nikoliv z vlastní společensko-ekonomické základny. Sociální dynamiku — jak sám Keller podotýká v případě valvassorů — nelze vyvozovat ze sociální sféry, nýbrž ze změny mocenských struktur, ze vztahů jednotlivých skupin k vlastní moci.

Fakticky lze základní koncepci práce vyjádřit dvěma myšlenkami: myšlenkou konstantnosti a kontinuity vládnoucí feudální složky od 9. stol. a myšlenkou sociální dynamiky, vycházející především z mocenských změn vlastní vládnoucí složky.

Přitom jak sám autor uznává, vydává se značnému riziku při vlastním vyhodnocení pramenů, neboť listiny zachycují především ty, kdož již do feudální složky patří, a nikoliv ony, kdož se do ní teprve dostávají.

Jakkoliv Keller sám zdůrazňuje, že se nezabývá oněmi skupinami obyvatelstva, jež nazývá nešlechtickými, nelze nevidět, že právě analýza těchto složek by přispěla jako klíč k pochopení vlastního postavení šlechty. Keller pak ani neanalyzoval složení velké feudální držby. Totéž je možno říci o postavení šlechty ve městech a o úloze středověkých komun vůbec. Z tohoto hlediska není pak ani tak

problematické Kellerovo tvrzení, že komuny jsou součástí feudální společnosti, jako mínění, že k novověku nevedla cesta přes středověké komuny, nýbrž přes moderní monarchii. Toto tvrzení přinejlepším naráží na skutečnost, že se v italských komunách později prosadila právní a státně politická koncepce, jež vykazuje shodné rysy s pozdější koncepcí buržoazní, a to především v pojetí vlastnictví, státu, volitelnosti státních orgánů a hlavně suverenity státu vůči církvi.

Velikou předností Kellerovy práce ovšem je, že analyzuje dosud neznámý obsáhlý pramenný materiál a že zachycuje řadu vývojových vztahů ve struktuře vlastní feudální třídy.

KAROLUS QUARTUS
(Sborník Univerzity Karlovy k šestistému výročí úmrtí císaře Karla IV.)

Psát recenzi o sborníku bývá málokdy úkol vděčný, zvláště málo pak tehdy, jde-li o sborník tak obsáhlý a obsahově různorodý, jako je soubor studií a statí, který Karlova univerzita vydala v redakci akademika Václava Vaněčka k šestistému výročí úmrtí Karla IV., svého zakladatele. Pod názvem „Karolus Quartus" je shromážděno skoro třicet prací našich předních historiků, právních historiků, historiků umění, filozofie, přírodních věd, hudby a dalších odborných historických disciplín.

Na prvý pohled lze asi namítnout, že různorodost sebraných studií je třeba zřejmě brát jenom „cum grano salis", když všechno, co se předkládá, soustřeďuje pozornost na osobu a činnost jednoho jediného panovníka, nadto dobře známého, panovníka, o kterém se často psalo, vlastně již od doby, kdy po Praze sám ještě chodíval, a potom zvláště často ve století minulém a století našem.

A přesto je obsah jubilejního sborníku tak pestrý a jednotlivé příspěvky přinášejí tolik nového, že recenzent chtě nechtě musí váhat, je-li stručné zhodnocení svazku v silách jednotlivce, a nemělo-li by se na sborník takového rozsahu a takové úrovně reagovat ne recenzí jedinou, ale sborníkem recenzí, protože jenom takovým způsobem bylo by možno podat čtenáři informaci opravdu všestrannou a samozřejmě ve všem také odborně fundovanou.

Z druhé strany je ovšem jasné, že recenze, v odborném periodiku publikovaná, se neobrací ke čtenářům všem (od těch, kteří se zajímají o pečetě Karla IV., až po ty, kteří se chtějí dočíst, co nového se ví o zmařené osnově Karlova kodexu českého práva), ale jen ke čtenářům se zájmem víceméně vyhraněným: a tím je úkol recenzenta podstatně usnadněn, ne-li vlastně teprve vůbec umožněn. Protože snadný není nikdy. Jestli totiž obecně platí, že „všechno souvisí se vším", platí tato maxima nepochybně i pro vědy společenské, a každý, kdo se jenom trochu hlouběji zabýval např. historií, dobře ví, jak nesnadné a problematické je vytyčení pevných hranic zájmu, jak jednotlivé specializované disciplíny prolínají jedna do druhé, jak skoro nikdy nelze říci „ten a ten problém je již příliš odlehlý a nemůže mě zajímat". A píše-li právní historik třeba o tom, jak propadl Codex Carolinus, musí nezbytně čerpat informace nejen od historika,

který píše o hospodářských dějinách 13. a 14. století, ale i od filozofa, který se zabývá problémy duchovních proudů té doby, od filologa, demografa, atd. atd., možná dokonce i od znalce karlovských pečetí, protože i problém zpečetění listiny a psaných dokumentů vůbec má nejednou prvořadý význam právě juristický.

A tak se začarovaný kruh vlastně znovu uzavírá a i výběr studií pro čtenáře-specialistu se ukazuje jako sotva možný. Ale podtrhněme slovo „sotva" a podívejme se na ty příspěvky ve sborníku, které právního historika musí zajímat jaksi bezprostředně, tedy příspěvky s problematikou, která s prací právního historika souvisí co nejtěsněji a která jej také zajímá již tradičně.

Odhlédneme-li tedy zatím od profesionálních studií právníků, které v konvolutu reprezentují akademik Václav Vaněček a Jiří Kejř, budou to především dva příspěvky mající základní význam pro charakteristiku základny i nadstavby společnosti 14. století. Prvý napsal Rostislav Nový a věnoval jej problémům hospodářského a společenského vývoje doby Karla IV., druhý příspěvek pochází z pera Ludvíka Svobody, který pod titulem „Raný humanismus doby Karlovy" rozebírá hlavní duchovní (ideologické) proudy, jež se v prvé polovině 14. století u nás střetávaly. Oba autoři charakterizují Karlovu dobu jako dobu přechodu, jako periodu, kdy uzrálo staré a ke slovu se hlásilo nové, moderní, svou třídní podstatou již raně měšťanské.

R. Nový na základě podrobnější analýzy ekonomiky 13. století podává plastický výklad o hospodářských a společenských vztazích za vlády prvních Lucemburků na našem trůně. Hodnotí je jako počátek periody krize: ta se v šedesátých letech 14. století ohlašuje hospodářskou stagnací, v dalším vývoji se pak stagnace prohlubuje narůstáním stále četnějších krizových příznaků. Jde tedy o dobu, kterou nelze klást do protikladu k epoše následující, epoše hlubokého hospodářského a sociálního rozvratu periody husitských revolučních bojů.

V podstatě stejný obraz podává pro nadstavbové složky i Ludvík Svoboda. Také pro něho je doba Karlova dobou přechodu od středověku do novověku, obdobím velké krize v katolické církvi, která je zatím vázána výlučně na feudalismus a nechce přizpůsobit své učení novým potřebám, jež s sebou přináší nástup nové společenské třídy, mladé buržoazie. A přesto v protikladu k „devotio antiqua" nabývá stále více na významu „devotio moderna", nové náboženské cítění, jež již koncem vlády Karla IV. bylo velmi silné a — jak potom ukazuje husitství — po smrti Karla ještě dále sílilo. Také „via moderna", nový způsob života, jeho sekularizace, prosazující svobodu myšlení a pokrok ve vědách, se dostává do rozporu se starým klerikálně duchovním feudalismem a energicky na něj útočí. Ovšem díky rozdílnostem hospodářského a politického vývoje nemají nové směry u nás zdaleka vyhraněný a tak bojový charakter jako v Itálii, která byla jejich kolébkou.

Studie Ludvíka Svobody, bohatě o prameny opřená a na velké literatuře

poučená, zaujme i osudem autora: byla to zřejmě poslední práce, kterou před svou smrtí dokončil.

Vedle pojednání R. Nového a L. Svobody najdeme ve sborníku pět příspěvků, které tvoří jaksi samostatný oddíl, věnovaný osobě a osobnosti Karla IV. přímo. Z nich zvláštní pozornost musí vzbudit především rozsáhlá stať Jiřího Spěváčka „Politický profil osobnosti Karlovy a ideové kořeny jeho budovatelského díla". Autor v širokých souvislostech vnitropolitické i zahraničně politické situace českého státu odhaluje základy, ze kterých vyrůstají Karlovy koncepce poměru k církevní ideologii a papežské kurii, ke Svaté říši (princip spojení „obojího trůnu" v osobě českého krále), k mírové politice atd. Z hlediska dějin vývoje politických a právních nauk jsou pak mimořádně zajímavé ty Spěváčkovy stránky, kde píše o starobylých vladařských tradicích, o které se Karel IV. opíral a na něž navazoval. Byla to z jedné strany tradice velkomoravská, spojená s tradicí předkřesťanskou, přemyslovskou a svatováclavskou, z druhé strany tradice Karla Velikého: „Spojení obou tradic v integrální jednotu tvořilo novou kvalitu, specifickou státoprávní tradici univerzalistického charakteru, svědčící o velkolepém myšlenkovém zázemí nového pojetí funkce českého státu, instituce zemí České koruny a římské říše."

Problémem tradic pohansko-křesťanského mysticismu a jejich recepce a transformace v době Karla IV. se v příspěvku „Profetický historismus Karla IV. a přemyslovská tradice" zabývá Rudolf Chadraba. Autor ukazuje, jak učení o „novém Jeruzalému", „druhém Konstantinovi", „kněžském vládci" aj. se v kombinaci s domácími a vůbec slovanskými prvky stalo ideologickým východiskem Karlových snah o povznesení a historické uvědomění slovanského světa, jehož centrem se měla stát Praha, „nový Jeruzalém".

V dalších třech příspěvcích najdeme studie úzce specializované: Josef Krása píše o Karlových pečetích, jejichž drobná plastika dosáhla stejně pozoruhodných uměleckých výkonů jako ostatní známější obory Karlova dvorského umění, Karel Stejskal charakterizuje Karla IV. jako jednoho z předchůdců velkých sběratelů údobí renesance, kteří budovali „kunstkomory" a bibliotéky a kladli tak základy moderním muzeím („Karel jako sběratel"), Emanuel Vlček konečně rekonstruuje „Tělesné vlastnosti Karlovy". Výborně napsaná stať, jež přes svou vysokou odbornost musí zaujmout každého čtenáře, je založena na dobových zprávách o podobě Karlově a na průzkumu tělesných pozůstatků, jak byly znovu studovány po posledním odkrytí v prosinci 1976.

Zvláštní oddíl jubilejního sborníku tvoří studie k vnitrostátní politice Karla IV. Najdeme v něm práci Anny Skýbové „Karlovy snahy o stanovení nástupnické posloupnosti na českém trůně v lucemburském rodě", ve které se ukazuje, jak veliké úsilí vynaložil Karel na to, aby český královský trůn byl definitivně zabezpečen pro lucemburský rod: protože jedině země Koruny české — uzavírá autorka — měly být základem rodové moci lucemburské.

Ve studii „Karel IV. a církev" se Zdeňka Hledíková rozepisuje o problému,

který přitahuje pozornost historiografů odedávna a dal vzniknout málem již celé speciální literatuře. Autorka dochází k závěru, že Karel, jako vysoce vzdělaný, plně ovšem středověký člověk, chápal svou panovnickou moc jako moc sakrální. Své hlavní poslání viděl v „dobré vládě" a jejímu zabezpečení podřizoval vše, i svůj vztah k církvi jako velmoci politicko-společenské. S papežem — hlavou této velmoci — jednal jako vladař s vladařem sobě rovným podle dané politické a diplomatické situace. Jakýsi speciální doplněk ke studii Z. Hledíkové o poměru Karla k církvi tvoří příspěvek Jaroslava E r š i l a „Národnostní aspekty Karlovy beneficiární politiky".

Vedle tří právě uvedených prací lze zařadit do oddílu o vnitrostátní politice Karla IV. i dva příspěvky, jež musí každého právního historika zaujmout zvláště: studii akademika Václava V a n ě č k a „Karlova zákonodárná činnost v českém státě" a příspěvek brněnského profesora Jaroslava K u d r n y „Francie jako vzor vnitřní politiky Karla IV.?". Tedy práce profesionálního právního historika a práce historika obecného, který ovšem k právní historii, a zejména k historii politických a právních učení měl a má velmi blízký vztah.

Studie akademika Vaněčka je věnována velmi složitému problému, který již od dob Františka Palackého (abychom nešli ještě dále do minulosti) vždy znovu a znovu přitahoval pozornost naší i cizí historiografie, obecné i právní: problému Karlovy legislativy.

Autor si ve třech oddílech všímá nejdříve zákonů, jež měly na teritoriu České koruny obecnou závaznost (leges generales), ve druhém oddíle dojde na jednotlivé akty, tedy listiny, výsady, privilegia apod., adresované osobám fyzickým i právnickým, jednotlivcům i komunitám (leges speciales). Třetí část studie je konečně věnována zmařenému pokusu o kodifikaci českého práva, jejíž osnova se pod názvem Maiestas Carolina stala později jedním z nejznámějších dokumentů Karlovy vlády v našich zemích.

A přesto studie akademika Vaněčka ukazuje, jak problematika Karlovy legislativy je dodnes složitá, leckde nejasná, leckde dokonce stále ještě úplně temná. Platí to nejen pro „leges generales", ale i pro „leges speciales", které Karlova kancelář doslova chrlila v nebývalém množství, takže jen pouhá orientace v záplavě nejrůznějších aktů a prosté pochycení nejvýznamnějších souvislostí jednotlivých kusů s politickými a hospodářskými poměry doby jsou pro badatele nemalým problémem.

Platí to ovšem nakonec dvojnásobně i pro zmařený projekt Karlovy kodifikace. Tady se totiž naráží na nesnáz, se kterou se právní historik setkává tak často při analýze nejrůznějších kodifikací jiných: zná text dokumentu, ví však jenom velmi málo (anebo vůbec nic) o aplikaci jednotlivých norem v praxi denního života a zpravidla rovněž velmi málo ví o historii, vnějších okolnostech jejich geneze. Protože jenom zřídkakdy se stane, že by kodifikátor vyložil postup a koncepci svého díla, jak to např. udělal Justinián při publikaci Digest, Kodexu a Institucí.

U Karlova projektu zprávy o aplikaci samozřejmě chybí, protože osnova neprošla. Chybí však i podrobnější data o vzniku osnovy, protože soudobá historiografie o zjevném politickém neúspěchu krále raději mlčela, to pak, co uvádějí kritikové Karlovy vlády a co zapsali dějepisci pozdější, nepostačuje, a je navíc ne zcela spolehlivé. A tak nakonec zbývá jenom text projektu samého, a to — jak zejména každý právní historik dobře ví, a jak mu přesto obecní historikové rádi znovu a znovu vytýkají, že neví — je informátor ne právě věrohodný. Protože zákon (a právní norma vůbec) odráží jen málokdy realitu denního života přímo. Norma nevyjadřuje to, co je, ale to, co by mělo být: zkoumáme-li ji ovšem z tohoto aspektu, můžeme se — jaksi pohledem nazpět — dostat k lecjakému poznatku i o tom, co právě je.

Ale právní normu lze analyzovat i z pohledů jiných. Především se nabízí hledisko její geneze. Jak vznikla? Byla nově vytvořena, či prostě převzata odjinud (pro dobu Karla IV. je aktuální zejména převzetí normy práva kanonického anebo normy římské), či jde jenom o písemnou fixaci pravidla již užívaného, normy zatím pouze obyčejové? K takové analýze článků Karlova kodexu vyzýval právníky již František Palacký, výzva zůstává však aktuální dodnes. Jak akademik Vaněček ve své stati ukazuje, naráží analýza původu norem Karlova kodexu na velký problém: valná masa českého zemského práva je v prvé polovině 14. století stále ještě nepsaná, a dnes tedy relativně neznámá, a jednotlivá ustanovení kodexu, jež nejsou prokazatelně ani kanonického, ani římského původu, není proto zpravidla s čím srovnávat, aby se spolehlivě dalo říci, že to a to je nové, původní, to a to je tak a tak přepracováno, to a to je tradiční, prostě převzaté. Zdá se tedy, že detailní rozbor původu a charakteru jednotlivých norem Karlovy osnovy zůstane — přinejmenším ještě dlouho — otázkou, na kterou historikové práva budou odpovídat ignoramus, ignorabimus.

U textu zákona, který neprošel a nikdy nevstoupil v účinnost, nabízí se však ještě další aspekt pro rozbor jednotlivých ustanovení: otázka, proč zákon neprošel a čím postuláty toho kterého článku mohly k zamítavému stanovisku k návrhu rogátora přispět. Anebo jinak řečeno: jaké cíle rogátor sledoval, jež kompetentní činitelé (v Karlově případě vysoká duchovní a světská šlechta především) odmítali uznat.

Právě z tohoto aspektu analyzuje akademik Vaněček řadu ustanovení Karlova Majestátu a dochází k celé řadě nových a překvapivých závěrů. V podstatě je lze shrnout do konstatování, že česká šlechta se bránila všemu, co — ať již z hospodářského, či politického hlediska — mohlo nějak vytyčovat hranici jejím ambicím, co mohlo posilovat postavení krále a podporovat přechodnou (jak se později ukázalo) etapu panovnického absolutismu. Nebyl to tedy jenom odpor k učeným cizím právům psaným, jež v jednotlivostech přímo (právo kanonické) či zprostředkovaně (právo římské) do Kodexu pronikala, ale především třídní zájmy české vysoké šlechty, jež negativní stanovisko ke Karlovu kodexu vyvolaly.

Stati akademika Vaněčka je velmi blízké pojednání Jaroslava Kudrny, který uvažuje o možnosti francouzských vlivů na vnitřní politiku Karla IV. Porovnáváním ekonomického a politického vývoje obou království dochází autor v podstatě k negativní odpovědi. V obou případech šlo sice o proces překonávání feudální rozdrobenosti, zvláštnosti historického vývoje však podmínily, že cesty, kterými byla krok za krokem prosazována ústřední politická moc proti decentralizačním tendencím šlechty (velkých feudálů), byly přece jenom značně rozdílné.

Nejvýrazněji je to patrné na orientaci českého a francouzského krále na hospodářský a společenský potenciál měst. Neboť zatímco francouzský král jaksi „vsadil na městskou kartu", ukazuje osnova Karlova zákoníka na to, že Karel IV. s městy jako prvořadým spojencem královské moci nepočítal a ve své osnově se také jejich právním postavením zabýval jenom okrajově. A právě tady — alespoň jak nám se zdá — navazuje profesor Kudrna bezprostředně na analýzu akademika Vaněčka: protože jeho komparativní studie je ve své druhé (české) části vlastně úvahou nad otázkou Codex Carolinus a česká města.

V jubilejním sborníku najdeme ještě dlouhou řadu dalších studií, jež Karlovu osobnost a jeho dobu osvětlují z nejrůznějších jiných aspektů. Mezinárodněprávním problémům jsou věnovány články V. a M. Hrochových „Karel IV. a otázka obrany Balkánu proti Osmanům v polovině 14. století" a Jaromíra Mikulky „Karlova politika a Polsko". Tři příspěvky se zabývají výtvarným uměním Karlova období, Jaroslav Pešina malířstvím, Jaromír Homolka sochařstvím a Dobroslav Líbal architekturou, František Mužík píše o hudební kultuře v Karlových Čechách, Emanuel Michálek o českém spisovném jazyku, Josef Hrabák o rozvoji české literatury, Anežka Vidmanová o Karlovi a literatuře latinské, dále najdeme stať o vztahu filozofie a přírodních věd (Vilém Herold, Zdeněk Horský a Milan Mráz) a speciální studii k problematice přírodních věd v době Karlově od Barbary Krzemieńské. Nechybí samozřejmě ani příspěvek o založení pražské univerzity a jejím rozvoji za vlády Karlovy (Miloslava Melanová-Kubová).

Problémem univerzitní výchovy (výchovy právníků) se zčásti zabývá i pojednání Jiřího Kejře „Právní vzdělanost v Čechách v době Karlově", kterou přehled obsahu ukončíme. Autor zkoumá rozvoj a odborné pěstování tří velkých mas práva, které u nás ve 14. století dominovaly: českého práva zemského, práva přejímaného z německých teritorií a tzv. práv učených, tj. práva kanonického a římského. Jak nelze ani jinak, učená práva cizí mají pro školení právníků a šíření právní vzdělanosti rozhodující význam, ve srovnání s pronikáním a vahou práva kanonického ustupuje však římské právo výrazně do pozadí. Přitom pouze centrální orgány církve v českém státě pěstují kanonické právo na úrovni a jsou zásobeny dosti bohatě cizí literaturou, vzdělanost duchovenstva nižších článků církevního aparátu (zejména na venkově) je naproti tomu velmi nízká.

K obsahu jubilejní publikace třeba dodat ještě tolik: příspěvky sborníku jsou ideově jaksi zarámovány dvěma statěmi — na začátku (po statích J. Spěváčka a R. Nového) studií Josefa Petráně „Obraz Karla IV. jako hlavy státu v dějepisectví šesti století", na závěr svazku byl potom jako doslov postaven další příspěvek akademika Vaněčka „Carolus — imperator, rex, Bohemus".

Petráňův výklad o dějepisectví začíná dvorní historiografií doby Karlovy a vede čtenáře přes šest století až po nejnovější literaturu české i cizí provenience. Přitom se ukazuje, jak různé politické zájmy, rozdílná stanoviska k problémům doby a někdy i jiné vlivy působily na obraz, který historikové podávali, ať již to byl např. Eneáš Silvius, Václav Hájek z Libočan, Pavel Stránský, Bohuslav Balbín a jiní, z nejnovějších např. Josef Šusta, Václav Chaloupecký či Zdeněk Kalista. Výklad je zakončen charakteristikou našeho nejnovějšího dějepisectví marxistického.

Závěrečný příspěvek akademika V. Vaněčka je svým způsobem shrnující a hodnotící, svým způsobem programový.

Akademik Vaněček podává především stručný a výstižně načrtnutý historický rámec, do kterého byly ostatními autory sborníku dokreslovány detaily, někdy — jak jsme viděli — docela drobné, jindy obecnějšího charakteru. Historický rámec je obratně rozdělen do několika úseků, jež jsou charakterizovány jednotlivými členy titulu studie: Imperator — český císař, Bohemus, Rex — panovník budovatel. Charakteristika je přitom provedena tak, že hned z úvodních pasáží výkladu je patrno, že jde o soubor vědeckých prací, jež nemají za úkol pouze oslavovat, ale vidět Karla a jeho dobu tak, jak ji marxistický historik druhé poloviny 20. století vidět musí.

Karel byl nepochybně velký člověk, nadaný, vzdělaný, plný energie a plánů. Ale měl i své slabé stránky a leccos z jeho politických záměrů se ukázalo jako nereálné nebo problematické, dokonce i nebezpečné. Byl jenom synem své doby, která zdaleka nebyla pouze „zlatá": vždyť mezi Karlovou smrtí a husitskou revolucí leželo jenom několik desítek let.

V těchto souvislostech končí akademik Vaněček svou stať řadou otázek, jež jednostrannou apoteózu Karla již předem vylučují: otázek, které osobnost i vládu Karla IV. problematizují anebo přímo či nepřímo kritizují. V duchu těchto otázek jsou koneckonců koncipovány všechny studie, které ve sborníku byly shromážděny.

Jubilejní sborník, který otevírá duchaplně napsané „Úvodní slovo" rektora Univerzity Karlovy prof. Zdeňka Češky, je vydán v krásné úpravě a s bohatými fotografickými přílohami: nejen tedy svým obsahem, ale i svou formou opravdu reprezentuje. Nejen naši historiografii, ale i edici Karlovy univerzity (dr. Zd. Vávrová), jejíž pěkně vypravené publikace se dnes stávají již tradicí. Což zajisté zasluhuje pochvalu zvláštní.

Jaromír Kincl

Gennaro Sasso, Niccolò Machiavelli,
Storia del suo pensiero politico,
Casa editrice il Mulino, Bologna 1980, 680 stran

S otázkou interpretace Machiavelliho díla byla vždy spjata řada závažných problémů a otázek. Lze vůbec Machiavelliho řadit do tradice italského humanismu, nebo se svým realistickým zaměřením již italskému humanismu vymyká? Je v Machiavellim možno skutečně vidět buržoazního ideologa, jak by se dalo soudit podle vlivu, který měl na politické myšlení v pozdějších stoletích, zvláště XIX. a XX.? Jakou historickou složku Machiavelli vlastně představoval? Mimo jiné zůstává konečně záhadou i sama otázka jednoty jeho díla. Jak mohl autor, který ve většině svých spisů stál na republikánských pozicích, napsat spis (Il principe), jenž ho sice nejvíce proslavil, ale přitom jednoznačně vedl k oslavě často i věrolomných a brutálních počinů samovládce.

Na řadu těchto otázek se snaží dát odpověď právě objemná studie Sassova, jejíž předností je zejména ústrojné spojení Machiavelliho biografie s ideovým rozborem jeho základních spisů. Machiavelli se nám zde představuje jako stoupenec florentské republiky let 1494—1512 a od r. 1498 se s ním setkáváme přímo ve funkci sekretáře její druhé kanceláře. Rok a měsíc Machiavelliho volby do této funkce nebyl zřejmě podle Sassa náhodný. Machiavelli se se svým racionalismem nemohl uplatnit v politice v době, kdy byl pro její charakter příznačný tón, který udával G. Savonarola, se kterým Machiavelli nesouhlasil a jehož později označil jako ztroskotavšího proroka.

Středem Sassova zájmu není pouze obšírné líčení Machiavelliho diplomatické činnosti, nýbrž i analýza jeho účelové literární produkce politického charakteru, v níž se ovšem obrážejí závěry, které dobovou vázanost přesahují. Platí to především o Machiavelliho diplomatických relacích [sám Machiavelli mluví o jakýchsi pohledech (ritratti)], které sepsal v období 1508—1512 a v nichž shrnul poznatky z poselství, která uskutečnil do Francie a Německa. Vůdčí ideou těchto Machiavelliho spisů je přesvědčení přímé závislosti dobré vlády a dobrých zákonů.

Sasso se také snaží osvětlit důvody jednostrannosti Machiavelliho soudů týkajících se Německa, při nichž Machiavelli podléhá tacitovskému topu. Podle Sassa právě Tacitus představoval pro Machiavelliho nepřekonatelnou překážku.

Je nutné si uvědomit, že Machiavellimu v podstatě nešlo ani tak příliš o zachycení historické reality jako spíše o vykázání a typizaci dvou druhů vlád. Pohlížel na realitu jako politik a nikoliv jako diplomat nebo cestovatel. Sassovi se v těchto relacích Machiavelli jeví jako první moderní myslitel, který dovedl spojit analýzy sociálně ekonomické s analýzami politickými. Je tedy modernějším myslitelem než Thomas Morus a Erasmus Rotterdamský. Machiavelli dovede např. velmi dobře postihnout vztah ekonomiky a války a daří se mu rozpoznat základní nedostatek Německa, daný feudální roztříštěností a absencí centrální vlády, která by dovedla zkrotit partikulární zájmy feudálů.

Pro celkový Machiavelliho postoj je typické, že ze svých politických pozic vysoce ocenil systém vnitřní politiky francouzského království, jež byla zaměřena proti velkým feudálům. Ve Francii je král skutečně pánem ve své zemi, kdežto v Německu je nucen se o moc dělit s ostatními magnáty. Na větší sympatie i zájem o francouzskou politickou strukturu lze u Machiavelliho usuzovat i z faktu, že zpráva o Francii (ritratto della Francia) je mnohem bohatší na informace než zpráva z Německa. Francie představuje pro Machiavelliho model moderního evropského státu.

Sasso minuciózní analýzou dokázal, že Machiavellimu se podařilo ještě během jeho politické praxe vystihnout i obecnější souvislosti. Byl tedy nejen vynikajícím pozorovatelem, ale jeho spisy nepostrádaly ani teoretických prvků. Přechod k pozdějším teoretickým spisům nebyl tedy náhodný.

Sasso se také ve své studii snaží, pokud je to možné, řešit z nových pozic problematiku jednoty Machiavelliho spisů a důvody markantních rozdílů, které jsou již na první pohled zřejmé mezi spisy Il Principe a Discorsi. Sassovi jde o prokázání určité souvislosti mezi prvními dvaceti kapitolami obou spisů. Je zřejmé, že celková koncepce principátu u Machiavelliho vyplynula koneckonců z jeho pojetí vlády jedince jako ochranného prostředku proti vnitřní zkaženosti republik.

Ať počátek Discorsi spadá do r. 1513, kdy byl koncipován i Il Principe, nebo do roku 1516, je zřejmo, že Machiavelliho koncepce se jeví jako důsledek i negativních zkušeností, které udělal s vlastní florentskou republikou. Jako vzor pro dějiny ideální (Sasso zde používá vysloveně terminu Vicova) slouží Machiavellimu dějiny římské, na nichž ve svých Discorsi přímo poměřuje zkaženost Florencie. Machiavelli si ovšem není jist mravními důsledky přechodu od republikánské formy k jedinovládě. Nabízí se totiž otázka, zda přechod nebo lépe řečeno převrat může uskutečnit opravdu jedinec s mravními kvalitami, poněvadž takovýto politický akt v sobě obsahuje stránky, které jsou z etického hlediska negativní.

Sasso nepohlíží na Il Principe jako na spis s utopickými prvky, nýbrž opodstatňuje vznik tohoto díla motivací snahy zabránit dalšímu politickému rozkladu v Itálii, jejíž další osudy Machiavelli vidí velmi negativně.

Obsahově je Il Principe soustředěn na problematiku popisu a hodnocení

jednotlivých nedemokratických forem vlády, přičemž základní hledisko hodnocení vychází z pojetí tzv. principato civile, tj. principátu, který si podržuje základní hodnoty předcházejícího republikánského vývoje, jehož vznik je podmíněn předpokladem souhlasu lidu a který koneckonců brání lid proti zvůli mocných feudálů. Dá se do určité míry říci, že se Il Principe v mnohém přibližuje podobě francouzské monarchie, s níž ovšem není totožný.

Sasso si také velmi podrobně všímá etických problémů, vyplývajících z tohoto spisu, a to jednak politické morálky, zahrnující nutně kritéria vlastního hodnocení jednotlivých státních útvarů, tak i morálky politické akce, která se podle Machiavelliho nemůže vyvarovat ani zlých prostředků ve světě, který je svou podstatou zlý, stejně jako zlý, závistivý a chtivý majetku je i člověk sám. Svět je víceméně ovládán osudem (fortuna), proti němuž musí člověk právě prostřednictvím politické akce vystupovat.

Discorsi zahrnují tematicky poněkud jinou problematiku. Představují především úvahy nad samotnými dějinami Florencie, tedy reflexi dvou století historie komun a signorií. Neuvažují o státu obecně, nevytyčují abstraktní modely, ale právě naopak teoretický model vyvozují přímo z historické praxe, model, jehož využívají při kritice současných poměrů.

Na rozdíl od Il Principe lze v řadě Machiavelliho koncepcí, které se objevují v Discorsi, nalézt ideové předchůdce, zejména v Polybiovi a Aristotelovi. Od Polybia např. přejímá Machiavelli celou koncepci o cyklické směně vlád. Ovšem na rozdíl od něho neaplikuje cyklickou teorii rigorózně a podotýká, že se věci málokdy plně vracejí ke svému počátku. Tím zbavuje celou teorii zákona bezpodmínečné nutnosti. Machiavelli zde uvažuje jako důležitého činitele vůli vládce. Jinými slovy, Machiavelli v podstatě Polybiovu koncepci uvolňuje a historizuje. Jeho pojetí je vlastně pojetím svobody, která se může nejlépe projevit v oněch útvarech, v nichž se prosadí smíšená forma vlády.

I když si je Machiavelli plně vědom negativních prvků i v římských dějinách, přesto v nich vidí měřítko, na jehož základě je možno provést kritiku vývoje Florencie. V této skutečnosti je nutno vidět rozdíl oproti Brunimu a jiným humanistům, kteří římským vzorem zkrášlovali florentskou historii. Končilo období apologií florentských dějin a začalo období vlastní kritiky. Římská historie navíc sloužila i jako model, pomocí něhož bylo možno myšlenkově rekonstruovat uzlové body florentských dějin.

Ve svých analýzách florentských dějin byl Machiavelli závislý na florentských kronikářích (Villani) a na Dantovi. Jestli ovšem znal a pochopil i teorii Marsilia z Padovy, je sporné. Není dokladů o tom, že by Marsilia skutečně četl (musel mu svým stylem připadat víceméně jako scholastik), ale s Marsiliem se shoduje — nepochybně mimoděk — v koncepci pozitivnosti vnitřních bojů, jimiž se udržuje existence státu. Správnou realizaci těchto představ vidí v římských dějinách. Machiavelli jasně straní římským plebejům; plebejové byli koneckonců vlastními tvůrci svobody v Římě.

V názoru, že nejlepší ústavou je ústava smíšená, se Machiavelli shoduje s Polybiem. Realizace této myšlenky v politické praxi není však již u obou shodná. U Polybia se vývoj smíšené ústavy uskutečňuje na základě určité biologické nutnosti, která eliminuje vnitřní rozpory, zatímco u Machiavelliho hrají vnitřní protiklady velkou roli i po ustavení smíšené ústavy a ta sama musí být podřizována novým okolnostem.

Sasso ve své interpretaci Discorsi klade důraz na ony prvky, které Machiavelliho myšlenkově pojí s humanisty, na druhé straně ovšem je mu zřejmé, že Machiavelli mnohé humanistické prvky vnitřně podkládá.

Je příznačné, že Machiavelli vcelku přejímá periodizaci římských dějin, s níž vystoupili humanisté, přejímá od nich i mnohé z pojetí svobody, představu, že svobodná vláda, autentický zápas, svobodná soutěživost reprezentují základní předpoklad politické síly státu.

Již Leonardo Bruni si položil otázku, zda tato kritéria svobody jsou slučitelná se skutečností medicejského panství. Machiavelli měl mnohem negativnější zkušenosti než Bruni a bylo mu jasné, že stará svoboda musí být naplněna novým obsahem. Chce-li stát zůstat svobodným, musí být především silným. Odtud myšlenka, že dobrá společenská zřízení (buoni ordini) nejsou myslitelná bez dobré milice a naopak. Dobré společenské zřízení je samo pak výsledkem vnitřních bojů.

Z dalších Machiavelliho spisů věnuje Sasso dále větší pozornost Umění válečnickému a dokazuje tak, že si je Machiavelli mnohem více než ve svých úvahách o vojenství, které pocházejí ještě z období florentské republiky, vědom souvislosti mezi politikou a milicí, což je také důvodem jeho negativního postoje k otázce námezdních vojsk. Z tohoto aspektu hodnotí Machiavelli i římské dějiny. Řím byl dobře uspořádán do té doby, dokud se římští vojáci nestali vojáky profesionálními; aby nedošlo k opakování tohoto jevu v současnosti, k tomu je nutná demokratická kontrola vojska. Z těchto myšlenek je zřejmé, že svou základní koncepcí má Arte della guerra blíže k Discorsi než k Il Principe.

Zbytek své práce věnoval Sasso problematice svobodné ústavy, jak se s ní setkáváme v úvahách Machiavelliho současníků, a studie je ukončena rozborem nepříliš podstatného Machiavelliho spisu, životopisu Castruccia Castracaniho.

V souborném hodnocení Sassovy práce lze nepochybně konstatovat, že tato studie přináší celou řadu pohledů na problematiku Machiavelliho života a díla. Pokud jde o rozbory jednotlivých děl, tj. především Il Principe a Discorsi, je poněkud na závadu, že autor reprodukuje a analyzuje Machiavelliho myšlenky podle pořadí jednotlivých kapitol, čímž je poněkud narušena přehlednost jeho vývodů. Metoda srovnání významu jednotlivých pojmů a koncepcí v základních spisech by prokázala základní rozdíly. Je na škodu, že se autor blíže nezabýval historickými koncepcemi Machiavelliho. Stejně tak naprosto na okraji zůstává i analýza základních kategorií, jako např. fortuna, virtù. Z historických rozborů — autor ponechal stranou spis o florentských dějinách — by totiž mnohem lépe

vyplynula Machiavelliho třídní zakotvenost, byl by tím dán obraz Machiavelliho jako představitele středního měšťanstva. Vynikl by tak i rozdíl mezi ním a F. Guicciardinim, který byl představitelem florentské oligarchie.

S touto skutečností pak i souvisí fakt, že Sasso neanalyzuje další kategorie Machiavelliho dějinné koncepce — s výjimkou cykličnosti.

Tato určitá jednostrannost se promítá i v konkretizaci jinak správných názorů (např. souvislost mezi Il Principe a Discorsi). Při určení souvislosti mezi těmito spisy se Sasso v podstatě opírá o názor Chabodův, který vidí např. ve 20. kapitole II. knihy Discorsi bezprostřední vztah k Il Principe.

Strukturální analýza by ukázala na tyto shody:

a) občanská svoboda je základním předpokladem velikosti státu;

b) právě v německých městech je zajištěna vlastní sekurita;

c) v ocenění Savonaroly.

Strukturální analýza by také ovšem ukázala i na podstatné rozdíly např. v pojetí florentských dějin, ve využití antické tradice, v ocenění antických a renesančních státních útvarů.

Jakkoliv Machiavelli vychází v obou spisech ze stejného zkušenostního jádra, je využití jednotlivých prvků různé a nelze je zdůvodnit jen tvrzením, že Machiavelli viděl ve vládě jednotlivce východisko ze zkaženého stavu městských komun. V Il Principe vystupují především do popředí cíle celoitalské, kdežto v Discorsi Machiavelli má na mysli zejména oblast Toskány, kde byla značně oslabena feudální nerovnost.

Dá se říci, že Sassova práce uzavírá do určité míry dosavadní stupeň machiavellistického bádání, otevírá však i celou řadu nových problémů, které je možno řešit pouze minuciózními analýzami.

Jaroslav Kudrna

Studie o zemských sněmech (Jan Pelant, České zemské sněmy v letech 1471—1500, Sborník archívních prací, 2, roč. XXXI. Praha 1981, str. 340—417)

Pokusem o soustavný výklad důležité právněhistorické problematiky je rozsáhlá studie z pera Jana Pelanta, uveřejněná ve Sborníku archivních prací. Její autor si vytkl za cíl vyplnit mezeru v historické literatuře a podrobil svému zkoumání český zemský sněm v 2. polovině 15. století, a to především z hlediska forem jednání sněmů, jejich kompetence, právního postavení ve státě, vzájemného postavení stavů na sněmu. Ke studii je připojen (poněkud neorganicky) stručný sedmistránkový exkurs o Vladislavském zřízení a užitečný seznam všech sněmů konaných od roku 1471—1500.

Svým rozsahem, pojetím, pramenným záběrem i využitím literatury jde o práci svého druhu mimořádnou. Navíc je věnována období, které, jak si autor dobře uvědomuje, postrádá po dnešní dobu speciální studie věnované jak vývoji státu, tak i práva. Přínosná jsou autorova zjištění četnosti zemských sněmů, početnosti zástupců jednotlivých stavů, i když tu zřejmě jde jen o čísla přibližná. Zajímavé jsou i doklady o realizaci sněmovní kompetence ve všech jejích podobách ve sledovaném období. Poněkud nejasně vyznívá jen líčení zákonodárné pravomoci sněmu (str. 376 a znovu při projednávání poddanských záležitostí str. 379), neboť autor si zcela neuvědomil, že vlastně každé sněmovní usnesení, které se dotýkalo povolování berní, poddanských záležitostí, mincovnictví atd., bylo vždy zákonem, to jest právní normou, jejich dodržování bylo garantováno donucovací mocí státu. Předmět zákonodárné úpravy a délka platnosti normy (časově omezená či neomezená) nejsou z tohoto hlediska podstatné. Jednotlivé sféry sněmovní činnosti jsou doloženy řadou příkladů, které vytvářejí plastický obraz mimořádného významu sněmů v době vypjatého stavovství.

Autor ovšem zkoumá jen relativně krátký časový úsek, který z hlediska příštího bouřlivého rozvoje zákonodárné činnosti, opřené právě o sněm, je zatím jen počátkem. Nicméně se tu již zcela zřetelně rýsuje základní podoba zemského sněmu a jeho místo v životě státu a práva.

Zúžením svého pozorování na poslední čtvrtinu 15. století si však autor svůj úkol zároveň značně zkomplikoval. Na jedné straně ho tento postup donutil k detailnějšímu rozboru tam, kde to zřejmě není nezbytné a kde mohl

odkázat na literaturu a fakta obecně známá a v literatuře již mnohokráte objasněná, na druhé straně vzbuzuje pochybnost, zda jeho závěry mají platnost i pro další vývoj po r. 1500, resp. zda konstatování, že po r. 1526 (str. 343) se praxe sněmovní změnila naprosto a zásadně, je platné ve všech směrech.

Práce se jeví především jako shrnutí literatury a pramenů, které se autor pokouší nově využít, utřídit a místy i nově vyložit. Některé z těchto pokusů mají ovšem jen problematickou hodnotu. Platí to zvláště o stanovení obsahu pojmu sněm v české terminologii 15. století (str. 340), kde autorem uváděné doklady o tom, že byl synonymem pro zemský soud, komorní soud či královskou radu, jsou neprůkazné a po mém soudu jen dokládají známou věc, že se zasedáním zemského sněmu byla spojována zasedání těchto institucí.

Určité rozpaky vzbuzuje i autorův výklad pojmů právních. U některých je třeba se zastavit. Tak např. tvrzení, že Vladislav Jagellonský po své volbě uherským králem v Čechách abdikoval (str. 346) je zřejmým omylem, těžko pochopíme, proč na zemském sněmu neexistoval jednací řád (str. 358), když podle autora „převažoval ve formách jednání obyčej . . .“ Obyčejové právo bylo do r. 1500 naprosto převažující formou práva a nikdo nepochybuje o jeho existenci. Z řady jiných zasluhuje úvahy i autorovo tvrzení, „že můžeme mluvit o inkolátu i u poddaných, kteří byli vázáni právním svazkem se zemí (měli povinnosti vůči zemi, ale neměli politickou moc) . . .“ Myslím, že bylo již v literatuře prokázáno (k tomu srov. výklad v mé práci Trestní právo v Čechách v 15.—16. století, Praha 1979, str. 52, kterou autor na jednom či dvou místech cituje), že vztah poddaný — stát se realizoval v tomto období již toliko prostřednictvím vrchností, které vykonávaly nad poddanými vrchnostenská oprávnění v zastoupení státní moci. Proto příslušnost ke státu mohl získat poddaný jen prostřednictvím své vrchnosti, a mluvit o inkolátu pro poddané prostě nelze. Autor nesmí zapomenout na obsah inkolátu, kterým jsou právě politická práva. Jím uváděné sněmovní usnesení z r. 1498 o povinnosti cizinců, aby si zvolili své „dědičné pány“, má zřejmě policejní charakter, je namířeno proti ležákům apod. a je nutno chápat je ve výše uvedeném smyslu.

Pokud jde o práci s literaturou a poznámkovým aparátem, bylo by si vůbec přát, aby autor byl v citacích literatury důslednější (rušivě působí i odkaz na nedostupnou autorovu diplomní práci v poznámce 234a). To se týká zvláště problematiky vyšších úředníků zemských (str. 373), autorova dohadu, že obecné nálezy zemského soudu se týkaly většinou záležitostí majetkových (str. 376), poddanských vzpour (str. 389), tzv. hanlivých cedulí (str. 402) aj.

Přes výše zmíněná upozornění nutno práci J. Pelanta uvítat jako významný příspěvek k právním dějinám 15. století zvláště a stavovské monarchie v Čechách vůbec. Dává řadu podnětů a každá další právněhistorická studie, která se bude zkoumaným obdobím zabývat, musí k jeho studii o českých zemských sněmech přihlédnout.

Karel Malý

Miroslav Hroch: Buržoazní revoluce v Evropě, Svoboda, Praha 1981, 473 stran

Rozbor problematiky, která trvale přitahuje pozornost vědeckých pracovníků snad všech společenskovědních disciplín, zahajuje autor úvahou nad tím, odkdy je vlastně pojem revoluce používán v dnešním slova smyslu, a zjišťuje, že se stal součástí politického slovníku teprve koncem 17. století, předtím byl používán spíše pro označení procesů přírodovědních. Přelom ovšem nastal až Velkou francouzskou revolucí, jež se stala i inspirujícím zdrojem pro vytváření teoretických koncepcí revoluce (G. W. F. Hegel, R. Chateaubriand, A. Blanqui) a hodnocení jejího významu v dějinách. Na vědecký základ však postavili teorii revoluce až zakladatelé marxismu-leninismu, kteří svoje poznatky dali do služeb bezprostřední revoluční praxe.

Kniha dále obsahuje přehledný souhrn vývoje moderních buržoazních doktrín revoluce, počínaje obdobím na přelomu 19. a 20. století, přes meziválečná léta až po současnost. Autor zjišťuje, že přes vnější odlišnosti je pro všechny tyto koncepce společný nejen subjektivistický a idealistický přístup, ale i koneckonců odmítavé stanovisko k revolucím. To platí zejména též pro nejnovější teorie ať již historiků, či sociologů, politologů a dalších společenskovědních pracovníků.

Do protikladu k nim staví nejnovější marxistické práce sovětské, polské a autorů NDR, usilující o rozpracování poznatků klasiků marxismu-leninismu. V této souvislosti upozorňuje na to, že v naší produkci nebyla v posledních letech, s výjimkou několika historiků jako J. Purše a O. Urbana, věnována této problematice náležitá pozornost.

Jádro práce rozčlenil M. Hroch do tří částí: raně buržoazní revoluce, buržoazní revoluce manufakturního období a buržoazní revoluce průmyslového věku.

Do prvé skupiny revolucí řadí především německou selskou válku, kde vedle popisu jejích jednotlivých fází sleduje diskusi, jež se k ní rozvinula již v průběhu 19. století a kde se objevily takové otázky jako: šlo o revoluci buržoazní či měšťanskou, jaké byly její hlavní mezníky atd. Na základě zevrubného rozboru sociálně politických, ekonomických a ideologických (náboženských) faktorů dochází k závěru, že porážka revolučních sil vedla k návratu do předrevoluční

situace, ke konzervaci feudálních poměrů, tedy ke zcela netypickému výsledku.

Podobným způsobem postupuje i u nizozemské revoluce, o níž zjišťuje, že ještě neměla důsledně protifeudální charakter: porážka feudálního absolutismu sice otevřela cestu buržoazním vztahům, ale převahy nabyl neperspektivní kupecký kapitál, který musel hledat spojence v určitých složkách aristokracie. Celkově zde revoluce postupovala pomalu a dokončena byla až po francouzské intervenci v roce 1795.

Buržoazní revolucí manufakturního období se stala předně anglická revoluce 17. století, jejímž hegemonem byla venkovská šlechta, obchodní buržoazie, gentry i některé další skupiny, z nichž každá vytyčila a v daném období prosazovala svůj program. I v tomto případě dochází autor k závěru, že jejím uskutečněním ještě nevznikla vyzrálá buržoazní společnost a teprve postupně na přelomu 17. a 18. století byla prosazována opatření uskutečňující požadavky buržoazie, kdežto práva lidu dostala právní garance až v dalším století.

Značná pozornost je logicky věnována Velké francouzské revoluci, zejména pokud jde o teoretické problémy s ní spjaté. Autor upozorňuje, že ve Francii sice existovala dlouhou dobu krize feudálního řádu, ale chyběla revoluční situace, jež vznikla teprve v souvislosti s rozpory uvnitř vládnoucí třídy, zhoršením podmínek života lidových mas, vlivem osvícenecké ideologie atp. Zkoumá dále otázku, kdo byl v určité etapě hegemonem revoluce a zaměřuje se především na období jakobínské diktatury, jejíž porážku označuje za faktický konec revoluce. Dovozuje ovšem, že v konečných důsledcích došlo k pádu feudalismu a nastolení cesty rozvoje kapitalismu, a to bez ohledu na to, že byl proveden napoleonský převrat, resp. bourbonská restaurace.

Úvahy o této problematice uzavírá rozborem ohlasu Velké francouzské revoluce v Belgii, Itálii a Německu.

Řadu zvláštností zjišťuje ohledně revolučního cyklu ve Španělsku v 19. století, jehož vyvrcholením se stalo vyhlášení republiky v roce 1873, která ovšem přetrvala jen necelé dva roky. Přesto však je možno konstatovat, že revoluce, která vyrostla z celkové krize španělské absolutistické monarchie, měla vzestupnou tendenci a její nejradikálnější projevy ovlivňovaly demokratické hnutí ještě v 20. století.

Od předcházejících zemí se lišil vývoj ve Skandinávii, kde byly sociální přeměny prováděny vesměs shora a které autorovi slouží jako příklad objasnění otázky úloh reforem v revoluci.

Kapitolu o revolucích průmyslového věku otevírá M. Hroch rozborem revoluce v roce 1830, a to nejprve ve Francii, a ohlasu, který měla v sousedních zemích. Dále zkoumá revoluci v Německu, jejímž cílem bylo jeho sjednocení, čehož ovšem bylo, stejně jako v Itálii, dosaženo jen částečně, zatímco v Polsku zaznamenala revoluce úplnou porážku. Jinak tomu bylo v Anglii, Švýcarsku a Dánsku, kde se uskutečnila prostřednictvím demokratických reforem.

Revoluci let 1848—1849 označuje jako poslední buržoazní revoluci klasického

typu, dovršující revoluční vývoj, který od 17. století poháněl proces přechodu od feudalismu ke kapitalismu. Ke společným rysům této revoluce řadí zejména vzájemné ovlivňování jejího průběhu v jednotlivých zemích a to, že její novou složkou se stal proletariát, který v některých případech (Paříž, Porýní) již vystoupil zcela samostatně.

Vzhledem k těmto poznatkům pak autor zkoumá revoluční cykly ve Francii a Německu, kde především určuje jejich hlavní etapy, zamýšlí se nad tím, kdo v nich byl hegemonem, a sleduje, jak se prosazovaly a projevovaly subjektivní faktory.

Zvláštní část je věnována objasnění otázky vztahu buržoazní revoluce a formování novodobých národů, a to jednak v zemích, kde jejich příslušníci tvořili součást vládnoucí třídy, jednak tam, kde šlo o národy nesamostatné. V této souvislosti určuje čtyři základní modely revoluce: a) tzv. integrovaný typ revoluce (např. Češi, Finové), představující takový typ hnutí, jehož nositelé se dostávali do střetu s buržoazií vládnoucího národa a stimulovali tak další rozvíjení revoluce; b) opožděný typ (Lotyši, Slovinci) byl hnutím méně vyspělých národů s převahou výrazně individuálních vlastností; c) povstalecký typ (Srbové, Bulhaři) hnutí měl přímý vliv na rozvoj revoluce proti feudální třídě vládnoucího národa; d) dezintegrovaný typ (Bretonci, Walesané) byl hnutím, které probíhalo teprve po dovršení buržoazních revolucí.

Pokud jde o ruský revoluční cyklus, zjišťuje autor, že představuje již přechod k revoluci nového typu, což platí v prvé řadě o vývoji v letech 1905—1907.

V závěrečné kapitole jsou sledovány některé obecné problémy revoluce a z nich pak určeny čtyři hlavní typy buržoazních sociálních revolucí: a) revoluční cyklus skládající se převážně z politických revolucí, které po řadě zvratů dosáhly nakonec úspěchu (např. Francie); b) cyklus zahájený politickou revolucí a dokončený reformami (Anglie, Nizozemí); c) cyklus probíhající jako souhrn reforem (skandinávské státy); d) cyklus začínající reformami a dokončený revolucí (Německo).

Kniha M. Hrocha reaguje na řadu otázek, s nimiž se musí vypořádat nejen obecná historiografie, ale v podstatě i všechny další historické disciplíny, včetně dějin státu a práva. Její přínos spočívá mimo jiné i v neobyčejně vysoké teoretické úrovni a zobecnění řady konkrétních problémů, jež se stávají inspirací pro další rozpracování, mimo jiné i pokud jde o jednotlivá historickoprávní témata.

Pavel Mates

Tomáš Vojtěch,
Mladočeši a boj o politickou moc v Čechách.
Praha 1980, Academia, 198 stran

Ve Vojtěchově práci se po dlouhé době dostalo monografie politickému vývoji českého národního hnutí v druhé polovině minulého století. Jde o téma, které co do časového období i povahy své látky dosud stálo spíše stranou hlavní pozornosti našich historiků; mimo kapitoly v Přehledu československých dějin a Křížkovy práce zaměřené na počátky Masarykovy politické dráhy nebyla po celá desetiletí věnována politice české buržoazie v tomto období žádná samostatně vydaná práce a i dílčích příspěvků bylo poskrovnu. Jestliže se v poslední době tento stav počal měnit a studií k této problematice přibývalo, patří v tom zásluha i autoru recenzované knihy, který se soustavně a systematicky počal zabývat vývojem mladočeské strany. Nyní nás seznamuje se širšími výsledky svého studia. Úkol, jejž si položil, je jistě vděčný, neboť není pochyby, že určení místa a úlohy mladočechů ve vývoji české politiky ozřejmí a vrhne více světla na cíle a program českého politického liberalismu.

V některých referátech, jež již vyšly či vyjdou do zveřejnění naši úvahy, je autorovi vytýkána poněkud nadnesená a snad i nesprávná formulace titulu. Skutečnou politickou mocí v rakouském státním systému nedokonalé ústavnosti opravdu nemohla disponovat žádná politická strana; nebylo tomu tak v žádné zemi předlitavské poloviny říše, a tím méně v napjaté atmosféře národnostními spory prosycených Čech. Zároveň nám však musí být zřejmé, co asi měl autor touto formulací na mysli: bezpochyby mu šlo o tu část politické moci, již disponuje voličstvo, v podstatě tedy o moc veřejného mínění českého národního tábora, jež mladočeské hnutí strhlo na svoji stranu zdánlivě pod šokujícím dojmem punktačních úmluv; ve skutečnosti tomu však — jak nás Vojtěchova kniha o tom poučuje — ze strany mladočechů předcházelo cílevědomé úsilí připravit porážku staročeské většiny všemi dostupnými prostředky, z nichž mnohé sledovaly i cíle zlidovění a jisté demokratizace české politiky. Že se tato proměna v mocenské konstelaci politických sil musila odrazit ve všech oblastech českého veřejného života, ve všech jeho institucích, samosprávních orgánech a ostatních složkách, všude, kam zasahoval vliv politické strany, o tom nelze přirozeně pochybovat. Přes svoji jistou problematičnost však název zároveň

dobře naznačuje autorův záměr. Vojtěchova práce nemá ctižádost podat zevrubné vylíčení dějin mladočeské strany. Autor se snaží vyšetřit a zachytit pouze jejich nejzávažnější úsek, tj. objasnit okolnosti a příčiny pozvolného růstu mladočeského hnutí a důvody jeho prosazení se do čela české politiky na sklonku osmdesátých let, jak to vzápětí měl doložit i mladočeský volební úspěch při volbách do říšské rady 1891.

Ku své práci přistupoval Vojtěch s velkou odpovědností. Kniha podává důkaz jeho velké sčetlosti, velké znalosti literatury českých politických dějin, kterou autor nejen zevrubně ovládá, nýbrž již podrobil i zajímavému rozboru v úvodu své práce. Stejně bohaté jsou i jeho znalosti pramenů. Prostudoval úřední spisy pražského místodržitelství i policejního ředitelství, skoro všechny důležité pozůstalosti mladočeských politiků, dobový tisk, politické brožury, takže po stránce heuristické nelze takřka v práci nalézt mezeru. Je však zřejmé, že předpokládaný rozsah práce podstatně usměrnil způsob jejího zpracování. Necelých dvě stě stránek textu, jež měl autor k dispozici, může stěží stačit k tomu, aby byly podrobněji rozvedeny všechny souvislosti postupu mladočeské strany v tak důležité etapě české pozitivní politiky, takže i když není pochyby, že dokonale zvládl metodu syntetické zkratky, není jeho práce prosta jisté tezovitosti. Pro nedostatek místa byl patrně též omezen kritický a dokladový aparát, neboť uvádění poznámek v práci vyhovuje při odkazech na literaturu, méně již při odkazech na prameny, kde čtenář prakticky nemůže kontrolovat autorův výklad z archivních signatur. Tu jde však o formy již příliš vžité, než aby za ně mohl být autor činěn odpovědným.

Jestliže některé tyto okolnosti autorovi úkol ztížily, daly tím na druhé straně vyniknout ústřední myšlence jeho knihy. Je založena na tezi, že mladočeši využili pro cíle úspěšného postupu své strany opozičního hnutí rolnictva a městské maloburžoazie, které bylo vyvoláno v život na předělu sedmdesátých a osmdesátých let. Toto živelné opoziční hnutí, jež je chápáno jako trvalý fenomén národních dějin druhé poloviny minulého století a které již v první větě Vojtěchovy knihy je kladeno vedle dělnického hnutí jako důležitý komponent odporu české společnosti proti sociálnímu a národnostnímu útisku, navazovalo na demokratické hnutí mířící proti dualismu na sklonku šedesátých let. Důvody jeho oživení o deset let později byly uspíšeny prvními důsledky počínající vleklé agrární krize i kartelizace průmyslové výroby, jež společně přispěly k radikalizaci středních vrstev. Mladočeši toto hnutí nevyvolali. Autor v závěru své práce přiznává, že vzniklo v oblastech i sociálních skupinách politicky blízkých mladočeské straně, výslovně však odmítá ztotožnění obou směrů (str. 152). Mladočeská strana brzy také pochopila svoji politickou příležitost a pokusila se hnutí ovlivnit. Souběžně s tím mladočeši přikročili k vybudování vlastní politické organizace, kolem níž se jim podařilo v druhé polovině osmdesátých let soustředit většinu radikálních sil. Aniž s nimi splynuli, zajistili si jejich podporu a opoziční hnutí jim také poskytlo pomoc ve volebních střetnutích,

jež vedla zprvu k oslabení, později k dokonalé porážce staročeské strany.

To je zhruba vlastní kostra autorových tezí, které rozvedl v pěti zhuštěných kapitolách. Předchází jim kapitola I. nazvaná „Formování mladočeského liberalismu", jejichž 17 stránek je věnováno otázce geneze mladočeského směru a jeho postupné přeměně v samostatnou stranu. V této souvislosti stojí za zmínku, že zde Vojtěch nesleduje pozvolnou diferenciaci mladočeské levice od národní strany pouze z tradičního pohledu názorových rozporů v rámci národní politické reprezentace, nýbrž že se pokouší ji komparačně klást do souvislostí s obdobnou diferenciací v německém táboře. I když zdůrazňuje u obou národních skupin rozdílné pohnutky, které působily na štěpení dosavadních jednotných stran, spatřuje jak v založení mladočeské strany, tak i v krátce nato následující secesi levice ze strany německých liberálů v Čechách společnou odpověď liberálních proudů na rostoucí aktivitu konzervativních kruhů v monarchii. Určitá stagnace mladočeské strany v druhé polovině sedmdesátých let, pod jejímž vlivem se mladočeši odhodlali ke smíru se staročechy, aby vzápětí v jejich společnosti vstoupili do říšské rady, byla podle autora ukončena, jakmile mladočeši tuto spolupráci přerušili a počali se orientovat na rostoucí opoziční hnutí. Periodizaci živelného opozičního proudu dělí Vojtěch na dvě fáze. První etapu klade od r. 1882, v němž se počala projevovat cukrovarnická krize, do roku 1885, druhá zahrnuje rozmezí let 1885—1891. Jestliže v prvním období, jež bylo pro mladočechy ukončeno nepříznivými výsledky voleb do říšské rady, nesla strana ještě důsledky své nerozhodné orientace, v druhé etapě, kdy se především od r. 1887 trvale prohloubila její kooperace s radikálními proudy, si vytvořila určité zázemí v podobě široké opoziční fronty. Opírala se o agrární vrstvy i zradikalizovanou městskou maloburžoazii a s jejich pomocí se prosadila jako nebezpečný protivník staročeské hegemonie při volbách do zemského sněmu 1889. Zvláště III. kapitola práce, líčící postup příprav svobodomyslné strany k dosažení vedoucího místa v české buržoazní politice, přináší doklady, jak s rostoucími aspiracemi stoupala iniciativa mladočechů při vytváření stále širšího prostoru pro opoziční vystoupení, ať již šlo o kritiku rakouské zahraniční politiky, na niž reagovali intenzívní rusofilskou agitací, či o oživení česko-francouzských styků, nebo o rozvětvenou státoprávní kampaň. Sladit nesourodný celek opozičního proudu nebylo však právě lehké, zvláště když stavovské požadavky jeho různých složek si konkurovaly a když silné osobnosti v agrárním hnutí reklamovaly pro rolnictvo právo na samostatný postup. Vojtěch proto věnuje hodně místa vývoji vztahu mladočechů ke všem článkům národní opozice; stejně pozorně sleduje jejich taktiku vůči dělnictvu a studentskému pokrokářství. V zájmu věci byl tím ovšem nucen svůj výklad rozčleňovat do stále menších celků, čímž samozřejmě i struktura jeho knihy narůstá do šířky a poslední kapitoly jsou poznamenány jistou roztříštěností. Snad i z toho důvodu připojil na závěr práce zvláštní shrnující stať. Tato VI. kapitola s příznačným názvem „Shrnutí, zobecnění, komparace" patří,

jistě též díky nevšedně sevřené dikci, k nejlepším částem knihy. Autor sem zařadil též pasáže přinášející srovnání mladočeské strany s jinými buržoaznímí stranami; jsou zpracovány s velkým přehledem svědčícím o znalosti spletité mozaiky politických proudů rakouské monarchie.

Vcelku lze říci, že se Vojtěchovi dobře podařilo zachytit pragmatický ráz mladočeské politiky právě na základě spolupráce mladočechů s opozičním buržoazním hnutím; tato spolupráce podle jeho názoru představuje i jeden z posledních pokusů české buržoazie udržet se v čele národně osvobozovacího boje (str. 164). V práci však najdeme i místa, která vzbuzují dojem, že autorův zájem o problematiku strategie a taktiky mladočeské strany převážil do té míry, že v jeho zpracování zatlačil do pozadí problematiku další. Neboť mnoho z toho, co autor přináší o sociální struktuře, organizaci i programu mladočeského hnutí, je příliš lehce nadhozeno a nestejnoměrně propracováno; v některých případech nepůsobí jeho stanoviska ani jednoznačně. Položíme-li si kupříkladu otázku, které sociální skupiny a které osobnosti mladočeské hnutí vedly a usměrňovaly, zjistíme, že v tom směru Vojtěch popírá rozhodující úlohu inteligence (str. 172). Došel k tomuto závěru po výkladu o povaze buržoazního charakteru mladočeské strany. Mladočeši zastupovali zájmy české buržoazie, podle jeho slov, z hlediska perspektivního, protože poměrně dlouho se nacházeli v rozporném postavení strany, jež prosazovala program liberální buržoazie, avšak nacházela své stoupence převážně mezi maloburžoazií. V tom nutno autorovi jistě přisvědčit. Vzápětí však upozorňuje, že obdobný vývoj probíhal v Rusku, kde stoupenci liberální ideologie nebyli zpočátku podporováni ruskou buržoazií, takže speciálně kadeti byli do revoluce v roce 1905 stranou ruské inteligence. Srovnávaje české podmínky s poměry v Rusku, usuzuje, že na rozdíl od situace ve straně ruských kadetů působili v mladočeské straně „bezprostředněji představitelé buržoazních a maloburžoazních vrstev". Česká inteligence byla pro vedoucí úlohu málo kompaktní a sociálně různorodou vrstvou. V mladočeské straně byla inteligence „velmi početná a dosti vlivná", nevytvářela však zvláštní politické seskupení. „Vliv inteligence nebyl v mladočeské straně rozhodující, ale přispíval k maloburžoaznímu kolísání mladočeské politiky," čteme u Vojtěcha. Význam příslušníků studovaných vrstev podle autora spočíval „v jejich organizačním a programovém působení v centru i místních podmínkách". Soudím, že sledovat tuto otázku na základě srovnání je problematické. Ostatně samo srovnání je nevhodné, uvážíme-li, že v stavovském prostředí ruské společnosti byla inteligence mezivrstvou vklíněnou mezi šlechtické činovnictvo a kupecké kruhy, vrstvou příliš zaujatou otázkami své společenské emancipace. Z tohoto hlediska byla česká inteligence jistě méně autonomní mj. proto, že ústavní a právní poměry v Rakousku byly od Ruska zcela odlišné. Její význam však spočíval v okolnosti jiné; již od obrozenských dob, kdy tvořila jedinou reprezentační složku české společnosti, stála v popředí národního hnutí, takže mohla tlumočit liberální program ještě dříve, než došlo k vytvoření české buržoazní společnosti.

Po tom, co bylo řečeno, ovšem překvapí, když Vojtěch dále dovozuje, jak při vytváření mladočeského směru se staří liberálové z revolučního roku 1848 spojili s osobnostmi z generace opozičněji orientované liberální buržoazní inteligence. „Ta" — sledujme raději přímo autorův text — „byla zpravidla spojena s podnikatelskou vrstvou či sama přímo začala podnikat (bratři Grégrové). Podřizovala si i některé starší demokraty (K. Sladkovský) a měla mocenskou převahu i nad částí nové demokratické inteligence, která dozrávala v odporu vůči Bachovu absolutismu a přidala se načas či trvale, úplně nebo částečně začátkem 60. let či později k mladočechům." V meritu věci nelze přirozeně odporovat této Vojtěchově bystré analýze, podstata problému tím však není zdaleka vyčerpána. Neboť soudí-li, že především podnikatelé z některých kruhů české inteligence byli rozhodujícími činiteli ve straně, kde „bezprostředněji působili představitelé buržoaznich vrstev", je tato jeho charakteristika příliš zaměřena na osoby obou bratří Grégrů, než aby mohla mít obecnější platnost. Na str. 48 uvádí další čtyři jména mladočeských podnikatelů. Dva z nich (Alois Oliva a Josef Inwald) kandidovali vždy při pražských obecních volbách za staročeskou stranu, což jen dokazuje, jak i ty příslušníky zámožnější buržoazie, kdož sympatizovali s mladočechy, lákalo do staročeského tábora jeho silné buržoazní zázemí i větší možnosti politického působení.

Při důrazu, který autor položil na podnikatelskou vrstvu, bychom však očekávali, že v knize bude vyložen vliv, jejž ve straně uplatňoval Julius Grégr. Se zmínkami o jeho působení se setkáváme na mnoha místech práce. Soustavnější výklad nalezneme na str. 80, kde Vojtěch řešil otázku vztahu mladočeského deníku ke straně. Odmítá tvrzení staročeské propagandy, že by Národní listy stranu ovládaly, a stejně nesouhlasí s míněním Z. Tobolky, který zdůrazňoval jejich politickou a názorovou samostatnost. Vzájemný poměr vysvětluje povahou Grégrovy podnikatelské činnosti; Grégr sledoval především prosperitu svého listu, z čeho pramenily některé „citelné" rozdíly mezi vedením strany a směrem Národních listů. I Grégrovo vlivné postavení ve straně vysvětluje nepřímo — okolností, že po smrti K. Sladkovského stáli v popředí strany „činitelé, kteří se vedle J. Grégra dlouhodoběji neprosadili". To je vše trochu neurčité. Vojtěch zná prameny a korespondenci mladočeských předáků příliš dobře, než aby Grégrův vliv ve straně nemohl blíže precizovat. Julius Grégr byl jistě podnikatelem, avšak nejen v oblasti tisku, nýbrž i v oboru politiky a obě stránky tohoto „podnikání" se vzájemně prolínaly a podmiňovaly. Byl přitom nejdůslednější stoupenec naprosté ideové i politické samostatnosti mladočeského hnutí. Do služeb této myšlenky postavil nejen svůj orgán, nýbrž věnoval jí i velké úsilí organizační. V 70. letech kupříkladu brzdil všechny pokusy o smír se staročechy a neváhal blokovat všechny politické akce svého bratra, kdykoliv se domníval, že tím bude oslaben politický zájem strany. Jejich vzájemná korespondence o tom přináší zajímavé podrobnosti. S výjimkou krátké epizody po smrti Sladkovského, kdy na čas odešel na říšskou radu, ovlivňoval mladočeskou stranu spíše z pozadí

a krize mladočeské politiky po porážce staročechů byla způsobena i tím, že tyto formy skrytého Grégrova usměrňování nebyly později adekvátní postavení vedoucí strany české politické reprezentace.[1])

Snad nejvýrazněji se odráží pragmatický rys mladočeské politiky v otázce státoprávní. Vojtěch se jí šíře zabývá v souvislosti s rozvojem mladočeské státoprávní kampaně v druhé polovině 80. let. Avšak i z toho, co uvedl jinde (str. 19, 20), vynikne pružný přístup některých mladočeských politiků, kteří teoreticky proti historickoprávní škole vyzdvihovali zásady přirozeného práva, v praxi však dokázali zdůrazňovat státoprávní program, jakmile v době vzrušené politické atmosféry nalezl cestu do povědomí lidových vrstev. Od fundamentálek, které ještě mladočeši kritizovali z pozic státoprávní doktríny, prodělalo jejich státoprávní stanovisko ovšem určitý vývoj; bylo viditelně modifikováno zásadami demokratických svobod a obracelo se proti staročeské i šlechtické koncepci, či lépe řečeno v zájmu jednotného tónu opoziční linie svého hnutí mladočeši zdůrazňovali konzervativní prvky koncepce svých politických odpůrců. Avšak autor pojímá tento vývoj poněkud schematicky a hlavně posouvá příliš do minulosti ono odmítání „feudální verze historického státního práva", jež se stalo ústrojnou součástí mladočeské propagandy teprve v 80. letech. V tom směru není zcela přesná ani Vojtěchova interpretace proslulého Grégrova výroku. Ed. Grégr napsal v polovině 70. let, že by nevyměnil konzervativně pojaté historické právo za „fajfku tabáku", uvádí autor, ač právě na brožurách tohoto představitele levice mladočeské strany lze dokumentovat obratnost, s níž mladočeši k celé otázce přistupovali.

V brožuře z r. 1874 (K objasnění našich domácích sporů), která je polemicky zaměřena proti politickému katolicismu oživenému výsledky vatikánského koncilu a kde Grégr v souvislosti s tím vytýkal staročeské politice její orientaci na stranu práva v Rakousku, je státoprávní program zcela akceptován. Mladočeši se tehdy hlásili k Deklaraci i proto, že ji nepodepsala historická šlechta, a Grégr naznačuje, jak již v počátcích ústavnosti stáli státoprávní myšlence blízko, daleko blíže než šlechta, jež přes odpor mladočechů prosadila vstup českých poslanců na říšskou radu. Závislost staročechů na šlechtě je v brožuře dokládána toliko iniciativou šlechty v politice pasívní rezistence, proti které se její autor především exponuje. Po dvou letech vydal Grégr brožuru novou, naznačující další vývoj v jeho osobním stanovisku. Spisek s názvem Naše politika, Otevřený list panu dr. F. L. Riegrovi (který nedopatřením vypadl z Vojtěchova seznamu politických tisků) obhajoval potřebu obeslání říšské rady a dosavadní politický program již považoval „v samých základech za pochybený". Od státního práva

---

[1]) „Kdo jest intelektuálním tvůrcem strany svobodomyslné?" vyznával své přesvědčení v dopise Eimovi, za sporů Julia Grégra s realisty (1892) E. Engel. „My jsme vyrostli co strana Národních listů; to jest náš přirozený podklad a každé odloučení, ba jen oddálení, musí být jenom na škodu obou, ač doznávám, že především naši . . ." Literární archiv PNP, pozůstalost G. Eima.

se však Grégr odvracel nikoli pro jeho feudální verzi, nýbrž pro jeho malou účinnost. Inkriminovaná věta, proti níž se ve veřejnosti zvedla bouře odporu, zní ve skutečnosti: „Státní právo bez patřičné moci, která by mu dovedla zjednat platnost, nestojí ani za fajfku tabáku, a my bychom mohli dlouho čekati, než bychom se protesty, adresami, memorandy, deklaracemi aneb tím nešťastným trpným odporem dodělali uznání našeho státního práva." Z následujících odstavců brožury jsou pro tehdejší Grégrův postoj příznačná místa, kde rozvíjí paralelu českého postoje se situací v Uhrách a vysvětluje uherský úspěch odvahou národa hájit historická práva svou krví a svými životy.

Ač se autor všude snaží své výklady zařadit do širších souvislostí české politiky, je jeho pohled zúžen i tím, že nebere příliš v úvahu takřkajíc i druhou stranu barikády. Staročeši jsou tu líčeni tak trochu z pohledu mladočeského tisku; od počátku 70. let jsou označováni za protiliberální konzervativce a autor nasazuje apodiktický tón, kdykoliv píše o Riegrovi i jiných staročeských předácích. A přece jsou léta aktivní, tzv. „drobečkové" politiky důležitou etapou našich novodobých dějin, kdy se české buržoazii, byť s obtížemi a nedokonale, podařilo začlenit do svazku společenské soustavy kapitalistického Rakouska a získat určité koncese, na jejichž základě se mohla dožadovat koncesí dalších, jak ostatně nedávno naznačila podnětná práce Urbanova věnovaná otázkám formování české společnosti v 19. století.

Některé tyto poznámky na okraj Vojtěchovy knihy nejsou samozřejmě míněny jako pokus snížit cenu jeho práce. Oprávněnost jeho hlavních tezí mohou ověřit pouze další práce monografické, avšak žádný, kdo se v budoucnu bude zabývat otázkami české buržoazní politiky v 2. polovině 19. století, nebude moci Vojtěchovu knihu pominout. Pro vážného badatele nemůže být lepšího výsledku.

K. Kučera

Jozef Klimko, Vývoj územia Slovenska a utváranie jeho hraníc, Obzor, Bratislava 1980, 154 strán

K slovenským historikom, zaujímajúcim sa o vývoj slovenského územia po zániku Veľkomoravskej ríše, sa pripojil svojou zaujímavou publikáciou aj právny historik Jozef Klimko. Spolu s Jurajom Žudelom, ktorý vypracoval mapové prílohy so sprievodným textom, predložili publikáciu, ktorá by sa mala zaradiť k povinnej literatúre nielen na právnických a filozofických fakultách, ale aj pre profesorov a učiteľov dejepisu. Medzera v tejto problematike vo výuke a štúdiu obdobia od zániku Veľkomoravskej ríše po vznik Československej republiky je dosť veľká. Pri tom všetkom je jasné, že vývoj slovenského národa počas stáročí v štátnom útvare, v ktorom nielen že hral druhoradú úlohu, ale v jeho konečných fázach musel bojovať proti silnejúcim odnárodňovacím snahám vládnucich vrstiev maďarského národa, musel vychádzať z koreňov, ktoré mali hlboké zázemie v tradícii štátnosti, z čoho vyplývala buďto cieľavedomá, alebo podvedomá snaha o národné prežitie. V porovnaní s inými národmi, ktoré síce žili na svojom pôvodnom území, ale pod cudzou nadvládou, mal slovenský národ tú nevýhodu, že nemal nikdy samostatný národný štátny útvar, za ktorý by bol v čase poroby národ bojoval. A predsa moment, že sa po rozpade Veľkomoravskej ríše zo slovanských kmeňov slovenský národ nielen vyvíjal, ale prežil až do súčasnosti, svedčí o dôležitých okolnostiach, ktorým sa v minulosti, ale aj v súčasnosti venovala len malá pozornosť. J. Klimko sa práve touto prácou snaží položiť kameň do mozaiky prác slovenských historikov z právnohistorického hľadiska.

Čo sa týka počtu strán, nie je práca síce rozsiahla, ale potvrdzuje známu pravdu, že dielo sa nehodnotí rozsahom, ale obsahom. Okrem úvodu a záveru sa delí do dvoch častí a šiestich kapitol.

Prvá časť **Medzníky historickej genézy etnicko-územnej organizácie Slovákov** zahŕňa veľmi dlhé časové obdobie od rozpadu Veľkomoravskej ríše až do roku 1868, keď v Uhorsku vydali národnostný zákon.

Prvá kapitola — **„Zárodky etnicko územnej jednoty obyvateľstva"** — sa člení do štyroch podkapitol, poukazujúcich na vývinové fázy pri formovaní kmeňových spoločenstiev do feudálnej národnosti. V prvej podkapitole, **„Vzťah územia**

a obyvateľstva“, autor správne poukazuje na to, že je veľmi dôležité zamerať sa na doterajšie výsledky výskumov o osídlovaní Slovenska. Bez ich zhodnotenia nepovažuje autor za možné predkladať právnohistorické úvahy o teritoriálnych predpokladoch slovenského etnika. Použitím výsledkov výskumov prof. Varsika poukazuje na to, že v protiklade so Slovenskom je nesprávne používať termín „historické země“. Zdôrazňuje, že „vplynutie Slovákov ako národného kolektívu do uhorského štátu v 10. storočí neovplyvnilo fakt ich ďalšieho jestvovania v organizačných útvaroch ich histórie“ (str. 14). Autor konfrontuje názory historikov a archeológov týkajúce sa osídľovania územia Slovenska. Práve pri tejto konfrontácii autor poukazuje na nutnosť „kriticky prehodnotiť vedecky nepodložené tvrdenia o úplnej zmene poveľkomoravskej sídelnej štruktúry na Slovensku, ktoré popierali kontinuitu slovenského osídlenia z doby veľkomoravskej a ranouhorskej“ (str. 18).

Zaujímavou otázkou sa zaoberá autor v druhej podkapitole, **„Subjekty a prostriedky územnej správy“**. Ide o predpoklady možného pretrvania niektorých právnych, resp. organizačných zložiek z Veľkomoravskej ríše v rámci uhorského štátu.

Rozborom vývinových fáz slovanského osídlenia na slovenskom území do foriem štátu sa autor zaoberá v tretej podkapitole **„Rané formy našej štátnosti“**. Geografická poloha Samovej ríše má pre následný vývoj slovanských kmeňov vo Veľkomoravskej ríši svoj podstatný význam. Veľkomoravská ríša, veľká nielen podľa názvu, ale aj rozlohou, sa nevytvorila len tak náhodou, ale bola pokračovaním niečoho. Pre následný vplyv Samovej ríše na Veľkomoravskú ríšu a tejto na rané Uhorsko by bolo zaujímavé venovať pozornosť hypotéze M. Kučeru o situovaní Wogatisburgu do okolia Bratislavy. Treba sa stotožniť s Klimkovým názorom, že územná časť Slovenska začleňovaná do uhorského štátu bola po zániku Veľkomoravskej ríše sociálne a ekonomicky najvyspelejšia a taktiež najrovnomernejšie osídlená. Toto považoval autor za základ kryštalizácie etnickej jednoty a predpokladov jeho prežitia ako národa v priebehu tisíc rokov.

Vznikom slovenskej feudálnej národnosti sa zaoberá autor v štvrtej podkapitole. Autor tu poukázal na vývojové etapy slovenského etnika v jeho formovaní sa do feudálnej národnosti. Správne zdôraznil, že „vďaka vyhranenému povedomiu spolupatričnosti sa Slováci diferencovali nielen od Maďarov, ale aj od susedných slovanských národov“ (str. 35). Pri tomto treba ešte podčiarknúť závažnú skutočnosť, že toto povedomie muselo byť dostatočne silné, pretože v tom čase nebolo ničím neobvyklým, ak menšie národnostné etniká splynuli s väčším, alebo novousadeným.

V druhej kapitole, **„Zápas o uchovanie etnickej identity a sídelnej stability“**, sa autor zaoberá konkrétnymi okolnosťami, ovplyvňujúcimi či už priamo, alebo nepriamo existenciu slovenskej feudálnej národnosti.

Podkapitola **„Osobitosti vývoja slovenskej národnosti a charakteristika jeho**

základných etáp" zahŕňa dôležité časové medzníky, v ktorých vnútroštátne udalosti mali na vývoj slovenskej národnosti zásadný vplyv. Konkrétne vnútroštátne podmienky rozvádza autor v podkapitolách **„Význam uhorských komitátov a stolíc ako jednotiacich územných a etnografických celkov"** a **„Stimulačná úloha miest vo vývoji slovenskej národnosti"**. I keď sa cesty českého a slovenského národa na dlhú dobu rozišli, neobišla sa táto doba bez priameho vplyvu vzťahov Čechov a Slovákov na upevnenie homogénnosti slovenského etnika. Či už vzhľadom na medzinárodné politické situácie a konflikty, alebo kultúrne vplyvy z Čiech neboli tieto okolnosti vôbec zanedbateľné a zohrali pri udržaní slovenského národa podstatnú úlohu. Pri tejto podkapitole by nebolo na škodu, keby bola zahŕňala čo len v krátkosti konfrontácie názorov na postoj Štúra a štúrovcov v meruôsmych rokoch. Skutočnosť, že táto otázka je pomerne často v centre záujmov historikov a právnych historikov, nemala uniknúť autorovej pozornosti. Je pravdou, že táto otázka nebude raz a navždy vyriešená, lebo vždy sa nájdu zástancovia pre a proti Štúrovmu postoju. Ale to neznamená, že Štúrov postoj nemal pre slovenský národ ďalekosiahle následky a vplyv práve v období, keď vrcholila záverečná fáza boja o národnú existenciu Slovákov.

Tretia kapitola, **„Úsilie o politické vyjadrenie práva na národné územie"**, obsiahla časovú etapu začiatkov politického hnutia Slovákov, problém slovenského národného územia, slovenské štátoprávne požiadavky v rokoch 1848—1849 a dôsledky rakúsko-maďarského vyrovnania na úpravu vnútorných pomerov Uhorska.

Druhú časť knižky, **Politické a právne dejiny hraníc z roku 1918 vo svetle vojnových a povojnových rokov**, rozčlenil autor taktiež do troch kapitol, podľa chronológie. V štvrtej kapitole **„Štátoprávne úsilie Čechov a Slovákov v období prvej svetovej vojny"** rozoberá autor prvé predstavy o budúcom štáte a postavení Slovenska a problémy a špecifiká národnooslobodzovacieho hnutia Slovákov. Tu treba zdôrazniť, že po nepriaznivých medzinárodných a vnútroštátnych okolnostiach v priebehu druhej polovice 19. storočia sa začali vynárať silnejšie pramene týkajúce sa postavenia slovenského národa z českej strany. Sústavné zaoberanie sa s myšlienkou spojenia českého a slovenského národa je zrejmé od počiatku 20. storočia. Pravda, pohybovalo sa v rámci hypotetických predstáv, ale jestvovalo. K ich rýchlej realizácii napomohla opäť medzinárodná a vnútroštátna situácia. Vypuknutie svetového vojnového konfliktu ponúkalo už dve alternatívy. Buď zostať v predchádzajúcom stave, alebo vyvinuť snahu o zásadnú zmenu. Tu treba zdôrazniť, že českí politickí predstavitelia, sústredení okolo Masaryka, si reálne uvedomovali potrebu pričleniť slovenské územie k novému štátnemu útvaru nie z entuziazmu, ale ako protipól k tvrdému faktu počtu obyvateľov nemeckej národnosti v historických hraniciach bývalého českého štátu. Tu treba voči autorovi vzniesť otázku, čo považuje za českú oficiálnu politiku. Z textu vyznieva, že politiku českých politických predstaviteľov doma. Zastávam stanovisko, že za oficiálnych českých politických predstaviteľov boli považovaní

v zahraničnej politike práve predstavitelia v zahraničí. Nie že by sa mal zmenšovať význam vývinu politickej situácie v českých krajinách a na Slovensku v priebehu rokov, obzvlášť po roku 1917, ale priame kontakty s dohodovými mocnosťami zohrávali dôležitú úlohu, pokiaľ išlo o určenie a uznanie nových hraníc československého štátu.

Piata kapitola je venovaná vzniku Československej republiky a dôsledkom rozpadu rakúsko-uhorskej monarchie. Ide tu konkrétne o otázky vzniku československej štátnej moci na území vytvoreného československého štátu a začlenenia Slovenska do Československej republiky. Tu je zaujímavé porovnať novovzniknutú situáciu v českých krajinách, prevzatie štátnej moci a správy fakticky z rúk do rúk a na Slovensku jej úplný rozklad.

Posledná, šiesta kapitola sa zaoberá teritoriálnymi dispozíciami štátu pri vzniku buržoáznej Československej republiky a ich konečnou realizáciou. Treba poznamenať, že českí politickí predstavitelia v zahraničí pristupovali k realizácii svojich plánov o obnove českého štátu už v roku 1914 s hraničnými predstavami, v ktorých bolo už vtedy zahrnuté aj územie Slovenska, ale bez Veľkého žitného ostrova. Korekciu, v ktorej bol zahrnutý aj Žitný ostrov, predložili predstavitelia nového československého štátu na mierovej konferencii v Paríži. Autor v tejto kapitole sumarizuje alternatívy a osobitosti pri utváraní južnej a severnej hranice Slovenska. V závere autor v krátkosti zhodnocuje medzinárodnopolitický vývoj a jeho negatívny vplyv na hranice československého štátu do vypuknutia druhej svetovej vojny.

Práca okrem uvedenej literatúry a prameňov uvádza aj jednu dôležitú vec, ktorá by nemala chýbať ani v historickej, ani v právnohistorickej literatúre. Žiadny text nemôže celkom nahradiť vizuálnu pomôcku v podobe vypracovaných máp týkajúcich sa obsahu a súvislostí. Toto si autor J. Klimko veľmi správne uvedomil a treba vysloviť uznanie autorovi mapových príloh Jurajovi Žudelovi a vďaku aj za sprievodný text. Napomohol touto názornou pomôckou fixovanie predkladaných slovných realít a predstáv. Záverom treba vysloviť uznanie obom autorom za predložené dielo.

Katarína Zavacká

Bogdan Cybulski:
Rada Narodowa Księstwa Cieszyńskiego (1918—1920).
Instytut Śląski w Opolu 1980, 223 stran

Práce se zabývá, jak naznačuje ostatně již její název, problematikou, která se bezprostředně dotýká i naší historie. Jde jí o rozbor činnosti Národní rady na Těšínsku, orgánu, jenž působil v době sporu o toto území mezi Československem a Polskem.

V úvodu stručně nastiňuje vývoj Těšínska na přelomu 19. a 20. století a dále sleduje kořeny sporu o ně, jež nalézá, v souladu s ostatními badateli (J. Valenta, A. Szklarska-Lohmanowa, J. Langer a další), v jednáních mezi naší a polskou zahraniční reprezentací na sklonku I. světové války, kde byl tento problém nadhozen, ale zůstal otevřeným. Vznik Národní rady Těšínského knížectví klade do poloviny října 1918. Její členové, které delegovaly hlavní polské politické strany působící na Těšínsku, od počátku jednoznačně proklamovali pojetí, podle něhož byla rada orgánem mocenským, usilujícím o připojení Těšínska k Polsku a zároveň si činícím nárok na podřízení všech osob, zejména včetně Čechů a Němců, na tomto území žijících.

Tento fakt autor dovozuje správně hned z jejího oficiálního prohlášení ze dne 30. října 1918, jímž přebírala moc, i z dalších opatření, která potom následovala: hned následujícího dne totiž zabralo polské vojsko Těšín a Bohumín a Národní rada si podřídila místní správu, záhy ovládla i soudnictví, hospodářské orgány a další oblasti. Práce odhaluje i další tendenci rady, a to její snahu vybudovat ucelený systém státních orgánů a sama se přeměnit v stálý orgán, což by ve svém souhrnu mělo zabezpečit určitou autonomii celé této oblasti.

Připomenuta je i známá dohoda z 5. 11. 1918, uzavřená mezi Zemským národním výborem pro Slezsko a Národní radou, jíž došlo k rozdělení sporného území a která byla z polské strany později interpretována jako definitivní uznání územních nároků. Ačkoli autor správně připomíná negativní ohlas, jejž tato dohoda vzbudila v oficiálních československých kruzích, vlastní stanovisko již nezaujímá, zejména ke skutečnosti, že šlo fakticky o akt, který nemohl mít relevantní mezinárodněprávní důsledky.

V dalších částech autor podrobně analyzuje personální a politické, nikoli ovšem již sociální složení Národní rady. V jejím čele bylo plenární zasedání,

které představovalo oficiálně nejdůležitější formu činnosti rady. Skládalo se ze zástupců polských politických stran, jejichž počet kolísal vzhledem k vzájemným vztahům mezi nimi, vývoji mezinárodní situace, vnitřním poměrům a dalším okolnostem. Právní formu jeho činnosti představovala usnesení, v nichž byly obsaženy nejen akty mocenské povahy, ale též např. personální opatření, proklamace, dokumenty zahraničně politické a podobně.

Národní rada si vytvářela prezidium, které zejména řídilo její další správní a výkonné orgány a zabezpečovalo styk s institucemi působícími mimo ni, ať již polskými, či zahraničními. Zpočátku mělo čtyři členy, později se tento počet zvyšoval a zároveň byla posilována i jeho kompetence. Autor ovšem správně podtrhuje, že za všech okolností zůstal zachován vliv politických stran na složení i činnost prezídia. To si pak ještě vytvářelo k zajištění pomocných a technických úkolů prezidiální byro.

Působnost prezidia prošla v zásadě třemi etapami vývoje v souvislosti s genezí celkové situace na Těšínsku: nejprve mu byly podřízeny prakticky všechny místní orgány správní, soudní, hospodářské a další. Po konfliktu s československým vojskem v lednu 1919, který dopadl pro polskou stranu neúspěšně, se však tento okruh značně zúžil, zejména vzhledem k příchodu a činnosti dohodových orgánů (např. Hlavní plebiscitní komise). Konečně v průběhu roku 1920 s procesem postupné likvidace Národní rady ustávala i činnost jejího prezídia, jehož úkoly přecházely na centrální polské orgány.

Z dalších složek Národní rady připomíná autor činnost tzv. delegace pro těžbu uhlí, expozituru rady v Bielsku, dále sociálně politického, rozpočtového, měnového a hornicko-průmyslovo-obchodního oddělení, komise pro vývoz a dovoz a dopravního referátu.

Poté nás práce seznamuje s charakterem a významem vztahů, jež vznikaly mezi Národní radou a orgány polského státu. Poměrně malý význam přičítá vlivu, který zde měla regentská rada polského království, což ostatně plně odpovídalo i vcelku epizodické činnosti tohoto orgánu. Podstatně důležitější byly kontakty mezi Národní radou a Polskou likvidační komisí, sídlící v Krakově. Jejím prostřednictvím dosáhla totiž rada styku s dalšími orgány, a zejména též mohla notifikovat svoji vůli po připojení Těšínska k Polsku. B. Cybulski zároveň podtrhuje fakt, že šlo o dva zcela samostatné orgány, což bylo dáno i tím, že Likvidační komise vcelku záhy upustila od pokusů podřídit si Národní radu.

Větší význam neměla pro Národní radu ani činnost Ústavodárného Sejmu, což autor odvozuje mimo jiné i z toho, že tento nedokázal provést na Těšínsku volby, což nepochybně snížilo jeho prestiž. Přímý vliv zde však neměl ani náčelník státu, i když se těšil velké oblibě hlavně ve vojenských kruzích, naproti tomu varšavská vláda ovlivňovala činnost rady a jejích orgánů v oblastech politických, školských, hospodářských a dalších, a totéž platilo i pro její ministerstva.

Vnější vztahy navazovala rada především s československými orgány, i když

jim autor nepřikládá v celkovém hodnocení zásadního významu. Ještě méně důležité byly vztahy k likvidačním orgánům rakouským, zatímco poměrně velkou pozornost věnuje práce kontaktům, které vznikaly s různými mezinárodními orgány dohodových mocností, v prvé řadě těmi, které působily přímo na Těšínsku.

Druhou rovinu představovala vnitřní, resp. místní působnost Národní rady, jež prošla třemi etapami vývoje: logicky nejširší byla v době od vzniku rady do vojenského konfliktu s Československem, zatímco v dalších dvou, tj. do příchodu plebiscitní komise a v průběhu její činnosti se neustále zužovala. Analogickým vývojem prošla i věcná kompetence rady. V této souvislosti však dospívá autor k zajímavému a v mnoha ohledech původnímu závěru, totiž že normativní akty Národní rady se staly součástí nového polského právního řádu a modifikovaly dosud platné právo rakouské.

V souvislosti s přípravou konečného vyřešení hraničního sporu rozhodla polská vláda, že Národní rada bude rozpuštěna (jako nejzazší datum byl určen 15. červenec 1920). Ačkoli se na Těšínsku projevily snahy zachovat v nějaké podobě tento orgán, reprezentující místní autonomii, byl jeho osud zpečetěn. Postupně zanikala činnost jeho jednotlivých orgánů a počátkem srpna 1920 byla zřízena likvidační komise. V průběhu tohoto roku pak přešla většina pravomocí Národní rady na centrální polské orgány.

Monografie B. Cybulského je nepochybně zajímavá a poskytuje komplexní pohled na celou zkoumanou tematiku. V tomto smyslu i obohacuje bádání o počátcích činnosti buržoazního polského státu a má, jak bylo již naznačeno, co říci i našim vědeckým pracovníkům, jež může seznámit i s obtížně dostupným pramenným materiálem. Její slabinou je to, že autor nezaujímá vesměs obecnější kritické soudy a chybí i celkové zhodnocení a alespoň telegrafické naznačení dalšího vývoje, což by jistě úroveň práce pozvedlo.

Pavel Mates

2860 02

Z NOVÉ LITERATURY

Čchinské právo

A. F. P. Hulsewé, The Recently Discovered Ch'in Laws. A Brief Report. XXVIth Conference of Chinese Studies, Ortisei-St. Ulrich, Italy: September 3—9, 1979. Understanding Modern China. Problems and Methods, Proceedings. Supplemento N. 2 a „Cina", IsMEO, Roma 1979, str. 247—254
Týž, Weights and Measures in Ch'in Law. D. Eikemeyer and H. Franke (vydav.), State and Law in East Asia. Festschrift Karl Bünger. Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 1981, str. 25—39.

Mezi sinology vládla vždy představa, že právo státu a později dynastie Čchin (221—206 př. n. l.) bylo mimořádně kruté, aniž by se o něm dalo říci něco konkrétního pro naprostý nedostatek původních pramenů. Teprve v prosinci 1975 bylo spolu s jinými spisy nalezeno v místě Šuej-chu-ti v provincii Chu-pej 609 bambusových destiček, které poskytly archeologům, paleografům i historikům starého práva množství čchinských předpisů, uložených do hrobu v r. 217 př. n. l. Přes veliký rozsah textů nejde zdaleka o úplný čchinský kodex, nýbrž o předpisy potřebné pro starostu vesnice nebo občiny. Tyto souvislé fragmenty obsahují 28 základních právních ustanovení (lü), z nichž jen tři byly známy z pozdějšího chanského práva. Texty se dají rozdělit do 164 paragrafů a 190 otázek a odpovědí týkajících se trestního práva. Všechna ustanovení i precedenty jsou velmi podrobné a konkrétní, jedním z nepatrných zobecnění je označování osob v otázkách nikoliv jmény, nýbrž různými anonymními označeními (obdobně jako X, Y, Z).

Jak ukazuje Hulsewé, autor základní knihy Remnants of Han Law, I, Leiden 1955, ve svém druhém speciálním článku o vahách a mírách státu Čchin (tedy před rokem 221), věnovala se jim v právu veliká pozornost. Souvisí to kupodivu s okolností, že Číňané ve starověku se domnívali, že všechny míry lze odvodit od „lü", „hudebních trubek", což je zároveň označením pro základní právní ustanovení. Obojí bychom dnes nejlépe vyjádřili výrazem norma. Vysoce odborný článek se zabývá mírami pro množství obilí, látky a mincemi. Souvislost s právem byla dána skutečností, že porušení vah a měr bylo trestné; dále lze uvést, že po zřízení dynastie vyhlásili Čchinové sjednocení vah a měr v celé říši.

T. Pokora

Středověké čínské a tangutské právo

V. M. Rybakov, Pravovyje privilegii i ponjatie „teni" (po materialam tanskogo kodeksa „Tan ljuj šu i"). Obščestvo i gosudarstvo v Kitaje. Moskva, Izdateľstvo Nauka, 1981. Str. 58—74
E. I. Kyčanov, Pamjatniki tangutskogo zakonodateľstva o sociaľnoj strukture tangutskogo obščestva XII—XIII vv. Tamtéž, str. 75—93.

První článek představuje kupodivu první kroky v oblasti tradičního čínského práva v sovětské sinologii, zatímco Kyčanov publikoval již dříve dvě stati o tangutském právu státu Si Sia (1038—1227) na severozápadním okraji Číny a jeho zákoníku z roku 1224, pocházejícím z nyní mrtvého města Chara Choto.

Rybakov se zabývá výrazem „jin", který vhodně doslovně překládá „stín", jak se používá v prvním uceleném čínském zákoníku Tchang-lü šu-i z roku 653, tedy 35 let po zřízení mocné dynastie Tchang. K. Bünger v Quellen zur Rechtsgeschichte der T'ang-Zeit, Peking 1946, str. 82 aj. překládá tento výraz jako „gegenseitiges Schutzrecht", na str. 310 „Schutzbefugnis". W. Johnson v překladu § 46 zákoníka, str. 246, „mutual concealment". Rybakov, který vychází z dobových představ, zdůrazňuje, že jde o odstupňovaný pojem ochranného stínu, který vrhá panovník — syn Nebes — v různé míře na své blízké a vzdálenější příbuzné i na hodnostáře. Existovaly i nižší, odvozené stíny. Tím se znovu ilustruje známá čínská, původem rituální představa o nerovnosti před zákonem.

Leningradský badatel Kyčanov se zabývá tangutským zákoníkem. Je to pozměněný a znovu vyhlášený zákoník z doby 1149—1169, který sestavila komise 17 Tangutů a 6 Číňanů; v úvahu se bere též doplněk tohoto zákoníka ze začátku 13. století a další právní dílo z let 1101—1113. Všechna tato díla byla pod silným čínským vlivem, avšak jejich předpisy byly ještě mnohem přísnější. Zabývají se proto hojně postavením otroků a svobodných lidí, kteří však byli také velmi omezeni ve svých právech. Kyčanov to odůvodňuje nestálou mezinárodní situací státu Si Sia, která vyžadovala vysokou disciplínu obyvatel.

T. Pokora

The T'ang Code. Volume I, General Principles. Translated with an Introduction by Wallace Johnson. Princeton, Princeton University Press, 1979. XIII, 317 stran.

Jde o desátý svazek řady Studies in East Asian Law, z nichž většinu vydává Harvardova univerzita. Pojednává o vlivném zákoníku doby Tchang (618—906),

prvním svého druhu. Zároveň jde o jedno z nejvýznamnějších období v dějinách Číny, kdy došlo k velikému hospodářskému rozvoji, ale zároveň i ke značným politickým otřesům. Kniha, označovaná za Tchangský zákoník, se nazývá (Ku) Tchang-lü šu-i, tedy (Starý) Tchangský zákoník s (komentáři) a podkomentáři. Měl své předchůdce, od nichž mnohé přijal, spolu s podkomentáři vznikl v roce 653, jeho současné texty se však zakládají na vydání z r. 737. Bylo k němu napsáno mnoho komentářů a podkomentářů, které se většinou zachovaly jen ve fragmentech. Autorem podkomentáře a počátku knihy je Čchang-sun Wu-ťi (z. 659), švagr tchangského císaře a vedoucí ediční komise.

Zákoník se skládá z 12 částí, rozložených do 30 kapitol a 500 článků; vlastním propočtem dospívá Johnson k počtu 502 článků. Dvanáct částí je označeno takto: 1. Základní zásady (ming-li), 2. Palácová garda a zákazy (wej-ťin), 3. Pravidla hodností (č'-č'), 4. Domácnost a sňatek (chu-chun), 5. Veřejné stáje a skladiště obilí (ťiou-kchu), 6. Nedovolené poplatky (šan-sing), 7. Lupičství a banditství (cuej-tao), 8. Obvinění a žaloby (tou-sung), 9. Zneužití a podvody (ča-wej), 10. Různá pravidla (ca-lü), 11. Zadržení a útěk (pu-wang), 12. Rozsudek a uvěznění (tuan-jü).

V tomto prvním dílu své knihy překládá a komentuje Johnson jen první z dvanácti částí (Základní zásady), tj. prvních 57 článků v šesti kapitolách, které nejsou označeny názvy. První kapitola poskytuje ne vždy podložený výklad dějin čínského práva. Čínský text této části ve vydání Wan-jou wen-kchu zahrnuje 107 stran a zbývající text má 266 stran; k překladu zbývajících 345 článků může tedy stačit druhý, dosud nevydaný svazek překladu. Aby čtenář získal orientaci již nyní, překládá Johnson v dodatku na str. 275—291 názvy zbývajících článků v 11 dalších částech; jinými slovy řečeno, další specifické části zákoníka jsou relativně kratší nežli úvodní.

První část knihy (str. 3—45) je věnována úvodu, v němž je důležitá zejména druhá kapitola o obecných zásadách Tchangského zákonika, k nimž patří harmonie zákona a přírody; falešné obvinění, náprava a amnestie; deset ohavných činů (např. příprava povstání, zrada, svéhlavost, krvesmilstvo); osobní status a trestnost; rodina; doznání a dobrovolné vzdání se; rozsudek a jeho revize.

Pozornost je věnována též historickému pozadí tchangské dynastie a jejímu zákonodárství, textu zákoníku, jeho vzniku a struktuře. Jelikož vlastní text zákoníka je obvykle velmi stručný, je k němu připojen, jednou nebo dvakrát, komentář (ču) a podkomentář (šu-i); často je uváděn i dotaz a odpověď na některou část problému. Johnson překládá všechny tyto doplňky, což je často nezbytné pro porozumění textu zákoníku. Autor by měl podrobněji vylíčit pozdější veliký vliv Tchangského zákoníku v Číně i mimo ni.

Přehled je velmi pečlivý, dokonalý a důkladně komentovaný. V textu i v překladatelových poznámkách jsou často uvedeny znaky čínského písma. Ačkoliv se na frontispise uvádí, že sazba byla provedena za autorova dohledu, upozorňuje Johnson na zvláště přiloženém lístku na chyby své vlastní i tiskárny.

I když tato kniha doplňuje některé již existující práce o tchangském právu, podobně jako překlady zákoníků nebo kapitol o trestním právu v dynastických dějinách jiných období, její důležitost je v tom, že jde o první překlad. I Johnsonem sestavený a bohužel neúplný seznam právních výrazů na konci knihy bude užitečnou pomůckou pro další studium.

E. Bayerleová

Čerešňák B. a kol.: Přehled dějin Moravy I. Od Velké Moravy do husitské revoluce. Brno, Univ. J. E. Purkyně, 1980. 172 stran

Autorem I. části Přehledu dějin Moravy je J. Válka, a jak konstatuje v úvodu vedoucí katedry B. Čerešňák, nejde jen o vysokoškolskou pomůcku, ale vlastně po posledních Dvořákových Dějinách Moravy z počátku tohoto století o první pokus o novou koncepci moravských dějin, vycházející z marxistické metodologie a z výsledků historického bádání posledních desetiletí. Není pochyb, že potřeba nové syntézy dějin Moravy byla pociťována již dlouho a se zájmem po ní sáhnou nejen posluchači, ale i historikové.

Práce je rozdělena do pěti kapitol z hlediska politického vývoje (prehistorie, období velkomoravské, přemyslovské, lucemburské a husitské), problematika ekonomická, společenská a kulturní je spíše v pozadí. Práce tak získala na přehlednosti a pevné struktuře výkladu; pro knižní vydání by však bylo možno uvažovat i o jiném dělení, které by např. více zvýraznilo přelomové 13. století.

Velkomoravský stát je vylíčen jako výtvor raně feudální společnosti zvláštního typu, jejíž konkrétní třídní a sociální vztahy, organizace správy, vojska, ekonomiky, trhu nejsou ještě plně objasněny. Zřetelněji se rýsuje kultura, které náleželo významné postavení v okruhu evropské civilizace. Zvýrazněna je cézura 10. století, oddělující velkomoravské období od přemyslovského. Nebylo zde žádného navazování na velkomoravskou tradici, naopak Přemyslovci se spíše snažili pozůstatky starší organizace rozrušit a plně začlenit do svého státu onu část území někdejší Velké Moravy, které se jim podařilo získat. Velkomoravská tradice se stala aktuální až počátkem 14. století, a to spíše na půdě Čech a v zájmu posílení české státnosti. Aby si Moravu plně zajistili, rozdělili ji noví vládci na údělы a bránili vnitřnímu sjednocení země. Opodstatněnost této politiky se potvrdila za císaře Fridricha Barbarossy, který se pokusil oslabit moc českého knížete tím, že z Moravy učinil říšskou marku závislou bezprostředně na Říši. Vlivem údělnosti a uměle udržované decentralizace lze vysvětlit i to, že na Moravě se nevyvinulo „hlavní město", ale jen pět velkých královských měst. Stará velkomoravská vládnoucí vrstva již patrně zanikla, politicky Moravu reprezento-

vali údělníci, šlechtě zbýval daleko menší prostor ke společenské a politické aktivitě, než tomu bylo v Čechách. Větší vahou panovnické moci lze snad vysvětlit časnější proces vybavování osad městským statutem v 13. stol., avšak silnější podíl německého obyvatelstva ve všech větších moravských městech vyvolal některé anomálie v kulturním a národním vývoji: ve srovnání s Čechami scházel na Moravě mocný český městský stav, a kolonizace tak podtrhla nutnost společného národního a jazykového vývoje českého obyvatelstva na Moravě i v Čechách. Za Lucemburků se upevnila i třídní a kulturní jednota šlechty obou zemí, projevující se společným postupem v otázkách politiky, práva, jazyka atd. Čechy a Morava se na rozdíl od ostatních korunních zemí chápaly jako neoddělitelné jádro státu, které nemělo být nikdy rozděleno.

Kapitola věnovaná husitství na Moravě je vlastně prvním syntetizujícím pohledem na tuto problematiku. Postihuje opět moravská specifika: vedoucí úlohu šlechty po celé trvání revoluce, neúspěch husitství ve velkých městech (autor jej vysvětluje dlouho již trvajícím antagonismem se šlechtou a hledáním ochrany u církve a panovníka) a uchování silné pozice církve zásluhou olomouckého biskupství. Přitom se husitství na Moravě rozvíjelo stejně bouřlivě jako v Čechách, mělo svoje radikální selsko-plebejské křídlo, své Tábory, moravští husité se zúčastnili i rozhodujících bitev na půdě Čech a „rejzů" za hranice. Z hlediska podmínek hnutí a jeho aktivity přihlíží J. Válka i k regionálním odlišnostem, sleduje diplomatická jednání o Moravu mezi Zikmundem a Albrechtem Rakouským, změny v držení zemského hejtmanství, v závěru pak jednání o smír a vyhlášení kompaktát, která na Moravě nemohla být zdaleka tak institucionálně zajištěna jako v Čechách.

Přehled přináší mnoho podnětů k novému promýšlení, např. otázky, proč se husité odhodlaněji nepokusili o ztečení velkých moravských měst: J. Válka to přičítá obavám šlechty, že by to vyžadovalo dlouhodobé soustředění velkých vojenských sil, jež by musily žít z jejích statků. Nepřesnosti jsou kolem otázky zřízení markrabství. Podle J. Kejře (SAP 1978) se titul markraběte objevil již r. 1179 a byl výrazem závislosti jeho nositele na českém vévodovi. V r. 1182 jej ovšem udělil Konrádu Otovi císař Fridrich Barbarossa, nikoli Jindřich VI., jak uvádí autor. Bibliografie v závěru je skutečně jen orientačním výběrem a náročnější zájemci budou muset počkat na zevrubnou bibliografii, která se připravuje. Vcelku je však první část Přehledu dějin Moravy velmi užitečným a podnětným dílem a lze jen vyslovit přání, aby další části nedaly na sebe dlouho čekat.

Šm.

Witold Maisel, Archeologia prawna Polski, Warszawa — Poznań 1982, str. 365, 176 obrazových příloh

Významný polský právní historik prof. W. Maisel, autor řady prací věnovaných polským právním dějinám i právní archeologii, předkládá polské i mezinárodní veřejnosti výsledky svých dosavadních výzkumů a soustavné sběratelské práce (jeho fototéka obsahuje přes 900 exemplářů právněarcheologických památek z celé Evropy) v synteticky pojatém díle, které podává reprezentativní obraz polských právních památek především materiální povahy.

Vlastnímu výkladu předchází obecný úvod (str. 10—35), ve kterém autor řeší teoretické otázky právní archeologie jako nové vědní disciplíny. V duchu své nedávné studie (Die Abgrenzung der Rechtsarchäologie und der Rechtlichen Volkskunde, Forschungen zur Rechtsarchäologie und der Rechtlichen Volkskunde, II, Zürich 1979, str. 93—103) vychází především z přesného systematického roztřídění právněarcheologického materiálu (str. 20). Objekty svého zkoumání dělí tedy autor na A) objekty s funkcí sloužící k vzniku a realizaci právních norem a B) objekty a symbolické formy právního rituálu se smíšeným charakterem, tj. pomocným a současně upravujícím pojetí instituce, výsledky i právní činnost instituce a otázky s tím související. Objekty skupiny A) pak dělí na dvě části — místa a budovy, nářadí a zařízení. Skupinu B) pak na tři části — služební odznaky, stejnokroje, insignie a úřední odznaky, symboly.

Autor se ve svém teoretickém úvodním výkladu také vypořádává s celou řadou dílčích otázek, které jsou nezbytné pro určení pojmu a obsahu právní archeologie, a zejména pro odlišení právní archeologie od disciplín příbuzných. Odtud pak vyplývá i Maiselova definice právní archeologie, která je podle něho pomocná věda dějin státu a práva, jež se zabývá hledáním a zkoumáním a) materiálních objektů, které měly v minulosti právně zakotvený charakter, který sloužil vzniku a realizování právních norem; b) atributů, znaků a právních symbolů; c) forem právních rituálů symbolického charakteru (str. 10).

Tato široká definice právní archeologie ovšem navozuje otázku, zda lze opravdu ve všech ohledech výše naznačených vypreparovat tato zkoumání z právní historie, a zbavit ji tak možnosti organicky zapojit kupř. bádání o smyslu právních rituálů a obyčejů do právněhistorického výzkumu. Jinými slovy, tam kde autor opouští památky materiální právní kultury a přechází k právním rituálům a symbolům či formám právních úkonů vůbec, vznikají pochybnosti, zda jde ještě opravdu o pomocnou právní vědu či stále ještě o právní historii. Tu se pak také nabízejí otázky o rozdílu mezi právní archeologií a právní etnografií (str. 30—31), popř. dalšími pomocnými disciplínami, jako numismatikou, heraldikou a sfragistikou. Pro autora je rozhodující pro zařazení zkoumaného objektu do právní archeologie především jeho právní funkce, zřejmost a viditelnost (str. 32). Nelze než přisvědčit autorově snaze o skutečně právní výklad pojmů numismatických a sfragistických, který ostatně stěží může

poskytnout autor, který by nebyl právnicky vzdělán. Autor své názory a zjištění nepovažuje za definitivní a neměnné. Otevírá naopak cestu dalšímu výzkumu a naznačuje úkoly (str. 34), které jsou ovšem dalekosáhlé a které asi nebude možno realizovat v dohledné době: vypracování speciálních monografií, upřesnění systematiky, vydání srovnávacích studií v měřítku evropském a světovém, vypracování právněarcheologického atlasu Polska, Evropy i světa.

Speciální část knihy věnovaná jednotlivým konkrétním právněarcheologickým objektům (str. 38—319) systematicky probírá právní památky v časovém úseku od vzniku polského státu, tj. od roku 996, do roku 1952 (vydání ústavy), a to na území dnešního Polska a území, která i v minulosti tvořila jeho součást (kupř. Ukrajina, Litva apod.).

Popis jednotlivých objektů je současně doprovázen výkladem jejich právněhistorického obsahu, takže i neinformovaný čtenář dostává úplný obraz jednotlivých institucí a jejich funkcí: kupř. sněmovních místností, církevních synod, sídel úřadů ústředních i místních, soudních místností, forem lenních slibů, azylu, až po jednotlivá obřadní roucha, kupř. korunovační, či stejnokroje a právní symboliku v jejích jednotlivých podobách v právu soukromém, trestním a procesním. Tento výklad je na mnoha místech doprovázen srovnávacími pohledy do sousedních právních oblastí (práva německého, uherského a leckdy i českého), popř. i do oblastí vzdálenějších — do práva francouzského či vlámského. Jako příklad autorova dokonalého využití kombinace metody právněhistorické, srovnávací a jazykovědné může posloužit jeho výklad pojmu „panna", „železná panna" (str. 196).

Pokud jde o naše právo, bylo by si přát, aby autor využil v hojnější míře naše právněhistorické studie, neboť několik odkazů na práce V. Vaněčka či starší práce Hornovy nemohou zcela uspokojit, a to tím spíše, že někde se analogie institutů polských a českých přímo nabízí. Jako příklad možno poukázat na autorovu zmínku o soudních šrancích (szrankach) u vojevodských soudů v 16. století v Polsku, které najdeme nejen v českých právních textech, ale především i vyobrazené v dobových ilustracích právních kodexů.

Chvályhodná snaha autora po postižení celého výše uvedeného časového úseku vede ovšem zvláště v recentním období k jisté zkratkovitosti a mezerovitosti ukázek právněarcheologických objektů, ač právě i tu by bylo asi zajímavé sledovat, jak se jednotlivé právní instituce vyvíjely pod vlivem nové právní úpravy. Zajímavá v tomto ohledu by byla instituce soudů, soudních místností a jejich vybavení (str. 108 a n.). Podobně chybí výklad o způsobech a místech poprav před rokem 1939, kde zase naopak začínají cenné ukázky právních památek z tragického období nacistické okupace Polska.

Kniha je doplněna seznamem pramenů a literatury, seznamem ilustrací, použitých zkratek, a zejména cenným věcným rejstříkem, který zaplňuje str. 349—360.

Českému čtenáři, zvláště historikovi, poskytuje nová Maiselova kniha

významnou pomoc při studiu polských i československých dějin a celé naší právněhistorické obci pak podává významný podnět a výzvu k následování.

K. Malý

Gerard Labuda, Działalność misyjna i organizacyjna kościoła niemieckiego na zemiach Słowian połabskich (do schyłku XII wieku), in: G. Labuda, Fragmenty dziejów Słowianszczyzny zachodniej, 3, Poznań 1975, str. 176—207

Dějinami církevní organizace zemí polabských Slovanů se autor této studie zabývá soustavně od r. 1938. Citovaná studie je syntézou poznatků, které se opírají o analytické práce autora i jiných badatelů. Má 7 kapitol: 1. Christianizace Slovanů na západě od Labe a Sály (zde je též pojednáno o iroskotských misiích). — 2. Počátky církevní organizace u polabských Slovanů v 9. a 10. století. — 3. Prolomení církevní organizace v zemích Veletů a Obodriců v 10. a 11. století (od povstání Veletů r. 983). — 4. Obnovení a vybudování německé organizace církevní u pobaltských Slovanů v 12. století. — 5. Územní a finanční organizace (zde je soustavně pojednáno o diecézi žičské, merseburské, magdeburské, míšeňské, braniborské, havelberské, meklenburské, ratibořské a stargardské). — 6. Kulturní a jazykové překážky misijní činnosti německé církve. — 7. Obecná charakteristika. — Za nezbytnou podmínku vytvoření vlastní církevní organizace pokládá autor — v souhlase s názorem H. Łowmiańského — existenci vlastního svrchovaného státu. Polabští Slované nevytvořili tak silnou politickou organizaci, aby jim zajistila nezávislost, a proto ani nemohli vybudovat samostatnou církevní organizaci. Křesťanství přijímali zpravidla pod nátlakem a opětovně se vraceli k pohanství. Poněvadž všechna „slovanská" biskupství mezi Labem, Sálou a Odrou byla částí dvou německých metropolí (hamburgsko-brémské a magdeburské), odpovídala jejich organizace těmto závazným vzorům v německé církvi. Vliv místního lidu na jejich obsazování a jeho osobní podíl v nich byl do sklonku 12. století minimální. Církev byla jedním z nejsilnějších činitelů germanizačních v Polabí. Z hlediska obecného pokroku byla však její úloha „mnohem všestrannější, zvláště v oblasti rozvoje materiální a umělecké kultury, upevnění feudalismu a zobecnění vyšších forem duchovního života". Pečlivě dokumentovaná studie je spolehlivým základem pro další bádání.

H. B.

Zdeněk Pokluda: Pronikání buržoazie do sféry deskového velkostatkářského vlastnictví na Moravě v polovině 19. století, Vlastivědný věstník Moravský XXXIII (1981), 2, str. 165—178

Krátký rozsahem, avšak obsahově hutný článek Pokludův zachycuje změny ve vlastnické struktuře moravského deskového velkostatku, pokud k nim docházelo ve prospěch příslušníků městského stavu personifikujících nástup buržoazie do feudální pozemkové držby. Autor rozebírá příčiny a okolnosti tohoto pronikání nešlechticů do majetkoprávní domény šlechtické společnosti, pronikání, jehož prehistorie počíná rozprodejem statků zrušených klášterů na sklonku panování Josefa II.; tehdy získali někteří měšťané zakoupením, jiní opět formou dědičného nájmu několik drobnějších statků, čímž bylo porušeno pravidlo, že pouze šlechtic může vlastnit deskový majetek. Pokud liberální tendence Josefovy vlády umožnily tento první průlom do dosavadních zvyklostí, odpovídalo intencím následující františkovské restaurace, že v její době byl tento proces zdánlivě zastaven. Šlechtě, spatřující v nákupech plebejských vrstev ohrožení svého výsadního postavení, se podařilo vyvolat v život zemědělské nařízení reklamující vlastnictví deskových statků opět pouze pro nobilitované osoby. Avšak nabyté vlastnictví několika nešlechticů bylo již de facto legalizováno, a když po napoleonských válkách fiskální důvody donutily státní správu k doprodeji zbylých statků Studijního a náboženského fondu, byla proklamovaná ustanovení opět porušena a ohlášen dispens umožňující občanským vrstvám další nákupy. Tím byl vytvořen precendens pro volnější praxi a podíl měšťanského živlu v držbě moravských deskových velkostatků se od té doby ustavičně zvyšoval, jak dokazuje statistická tabulka doplňující text Pokludova článku.

Lze snad říci, že kdybychom měli na mysli pouze faktografickou kostru historického děje, pak by hodně z toho, co nám autor pověděl, zasluhovalo doplnění. Z poznámkového aparátu vyplývá, že práci založil na starší literatuře, ponejvíce místopisné; můžeme předpokládat, že průzkum některých archívních fondů by dovolil vrhnout jasnější světlo na intence státní administrativy při preferování měšťanských kupců. A podobně bychom v článku uvítali i výklad o formách a způsobech nobilitace či lépe vlastní nobilitační techniky (stačilo kupř. v moravských podmínkách pro deskový majetek již erbovní šlechtictví?), neboť jak autor správně objasňuje, část zbohatlých kapitalistických podnikatelů volila právě tuto formu, chtěla-li bez obtíží dosáhnout zemskodeskového majetku, takže přes formální odlišnost svého třídního zařazení jsou v článku tito novodobí šlechtici právem zahrnuti mezi vlastníky z řad buržoazie.

Avšak není pochyby, že autor od počátku hledal těžiště své studie jinde. Šlo mu o plastické vylíčení konkurenčního střetnutí dvou protikladných společenských tříd, šlechty a buržoazie uprostřed společenských změn příznačných pro rozmezí dvou odlišných společenských systémů a pokusil se také vyšetřit, jaké motivy vedly zbohatlou buržoazii k získávání šlechtických dominií. A šlo

mu též o výsledek tohoto střetnutí, po němž následovala fáze pozvolného splývání obou skupin a o vystižení sociologického typu moderního buržoazního latifundisty. Proto nás detailně seznamuje s osobami a rodinami nových vlastníků, určuje jejich společenskou a třídní klasifikaci, přičemž pod vlivem teoretické literatury vede někdy snad až příliš přísnou dělicí čáru mezi buržoaznímí podnikateli a měšťanskými výrobci. Výsledkem jeho rozboru je zjištění, že mezi majiteli moravských deskových statků v předbřeznové době lze určit 40 osob jako příslušníky formující se bružoazie, kteří se všichni podíleli 8% účastí (v r. 1848 již 11%) na veškerém moravském dominikálním majetku.

Bylo by jistě potřebné podrobit podobnému zkoumání proměny i v majetkové struktuře českého velkostatku, aby tak vynikaly případné odlišnosti v Čechách od poměrů na Moravě. Aniž chceme předem určovat výsledek takového výzkumu, máme za nepravděpodobné, že pronikání průmyslové buržoazie do české dominikální soustavy bylo stejně výrazné. Pokludovy vývody zaujmou však i historika politických dějin pobřeznové doby. Uvážíme-li totiž odlišnost v rozsahu deskových statků v Čechách od stavu na Moravě, kde na rozdíl od Čech a hlavně Slezska převažovala střední a větší dominia a méně se vyskytovaly drobné alodiální statečky, dojdeme k poznání, že již v předbřeznové době se vytvářely předpoklady pozdější politické konstelace v moravské kurii velkých statků. Moravská pozemková buržoazie snáze přístupná germanizaci a oddaná programu politického centralismu později sehrála díky volebnímu systému rozhodující úlohu při ovládnutí této kurie ústavověrnou stranou, jež byla hlavní oporou německé většiny zemské samosprávy. Soudil bych, že především těmto souvislostem platil nostalgický povzdech moravského historika Rudolfa Dvořáka, když psal o tom, jak „proslulé kdysi zámky se slavnou minulostí staly se majetkem rodin kupeckých". V úvodu své studie totiž Pokluda cituje jeho slova na doklad, jak starší literatura pohlížela na proměny v dominikálním vlastnictví. Spatřuje v nich opožděný ohlas názorů nejkonzervativnějších feudálních kruhů, marně hájících před mnoha desetiletími integritu své stavovské uzavřenosti.

Cena Pokludovy práce spočívá v šťastném zachycení a ilustraci problému. Není pochyby, že problematika společenských přeměn moravské stavovské obce si zaslouží další pozornosti.

k. k.

Ivan Otcovský, Politické zastoupení německé buržoazie v Čechách v 90. letech 19. století, Sborník k dějinám 19. a 20. století, 6. 1979, str. 261—282

Svůj příspěvek do sborníku statí věnovaných k šedesátinám doc. dr. Jurije Křížka zaměřil autor na personální rozbor části německé politické reprezentace v českém zemském sněmu i v říšské radě. Po úvodní části, kde s jistým přehledem vysvětlil vývoj a členitost německého politického tábora v poslední čtvrtině 19. století, probírá výsledky voleb v devadesátých letech, jež zevrubně komentuje. Klade si kupř. otázku, do jaké míry závisel úspěch poslaneckých kandidatur na kontaktech se zázemím volebních okresů, a zjišťuje, že nemalý počet nacionálně orientovaných poslanců naznačuje prioritu politických cílů s rostoucím důrazem na všeněmecké snahy. Některé souvislosti a též změny ve složení sboru zvolených reprezentantů německé politiky v Čechách osvětluje na vybraném vzorku 16 poslanců, jejichž stručnou osobní charakteristiku přináší v poznámkách. Článek obsahuje 11 stran textu a stejný počet stran je věnován vědeckému aparátu, někdy až zbytečně rozvláčnému, uvážíme-li, že autor pečlivě opisuje seznamy německých volebních okresů, volební výsledky atd. z pomůcek, z nichž čerpal. Z poznámek vysvítá, že vedle Batovcových kalendářů a státních schematismů to byly zvláště známé Navrátilovy almanachy, jež mu poskytly při práci materiál i oporu. Zdá se nám proto poněkud problematické, může-li hlavně tento poslední pramen být dostatečným podkladem některých statistických závěrů, s nimiž autor operuje, když víme, že dr. Michal Navrátil zpracovával své příručky na základě dotazníků a byl zvláště u životopisů německých poslanců často odkázán na informace z druhé ruky. Článek Otcovského však bohužel přináší i některé omyly věcné. Studie má ctižádost být „dílčím příspěvkem k fungování buržoazně monarchického parlamentarismu v Rakousku-Uhersku". Avšak právě tento parlamentarismus vysvětluje nepříliš přesně, když považuje panskou sněmovnu za komoru složenou z doživotně jmenovaných členů (str. 272) a pomíjí instituci členů dědičných, dospělých členů panovnické rodiny a církevních virilistů. O virilistech píše poněkud záhadně v souvislosti s poslaneckou sněmovnou. Jak vzdálené jsou autorovi některé otázky institucionálního mechanismu Rakouska, dokazuje jeho poznámka o povolání poslance A. Siegmunda, kde uvádí, že byl „po studiích v Praze a ve Vídni a po státní službě v Budíně městským inženýrem v Teplicích a jako takový zaměstnancem státní správy" (str. 282 — přičemž je navíc tato jeho informace jen zčásti správná a vznikla povrchním přebíráním údajů z Navrátilova almanachu). Tyto nepřesnosti a i jiné nedbalosti (na str. 278 v tabulkách výsledků voleb v kurii venkovských obcí nerozlišuje mezi voliči a voliteli) poněkud snižují cenu jeho studie, ač třeba uznat, že dovedl postřehnout, jak důležitý mezník představují devadesátá léta i v politice českých Němců — k. k.

Jiří Šouša, Česká zemědělská rada (1873—1890), Sborník historický, 26, 1979, str. 173—227; Vznik České zemědělské rady, Sborník historický, 27, 1980, str. 45—89

Mladý historik se ve svých dvou rozsáhlých statích zabývá vznikem a činností instituce významné pro rozvoj českého zemědělství. Konstatuje, že od vzniku v roce 1873 do roku 1890 napomáhala Česká zemědělská rada prosazování tehdy progresivních zásad kapitalistické ekonomiky v zemědělství (intenzifikace zemědělské výroby, dělba práce atd.).

Ve svém prvním článku J. Šouša analyzuje velmi podrobně v širším hospodářsko-politickém kontextu strukturu a činnost České zemědělské rady v letech 1873—1890. V devadesátých letech byla realizována významná kvalitativní změna v České zemědělské radě, která se stává stále více mocensko-hospodářským nástrojem vesnické buržoazie, což je patrné zejména z celé řady návrhů zákonů projednávaných právě zemědělskou radou.

Ve svém druhém článku se autor dostává k hospodářským a politickým podmínkám a příčinám vzniku České zemědělské rady. S prvními pokusy o zřízení orgánu, který by působil na rozvoj kapitalistických vztahů v zemědělství, se setkáváme v Čechách od počátku šedesátých let 19. století. Česká zemědělská rada vznikla posléze na základě císařského nařízení z roku 1873 jako odborný poradní zemědělský orgán, který měl působit v oboru ministerstva orby. Nahradila svým zaměřením dřívější Vlasteneckohospodářskou společnost, která byla v roce 1872 vídeňskou vládou rozpuštěna.

Zemědělská rada byla koncipována jako orgán podřízený ministerstvu orby působící na území Čech a jako prostředník mezi ministerstvem a odbornými zemědělskými spolky. Byla vytvořena oktrojem vlády bez projednávání zákonodárným orgánem. Přestože bylo zřízení zemědělské rady výsledkem centralistických a víceméně reakčních snah vídeňské vlády, je třeba její zřízení hodnotit v podstatě jako pozitivum, neboť svým působením a celou osvětovou činností napomáhala tato instituce průmyslové revoluci v zemědělství.

Vývoj zemědělské rady byl velmi složitý a v samotné struktuře, kompetenci a postavení tohoto orgánu docházelo k četným změnám. Autor se je snažil postihnout rozborem praktické činnosti rady, a zejména analýzou právních předpisů, které status České zemědělské rady upravovaly. Věnuje pozornost i kancelářím a ústavům České zemědělské rady. V této souvislosti se zabývá kriticky literaturou (marxistické práce k tomuto tématu prakticky neexistují), právními normami, tiskem a archívními fondy. Vytěžil z dosud neprobádaných archiválií řadu zajímavých údajů a podnětů. Podařilo se mu osvětlit význam a kompetenci zemědělské rady v Čechách druhé poloviny 19. století. Snad by se mohla vyskytnout námitka proti četným a leckdy velmi podrobně pojatým poznámkám. Na druhé straně je tato skutečnost dokladem píle a důkladného metodologického přístupu autora ke zkoumané látce.

Lze konstatovat, že Šoušovy první práce jsou přínosem nejen pro pomocné vědy historické a pro dějiny správy, ale též pro českou právní historii.

Adamová

Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica, 1980, 5, Z pomocných věd historických, IV, 150 stran

Jako první je ve svazku zařazena stať M. Bláhové „Terminologie sídlišť v pramenech doby merovejské". Autorka konstatuje, že pro starší historické období není dostatek písemných památek. Tím více je třeba existující písemné prameny plně využít, a to v souvislosti s prameny archeologickými. Bláhová věnuje pozornost zejména dílu Řehoře z Toursu, Fredegarově kronice a některým listinám. Poukazuje na skutečnost, že dosud byly, pokud jde o terminologii sídlišť, v omezeném rozsahu analyzovány jen některé lokality Historiarum libri decem Řehoře z Toursu. Ve stati jsou srovnávány termíny vyskytující se v listinných i narativních památkách merovejské doby po stránce obsahové (např. civitas, castrum, urbs, oppidum atd.), což je důležité i pro právní historii. V průběhu doby se obsah těchto terminů měnil, přičemž terminologie listin je stereotypnější než terminologie vyprávěcích pramenů, ve kterých docházelo k větší variabilitě obsahové stránky termínů. V exkursu (str. 39—44) je věnována pozornost pojmu castrum Wogastisburc ve Fredegarově kronice. Dochází k závěru, že textová souvislost u Fredegara „v podstatě vylučuje možnost, že by Wogastisburk byl jen opevněný vojenský tábor", a že nově nabízenou „lokalizaci Wogastisburku do Podunají" analýzou Fredegara nelze podepřít.

Zd. Hledíková se ve svém příspěvku zabývá rozborem dvou konceptů exspektancí papeže Benedikta XII., uložených v archívu metropolitní kapituly v Praze. Článek je přínosem k poznání chodu středověkých kanceláří, zvláště papežské. Autorka podává podrobnou kritickou formální a obsahovou analýzu obou konceptů exspektancí „in communi forma pauperum" (speciální druh graciálních listin). Text i fotografie těchto dvou exspektancí, které jsou nejstarší koncepty tohoto typu listin a patří k nejstarším konceptům graciálních listin vůbec, otiskuje v příloze.

J. Kašpar se věnuje metodice výzkumu novověkého psaného písma v Čechách. Vědecké zkoumání novověkého písma je velmi obtížné, neboť existuje velké množství písemností pro tuto dobu a jejich počet od 15. století rychle narůstá. Problémem v novověké paleografii je i rozmanitost tvarů a podob novověkého písma. Autor upozorňuje, že české novověké písmo se vyvíjelo nezávisle na vývoji písma v Německu. Jeho studium vyžaduje samostatný základní výzkum, a zejména evidenci, která je integrální součástí badatelské práce v paleografii.

Článek J. Šouši přináší pohled na činnost kanceláře České zemědělské rady v letech 1873—1890. Kancelář zprostředkovávala styk se státními a samosprávnými orgány, odbornými spolky atd. Mimoto měla na starosti finanční záležitosti České zemědělské rady a její součástí byla též pokladna. Cenná je analýza postavení kancelářského personálu, jeho práv a povinností. Těžištěm stati je právněhistoricky zajímavý rozbor chodu kanceláře (vnitřní úřadování bylo dlouho německé) a procesu vzniku písemností v ní.

I. Hlaváček přibližuje ve svém příspěvku osobnost historika a editora Ferdinanda Tadry (1844—1910). Tadra byl doposud historickou literaturou poněkud opomíjen a jeho přínos editorské práci — také pro dějiny práva závažné — nebyl plně doceněn. Tadra pracoval především v pražské Univerzitní knihovně. Stal se členem Královské české společnosti nauk a v roce 1892 i České akademie věd a umění. Jeho vědecká práce byla zpočátku ovlivněna A. Gindelym (období třicetileté války). Brzy se však začal orientovat na dobu 14. století. Dodnes jsou cenné jeho edice formulářových sbírek a soudních akt konsistoře pražské. Na závěr článku je připojena bibliografie Tadrových tištěných prací.

Následují dvě recenze od I. Hlaváčka k pracím o fondech Vatikánského archívu, urbariologii a würtemberských urbářích ve Stuttgartu.

V závěru sborníku seznamuje J. Šouša s vědeckými a pedagogickými výsledky Katedry pomocných věd historických a archivního studia Filozofické fakulty Univerzity Karlovy 1975—1979, s jejím personálním stavem a se studijním plánem oboru archivnictví. Připojuje také seznam diplomních prací a disertací podaných na katedře v letech 1975—1979.

Adamová

Karel Malý, Prameny ke studiu dějin státu a práva socialistických zemí, část II, SSSR 1945—1977, Univerzita Karlova, Praha 1982, 224 stran, ofset

Potřeby pedagogicky efektivní a současně posluchačsky přitažlivé výuky všech právněhistorických oborů na právnických fakultách vyžadují neustálé doplňování výkladu obsaženého v učebních pomůckách ukázkami pramenného materiálu. Nejinak je tomu v nejmladším předmětu ze současného právněhistorického bloku, v dějinách státu a práva socialistických zemí. Především jejich nejdůležitější část, dějiny sovětského státu a práva, v nichž se studenti seznamují s genezí a většinou poprvé i s konkrétní podobou základních státních a právních institutů socialistického typu, by měly být bohatě ilustrovány ukázkami politických a právních dokumentů.

Překladatel a pořadatel anotované práce si užitečnost chrestomatie, která by byla základem seminární výuky, uvědomuje a o vydávání těchto studijních textů trvale dbá. Navazuje na první část své pomůcky (Prameny ke studiu dějin státu a práva socialistických zemí, část I, SSSR 1917—1945, naposledy vydáno r. 1977), vybral do její druhé části ukázky normotvorby SSSR po XX. sjezdu KSSS, kdy od r. 1958 do konce šedesátých let probíhala druhá rozsáhlá etapa kodifikačních prací v dějinách sovětského právního řádu, zaměřená na zdokonalování a systemizování sovětského zákonodárství a současně přispívající k upevnění socialistické zákonnosti.

Do obsahu skripta byly zařazeny především ukázky z právně nejvyšší formy sovětských kodifikací, z tzv. Základů, které „v sobě zahrnují veškeré všesvazové zákonodárství příslušného odvětví práva anebo jeho podstatnou část".

Výběr upřednostňuje zákonodárné akty převážně z justičních odvětví (Základy trestního zákonodárství . . . , Základy trestního řízení soudního . . . , Základy zákonodárství o organizaci soudů . . ., Základy občanského zákonodárství . . .) a český překlad v podstatě nezkrácených originálů umožňuje utvořit si ucelenější představu o těchto úsecích všesvazové legislativy ve vymezeném časovém období. Připojen je navíc hlavní a specifický pramen kolchozního práva, tzv. Vzorové stanovy kolchozu.

Některé ze zveřejněných zákonodárných aktů (např. Základy zákonodárství Svazu SSR a svazových republik o rodině z 27. 6. 1968) jsou v českém jazyce zpřístupněny našemu čtenáři poprvé. V tomto směru soubor dokumentů překračuje význam běžné studijní příručky. Platí to tím spíše, že i když většina uvedených Základů zákonodárství Svazu SSR a svazových republik byla novelizována, přesto setrvávají částečně v platnosti, a tím druhá část Malého chrestomatie přesahuje hranice právních dějin a dotýká se i oblasti recentního sovětského práva.

V. Kindl

Sborník Internationale Konferenz für Rechtsgeschichtswissenschaft zum Thema: „Die rechtsgeschichtliche Lehre als theoretisch-politische Grundlage für die Ausbildung sozialistischer Juristen", Berlin, 30. October bis 2. November 1978; Humboldt Universität zu Berlin, Sektion Rechtswissenschaft, Bereich Staats- und Rechtsgeschichte, Berlin 1981, Protokollband 1 (str. 92 + 134), 2 (str. 212), 3 (str. 268)

Kontakty právních historiků evropských socialistických zemí, dříve až na výjimky spíše náhodné a obsahově nevyhraněné, získaly v posledních deseti

letech na pravidelnosti a nesporně i na věcné promyšlenosti. Dvoustranná i mnohostranná spolupráce těchto pracovníků se neustále prohlubuje.

Myšlenka na vytvoření vlastní mezinárodní asociace právněhistorických odborníků socialistických zemí se však prosazuje jen pozvolna, a proto zatím plní úlohu společného fóra, na kterém se dnes již pravidelně scházejí pedagogové i badatelé téměř všech právněhistorických pracovišť evropských socialistických států, mezinárodní konference, věnované vždy po předchozí dohodě problematice přinášející prospěch všem účastníkům.

Pro berlínskou konferenci v r. 1978, uspořádanou právními historiky Humboldtovy univerzity, s jejímž průběhem nás seznamuje tento obsáhlý sborník, bylo zvoleno téma, které ač by se zdálo na první pohled velmi obecné, vyvolalo ve skutečnosti živý zájem, svědčící o aktuální potřebě diskuse a výměny dosavadních zkušeností, stejně jako o nutnosti hledání nových námětů v tomto širokém a pro právní dějiny, ale i ostatní vyučované obory, důležitém komplexu otázek.

Sborník obsahuje úctyhodný počet 53 příspěvků (BLR 1, ČSSR 11, MLR 8, NDR 25, PLR 4, RSR 1, SSSR 3), a to se ještě nepodařilo jeho pořadatelům z obvyklých příčin některé zařadit. Jejich rozdělení bylo provedeno v souladu s organizačním průběhem jednání na úvodní referáty a příspěvky přednesené ve třech sekcích.

Současný stav právněhistorické výuky v jednotlivých zemích, její rozdělení do pedagogických disciplín, umístění ve struktuře učebního plánu právnických fakult, časové a obsahové vazby mezi nimi: to vše je námětem první skupiny příspěvků, umožňující konfrontaci rozdílných úprav a praxe navzájem. Další část je věnována referátům zabývajícím se zprostředkovatelskou úlohou právních dějin při získávání ostatních společenskovědních poznatků, které si vzdělání právníků nezbytně vyžaduje. Poslední skupina zahrnuje vystoupení, zaměřující se na význam celku právní historie a specifiky jednotlivých jejích disciplín pro získání právně teoretického vzdělání.

Řada autorů přináší v této souvislosti poznatky o přispění, jímž právněhistorické předměty usnadňují posluchačům pochopení a poznání pozitivněprávních oborů.

Přes různorodý rozsah i obsah, někdy jen volný vztah k projednávaným problémům (několik referátů spíše navazuje na otázky řešené na předchozí konferenci o vzniku a vývoji socialistického práva, konané v Praze r. 1975) představuje soubor otištěných příspěvků reprezentativní a poměrně ucelený přehled o stavu, vývojových tendencích a perspektivě tohoto souboru problémů ve státech na konferenci zastoupených. Zveřejněný materiál je neobyčejně bohatý, námětově pestrý a přitom si většina článků zachovala smysl pro věcnou střízlivost.

Je možno souhlasit se slovy autora předmluvy prof. dr. H. Schrödera, že konference přispěla k nezbytnému teoretickému prohloubení marxisticko-

leninské právněhistorické vědy, k ideologickému vyhranění jejího pedagogického působení oproti buržoaznímu pojetí právněhistorické výuky a prokázala, že obor (vedle dalších) plní úlohu teoretické základny veškeré právní vědy. Tyto výsledky konferenčního jednání publikace trvale uchovává.

Sborník proto představuje nepochybně důležitý zdroj informací, pro něž bude jistě využíván po dlouhou dobu, i když delší odstup, se kterým se čtenáři do rukou dostává, přinesl již mezitím např. u nás některé legislativní a názorové změny.

Vydání nových předpisů o vysokých školách a především schválení nových celostátních učebních osnov všech čtyř právněhistorických pedagogických disciplín, platných od počátku školního roku 1981/82, a navazující úpravy učebních plánů na některých fakultách (rozšíření výuky římského práva) už překračují hranice stavu, který byl do některých příspěvků z ČSSR zahrnut. Toto konstatování však nic nemění na hodnotě sborníku. Naopak, jen dokazuje, jak je tato matérie živá, neustále se vyvíjí, a proto je třeba se k ní i v budoucnu vracet.

Potěšitelné je, že do sborníku přispěla řada českých a slovenských právních historiků (L. Bianchi, J. Dzugas, J. Karpat, J. Klimko, doc. K. Malý, dr. K. Malý, P. Mates, F. Sivák, L. Soukup, V. Urfus, E. Vlček).

Tento podstatný podíl na celkově příznivém vyznění publikace však poněkud narušilo několik technických nedostatků v redakční práci pořadatelů sborníku, které negativně postihly dva příspěvky z ČSSR, z nichž především velmi zajímavý text K. Zavacké značně utrpěl.

V. Kindl

KRONIKA

Za Leonardom Bianchim (1923—1981)

Náhle úmrtie významného predstaviteľa československej právnej historiografie, uznávaného reprezentanta slovenskej právnej vedy doma i v zahraničí doc. dr. Leonarda Bianchiho, DrSc., spôsobilo v radoch právnych historikov našej republiky vážnu a ťažko nahraditeľnú stratu. Impozantnosť jeho pracovného záberu, výnimočná tvorčia vitalita a pozoruhodná odborná disponovanosť mu umožňovali nielen s úspechom riešiť náročné a rozsiahle vedecké úlohy, ale aj po desaťročia reprezentovať na vysokej odbornej úrovni našu právnu vedu na medzinárodných fórach.

Bol pri zrode pravidelných stretnutí československých a maďarských právnych historikov, ktoré sa stali platformou dnes už tradičných vedeckých konferencií popredných pracovníkov fakúlt a ústavov akadémií socialistických krajín, ako aj právnych historikov ostatných európskych štátov.

Leonard Bianchi, narodený vo Viedni v roku 1923, absolvoval bratislavskú právnickú fakultu v roku 1946. Po jej ukončení pôsobí pod vedením akademika Lubyho v rokoch 1947—1948 ako asistent na katedre občianskeho práva. Niekoľko rokov pôsobí potom aktívne v právnej praxi, odkiaľ prichádza v roku 1953 do novozaloženého Ústavu štátu a práva SAV, kde zotrval až do nečakaného odchodu z našich radov.

Jeho prvé príspevky do odborných časopisov podmieňuje predchádzajúca odborná a vedecká príprava orientovaná na oblasť občianskeho práva. Zaoberá sa v nich predovšetkým aktuálnymi právnymi problémami nášho povojnového života: otázkou právnej kontinuity, publikačnou normou, reštitúciou majetku osôb prenasledovaných fašizmom, jednotlivými inštitútmi občianskeho práva v podmienkach novej ústavy atď. Intenzívne pracuje súčasne na svojich prvých právnohistorických monografiách: Samospráva a občianske slobody v buržoáznej ČSR (SVPL, 1954) a Súdna perzekúcia robotníckeho hnutia na Slovensku podľa zákona na ochranu republiky (SAV, 1955). Posledná monografia tvorila podklad jeho kandidátskej dizertačnej práce z odboru čsl. dejín štátu a práva (1957). Pozitívna kritika a ohlas, ktoré vyvolali jeho úvodné práce, ho podnietili k rozhodnutiu o spracovaní významnej analytickej práce Právne

formy monopolizácie za buržoáznej ČSR (SAV, 1965). Doplnil ju bohatým dokumentačným materiálom, ktorý zvýrazňuje jeho presvedčivé závery o formách monopolizácie ekonomiky buržoázneho Československa. Komplexnosť Bianchiho výskumu, interdisciplinárny charakter ním uplatnenej právnohistorickej metódy vyvolali zaslúženú pozornosť odbornej verejnosti doma i v zahraničí. Motivovaný záujmom bezprostrednejšieho kontaktu s komparatistickým hnutím šesťdesiatych rokoch využíva príležitosť k štúdiu na Medzinárodnej fakulte porovnávacej právnej vedy v Štrasburgu (1964—1967), kde napokon aj sám prednáša v ďalších kurzoch o československom občianskom a trestnom práve.

Za docenta čsl. dejín štátu a práva na Právnickej fakulte UK v Bratislave sa úspešne habilituje v roku 1964, odkedy nepretržite pôsobí vo všetkých formách pedagogického pôsobenia do roku 1975.

V období kulminácie svojej tvorivej aktivity sa zasluhuje rozhodujúcim spôsobom ako vedúci redakčného kolektívu o vydanie základného diela kolektívu československých právnych historikov Dejiny štátu a práva na území Československa v období kapitalizmu (SAV, zv. I. 1971, 448 strán, zv. II. 1972, 782 strán). Počas náročných prác na tomto reprezentatívnom kolektívnom diele, odmenenom prvou cenou Slovenského literárneho fondu, uverejňuje L. Bianchi aj celý rad čiastkových štúdií, z ktorých treba osobitne spomenúť v nemčine publikovanú: Die Tschechoslowakische Republik als bürgerlich-demokratischer Staat (Berlin, 1969).

Skutočnosť, že obdobie buržoáznej československej republiky sa stalo doménou jeho záujmu, potvrdzuje aj jedinečný súbor jeho najvýznamnejších štúdií a článkov zhrnutých pod jednotný názov: Právne postavenie občana v období dualizmu za buržoáznej ČSR. Kritika buržoázneho štátu a práva. Na základe tohto takmer deväťstostránkového súboru obhajuje v roku 1978 úspešne vedeckú hodnosť doktora právnych vied z odboru dejín štátu a práva.

S vervou vlastnou svojej dynamickej povahe do poslednej chvíle intenzívne organizuje právnohistorický život doma i v zahraničí, nezištne pomáhá pri výchove vedeckého dorastu, aktívne vykonáva svoje funkcie ako člen komisií pre udeľovanie vedeckých hodností, neúnavne pracuje ako člen viacerých redakčných rád odborných právnických i historických časopisov. Jeho odchod z našich radov uprostred tejto tvorivej, pracovným entuziazmom predchnutej práce dôstojne uzatvára aktívny život nášho významného predstaviteľa československej právnej histórie.

Jozef Klimko

In memoriam Miroslava Boháčka

Dne 12. ledna 1982 zemřel náhle v Praze ve věku 82 let (nar. 10. září 1899) prof. dr. Miroslav Boháček, bývalý profesor římského práva na pražské univerzitě a vědecký pracovník Komise pro soupis a studium rukopisů ČSAV. Téměř šest desetiletí vycházely u nás i v zahraničí jeho knihy a články, jež zasahovaly do několika oblastí právněhistorického bádání a znamenaly vždy vysoce uznávanou hodnotu v mezinárodním vědeckém poznání.

Jeho vědecký obor — římské právo — byl předmětem jeho zájmu od studentských let a již jako mladý vědec si získal svými pracemi vysoké uznání. Ale nikdy nezůstal omezen jen na svou původní specializaci a brzy přistoupil i ke srovnávacímu studiu nového tehdy práva mladého československého státu a také nikdy neztratil kontakt s ostatními obory právněhistorického bádání. Dokonalá technika práce s prameny, znamenitá erudice právnická i historická a hluboké pochopení pro rozvoj právnického myšlení v různých historických etapách mu umožnily přesunout těžiště vědeckého soustředění od římského práva klasického a justiniánského k dějinám římského práva ve středověku. Na tomto poli vznikla v posledních třech desetiletích jeho hlavní díla, dovršená zevrubnou studií o vlivech římského práva ve středověku v Čechách a na Moravě, která svou přesností a sevřeností vytváří nový pohled na dějiny právní kultury v naší zemi.

Zůstávalo-li římské právo antické a středověké osou jeho vědeckého zájmu, neztrácel přece ze zřetele hluboké souvislosti s právem domácím. I památky našeho práva známe jeho zásluhou dnes v hlubších souvislostech jejich vzniku, ať již jde o památnou brněnskou Knihu Písaře Jana, proslulý horní zákoník krále Václava II., Všehrdovy Knihy devatery či pronikavý traktát zastánce selské svobody M. Kuneše z Třebovle. Ale i druhým směrem se rozvíjely jeho zájmy vycházející z právní romanistiky. V pozoruhodné syntéze sledoval vedle římského práva též druhý článek učených práv středověku, právo kanonické, a také zde připojil k dosavadnímu fondu vědomostí nové poznatky, jako byl příspěvek k nejstarší podobě Dekretu Gratianova, vysoce ceněný rozbor středověkých právních škol podle rukopisů v drahocenné knihovně olomoucké kapituly či objevná bádání o přejímání zásad římsko-kanonického procesu v našich zemích. Zvláštní důrazné zmínky zaslouží i jeho studie k dějinám Univerzity Karlovy, kdy jeho právnicky bezvadný důkaz o založení pražského vysokého učení z moci českého krále a nikoli z moci říšské je dnes plně respektován a dále rozváděn, a kdy jeho objevy a rozbory památek vzniklých na právnické univerzitě pražské podaly nečekaná zjištění o rozvoji právní učenosti i výuky na naší staroslavné Alma mater.

Bez hlubokých znalostí právnických rukopisů, které patří k nejcennějším součástem našich knihovních souborů, by byl nemohl vytvořit dílo takového rozsahu a tak vynikající úrovně. Jako dlouholetý pracovník Komise pro soupis a studium rukopisů ČSAV prostudoval tisíce vzácných středověkých kodexů

i dávno zapomenutých pozdějších textů. Trvalým výsledkem této odříkavé a trpělivé práce byly katalogy rukopisů, které sestavil buď sám, nebo ve spolupráci se svým zvěčnělým přítelem prof. Čádou. Tato díla znamenala vytyčení nových měřítek pro soupisové práce, představující i v mezinárodním srovnání vysoce respektované hodnoty. S pocitem hořkosti si právě v této chvíli uvědomujeme, že pro cizí liknavost se nedožil vydání vynikajícího katalogu středověkých rukopisů olomoucké Státní knihovny, který bude možno klást po bok nejvýznamnějším dílům toho druhu.

V krátké připomínce zvěčnělého vědce není možné podat přehled jeho rozsáhlého vědeckého odkazu. Ale všechna jeho díla, i třeba nerozsáhlé články, jsou svědectvím jeho vědecké poctivosti, která nedovolila vyslovit neuvážený či předčasný soud. Jeho odpovědný přístup k badatelským úkolům se projevoval vždy především dokonale zjištěným základem pramenným, uváženým přesným hodnocením, mimořádnou znalostí literatury a precizní formulací dosažených závěrů. Výsledkem jeho úsilí pak byly snad neokázalé, ale vždy plně spolehlivé výsledky, které vždy posunovaly hranice dosavadního vědění.

Jiří Kejř

In memoriam profesora Václava Budila

V krátkej dobe postihla československú právnu romanistiku ďalšia bolestná strata, keď dňa 14. 2. 1982 zomrel v Bratislave vo veku 87 rokov profesor rímskeho práva dr. Václav Budil. Jeho odchod je smutnou príležitosťou zamyslieť sa chvíľu pri circulum vitae univerzitného profesora, ktorý sa podielal na zrode bratislavskej univerzity a zvlášť jej Právnickej fakulty.

Václav Budil sa narodil 1. 9. 1894 v Prahe. V roku 1914 s vyznamenaním ukončil gymnaziálne štúdiá, ale prvá svetová vojna mu zabránila bezprostredne pokračovať v univerzitných štúdiách; pre ťažké hospodárske pomery nastúpil do štátnej služby pri zemskej politickej správe v Prahe. Po vytvorení samostatnej Československej republiky zapojil sa do prác pri budovaní slovenského vysokého školstva. Prichádza do Bratislavy a začína pôsobiť najprv ako administratívny pracovník Univerzity Komenského, potom od roku 1921 ako vrchný rektorátny komisár. Ešte pred príchodom do Bratislavy sa zapísal na Právnickú fakultu Karlovej univerzity, ale štúdium ukončil v Bratislave (1924), kde bol v roku 1925 promovaný na doktora práv.

Po ukončení vysokoškolského štúdia stále zostával pôsobiť vo svojej funkcii na univerzite a popritom sa intenzívne venoval vedeckému výskumu v odbore rímskeho práva, v ktorom sa habilitoval v roku 1932 na základe spisu Periculum v trhové smlouvě podle práva římského (Bratislava 1931, IV + 212 strán).

Ako súkromný docent začal od roku 1934 prednášať rímske právo. V roku 1937 bol vymenovaný za mimoriadneho a v roku 1939 za riadneho profesora rímskeho práva.

Po dobu svojho pedagogického pôsobenia na fakulte vykonával profesor Budil celý rad akademických a administratívnych funkcií. Bol dekanom fakulty v šk. r. 1945/1946 a prodekanom v šk. r. 1946/1947. Bol riaditeľom Seminára a neskoršie Ústavu rímskeho práva (1934—1945) a riaditeľom Ústavu pre telesnú výchovu na vysokých školách v Bratislave (1939). Predsedal zboru skúšobných komisárov pre štátne skúšky historickoprávne, bol členom komisie pre štátne skúšky právovedecké a štátovedecké a členom stavebnej komisie univerzity (1938, 1948). Istý čas viedol aj Ústav medzinárodného práva verejného (1945—1949) a Ústav medzinárodného práva súkromného a porovnávacej právnej vedy (1948). Bol tiež členom Učenej spoločnosti Šafárikovej a Slovenskej učenej spoločnosti. Študoval na univerzitách v Mníchove, Aténach, Ríme, Bologni a Lipsku. Pravda, za týmto strohým štatistickým výpočtom stojí profesor Budil ako človek pracovitý, svedomitý, človek vynikajúcich ľudských kvalít, taktný v spoločenskom vystupovaní, zdvorilý a korektný.

Jeho životný portrét by však nebol úplný, keby sme krátko nespomenuli aj činnosť vedeckú. Tu možno povedať, že na jeho vedecký rast nemalý vplyv mal český právny romanista Otakar Sommer, profesor rímskeho práva na bratislavskej univerzite (1921—1928) a neskôr aj ďalší český romanista pôsobiaci v Bratislave — profesor Miroslav Boháček (1928—1933). Obaja títo vynikajúci predstavitelia našej vedy rímskeho práva usmerňovali Budilove začiatky na špeciálny odbor starovekých právnych dejín, ktorému sa mal popri rímskom práve venovať — na právnu papyrológiu. Už v roku 1928 vychádza v rámci Sommerom redigovaných Prací ze semináře práva římského komparatistická štúdia Arrha sponsalicia, v ktorej zreteľne vidno budúce vedecké zámery začínajúceho historika starovekých právnych dejín.

Aj v ďalších prácach sa profesor Budil ako jeden z mála našich právnych romanistov v rozsiahlej miere venoval nielen právu rímskemu, ale aj egyptskému, gréckemu a orientálnemu vôbec. Napomáhal mu k tomu hlavne polročný študijný pobyt v Mníchove (1932—1933) u skvelého nemeckého romanistu a vynikajúceho znalca právnej papyrológie — Leopolda Wengera, vtedy riaditeľa slávneho seminára Institut für Papyrologie und antike Rechtsgeschichte. Budilov pobyt v mníchovskom papyrologickom ústave sa zameral predovšetkým na štúdium vnikania gréckych právnych prvkov do práva rímskeho, a to na špeciálnej otázke reskriptového procesu. Zoznámil sa aj s ostatnými mníchovskými romanistami, neskôr vedcami veľkého mena (Rudolf Düll, Erwin Seidl, Ludwig Schnorr von Carolsfeld), študoval grécke a byzantské dejiny u Waltera a Dölgera. Výsledkom veľmi užitočného pobytu bola štúdia nazvaná Hypografé jako předchůdce císařského reskriptu římského práva (1936).

Po návrate z Mníchova profesor Budil usilovne pokračoval v začatom

bádateľskom zameraní. Z právnej grécistiky napísal dve krátke pojednania, jedno o gréckom občianstve: Povaha státního občanství (občanského práva) v starém Řecku. Z dějin pojmů státního občanství a státu (1936), a druhé o interrupcii: Antické názory na vyhnání plodu (1937), z právnej romanistiky uverejnil dve state: Problém t. ř. věcné smlouvy v právu římském (1939) a Prípad koreálnej obligácie s alternatívnym plnením (1946).

Posledné jeho publikácie sa týkajú právnej vedy, a to jednak modernej: Vzpomíname na Otakara Sommra (1941) a jednak starovekej: Gaius noster (1969). Pre úplnosť je potrebné ešte upozorniť na niekoľko recenzných článkov (1929—1941) posudzujúcich práce domácich a cudzích romanistov (Sommer, Boháček, Rebro, Korošec) a drobný príspevok zvaný O postavení římského práva v právnickém studiu v Ročenke PF UK 1934/1935.

Ani po odhode do dôchodku neprestal profesor Budil ďalej pracovať. Popri praktickej právnickej činnosti usilovne študoval pramene rímskeho práva a najmä problém rímskej rodiny (familia), k čomu mu dala podnet monografia talianskeho romanistu Perozziho. Plne sa v tomto smere sústredil na výklad pojmu „auctoritas" a pokúsil sa analyzovať jeho výskyt v právnických i neprávnických prameňoch. Táto práca zostala, žiaľ, nedokončená.

Podali sme úsečný prehľad o rozhodujúcich životných etapách profesora Budila, ktorý celý svoj život spojil s osudmi našej právnej romanistiky. O tomto jeho vedeckom zápale a pedagogickej horlivosti vedia aj jeho žiaci a priatelia. Pre nich zostane profesor Václav Budil navždy vo vďačných spomienkach.

Peter Blaho

Seminář o reformách Josefa II.

U příležitosti dvoustého výročí vydání tolerančního patentu a patentu o zrušení nevolnictví uspořádala katedra dějin státu a práva právnické fakulty UJEP v Brně 4. 11. 1981 seminář věnovaný reformám Josefa II.

S úvodním referátem vystoupil K. Schelle (PF UJEP Brno), jenž zachytil základní rysy období vlády Josefa II. Nastínil důvody, jež vedly dvorské kruhy k uzákonění a realizaci reforem, které rozhodující měrou zasáhly do dalšího vývoje feudalismu. Poukázal na nejdůležitější reformy Josefa II., počínaje tolerančním patentem a konče zásahy do oblasti berní a urbariální, jejichž cílem byla vedle reorganizace berní snaha převést robotní povinnosti na peněžité dávky a zároveň stanovení maximální míry vykořisťování rolníků vrchností i státem. Upozornil dále na to, že v minulosti nebylo hodnocení vlády Josefa II. v literatuře jednotné. Buržoazní historiografie se snažila nekriticky přeceňovat jeho reformní činnost, když ji hodnotila jako „revoluci shora" a stavěla ji

na roveň francouzské buržoazní revoluci. Nesprávně byla hodnocena i úloha osobnosti panovníka, když se příčiny a výsledky reforem vysvětlovaly jeho výlučnými schopnostmi a povahovými rysy. Ve skutečnosti bylo jeho cílem udržet podstatu feudalismu krajními ústupky novým poměrům, což ovšem objektivně připravovalo půdu pro rozvoj kapitalismu. Josef II. nikdy nepřekročil onu mez, která dělila feudální a kapitalistický řád.

Následující tři referáty byly věnovány problematice tolerančního patentu. J. Vašečka (PF UJEP Brno) nastínil příčiny, které vedly císaře k jeho vydání: upozornil na to, že rozklad robotně nevolnického systému se začal stále výrazněji projevovat v oblasti ideově politické, především na poli náboženském a církevním. Otázka náboženské tolerance se v důsledku aktivity moravských nekatolíků stala mimořádně palčivou koncem sedmdesátých let a mimoto bylo třeba zamezit soustavnému odlivu tajných nekatolíků do Pruska, které je ochotně přijímalo. Na přelomu 70. a 80. let bylo již zřejmé, že se otázkou náboženské tolerance budou muset zabývat centrální vídeňské úřady. Zde vznikla nejednotnost v otázce vymezení šíře práv nekatolíků. Rozhodujícím se nakonec stalo stanovisko císaře, který rozhodl, že náboženská tolerance nekatolíků musí být spojena s udělením plných občanských práv. V závěrečné fázi rozebral doc. Vašečka jednotlivá ustanovení patentu a zdůraznil jeho přínos pro další vývoj společnosti v našich zemích.

R. Pražák (FF UJEP Brno) vyslovil několik úvah o vydání tolerančního patentu vzhledem k česko-maďarským vztahům. Poukázal na to, že svůj podíl na jeho vydání měly i vztahy českých nekatolíků a jejich druhů, emigrovavších do Uher, k tamnímu kalvinismu, jehož představitelé přispěli k realizaci tolerančního patentu v českých zemích. V této souvislosti pak podrobně rozebral význam vztahů českých a maďarských evangelíků pro přijetí patentu a jeho realizaci. Konstatoval, že jeho litery byly naplněny úsilím českého lidu a maďarské inteligence. Vydání tohoto předpisu umožnilo i odchod Čechů na maďarská kalvínská učiliště, což přispělo k rozšíření počtu české obrozenecké inteligence lidového původu, která se podílela na rozvíjení vztahů česko-maďarských v období národního obrození.

O úloze Josefa II. při rušení klášterů promluvil J. Obršlík (Státní oblastní archiv Brno), jenž se zmínil o politických, hospodářských, fiskálních a dalších pohnutkách, které stály v pozadí těchto opatření. Poukázal na to, že nešlo o jednorázovou, ale naopak dlouhodobou akci, zahájenou v lednu 1782, jež se protáhla na celou dobu vlády Josefa II. Jak bylo zdůrazněno, snažil se panovník o vytvoření státní církve po vzoru galikánské církve ve Francii. Za tím účelem omezoval vliv papeže (známé placetum regium z roku 1781). Zmíněn byl konečně stručně osud archívů moravských klášterů ,zrušených v této době, jejichž fondy byly soustředěny v bývalé jezuitské koleji a svěřeny do správy ředitelství komorních a státních archívů.

J. Svatoň (PF UJEP Brno) se zaměřil na základní změny, které přinesla

josefínská epocha do oblasti státní správy. Připomněl hlavní zásahy, které byly učiněny při likvidaci feudálních přežitků v této oblasti, nastínil novou strukturu správních orgánů, jež se zde utvořila, a poukázal na proces oddělování administrativy od soudnictví. Podtrhl fakt, že právě zde se začal výrazně prosazovat odborný, zejména právnický prvek. Konstatoval konečně i širší souvislosti přijatých reforem s josefínskými kodifikacemi, přeměnami v oblasti školství, kulturní reglementace, a nastínil i další vývoj, v jehož průběhu došlo k ovlivnění správní soustavy ještě hluboko do 19. století.

Otázkami organizace soudnictví a trestního práva se zabýval J. Bílý (PF UJEP Brno), který nejprve naznačil kořeny nové úpravy, zasahující do 16. a 17. století, a dále se zaměřil na rozbor nejprve struktury civilního soudnictví, kde rozlišil soudy všeobecné (místní) a privilegované (zemské, horní, obchodní atd.). Povšiml si jednak postupného oddělování soudnictví od správy, jednak jeho profesionalizace (iuridizace). Důležitým jevem se stalo odstraňování stavovského charakteru soudů. Pokud šlo o soudnictví trestní, zabránila panovníkova smrt provedení reformy. V závěru stručně pohovořil o základních rysech trestního práva hmotného.

K trestnímu právu Josefa II. vystoupil dále K. Malý (PF UK Praha), který jednak podtrhl potřebu komplexního pojímání této oblasti, zejména pokud jde o výklad práva hmotného a procesního, jednak poukázal na to, že je nutno se zabývat jak jeho genezí, tak i jeho dalším vývojem.

Při hodnocení josefínského trestního kodexu zdůraznil, že došlo k likvidaci stavovství, omezení libovůle, novému pojímání funkce trestů, zrušení některých zastaralých deliktů apod. Připomněl však i přežívání jistých rysů feudálních a porovnal pak tuto úpravu s kodexem z roku 1803 a v závěru naznačil hlavní rysy procesního předpisu.

K jednotlivým referátům se rozvinula živá diskuse, v níž jako první vystoupil K. Litsch (PF UK Praha), který se zabýval otázkou, proč právě v Rakousku a Německu vznikl osvícenecký kapitalismus, a předestřel řadu shodných rysů v oblasti státu a práva, jež se v obou zemích projevily (např. snahy po kodifikaci, zavedení cenzury, snahy po jednotném pojímání postavení všech osob apod.). K. Kučera (PF UK Praha) se zamýšlel nad některými důsledky josefínské náboženské politiky z hlediska orientace posluchačů pražské univerzity, kde se projevoval odklon od studia bohoslovectví a zvýšený zájem o laické obory. M. Doležal (PF UK Praha) se vyslovil k problémům realizace tolerančního patentu a dovodil, že se zde projevily typické rysy činnosti byrokratického státu, který nebyl schopen sledovat skutečné provedení svých rozhodnutí, což se projevovalo např. v tom, že poddaní byli místními úřady šikanováni. V. Urfus (PF UK Praha) porovnal tereziánské a josefínské osvícenectví, přičemž prvé definoval jako formálně institucionální, druhé jako obsahově institucionální, které znamenalo hlubší zásah, ačkoli trvalo kratší dobu. Dále se zmínil o některých vztazích českých obrozenců k Josefovi II.

V závěru shrnul E. Vlček (PF UJEP Brno) význam semináře a zdůraznil užitečnost podobných setkání, kde si mohou bezprostředně konfrontovat svoje poznatky pracovnici různých historických disciplín i pozitivních právních oborů.

P. Mates, K. Schelle

Konference k 35. výročí vydání zákona o Sboru národní bezpečnosti

Dne 6. července 1982 uspořádala fakulta ochrany státních hranic Vysoké školy SNB v Holešově vědeckou konferenci k 35. výročí vydání prvního zákona o Sboru národní bezpečnosti v roce 1947.

Po zahajovacím projevu plk. R. Hrubého, děkana fakulty OSH VŠ SNB v Holešově, který zdůraznil význam zákona o SNB, vystoupil s hlavním referátem L. Soukup (VŠ SNB v Praze). Nastínil základní právní souvislosti přijetí zákona o SNB v roce 1947, ukázal počátky vytváření bezpečnostních složek, jejich hlavní úkoly v prvních poválečných letech a zdůraznil význam národních výborů při budování SNB. V závěru svého vystoupení se obšírněji zabýval hlavními zásadami, na nichž byl Sbor národní bezpečnosti po válce budován. Na toto vystoupení navázal M. Doležal (Právnická fakulta UK v Praze) s koreferátem Postavení a úloha SNB v procesu národní a demokratické revoluce. V širších souvislostech nastínil postupné přerůstání národní a demokratické revoluce v revoluci socialistickou, zdůraznil nutnost realizace Marxovy poučky o tom, že proletariát nemůže převzít starý buržoazní státní aparát, ale musí si vytvořit svůj vlastní, jenž by vyhovoval potřebám diktatury proletariátu, organizátorské, potlačovatelské, sociální a dalším funkcím socialistického státu. V této souvislosti potom ukázal nezbytnost vybudování nové lidové bezpečnosti jako významné mocensko-politické složky.

Další část konference byla věnována diskusním vystoupením řady účastníků zejména z jednotlivých fakult VŠ SNB a právnických fakult z Brna a Prahy.

Úvodem diskuse vystoupil A. I. Jekimov (Právnická fakulta v Leningradu) s příspěvkem Teoretické otázky státního aparátu v procesu budování socialistického státu, v němž nastínil vývoj bezpečnostního aparátu po Velké říjnové socialistické revoluci a zdůraznil podíl V. I. Lenina na formování koncepce socialistické zákonnosti. Na vystoupení sovětského hosta tematicky navázal D. Pelikán (Právnická fakulta UK v Praze) s diskusním příspěvkem, v němž poukázal na význam využívání sovětských zkušeností při budování Sboru národní bezpečnosti po osvobození. K organizaci bezpečnostního aparátu před vydáním zákona o SNB se zvláštním zaměřením na organizaci policie a četnictva v předmnichovské republice se vyslovil L. Soukup (VŠ SNB). Ve společném příspěvku

se E. Kačík a L. Zemandlová (VŠ SNB) zabývali předpoklady vzniku zákona o SNB se zaměřením na situaci na Slovensku po osvobození, rozebrali nejdůležitější právní normy platící na slovenském území po SNP, které upravovaly organizaci a činnost bezpečnostních složek, zdůraznili význam Košického vládního programu a národních výborů při formování lidové bezpečnosti v nové osvobozené republice. Se zaujetím si účastníci zasedání vyslechli příspěvek Z. Pindy (VŠ SNB), který provedl obšírný rozbor zákona č. 149/1947 Sb., o Národní bezpečnosti, a zdůraznil hlavní zásady, na nichž byl postaven. Na význam národních výborů při budování Sboru národní bezpečnosti v letech 1945—1950 ve společném příspěvku upozornili P. Mates a K. Schelle (Právnická fakulta UJEP v Brně). Poté J. Bílý (Právnická fakulta UJEP v Brně) přednesl příspěvek na téma Postavení SNB, soudů a prokuratury jako orgánů činných v trestním řízení v letech 1945—1948. J. Vašečka (Právnická fakulta UJEP v Brně) poukázal na pojetí bezpečnosti státu T. Campanelly a B. Bolzana. S počátky bezpečnostního školství seznámil účastníky zasedání J. Saveljev (VŠ SNB). Na úkoly Sboru národní bezpečnosti při zabezpečení ochrany státních hranic do přijetí zákona o ochraně státních hranic poukázal L. Vojáček (VŠ SNB). Posledním diskutujícím byl J. Král (VŠ SNB), který hovořil v širších souvislostech o bezpečnostní politice Komunistické strany Československa z pohledu závěrů XVI. sjezdu strany.

Všechny referáty a diskusní příspěvky budou publikovány ve zvláštním sborníku, který k vydání připraví holešovská fakulta VŠ SNB. Konference ukázala celou řadu podnětů pro další bádání v oblasti nejnovějších právních dějin, nutnost provedení důkladnějšího archívního výzkumu při zkoumání přerůstání národní a demokratické revoluce v revoluci socialistickou a podílu bezpečnostního aparátu v tomto období na prosazování a realizaci politické linie Komunistické strany Československa.

K. Schelle

Sekce dějin státu a práva v X. ročníku celostátní studentské vědecké konference v oboru právo (SVOČ 1981)

Fakultní soutěže o nejlepší studentské práce v oborech vyučovaných na právnických fakultách i celostátní konfrontace jejich vítězů se staly už téměř tradiční součástí výchovně vzdělávacího procesu v závěru letního semestru na všech právnických fakultách v ČSSR.

Každoroční soutěžní setkání mladých adeptů práv jsou vlastně jedinou institucionalizovanou platformou, na níž posluchači, usilující o hlubší proniknutí do studovaného oboru, mohou upozornit na své předpoklady k samostatné odbor-

né práci ještě před ukončením studia. Zároveň soutěž fakultám alespoň do jisté míry zprostředkovává zhodnocení výsledků práce s talentovanými studenty.

Uspořádáním jubilejního X. ročníku byla pověřena právnická fakulta UK v Praze a její FO SSM. Konference se konala ve dnech 12.—14. května 1981 pod záštitou člena předsednictva ÚV KSČ a předsedy Federálního shromáždění Aloise Indry.

Sekce dějin státu a práva[1]) byla jednou z nejpočetněji obeslaných (14 účastníků). Pouze košická fakulta nevyužila možnosti obsadit tři soutěžní místa. Naopak se poprvé přihlásila do této sekce s maximálním počtem studentů VŠ SNB.

Porota, pracující ve složení: předseda — prof. JUDr. Jaromír Kincl, DrSc. (PK UK Praha), členové — doc. JUDr. Vladimír Čarvaga, CSc. (PF UKo Bratislava), JUDr. Pavel Mates, CSc. (PF UJEP Brno), JUDr. Jiří Bröstl (PF UPJŠ Košice), JUDr. Ladislav Soukup (VŠ SNB) a zástupce SSM Vlastimil Černý (PF UJEP Brno), měla posoudit práce zahrnující témata ze všech právněhistorických oborů vyučovaných na fakultách, s výjimkou dějin státu a práva socialistických zemí, z nichž do tohoto ročníku celostátního kola žádná práce nepostoupila.

Charakteristickým rysem zúčastněných příspěvků byla velká námětová pestrost, i když — což lze však spíše považovat za klad — se v jubilejním ročníku projevil zvýšený zájem o problematiku národních právních dějin (7 prací).

Potěšující je, že mezi nimi ubylo prací, u nichž v minulosti převládala povrchní a jednostranně chápaná aktuálnost nad hloubkou zpracování, aniž se obvyklý počet příspěvků zabývající se recentními dějinami snížil.

Příkladem kvalitního vyrovnání se s tématy vícekrát zpracovanými renomovanými autory byly práce Stanislava Lorenze (II. roč. VŠ SNB) Smlouva o přátelství, vzájemné pomoci a poválečné spolupráci mezi ČSR a SSSR, podepsaná 12. 12. 1943 v Moskvě a Tatiany Uhríkové (III. roč. PF UPJŠ Košice) K niektorým aspektom súdnej perzekúcie revolučného robotníckeho hnutia a KSČ na východnom Slovensku.

Schopnost moderního metodologického přístupu k tematice ze starších moravských dějin státu a práva osvědčil Jiří Navrátil (II. roč. PF UJEP Brno) v práci Lovecké právo na hradě Buchlově, který se úspěšně zúčastnil celostátního kola už v r. 1980 (2. místo) a opětovně i v ročníku 1981 se soustředil na rozbor smolné knihy z období feudálního absolutismu.

V soutěži nechyběly ani dvě práce z práva římského.

Obecné dějiny státu a práva byly zastoupeny v tomto ročníku slaběji. Žádná z prací postoupivších do celostátního kola se nevěnovala dějinám státu a práva některého z evropských států nebo USA, s nimiž se posluchači setkávají ve výuce.

---

1) Srov.: Anotační sborník, X. celostátní studentská vědecká konference v oboru právo 12.—14. května 1981, PF UK Praha 1981 (odpov. red. Milan Beránek), sekce dějin státu a práva, str. 19—24.

Zájem se soustřeďuje, a nebylo tomu tak první rok, na okrajové náměty s přídechem exkluzivity, i když interes o islámský právní systém souvisí patrně se zvýšením vlivu islámských zemí na světové politické dění. Přesto však zkoumání islámského práva pouze na základě znalostí z u nás dostupné literatury, jak tomu bylo v práci Jana Šikuty (II. roč. PF UKo Bratislava) Islám ako právo, nepřináší mnoho pozitivního.

Porota neměla v minulých ročnících, a nebylo tomu jinak ani v X. ročníku, snadnou úlohu. Konzultanté přikládají umístění svých posluchačů často prestižní význam a přispívají, spolu s dalšími vlivy, k vytvoření zkresleného dojmu, že jde o soutěž fakult, a nikoli jednotlivců. V tomto ročníku se však porotě celkem podařilo uvedené nesnáze překlenout.

Na 5. místě se umístila práce Michala Skřejpka (IV. roč. PF UK Praha) Panonie — římská provinční správa, v níž se autor se zdarem pokusil shromáždit, utřídit a systemizovat roztroušené poznatky o civilní a vojenské správě v jediné římské provincii hraničící s naším územím.

Na 4. místo porota zařadila soutěžní příspěvek Josefa Šimona (II. roč. VŠ SNB) Politický a právní vývoj SNB po r. 1945, v níž byly oceněny subtilní analýzy předpisů, které se staly právním základem zřízení SNB a vymezovaly kompetenci nových bezpečnostních orgánů.

Třetí, už honorované místo, bylo uděleno promyšlené zpracované a dobře technicky vybavené práci Miloslavy Okrouhlé (III. roč. PF UK Praha) Nizám-al Mulkova Kniha o vládě a její význam pro poznání státního zřízení za seldžucké vlády. Autorka se věnuje dějinám státu a práva v Íránu již několik let. Znalost problematiky, o které psala, není pouze knižní. Osobní zkušenosti z pobytu v této zemi ji umožnily zhostit se úspěšně právněhistorického rozboru spisu z 11. století, zahrnujícího celistvý obraz íránských středověkých právních a státních institucí.

Druhé místo porota přiřkla autorsky nejpůvodnějšímu příspěvku v celé soutěži. Posluchač VŠ SNB Ctibor Moravčík (II. roč.) v studii Portáši — ochránci feudálního pořádku na Moravě zobrazil téměř dvousetletý vývoj tohoto ozbrojeného sboru ochraňujícího veřejný pořádek na Moravě. Materiál čerpal téměř výlučně z archivních fondů. Autor prokázal nesporné předpoklady pro samostatnou odbornou práci. Jeho příspěvek zasluhuje publikaci.[2])

Vítězem právněhistorické sekce se stal Bohuslav Petr (III. roč. PF UJEP Brno) s prací Některé státoprávní problémy období vzniku českého státu. Podstatnou část jejího textu zaujímá problematika kmenového partikularismu a jeho překonávání na území budoucího českého státu. Autor pohotově využil poznatky jiných společenských věd a dal své práci interdisciplinární charakter.

Vedle řádných cen přiřkla porota diplom ředitele ÚSP ČSAV Magdě Rybárové (III. roč. PF UKo Bratislava), která do celostátního kola postoupila už podruhé,

---

[2]) Po drobných úpravách vychází práce v tomto svazku PHS.

tentokráte s praci Prenikanie rimskeho práva v českých krajinách za feudalizmu, v níž se snažila postihnout postup římskoprávních prvků do středověkého práva českého. V ročníku 1980 se zabývala tímto jevem v právu uherském.

Dále porota navrhla práci Petry Motykové, účastnici se celostátního kola také podruhé (II. roč. PF UK Praha), Keltové a keltská společnost na britských ostrovech před příchodem Římanů a za jejich vlády udělit cenu Českého literárního fondu; práci Jany Hrubikové (III. roč. PF UKo Bratislava) Antikomunizmus a československá zahraničná emigrácia v jeho službách, přes její námětovou problematičnost, cenu Slovenského literárního fondu.

Celkově je možno říci, že v X. ročníku SVOČ příjemně překvapily práce posluchačů VŠ SNB, což se promítlo i v zaslouženém ocenění (druhé a čtvrté místo). Určitou ztrátu předchozích pozic jsme zaznamenali u posluchačů slovenských fakult.

I když má soutěž SVOČ vleklé organizační problémy, nepochybně kladně přispívá k přirozenému výběru budoucích pedagogických i vědeckých pracovníků v oboru právních dějin. Sekce dějin státu a práva celostátního kola SVOČ by proto měla mit i nadále své pevné místo ve výběru budouci generace právních historiků.

V. Kindl

OBSAH

Články

Jaromír Kincl, Studie o právní subjektivitě otroka u Římanů a Germánů 5
Jaroslav Čechura, Cisterciácké kláštery v českých zemích v době předhusitské ve světle řádových akt 35
Jiří Veselý, O přenesení působnosti hejtmanství německých lén na apelační soud na Hradě pražském 73
Ctibor Moravčík, Portáši — ochránci feudálního pořádku na Moravě 93
Jozef Klimko, Úsilie Slovákov o politické vyjadrenie práva na národné územie pred rokom 1918 109
Ladislav Soukup, Zákon na ochranu republiky a svoboda tisku v ČSR 127
Peter Mosný, Súdna aplikácia zákona na ochranu republiky do vypuknutia všeobecnej hospodárskej krízy na východnom Slovensku 143
Leonard Bianchi, Socialistické kodifikácie v Československu 161
Pavel Mates, K některým otázkám vývoje trestního práva v zemích střední a jihovýchodní Evropy v letech 1944—1960 . . . 183

Recenze

Essays on China's Legal Tradition (E. Bayerleová) 211
D. A. Musca, Le denominazioni del principe nei documenti epigrafici romani (J. Cvetler) 215
H. Łowmiański, Religia Słowian i jej upadek (H. Bulín) 219

H. Keller, Adelsherrschaft und städtische Gesellschaft in Oberitalien (J. Kudrna) 227
Karolus Quartus (J. Kincl) 233
G. Sasso, Nicolò Machiavelli (J. Kudrna) 241
J. Pelant, České zemské sněmy v letech 1471—1500 (K. Malý) 247
M. Hroch, Buržoazní revoluce v Evropě (P. Mates) 249
T. Vojtěch, Mladočeši a boj o politickou moc v Čechách (K. Kučera) . . 253
J. Klimko, Vývoj územia Slovenska a utváranie jeho hraníc (K. Zavacká) 261
B. Cybulski, Rada Narodowa Księstwa Cieszyńskiego (1918—1920), (P. Mates) 265

Z nové literatury 269

Kronika

Za Leonardom Bianchim (J. Klimko) 287
In memoriam Miroslava Boháčka (J. Kejř) 289
In memoriam prof. Václava Budila (P. Blaho) 290
Seminář o reformách Josefa II. (P. Mates, K. Schelle) 292
Konference k 35. výročí vydání zákona o SNB (K. Schelle) 295
Sekce dějin státu a práva v X. ročníku celostátní studentské vědecké konference v oboru právo (V. Kindl) 296

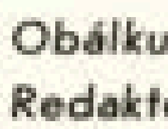

Právněhistorické studie 26

Leonard Bianchi, Jaroslav Čechura, Jaromír Kincl,
Jozef Klimko, Pavel Mates, Ctibor Moravčík, Peter Mosný,
Ladislav Soukup, Jiří Veselý

Vydala Academia,
nakladatelství Československé akademie věd,
Praha 1984

Obálku navrhl Juraj Herz
Redaktor publikace Václav Jamek
Technický redaktor Petr Husák

Vydání 1., 304 stran (1 obr.)
Vytiskly MTZ, závod 30 Gottwaldov
23,69 AA — 24,07 VA
Náklad 400 výtisků — 02/20 — 7659

21-101-84
Cena brož. výt. 44,— Kčs